

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Українська література

8 клас

НОВА УКРАЇНЬСКА ШКОЛА

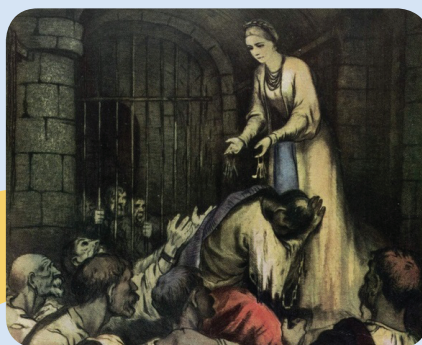
DL Видавництво
літера

СТАРТ

ЛІТЕРАТУРНА МАНДРІВКА

Народні пісні

Дума про Марусю Богуславку

Раїса Іванченко.
«Ярославни»

Леся Українка.
«Давня казка»

Володимир Дрозд.
«Білий кінь Шептало»

Анастасія Шевердіна.
«Крамниця щастя»

Оксана Радущинська.
«Метелики в крижаних панцирах»

Іван Карпенко-Карий.
«Сто тисяч»

Михайло Коцюбинський.
«Дорогою ціною»

Юрій Винничук.
«Місце для дракона»

Поезія

Байки та гуморески

Андрій Кокотюха.
«Таємниця козацького скарбу»

Олесь Бердник. «Хто зважиться –
вогняним наречеться»

ФІНІШ

Віктор Заболотний, Олександр Заболотний,
Ольга Слоньовська, Іванна Ярмутьська

Українська література

8 клас

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Літера ЛТД»
2025

УДК 812.161.209(075.3)
3-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідно до модельної навчальної програми
«Українська література. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори: Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В.)

За загальною редакцією
Слоньовської О. В., канд. пед. наук, професора

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Робота
в парах

Мистецька хвилинка

Робота
в групах

Віртуальна екскурсія; робота з електронним
додатком і пошук у мережі «Інтернет».
(Завдання такого типу учні можуть
виконувати як удома, так і в закладі освіти.)

Мікрофон – висловте свою думку

Заболотний В. В.

3-12 Українська література : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмутьська. – Київ : Літера ЛТД, 2025. – 304 с.
ISBN 978-966-945-480-5

УДК 812.161.209(075.3)

Інтерактивний електронний додаток
<http://ukrlit-8k-nus.e-litera.com.ua/index.html>

ISBN 978-966-945-480-5

© Заболотний В. В., Заболотний О. В.,
Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В., 2024
© «Літера ЛТД», 2025

Юні читачі та читачки!

Цього року українські письменники й письменниці поведуть вас у чарівний світ художньої літератури. Скільки попереду яскравих образів, епітетів, метафор, захопливих кульмінацій і несподіваних розв'язок!

Ви прочитаєте цікаві оповідання, повісті, поеми, драми, байки, вірші; напевно, відчуєте радість із багатьма персонажами та хвилювання за них. Радимо вчитатись у словесне мереживо, прислухатися до письменницьких голосів і спробувати зрозуміти підтекст художнього твору, розгадати деякі «секрети» митців слова. Важливим є вміння уявляти зображені події, проникати в духовний світ персонажів. Підручник, який ви зараз тримаєте в руках, допоможе вам у цьому.

Ми дібрали для вас яскраві твори української літератури. Їхня тематична палітра надзвичайно широка й різноманітна: творча й духовна свобода людини та наполегливість і стійкість сучасних підлітків; утрата свого «я» під впливом натовпу та влада грошей і деградація особистості; пригоди юних детективів під час пошуку козацького скарбу й наївні намагання підлітків купити щастя у фантастичній крамниці; подорож друзів до незвіданих світів та бажання творити красу й милуватися нею тощо.

Читайте, зіставляйте, аналізуйте, робіть висновки! Ведіть діалог з автором / авторкою. Обмінюйтеся своїми враженнями з однолітками, рідними, знайомими, педагогами.

Підручник орієнтує вас на вивчення літератури в контексті інших видів художньої діяльності, зокрема музики, образотворчого мистецтва, театру. Для розширення кругозору запропоновано рубрику «Цікаво знати» та віртуальні екскурсії. У кожному розділі є відомості з теорії літератури, завдяки яким ви швидше збагнете закономірності розвитку літератури та її особливості як мистецтва слова.

І пам'ятайте, що художнє слово багато важить у нашому житті, воно й порадить, і навчить, а ще допоможе здолати ворогів і зміцнити Українську державу.

*З повагою
автори й авторки вашого підручника*

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА І ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

У художній літературі образи мають особливе значення.

Художній образ – це художнє відтворення за допомогою слова людської вдачі, подій, предметів, явищ у конкретно-почуттєвій формі.

Однак письменник не копіює людських характеристик, подій, предметів, а зображує те спільне, що він виявив у багатьох схожих між собою людях, ситуаціях, предметах.

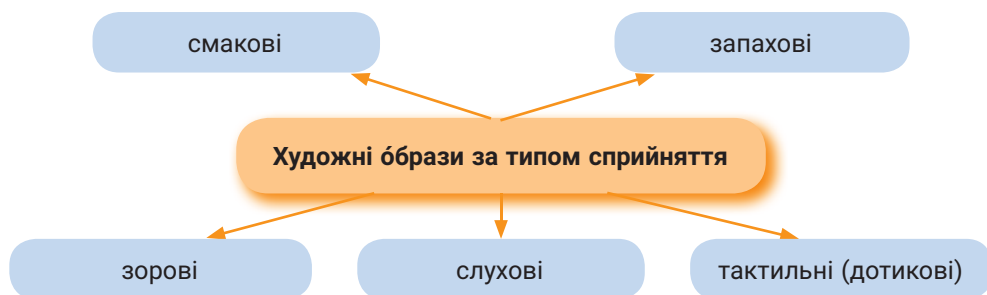
Образ є одночасно й *художнім узагальненням*, і конкретним зображенням чогось. У цьому полягає основна властивість художнього образу. Якщо учений розповідає про явище, то письменник показує, малює словами.

Художні образи – багатозначні. Читач здатний інтерпретувати їх по-своєму, він завжди є умовним співавтором письменника. Англійський прозаїк Джозеф Конрад наголошував: «Автор пише тільки половину

книжки. Другу половину вже додає від себе читач». Закладена в художніх образах багатозначність творить простір для читацької уяви, робить художній твір придатним для розуміння людьми різного рівня інтелекту, з різною почуттєвою сферою, уподобаннями, моральними орієнтирами, вихованням, світоглядом.

Художні образи можна поділити на різні види, групи за спільними ознаками (класифікувати). І таких класифікацій є кілька.

Іван Франко запропонував **за особливостями творення і сприйняття органами чуття** поділяти художні образи на *зорові, слухові, тактильні (дотикові), запахові, смакові*.

Зорові образи ми ніби бачимо. Наведемо для прикладу поезію Тараса Шевченка:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море...

Слухові образи Тарас Шевченко передає звуконаслідуванням, повторенням звуків чи описом явищ, які можна почути:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.

Смакові образи виникають завдяки називанню смаків (*солодке, гірке, кисле, гостре, терпке*) чи страв або продуктів із виразним смаком. Ось як Ірина Жиленко у вірші «Гном у буфеті» описує смак і радість дитинства:

Він любить какао пить,
Смоктати м'ятні гостинці.
Так довго і солодко спить
В старій музикальній скриньці.

Тактильні (дотикові) образи яскраво називають тактильні відчуття (*м'який, гладенький, мокрий*). **Запахові** образи виникають завдяки згадці про запахи, які можна сприймати органом нюху (*запашний липовий цвіт*).

Є й інші види класифікації художніх образів:

- **залежно від об'єкта зображення** (образи істот (людей і тварин), образи-картини (пейзаж, інтер'єр), образи-події (війна, бій, поїздка, весілля, жнива), образи-деталі (наприклад, плаття вчительки в повісті Григора Тютюнника «Климко»), образи-символи (обручка, ключ));
- **за характером обставин і подій** (трагічні, комічні);
- **за місцем у творі** (головні, другорядні, епізодичні);
- **за специфікою сприймання автором** (позитивні, негативні).

АНАЛІЗУЄМО

1. Пригадайте, чому література – це вид мистецтва. Які функції вона виконує?
2. Що таке художній образ? Чому його називають водночас і «художнім узагальненням», і «конкретним зображенням» людини, події чи явища?
3. На які види поділяють художні образи за особливостями їх творення та сприйняття органами чуття? Наведіть приклади.
4. Які є інші класифікації художніх образів?
5. Пригадайте художній твір, який ви вивчали в 7 класі. Визначте головних і другорядних персонажів.
6. Які ви знаєте твори, де змальовано образи тварин? Чим приваблюють ці образи?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

7. Запишіть невеликий аудіотекст (подкаст), у якому висловіть свої міркування про красу й розмаїття художніх образів у літературі.

Розділ 1

ПРОЧИТАЙТЕ ЗНОВУ ТУЮ СЛАВУ

НА СТРУНАХ КОБЗИ, ЛІРИ І БАНДУРИ

Народні історичні пісні

Ви вже знаєте, що **народна пісня** – це невеликий музично-поетичний твір, призначений для співу, який передають усно від виконавця до виконавця, від покоління до покоління. У попередніх класах ви ознайомились із **календарно-обрядовими** та **соціально-побутовими** піснями. А цього року маєте змогу відкрити для себе ще один жанр народнописенної лірики – **історичні** пісні.

Народні історичні пісні донесли до нас промовисті свідчення про славне минуле, звияту й подвиги українського народу.

Українська народна пісня – це сторінка історії, частинка нашої душі. У народній пісні – біль і радощі часу, які через століття стають нашими болями й радощами (Володимир Дрозд).

Упродовж багатьох століть історична пісня виховує, підтримує, окриляє і надихає. Вона пробуджує національну гідність та свідомість і переконливо засвідчує: народ, у якого були такі герої, – безсмертний, він не зникне з лиця землі.

В історичних піснях ідеться і про напади орд, і про неволю, і про славних козацьких полковників та гетьманів, і про народних месників. Усі ці твори об'єднує дух непокори, волелюбства, жертвна готовність героїв віддати життя за рідний край і його народ.

За **тематикою** народні історичні пісні поділено на дві групи:

- 1) про боротьбу проти турецько-татарського поневолення;
- 2) про боротьбу проти національного й соціального гніту, а саме: про визвольні бої з польською шляхтою; про народних месників-повстанців; про московську окупацію і знищення Гетьманщини та ін.

Відомими стали історичні пісні «Зажурилась Україна», «Та, ой, як крикнув же козак Сірко», «Ой Морозе, Морозенку», «Максим козак Залізняк», «Чи не той то хміль» (про Богдана Хмельницького), «За Сибіром сонце сходить» (про Устима Кармалюка), «Ой попід гай зелененький» (про Олексу Довбуша) та інші.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Історична пісня – це народний ліро-епічний твір про важливі історичні події та реальних історичних осіб.

Історичні пісні поєднали в собі ознаки лірики та епосу.

Історична пісня – це ліро-епічний твір.

Ознаки **лірики**:
віршова форма, емоційність.

Ознаки **епосу**:
є події, герої, сюжет.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Установіть відповідність між зображеннями та жанрами народних пісень.

А

Б

календарно-обрядові

В

історичні

соціально-побутові

2. Які пісні називають історичними? Перелічіть їхні характерні ознаки.
3. На які тематичні групи поділено історичні пісні?
4. Чому історичні пісні відносять до ліро-епічних творів? Які саме ознаки лірики й епосу вони мають?

АНАЛІЗУЄМО

5. Поміркуйте над висловом Олександра Довженка про народні історичні пісні. Які почуття охоплюють письменника? Що ви можете сказати про кожного зі згаданих історичних героїв? Про кого з них ви читали або дивилися фільм?

Виринають і проходять гордою ходою... славні прадіди – Байда-Вишневецький, Дорошенко, Нечай, Богун, Богдан і славний Морозенко... і кличуть до бою за Батьківщину... Народ, якого позбавляли багатьох можливостей, у кривавій боротьбі вилив свою душу, свій поетичний геній у єдине, що міг, – у пісню (Олександр Довженко).

6. Чи вдалось українському народові зберегти імена наших славних предків у своїй пам'яті? Поясніть відповідь.

МІРКУЄМО

7. Чи погоджуєтеся ви з поданим висновком дослідниці етнографії¹ Галини Лозко? Обґрунтуйте свою відповідь.

Національне минуле служить нам ніби для перевірки того, хто ми є, і для того, щоб знати, ким ми станемо в майбутньому. Треба вивчати себе в дзеркалі історії нації для того, щоб іти далі відповідно до реальності нашого часу... дивлячись уперед (Галина Лозко).

8. Розгляньте картину Михайла Кривенка «Їхав козак на війноньку». Як ви думаєте, хто саме із зображених на ній персонажів – козак чи дівчина – міг би стати безіменним автором народної пісні? Про що була б ця пісня?

► Михайло Кривенко. Їхав козак на війноньку

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У пісні «Зажурилась Україна» змальовано боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами (XV–XVI ст.), спустошення українських земель. І хоча твір присвячено трагічним подіям в історії нашої країни, він звучить оптимістично й навіть має елементи гумору. Пісня закликає об'єднатись усім: і козакам, і бурлакам² – та дати дружну відсіч нападаникам.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна,
Бо нічим прожити.
Витоптала орда кіньми
Маленькі діти.

Котрі молодії –
У полон забрано:
Як зайняли, то й погнали
До пана, до хана.

Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли³ малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йдем воювати!

Ой ти станеш на воротях,
А я в закаулку⁴,
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!

¹ Етнографія – наука, яка вивчає побут і звичаї народу.

² Бурлака (застаріле) – людина без постійної роботи й місця проживання.

³ Гринджоли – низькі й широкі сани без спинки.

⁴ Закаулок (діалектне) – провулок. Тут: за рогом, у засаді.

Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Поміж козаками.

Ой козак до оружїни¹,
Бурлака до дрюка:
Оце тобі, вражий тўрчин,
З душею розлука!

¹ Оружїна (застаріле) – рушниця.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У пісні «Зажурилась Україна» є всі образи, подані на малюнках, ОКРІМ

А

Б

В

Г

2. У пісні йдеться про боротьбу українського народу з
А московськими загарбниками
Б українськими поміщиками
В турецько-татарською ордою
Г польською шляхтою (дворянством)

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Поділіть пісню на дві змістові частини. Про що йдеться в першій із них, а про що – у другій? Яка картина постає у вашій уяві з перших рядків твору?
4. Знайдіть у тексті й процитуйте рядки, у яких звучить заклик до визвольної боротьби.
5. Опишіть, покликаючись на текст, епізоди майбутньої боротьби з нападниками. Чи відчули ви в пісні завзяття з нотками гумору?
6. Виберіть прикметники, щоб описати настрій, який переважає в цьому пісенному творі. Аргументуйте свою відповідь.

сумний мінорний оптимістичний мажорний радісний бадьорий

7. Пригадайте, що вам відомо з історії про набіги турецько-татарської орди на Україну. Процитуйте рядки з пісні, у яких відображено наслідки таких набігів.
8. Визначте тему та ідею пісні «Зажурилась Україна».

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Боротьбу козаків із турецько-татарськими ордами (XV–XVI ст.) змальовано також у пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко». У цьому творі поруч зі збірними образами козаків і татар бачимо конкретну історичну постать – легендарного кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка. Він веде козацьке військо на боротьбу з татарами. У творі оспівано героїзм козаків і яскраво передано любов народу до своїх захисників: Сірка порівнюють із сизим

орлом, а його військо – із сонечком; своїх оборонців називають «козаченьками», «хлопцями-молодцями», «Військом славним».

У пісні використано різні художні засоби, зокрема **паралелізм**. Пригадаймо, що паралелізм – це паралельне зображення явищ природи й життя людей. Наприклад: 1) «*туман поле покриває*» – «*Сірко із Січі виїжджає*»; 2) «*місяць в степу зіходжає*» – «*Сірко на татар виступає*».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Іван Сірко – легендарний кошовий отаман Запорозької Січі. Історик Дмитро Яворницький зазначає, що Сірко вісім разів перемігав на виборах на посаду кошового отамана. Його вважали козаком-характерником, якого нібито не брали ні куля, ні шабля і який нібито вмів перетворюватися на вовка. Як військовий лідер здобув понад 60 розгромних перемог. Virізнявся дуже непокірним характером. Царський уряд відправив отамана в заслання до Тобольська. Після повернення із заслання Іван Сірко до кінця життя був противником Москви. Про героя знято кілька фільмів, зокрема «Запороги» (2007) та «Гетьман» (2015), написано десятки художніх творів.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же козак Сірко,
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко із Січі, та виїжджає.
Гей, та ми ж думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали, –
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на Кримський шлях¹ із Січі виїжджало.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Що то сизий орел по степу літає, –
Аж то Сірко на конику виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, –
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на вороних конях у степу виграває.
Та ми думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, –
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху на татар виступає.

▲ Наталя Павлусенко.
Кошовий отаман Іван Сірко

¹ **Кримський шлях** – дорога, яка вела до Переко́пу, тобто до фортеці, яку вважали воротами Криму. На Перекоп кошовий отаман Іван Сірко з козаками здійснив кілька успішних воєнних походів.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Іван Сірко – це
А гетьман Війська Запорозького
Б кошовий отаман Запорозької Січі
В ватажок селянського руху на Поділлі
Г козацький писар
2. Козацьке військо в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» порівнюють із

А

Б

В

Г

3. Епітет ужито в кожному уривку з пісні, ОКРІМ
А «Що то сизий орел по степу літає»
Б «Та на вороних конях у степу виграває»
В «Аж то Сірко на конику виїжджає»
Г «На битому шляху на татар виступає»

АНАЛІЗУЄМО

4. Яким постає кошовий отаман Іван Сірко в пісні? Із ким або із чим народ порівнює свого улюбленця?
5. Як оповідач ставиться до І. Сірка та його війська в пісні? Обґрунтуйте свою думку прикладами з тексту.
6. Битву І. Сірка з татарами в пісні не описано, проте з тексту зрозуміло, що вона закінчиться перемогою козаків. Чому народ упевнений у цьому? Порівняйте свою відповідь з інформацією, поданою в рубриці «Цікаво знати» (с. 10).
7. Хтось із вас має знайти й зачитати уривки з пісні, у яких є **паралелізм**, а хтось – у яких є **персоніфікація**. Перевірте одне в одного правильність виконання.
8. Визначте ідею пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко».
9. Доведіть, що твір «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» – історична пісня.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Іван Сірко підписав відомий лист запорозьких козаків султану Туреччини Мехмету IV. Цю подію відображено на картині Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Опишіть усно зображене на полотні, звернувши особливу увагу на постать Івана Сірка. Порівняйте цей образ із тим, який змальовано в народній пісні.

▲ Ілля Рєпін. Запорожці пишуть листа турецькому султану

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У народній історичній пісні «Ой Морозе, Морозенку» створено узагальнений образ українського козака, який мужньо й самовіддано боронить свою землю від турецько-татарських завойовників і польсько-шляхетського гніту. Дослідники налічують десятки варіантів цієї пісні, що свідчить про величезну популярність її в народі. У варіанті, який подано в підручнику, Морозенко бореться з татарами, проте в інших варіантах герой змагається з польською шляхтою чи з «лихими ворогами».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Морозенко – полковник Війська Запорозького Станіслав Мрозовицький. Один із найближчих соратників Богдана Хмельницького. Морозенко жив на Поділлі, походив із польської родини, був одним із магнатів Речі Посполитої. У юності навчався в Краківському й Падуанському університетах. Він зрікся своїх багатств і 1642 року подався на Запорожжя, став рядовим козаком. Під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького Морозенко дослужився до полковника. Проявив себе як надзвичайно розумний і сміливий полководець. Козаки дуже любили Морозенка та ще за життя складали про нього легенди й пісні. Героїчно загинув 1649 року в битві під містом Збаражем.

▲ Олена Звягінцева.
Мороз-Морозенко

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче,
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Не так тая Україна,
Як та стара мати,
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

Ой з-за гори та з-за кручі
Військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграє.

То не грім в степу гуркоче,
То не хмара світ закрила –
То татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бились наші козаченьки
До ночі глухої –
Полягло чимало славних,
А татар – утрое.

Не вернувся Морозенко,
Голова завзята, –
Замучили молодого
Вороги прокляті!

Вони його не стріляли,
І на часті не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце виривали.

Поставили Морозенка
На Саву́р-могилу¹:
«Дивись тепер, Морозенку,
На свою Україну!»

¹ **Саву́р-могила** – курган заввишки 278 метрів на межі сучасних адміністративних кордонів Донецької і Луганської областей. На Савур-могили розташовувався козацький спостережний форпост.

Вся ти еси¹, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем та сльозами,
Та кров'ю полита!

І поки над білим світом
Світить сонце буде –
Твої пісні, твої думи
Не забудуть люди.

¹ Єси (давньоруське) – є.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що вам відомо про героя, оспіваного у творі «Ой Морозе, Морозенку»?
2. Головний персонаж пісні дивиться на Україну із
А Савур-могили В Збаража
Б Хортиці Г Говерли

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Що вас найбільше зворушило під час читання пісні? Чи відчули ви душевне піднесення? Якщо так, то від чого саме?
4. Яким постає народний герой у пісні? Знайдіть відповідні рядки в тексті, процитуйте й поясніть зміст яскравих художніх засобів.
5. Яку роль у пісні відіграє образ матері народного героя? Що втратив би твір без цього образу?
6. Визначте, які рядки пісні відповідають кожному сюжетному елементу:

експозиція

зав'язка

розвиток дії

кульмінація

розв'язка

7. Доведіть, що пісня «Ой Морозе, Морозенку» є зразком ліро-епосу.
8. Поділіть текст пісні умовно на дві частини та розподіліть їх між собою. Випишіть зі своєї частини словосполучення з епітетами. Перевірте одне в одного, чи правильно виконано завдання.
9. Яка ідея звучить у двох останніх куплетах пісні?

■ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Доберіть мелодію, під яку, на вашу думку, можна було б виразно продекламувати пісню «Ой Морозе, Морозенку».

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У народній історичній пісні «**Чи не той то хміль**» змальовано образ славетного гетьмана Богдана Хмельницького, який очолив боротьбу українського народу проти польської шляхти. У творі звучить захоплення мужністю і мудрістю відважного лідера-захисника. Початок твору побудовано на паралелізмі: *хміль в'ється – Хмельницький із ляхами б'ється*. Картина поразки ляхів (поляків) – жорстока, але це вважали справедливою карою для тих, хто прийшов на українську землю зі зброєю.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Богдан Хмельницький – політик, полководець і дипломат, провідник національно-визвольних змагань 1648–1657 років, гетьман Війська Запорозького. Освіту здобував у Чигирині, Києві, Львові. Українці говорили: «Від Богдана до Івана не було гетьмана», тобто від часу Богдана Хмельницького до Івана Мазепи ніхто не міг дорівнятися розумом, славою і звитягою до цих великих українських державників. Заявляв, що його мета – об'єднання українських земель у незалежну державу. Відомі блискучі перемоги під проводом Богдана Хмельницького над польською шляхтою під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями та ін. Закономірно, що народ створив багато пісень і легенд про гетьмана.

▲ Наталя Павлусенко.
Гетьман Богдан
Хмельницький

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами¹ б'ється.

Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.

Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.

Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду², –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.

«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води², –
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».

«А я ляхів не боюся
І гадки не маю –
За собою великую
Потугу я знаю.

Іще й орду татарськую
За собою веду, –
А все тото, вражі ляхи,
На вашу біду».

Ой втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,
Вициривши зуби!

Становили собі ляхи
Дубовії хати, –
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.

Утікали вражі ляхи;
Де якії повки³, –
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.

¹ Ляхі, ляхкі, ляшенки (історизм) – поляки.

² Золотий Брід, Золота Вода – народні пісенні назви урочища Жовті Води (П'ятихатський район Дніпропетровської області), де 1648 року військо

Б. Хмельницького здобуло перемогу над польським військом.

³ Повкі – тут: полки.

Гей, там поле,
А на полі цвіти –
Не по однім ляшку
Заплакали діти.

Гей, там річка,
Через річку глиця¹ –
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

¹ Глиця – тут: (діалектне) місток, зроблений із колод.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У творі «Чи не той то хміль» оспівано постать
А Морозенка
Б Івана Сірка
В Максима Залізняка
Г Богдана Хмельницького
2. У пісні зображено переможну битву Війська Запорозького під
А Корсунем
Б Жовтими Водами
В Києвом
Г Львовом

■ АНАЛІЗУЄМО

3. Яким полководцем постає Б. Хмельницький у пісні? Розкрийте, покликаючись на текст, ставлення народу до гетьмана.
4. Для чого, на вашу думку, в пісні подано діалог Б. Хмельницького з безіменним співрозмовником, який попереджає про наступ багатотисячних ворожих військ?
5. Визначте провідний художній засіб, який використано в кожному уривку. З якою метою ці художні засоби використовують у піснях про народних героїв?

Уривок твору

- 1 Чи не той то хміль, що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.
- 2 Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди.
- 3 Ой втікали вражі ляхи – погубили шуби.

Провідний художній засіб

- А гіпербола
- Б паралелізм
- В алегорія
- Г епітет

6. Знайдіть у тексті твору підказки (промовисті згадки), які доводять, що в пісні йдеться саме про переможну битву козаків під Жовтими Водами.

■ МІРКУЄМО

7. Пригадайте пісню «Ой на горі та женці жнуть», яку ви вивчали в 7 класі. Чому її відносять до соціально-побутових пісень, а пісню «Чи не той то хміль» – до історичних?

■ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

8. Підготуйте мультимедійну презентацію за однією з вивчених історичних пісень (за бажанням).

Віртуальна екскурсія

Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну подорож
«Герої історичних пісень».
<https://nx.litera.ltd/s/toCoFMaciLDL9Xk>

Пісні Марусі Чурай

Історія донесла до нащадків багато славних імен князів, гетьманів, полководців. На жаль, значно менше збереглось у пам'яті імен людей мистецтва. Мало хто з українців може назвати колись відомих усім кобзарів, народних піснетворців. Час припорошує славетні імена пилом забуття. Тож не дивно, що й про **Марусю Чурай** письмових свідчень не збереглося. Тільки фольклорні джерела донесли скупі відомості про співачку з **Полтави** – дочку вбогої вдови, красуню, яка мала дивовижний голос і поетичний талант, чорні брови й розкішну косу.

Сучасний науковець Григорій Клочек на основі тривалих досліджень подає такі деталі із життя співачки: «Народилася вона в Полтаві приблизно 1625 року. Хата її батьків стояла на березі Ворскли. Батько Марусі, Гордій Чурай, був людиною хороброю, чесною, правдолюбною, тож і подався на Запорозьку Січ. Брав участь у боях проти польської шляхти, потрапив у полон і був страчений. Маруся жила з мамою. Їх обох шанували в Полтаві через славного батька, а також через особливий Марусин дар складати й чудово співати пісні».

Кохала Маруся козака Гриця, та аж настільки палко, що її неземна любов виливалася з уст, як пісня в соловейка навесні. А Гриць зрадив, покинув, бо знайшов багату наречену. З розпачу Маруся чи то сама отруїла зрадника, чи Гриць випадково випив отруту, яку дівчина приготувала для себе. Полтавський суд виніс рішення стратити Марусю Чурай. Лише в останню мить за заслуги її батька Гордія Чурая, що поліг смертю героя, Богдан Хмельницький своїм універсалом скасував страшний вирок полтавського суду.

Так розповідає легенда. А що ж було насправді? Чи існувала Маруся взагалі? Жодних документальних джерел не збереглося, письмових свідчень не знайдено.

Марусі Чурай приписують авторство таких популярних пісень, як *«Засвіт встали козаченьки»*, *«В кінці греблі шумлять верби»*, *«Віють вітри, віють буйні»*, *«Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці»*.

▲ Олексій Штанко.
Маруся Чурай (поштова марка, 2000 р.)

Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі, три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду – вічність, бо велика любов і велика творчість – невмирущі (Михайло Стельмах).

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У пісні *«Засвіт встали козаченьки»* йдеться про козака, який вирушає в похід захищати рідний край. Син прощається з матір'ю і просить, щоби вона прийняла за рідну дитину його кохану Марусеньку. Твір передає тривогу героїв і передчуття недоброго, проте остання строфа звучить оптимістично. У тексті немає вказівки на конкретну історичну подію чи історичну особу.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.

Світить місяць над горою,
А сонця немає.
Мати сина в доріженьку
Слізно проводить:

– Іди, іди, мій синочку,
Та й не забаряйся,
За чотири неділеньки
Додому вертайся!

– Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернуться,
Та щось кінь мій вороненький
В воротях спіткнувся.

Ой бог знає, коли вернусь,
У якую годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.

Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі.

– Яка ж бо то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитинопка
За рідну стала?

Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?

– Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький –
Назад сподівайтесь!

▲ Микола Пимоненко. В похід (Проводи козаків)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розкажіть, що ви дізналися про життя легендарної Марусі Чурай. Авторкою яких народних пісень її вважають?
2. У пісні «Засвіт встали козаченьки» є всі зображені на малюнках художні образи, ОКРІМ

А

Б

В

Г

3. Суперечить тексту пісні твердження
А У пісні є діалог між сином і матір'ю.
Б Козаки виходили в похід з полуночі.
В Мати козака не прийняла Марусю за рідну дитину.
Г Проводжаючи козака, плакали й мати, і Марусенька.

АНАЛІЗУЄМО

4. Про що йдеться в розмові сина-козака з матір'ю? Чому він просить няньку прийняти кохану за рідну дитину?
5. Знайдіть і зачитайте куплети, у яких є подані рядки. Порівняйте передчуття козака на початку розмови з матір'ю та в кінці твору? Чому згодом його передчуття змінилося?

«...кінь мій вороненький
в воротах спіткнувся»

«Заграв мій кінь вороненький...»

6. Доведіть, що пісня має оптимістичний характер, попри весь тягар походу й смертельну небезпеку для козака.
7. З'ясуйте, у якому рядку визначено **тему** пісні, а в якому – її **ідею**.

- А** Уславлення козаків, які виконують свій обов'язок перед Батьківщиною.
Б Прощання козака з коханою дівчиною і своєю матір'ю перед походом.

8. Знайдіть і выпишіть кожен / кожна самостійно: 1) епітети; 2) слова зі зменшено-пестливими суфіксами. Порівняйте результати своєї роботи. Поясніть, яку роль у творі відіграють епітети та слова зі зменшено-пестливими суфіксами.

9. Розгляньте картину Миколи Пимоненка «В похід (Проводи козаків)» (с. 17). Визначте, що спільне, а що відмінне між цією картиною та піснею «Засвіт встали козаченьки».

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Розіграйте пісню за ролями (прочитайте виразно або заспівайте): автор / авторка, козак, мати, Маруся. Зверніть увагу, що роль Марусі – без слів, а до дівчини звертається автор / авторка.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У пісні «Ой не ходи, Грицю...» відтворено трагічний епізод: помсту дівчини за зражене кохання. Розповідь про злочин викладено день за днем – із неділі по п'ятницю, а в діалозі матері з дочкою розкрито причини жахливого вчинку. Сюжет твору перегукується з легендою про життя авторки. Відомі різні варіанти цієї пісні.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ...

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
Одна дівчина чорнобривая –
Та чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля копала,
А в понеділок переполоскала.
Прийшов вівторок – зілля варила.
А в середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер – та вже Гриць умер.
Прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
А в суботу рано мати дочку била:
– Нащо ти, доню, Гриця отруїла?

– Ой мамо, мамо, жаль ваги не має,
Нехай Гриць разом двох не кохає!
Нехай він не буде ні тій, ні мені,
Нехай достанеться Гриць сирій землі!

АНАЛІЗУЄМО

1. Яка пісня Марусі Чурай вам сподобалася більше – «Засвіт встали козаченьки» чи «Ой не ходи, Грицю...»? Чим саме?
2. Поясніть, як ви розумієте зміст першого куплету пісні «Ой не ходи, Грицю...». До кого звертається лірична героїня та від чого застерігає?
3. Чи є в пісні осуд за злочин? Якщо так, то хто саме осуджує дівчину та за яких обставин?
4. З'ясуйте, у якому рядку визначено тему пісні, а в якому – її ідею.

А Трагічне кохання.

Б Засудження зради кохання, осуд за злочин.

5. Розгляньте поштову марку «Маруся Чурай» (с. 16). Чи подобається вам зображення народної піснетвориці? Чи хотіли б ви в ньому щось змінити чи щось до нього додати? Поясніть свою відповідь.

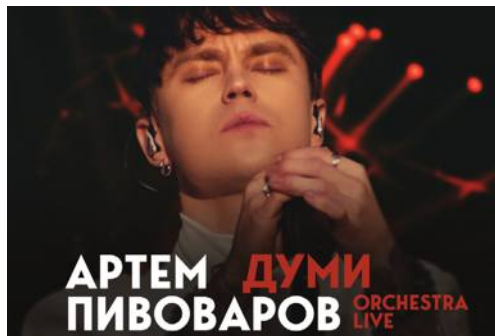
МІРКУЄМО

6. Який ідейний зміст діалогу дівчини з матір'ю? Поміркуйте, чи розкалася дівчина у своєму злочині, чи намагалася знайти йому виправдання. Обґрунтуйте свою думку.
7. Поясніть, як ви розумієте слова, які дівчина сказала матері: «Жаль ваги не має».

Українські виконавці сучасної музики часто звертаються до поезії класиків нашої літератури. Згадаймо хоча б композицію в жанрі хіп-хопу «Геть, думи сумні» зі словами Лесі Українки у виконанні Neyro і Solomon чи пісню на слова Тараса Шевченка «Думи мої», яку записав Артем Пивоваров.

- ◆ Чому, на вашу думку, сучасні співаки й співачки використовують у своїй творчості класичну поезію?
- ◆ Які музичні жанри ваші улюблені? Що саме в них подобається?

Кажуть, що виконання українських народних дум має щось спільне із читанням репу (ритмічним речитативом під музику)... Тож пориньмо в минуле на крилах кобзарської думи; відчуймо її потужний речитатив, відголос якого проривається в сучасну музику.

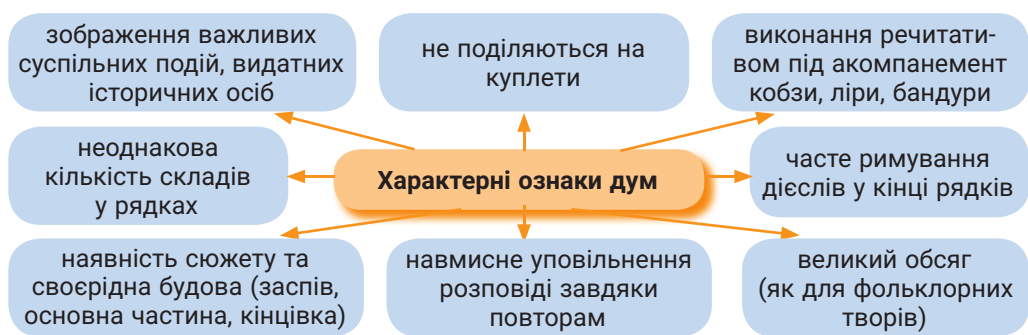
Українські народні думи

Усна народна творчість українців багата на взірці **народних дум** – оригінального жанру, якого немає у фольклорі інших народів. Термін «дума» утворено від слів «думка», «думати».

Українські думи є не тільки художнім літописом минулих віків, – вони й зараз силою людяності й поезії виховують у нас любов до рідної країни, ненависть до всякого гніту й поневолення (Михайло Стельмах).

Думи виникли в XV–XVI століттях, у час козацтва, яке боронило свій край. У багатьох із них розповідається **про боротьбу українського народу** проти іноземних загарбників (про напади турків і татар, про мужніх захисників рідної землі, про перебування полонених у турецькій неволі, про битву козаків із польською шляхтою). У цих творах оспівують народних героїв (Богдана Хмельницького, Івана Сірка, Івана Богуна), керівників повстань; схвалюють сильну волю, мужність, рішучість тих, хто вистояв чи ціною свого життя врятував інших, а також осуджують негідні вчинки тих, хто став зрадником чи боягузом.

Думу виконують **речитативом** – протяжним проказуванням, подібним до співу, супроводжуючи грою на бандурі, кобзі чи лірі. За обсягом ці твори, як правило, більші за історичні пісні, хоча мають із ними спільні риси.

Виконавцями народних дум здебільшого були мандрівні співці-музиканти (**кобзарі, бандуристи, лірники**). З-поміж них було багато колишніх козаків, які роками тяжко страждали в неволі. Прихід до села або міста народного співця завжди ставав великим святом: і молоді, і старі, покинувши всі справи, збігалися послухати народні шедеври. Співці намагалися прищепити юнакам, дівчатам і навіть малим дітям думку, що й у найскладнішій ситуації не потрібно втрачати віри в Бога, забувати батьківську науку, материнську ласку.

Відомими стали «*Дума про Марусю Богуславку*», «*Дума про Самійла Кішку*», дума «*Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі*» та ін.

▲ Ігор Солодовніков.
Бандурист

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Дума – великий ліро-епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі бандури, кобзи чи ліри.

Дума **складається** з трьох частин: **заспіву** (зачину, заплачки), **основної частини**; **кінцівки** (славословія, похвали). У заспіві здебільшого йдеться про якусь трагічну подію, тому він має ще назву **заплачка** (від *плакати*).

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Що таке дума як жанр фольклору? Доведіть, що цей термін зрозумілий і дуже вдалий.
2. Яке виконання називають речитативом? У яких сучасних жанрах музики використовують речитатив або його елементи?
3. Про що розповідається в народних думах?
4. Хто в козацькі часи переважно ставав виконавцем народних дум? Під акомпанемент яких народних інструментів виконували думи?
5. Назвіть характерні ознаки думи.

МІРКУЄМО

6. Що спільного, а що відмінного між народними думами й історичними піснями?

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У «Думі про Марусю Богусла́вку» змальовано часи боротьби українського народу з турками, відтворено тривале перебування козаків, яким прагне допомогти Маруся Богуславка, у ворожому полоні. Дівчина, яка свого часу теж потрапила в полон до загарбників, символізує тих, хто залишив Україну не з власної волі, але зберіг міцний зв'язок із рідною землею.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Маруся Богуславка – легендарна українська дівчина, дочка священника (попівна) з міста Богусла́ва, яка жила приблизно в першій чверті XVII ст. Разом із двома вродливими сестрами під час чергового набігу татар Маруся взяли в полон. У турецькому гаремі Маруся стала улюбленою дружиною вельможного воєначальника-баші (паші), можливо, навіть султана. Потрапивши в неволю, Богуславка не забуває рідної землі, намагається зробити для неї хоч щось корисне. За легендою, дівчина допомогла визволитися 700 козакам-невільникам. І поплатилася за це своїм життям.

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.

¹ Бранка –
полонянка.

То до їх дівка-бранка¹,
Маруся, попівна Богусла́вка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, біднії невольники!
Угадайте, що в нашій землі
християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській
за день тепера?
Що тридцять літ у неволі пробуваєм,

▲ Феодосій Гуменюк.
Маруся Богуславка

Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
 То ми не можемо знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера».
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Що сьогодні у нашій землі християнській великодняя субота,
 А завтра святий празник, роковий день Великдень».
 То тоді ті козаки тее зачували,
 Білим лицем до сирої землі припадали,
 Дівку-бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 Кляли-проклинали:
 «Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславко,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам святий празник, роковий день Великдень сказала!»
 То тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Тее зачувала.
 Словами промовляла:
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Та не лайте мене, не проклиняйте,
 Бо як буде наш пан турецький до мечеті¹ від'їжджати,
 То буде мені, дівці-бранці,
 Марусі, попівні Богуславці,
 На руки ключі віддавати;
 То буду я до темниці приходжати,
 Темницю відмикати,
 Вас всіх, бідних невольників, на волю випускати».

Про яку
 «землю
 християнську»
 йдеться в тексті?

¹ Мечеть –
 мусульманський
 храм.

Як Марусі
 вдалося
 звільнити
 бранців?

То на святий празник, роковий день Великдень,
 Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
 Став дівці-бранці,
 Марусі, попівні Богуславці,
 На руки ключі віддавати.
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Добре дбає, –
 До темниці приходжає,
 Темницю відмикає,
 Всіх козаків,
 Бідних невольників,
 На волю випускає
 І словами промовляє:

«Ой, козаки,
Ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городі християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города
 Богуслава не минайте,
Моему батьку й матері знати
 давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не
 збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась,
 побусурменилась¹

▲ Михайло Дерегус.
Маруся Богуславка

Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»

Ой визволи, Боже, нас, всіх бідних
невольників

З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

**¹ Поту́рчилась,
побусурме́нилась —
приня́ла мусу́льманство.**

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Дайте відповідь «так» або «ні» на запитання за твором «Дума про Марусю Богуславку».

1. Цю думу написав Тарас Шевченко?	ТАК чи НІ?
2. Маруся була родом із міста Богуслава?	
3. Чи допомагав пан турецький визволяти невольників?	
4. Чи втекла Маруся разом із невольниками?	
5. Маруся організувала втечу на Великдень?	
6. Маруся передавала батькові прохання НЕ викупляти її з неволі?	
7. Цей твір належить до ліро-епічних?	

2. Перекажіть стисло зміст думи «Маруся Богуславка». Визначте в ній заспів, основну частину й кінцівку.

3. Думи традиційно виконували під акомпанемент усіх зображених музичних інструментів, ОКРІМ

Бандура

Кобза

Гусла

Ліра

АНАЛІЗУЄМО

4. Прочитайте вголос заспів (запалчку) твору. Якими словами передано трагічне становище українських бранців? Чи варто вважати правдою, чи лише гіперболою тридцятилітню неволю козаків?
5. Запропонуйте кожен / кожна самостійно свій варіант послідовного розташування вказаних подій відповідно до розгортання їх у думі (накресліть послідовно фігури). Порівняйте ваші відповіді. Якщо у вас виникли розбіжності, дійдіть спільної думки.

Маруся попросила козаків передати вістку її батькам.

Маруся звільнила невольників.

Сімсот козаків тридцять літ перебували в кам'яній темниці.

Маруся повідомила невольникам, що за день буде Великдень.

6. Чому Маруся вирішила нагадати козакам про найбільше релігійне свято? Як до цього поставилися невольники? Чому вони проклинають дівчину?
7. Поясніть, чому дівчина-бранка просить козаків передати батькові, щоб той не намагався її викупити, і чому не тікає разом із невольниками. Процитуйте відповідні рядки.
8. Як ви ставитеся до того, що сама Маруся відмовилася втікати з козаками до рідного краю?

9. Розгляньте ілюстрацію на с. 24. Який епізод думи тут зображено? Опишіть зовнішній вигляд Марусі та невольників. Чи такою ви уявляєте героїню?

10. Випишіть із тексту епітети, що характеризують Україну. Опишіть усно змалювану в тексті українську дійсність.
11. Назвіть характерні ознаки думи у творі «Маруся Богуславка». Знайдіть рядки, які повторюються. Для чого їх ужито?
12. Складіть і запишіть цитатний план думи (4–6 пунктів).

МІРКУЄМО

13. Прокоментуйте останні слова Марусі Богуславки про «розкіш турецьку» й «лакомства нещасні». Поміркуйте, чи простежується тут душевна роздвоєність героїні між священним обов'язком допомогти землякам і роллю законної дружини турецького пана?
14. Чи можна Марусю Богуславку назвати патріоткою? Поясніть свою відповідь. Чому до сьогодні українці пам'ятають про цю героїчну жінку?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

15. Складіть сенкан до образу Марусі Богуславки. За потреби скористайтеся зразками за поданим кодом і покликанням.

<https://nx.litera.ltd/s/46oqJpMkdrP9iyQ>

Раїса ІВАНЧЕНКО
(Народилась у 1934 р.)

Дитинство Раїси Іванченко минуло в Гуляйполі на Запоріжжі, а юність – у Новгород-Сіверському на Чернігівщині. Атмосфера старовинних міст спонукала до вивчення минушини. Дівчина з дитинства любила читати, цікавилась історією. Закінчила історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Під час навчання почала писати перші художні твори: оповідання, повісті, поезії. Викладала історію в кількох київських університетах. Створила цикл радіопередач «З історії української державності» та «Історія без міфів».

Поціновувачам художнього слова Раїса Іванченко відома насамперед як авторка історичних романів про Русь-Україну: «Гнів Перуна», «Золоті стремена», «Зрада, або Як стати володарем», «Отрута для княгині».

Раїса Іванченко відновлює забуті або навмисно перекручені історичні факти, адже переконана, що пізнання свого минулого має вирішальне значення для формування нації.

Оповідання «Ярославни» перенесе нас у часи розквіту Русі-України, ми зустрінемося із князем Ярославом Мудрим і його дочками – Єлизаветою та Анною.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Князь Ярослав Мудрий видав заміж свою найстаршу дочку Єлизавету за норвезького принца Гаральда.

Закохався молодий норвежець у Єлизавету під час своїх перших відвідин Києва. Але незговірливий батько, князь Ярослав Мудрий, погодився видати дочку за Гаральда лише за умови, якщо той стане королем і прославиться лицарською звитягою.

Довелося норвежцю податися зі своїм військом у мандри по світу. Перебуваючи на службі у візантійського імператора, він здійснив-таки чимало лицарських подвигів. Також Гаральд устигав писати поезії, найпопулярнішою серед яких стала пісня, присвячена Єлизаветі.

Подружжя щасливо прожило майже двадцять років у Норвегії. Після того, як король Гаральд загинув в одному з боїв в Англії, Єлизавета вийшла заміж удруге й стала королевою Данії.

У давньоруських джерелах майже немає згадок про Єлизавету Ярославну, але є безліч відомостей про неї в ісландських королівських сагах (оповідях), західних хроніках і віршах самого Гаральда.

ЯРОСЛАВНИ

ОПОВІДАННЯ (Скорочено)

Човни наближалися до берега. Гребці правували повільніше. Інгварові ж не терпілося. Він пильно вдивлявся в той бік, де на крутому березі Дніпра-Славути купчилися густо-зелені шапки незайманих лісів. (...)

Інгвар озирається: навколо буяє земний рай. Навіщо шукати ще його на тому світі? Тож і приходили сюди його прародичі з бойовими дружинами, щоб завоювати ці простори.

Багата земля родить відважних і сильних. Русичі відбили всіх, хто хотів зломити їх. Вони утвердили свою державу й силою меча, і силою розуму, і багатством. Скільки бачив усього, доки їхав до стольного града Києва!

На крутих берегах річок та озер, від самого Новгорода Великого, біліють палаци й церкви, височать муровані й дерев'яні вежі укріплених градів, городищ. На луках – усюди – густі череди худоби: коні, бики, вівці, дикі тури, корови...

Його рідний край не має таких просторів. Кам'яністі береги, холодні тяжкі хвилі розбиваються об валуни й скелі на бризки... Колючі вітри вистуджують землю навіть у затишних долинах...

А тут – багатий і безконечно великий край... Відважний вікінг¹ – королевич Гаральд² – посилає сюди своїх гінців із такою делікатною справою... Горда князівна Єлизавета припала Гаральду до серця, ще коли він служив у дружині князя Ярослава. Сватався до неї Гаральд, старостів засилав – відмовляла йому князівна. Помандрував тоді Гаральд зі своїми воями³ до Італії та Сицилії. Слави шукати. А його, Інгвара, попросив знову їхати до князівського дому, сватати за нього Єлизавету. Делікатне доручення! Складне!

Інгвар замислився і не помітив, як їхні човни нарешті стукнули носом об піщаний берег. Їх уже стрічали рибалки й княжі люди.

– Хто будете й звідки? – суворо супив сиві брови вусатий русич, ніби це не його послав сюди князь із шаною до варязьких⁴ гостей. Але звичай є звичаєм – його ламати не слід.

– Від землі варязької люди! – бадьоро відповідає тлумач⁵ зі свити Інгвара. Той Івор бував тут не раз і знав руські звичаї. Дотепний у нього тлумач! – Вітання князеві й князівні привезли й дарунки від королевича Гаральда!

¹ Вікінг – морський воїн давньої Скандинавії.

² Гаральд Суворий, або Гаральд Сміливий (1015–1066); норвезький король у 1046–1066 рр.

³ Вої (архаїзм) – воїни.

⁴ Варяги – давньоруська й візантійська назва скандинавів (норманів), які в IX ст. чинили напади на Східну й Західну Європу, займалися також торгівлею, а пізніше служили воїнами-найманцями у слов'янських князів.

⁵ Тлумач (архаїзм) – перекладач.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до оповідання

– Кому дарунки? – лагідніше княжий гридь¹ й окидає зором навантажені вщерть човни.

– Князеві Ярославові та його доньці Єлизаветі! – весело вигукує Івор, гордовито оглядаючи княжих людей.

Інгвар киває головою: так, так... їм...

– Тоді з богом! Гей, ви, люди! – гукає страж до своїх челядників². – А допоможіть-но далеким гостям вибратись із човнів і в князівський двір дарунки віднести: це вже від варягів!

– Хіба хтось іще просить собі в королеви найпрекраснішу вашу Ярославну? – тихо запитує Івор у гридю.

– Уже посли польські прибули сюди...

– Он як! – сплескує руками тлумач. – Невже ми запізналися?

– Честь нашій землі з усіх усюд іде, – гуде басовито й поважно голос гридю. – В усіх кінцях землі слава лине про нас, – веде свою мову далі й ховає посмішку в сивих вусах.

Великою вервечкою розтяглися слуги Інгварові й княжі челядники. Крутим Боричевим узвозом піднімалися до князевих палаців на горі. Хоч і не звикати їм долати нерівні й скелясті дороги, але тяжкі шкіряні мішки з дарунками стримували ходу.

Треба перепочити. Інгвар утягує на повні груди п'янке повітря, здивовано спинається. Прямо перед ним, біля підніжжя горба, розтяглася низка білостінних хат-ліплянок. Вони утворюють вулицю, що ніби витікає з-поміж двох високих горбів і вливається в широкий гомінкий потік набережної, запрудженої більшими будівлями, кам'яницями й зі зрубів, торговими дворищами й церквами.

Інгвар здогадався: це Поділ. Той самий Поділ, про який він чув від своїх торгових людей.

¹ **Гридь** (історизм) – у стародавній Русі нижча верства княжої дружини.

² **Челядь** (історизм) – слуги, піддані, прислуга.

Угорі, над головою, на тих високих горбах, починався княжий град. Звідти лунає мелодійний дзвін, що стелиться понад усім містом, над луками, рікою і зеленими заріччями.

Дзвонять на горі.

Інгвар підходить до тлумача:

– Іворе, нехай наші люди йдуть на княжий двір. А ми до храму. Там, певно, свято!

Пройшли через розчинені ворота. І перше, що впало у вічі, – білостінна багатоголава будова. Стрімко врізались у небо округлі бані мурованого храму, увінчаного вгорі золотим хрестом.

– То дітище князя Володимира – Десятинна церква, – пояснює Івор.

Він усе тут знає, цей Івор.

Переступають поріг – і потрапляють у прохолодно-мармурову врочистість. У храмі – повно людей, від їх дихання задušно й парко. Барвами веселки переливається мозаїка Богородиці, – блакитно-синя хустка й великі сумовито-карі очі Божої Матері дивляться на гостей стривожено: із чим прийшли люди? Ноги ковзають по дзеркальній поверхні підлоги із сірого й білого мармuru. Мармурові колони гірко піднесли на своїх плечах склепіння центральної бані. Там відлунюють кришталеві голоси хору хлопчиків. Ніби янголи співають у піднебесі.

Чув ще вдома Інгвар, що князь Володимир після хрещення Русі в заможних і знатних русичів забирав дітей і віддавав до книжної науки. Відтоді тут були школи при церквах і монастирях. З бідніших вони готували простих священників і дяків. Боярських же дітей навчали за всіма правилами візантійської освіти й книжності. Недаремно київський княжий двір славився освіченими людьми – в усіх землях, при всіх дворах. Тож і прозвали тепер князя Ярослава Мудрим. Інгвар нетерпляче шепоче у вухо своєму тлумачеві:

– А що, Іворе, русичі швидко навчаються книжному письму?

– Швидко, господарю мій, – так само пошепки відмовляв Івор. – Вони здавна до тої науки вдатні. Бо ще до хрещення Русі були в них свої вчені люди й грамота своя – черти і ризи¹. Римським і грецьким письмом

Зачитайте опис Десятинної церкви. На яких деталях інтер'єру зосереджує увагу авторка?

▲ Десятинна церква в Києві (зруйнована 1240 року військом монгольського хана Батия). 3-D реконструкція Дмитра Горбатюка

¹ **Черти й ризи** – позначки, сповнені семантичного змісту, дохристиянське піктографічне письмо слов'ян.

також писали свою слов'янську мову. Про це ще згадував чорноризець Храбр.

– Ти щось плутаєш, Іворе. Адже слов'янам письмена дали болгарські просвітителі Кирило і Мефодій. У русичів те ж письмо, що й у болгар.

– Це правда, мій добрий повелителю. Але освіта на Русі була й раніше. І великий Кирило, якого тепер усі слов'яни мають за святого, коли був у хозар у 860 літі народження Христа, бачив у Херсонесі Євангеліє і Псалтир, писані руськими письменами.

– А як гадаєш, Іворе, пощастить нам у нашій справі? Чи згодиться нарешті князівна Єлизавета покинути свій дім, і цей град пишний, і ці сади райські?

– Не знаю... Адже в нас немає ні таких палаців, ні храмів, ні книгозбірень. Он поряд – Софійський собор. Князь Ярослав його будує. Уже майже закінчений. Зараз багато писців переписують книги візантійські за наказом князя. Він хоче закласти бібліотеку при тому храмі, як при візантійському дворі. Ярославові дочки допомагають у тій справі.

– І Єлизавета?

– Напевне.

– Бідний Гаральд, адже він неписьменний! Щоправда, на всі землі прославив хоробрістю своє ім'я. Його подвиги знають в Італії і Сицилії. Він – майбутній король Норвегії. Невже князівна не покине отчий дім заради нього?

– Хтозна. Адже двічі князівна відмовила королевичу...

Їхній шепіт заважав людям – на них обурливо озираються...

Інгвар зітхнув. Так... Двічі горда красуня в золотій гривні¹ відмовила великому вікінгу. Їй було мало його любові. Знала, що вона – дочка славного й мудрого князя, воліла мати своїм чоловіком не тільки відважного й сміливого воїна, а й із вишуканим розумом та освітою.

Бідний Гаральд!.. Він знайшов славу сміливця на чужих полях. Але не здобув серця київської князівни. Тепер вертав у північні краї. Шукатиме слави на туманних берегах Британії і Скандинавії. Ах, бідний Гаральд!.. З яким нетерпінням чекає він повернення Інгвара! Сидить зараз у Новгороді зі своїми воями. Не наважився сам їхати до Києва – тож і послав свого бувалого товариша. Йому, Інгвару, будь-що потрібно поговорити із самою Єлизаветою. Він тоді розповість їй про гучні подвиги Гаральдові й про те, що він склав навіть пісню про Єлизавету.

Інгвар витягує шию, щоб розгледіти князів, що стоять обіч вівтаря, напружує зір, вдивляється в обличчя князівен, що стоять біля княгині. Де ж вона, кохана дівчина Гаральда?

Варязькі послы не встигли отямитись, як уся святкова процесія рушила з Десятинної на подвір'я. На чолі її князь Ярослав Мудрий, зі спокійними, лагідними очима, з пишною, довгою, бородою, яка вже сивіє. Поряд із ним розповніла кругловида княгиня Ірина, та, яку Інгвар пам'ятав ще свейською королівною Інгігердою.

Яким мав би
бути майбутній
чоловік Єлизавети?

¹ **Гривна** – металева прикраса у вигляді обруча, яку носили на шії.

Слідом м'яко ступають у розшитих золотистими узорами чедигах¹ їхні сини й дочки. У білих заморських атласах, оздоблених сріблястою заплоччю, у дорогих хутряних накидках. На грудях у князівен – важкі золоті гривни; на високих шапках молодих княжичів – соболі й куниці; довгі сорочки з широкими рукавами внизу також розшиті узорами. Так уже віддавна велося в землі Руській – чи ти князь, чи смерд², а одяг був розшитий узорами квітів, трав і звірів. Вірили пращури, що ті символи допомагали їм у житті.

Тісним кільцем оточили бояри й дружинники³ княжу сім'ю, щойно вона вийшла з Десятинної. Усі прямують до святої Софії. Натовп оточує врочисту процесію – смерди, пастухи, здателі-будівничі, пічники, кожум'яки, гончарі, рибарі. Чорний люд київський несміло здіймає очі, втягує голови в плечі й поспішливо хреститься. Мабуть, і справді Бог возлюбив багатих за їхні діла, а їм, простолюдинам, уготовив за якісь гріхи довічну бідність і тяжку працю!..

– Помилуй нас, Господи!..

У Софійському храмі ще пахне глиною і свіжою фарбою. Подекуди стіни ще не прикрашені розписами. Але пишний вівар сліпить очі золотом. (...)

І тому цей храм і ці диво-фрески, яких немає ніде в навколишніх землях, задумав і збудував він, Ярослав Мудрий.

І це йому, повелителю землі Руської, співає хор ангелів і виголошує з амвона⁴ своє слово проповідник.

– Чуєте? Проповідник говорить про цей собор. Каже, що Софія – церква дивна й славна всім оточним сторонам і такої другої не знайдеться в усім північному краю – від сходу до заходу! – знову схиляється тлумач до вуха свого властелина.

– А що, і не знайдеться! – захоплено посміхається варязький посол. – І таких чарівних князівен теж нам не знайти. Котра з них Єлизавета? – очима вказує Інгвар до княжої сім'ї.

– Ото біля княгині, вища, – то Анна. Вона ще не засватана. А за нею – наша... Ота, що коса – як корона... А третя – Анастасія. До неї угорський король сватів прислав! – Івор знав достеменно всі таємниці княжого дому.

Прийшли гості. А в храмі лунає осанна Богові за його велику милість до Русі.

Князь Ярослав гордо оглядає народ. Із задумою позирає на своїх синів, що стоять за ним: чи ж будуть вони достойними продовжувачами його справи? Знав добре: княжичі уміють тримати в руках мечі. Але

Що саме Ярослав Мудрий уважав найбільшою силою народу: зброю чи книги? Поясніть чому.

¹ Чедіги (застаріле) – взуття, схоже на чоботи.

² Смерд (історизм) – селянин, який входив у селянську общину і сплачував данину феодалові; (переносне) про людину незнатного походження.

³ Дружинники (історизм) – члени збройного загону, який становив постійну військову силу князя.

⁴ Амвон – підвищення в церкві перед так званими царськими вратами, з якого виголошують проповіді.

ж мечі ті можна повернути й проти себе! Чи зрозуміють вони, що не лише силою зброї можна зміцнювати й примножувати багатства своєї держави? Але й миром, науками, книгами, бо в них вища мудрість і вища сила народу.

Бо якби не так, то не тягнулись би сусідні володарі до Русі. А каравани купців? Скільки зараз їх на торгових дворищах Подолу! З Ренесбурга, Праги, Кракова, Любека, Старграда, Сігтуни, з Візантії, від арабів...

Що купці – вони завжди перетинають дороги Русі. А от сусідні володарі – королі й князі – горнутья до нього й шукають дружби з ним, великим князем руським. Приїхали послы від франків, угрів, ляхів, а то вже, кажуть, двоє нових зайшло – то від варягів.

Знає князь: не тільки дарунки й свою повагу привезли вони сюди. Ні! Дочкам його судилося стати королевами. Що ж, велика честь його княжому дому. Знатні родичі. Адже він не тільки батько, але й господар великої Руської держави, – отож мусить думати про спокій і славу її. Для того й одружив свого улюбленця сина Всеволода з візантійською царівною, донькою імператора Костянтина. Мономаха. Другого сина – Ізяслава, ось він, зліва, – одружив на сестрі польського князя Казимира Відновителя. А за Казимира віддав свою сестру Добронегу.

На очах у князя сльози. Сльози й на очах у князівен. Вони пишаться батьковим домом, родичами, тією честю, що йде до них звідусіль. Вони упоєно слухають дивний спів, що дзвенить під склепінням храму, вдивляються в ці сяючі розписи, у сумні очі Божої Матері й владні очі Богового сина. Лише княгиня Ірина – зовні сувора й спокійна. Може, від того, що в її тілі тече холодна кров суворих свеїв¹, а може, тому, що вона вміє приховати свої сльози...

Та Інгвар мало дослухався до проповідника. Він зрозумів, як важливо для їхньої країни закріпити дружбу з Руссю... Справа Гаральда – справа їхньої будучини. Золотокоса дівчина із золотою гривною на грудях – це чарівна, добра фея, яка мусить принести їхньому краю спокій і мир. Адже коли маєш за плечима могутнього сусіда – хто наважиться тебе образити?

І вже уявляв Інгвар, як виповідає Єлизаветі сагу² про далеку, сувору, але добру свою землю... Як він розповість їй і про нові подвиги Гаральда, а потім – про його пісню...

О, бідний Гаральд! Нерозділене кохання зробило його відважним вікінгом; і поетом. Пісня Гаральда... То стогін серця... Якщо у князівни Єлизавети б'ється живе серце в грудях, а не камінь, воно відгукнеться на той поклик... Бо ж чи є в людини така сила, що може вистояти проти вогню великого й самовідданого кохання? Воно билось у тій Гаральдовій пісні:

Ми, браття, літали по хвилях й морях,
Від рідного краю літали далеко!
На суші й на морі ми бились жорстоко,

¹ Свеї – збірна назва населення стародавньої Швеції.

² Сага – пам'ятка давньоскандинавського чи давньоірландського епосу у формі прозового твору з віршованими вставками.

І води, і тверді підкорені нам!
 О други! Як серце в сміливців кипіло,
 Коли кораблями, зімкнувши ряди,
 Кормою залізною розрізавши хвилю,
 Гаральд налізав на простори землі!
 Тільки діва руська в золотій гривні
 Гордує мною...

Інгвар тепер пильно вглядається в розумні очі Єлизавети. У них неспокійно мерехтіли відблиски свічок. Інгвар ловив стрімкі рухи її тонкої руки, нетерпляче пристукування чобітком. Ні-ні, гаряче серце ганяє кров по тілу князівни! Воно не може не відгукнутися на палке кохання. О, тоді це буде найбільша перемога відважного вікінга!..

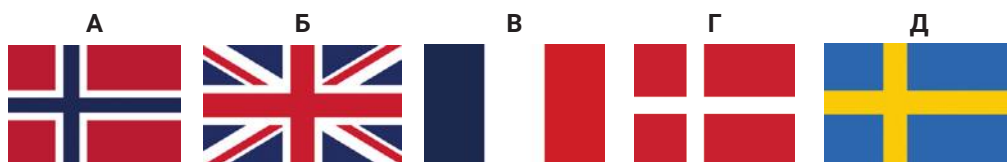
Місія Інгвара завершилась успіхом. Улітку 1045 року Єлизавета виїхала до Норвегії. До суворих скелястих берегів, що омивали хвилі холодного моря. Далекий шлях не лякав її: князівна знала, що чекає на неї теплий прийом людей, палка любов Гаральда й корона королеви.

Доля судила їй через двадцять років овдовіти – Гаральд Суворий загинув у війні з Англією в 1066 році. Єлизавета Ярославна стала дружиною короля Данії Свена Естрідсена...

(Продовження на с. 34)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Оберіть сучасні прапори двох держав, королевою яких була Єлизавета Ярославна.

2. В уривку «Він знайшов славу сміливця на чужих полях. Але не здобув серця київської князівни» ідеться про
 А Інгвара В Гаральда Суворого
 Б Ярослава Мудрого Г князя Володимира
3. Перед візитом до княжого двору візантійські послы вирішили піти
 А до Десятинної церкви В на Дніпро-Славу
 Б до Софійського собору Г на околиці Києва

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Для чого норвезький королевич Гаральд відправив свого друга Інгвара до Києва? Чому Гаральду, на вашу думку, забракло мужності самому приїхати до столиці Русі-України?
5. Чому Інгвар вважав доручення королевича Гаральда делікатним і складним?
6. Знайдіть на початку оповідання й порівняйте опис краю, з якого приїхав Інгвар, з описом місцевості, яку він побачив дорогою від Новгороду до Києва. Чому прибульцю здалося, що він потрапив у земний рай?
7. Знайдіть у тексті й зачитайте опис стародавнього Києва. Чим вразило гостей це місто? Як Інгвар упізнав Поділ, якщо раніше ніколи не бував у Києві?
8. Доведіть на основі прочитаного, що «київський княжий двір славився освіченими людьми». Охарактеризуйте освітній процес у Русі-Україні.

9. Поясніть, чому князя Ярослава називали Мудрим. Яку роль він відіграв у розбудові Русі-України та визнанні її на міжнародній арені?
10. Чому, на думку Інгвара, для Норвегії так важливо було закріпити дружбу з Руссю-Україною? Що принесло б для його країни одруження Гаральда з Єлизаветою?
11. Розподіліть між собою варіанти завдань. Презентуйте результати роботи.

Варіант А. Випишіть із тексту портретні деталі до образу Єлизавети. Опишіть усно зовнішність князівни, використавши свої записи.

Варіант Б. Використовуючи цитати з тексту, складіть «гроно» для характеристики королевича Гаральда.

МІРКУЄМО

12. Поміркуйте, як на королевича Гаральда вплинуло нерозділене кохання. Підтвердьте свої міркування цитатою з тексту. Чи згодні ви з думкою, що кохання здатне зробити поета навіть із відважного вікінга?
13. Королевич Гаральд кілька разів сватався до Єлизавети. Чому, на вашу думку, вона йому двічі відмовляла, але останнього разу все-таки погодилася? Що саме допомогло Гаральду завоювати серце київської князівни?
14. Як ви розумієте подані нижче рядки з тексту? На прикладі якого образу ви можете підтвердити чи спростувати це твердження?

Не лише силою зброї можна зміцнювати й примножувати багатства своєї держави.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Анна Ярославна – середня дочка великого київського князя Ярослава Мудрого. Приватні вчителі навчали князівну грамоти, історії, іноземних мов, співів, малювання, правил етикету.

Близько 1044 року до Києва прибуло французьке посольство просити руки князівни Анни для французького короля Генріха I, до якого дійшла слава про розумну й чарівну князівну. Ярослав спершу відмовив. Через кілька років до Києва прибуло друге посольство на чолі з єпископом¹ Готьє Савояром. Ярослав Мудрий дав згоду на шлюб його дочки з французьким королем, який був на 18 років старшим за Анну.

Дехто з істориків вважає, що Анна привезла до Франції власну бібліотеку. Ця вродлива, високоосвічена й мудра жінка викликала захоплення в її сучасників і гідно представляла Русь-Україну – могутню розвинену державу.

▲ Анна Київська. Невідомий художник, XIX ст.

Ніколи раніше кияни не бачили подібних видовиськ, як того весняного дня. Гриміла й двиготіла од веселоців княжа гора. Рікою лилися

¹ **Єпископ** – вищий духовний чин у християнській церкві.

вино й меди, не згасали вогнища, де смажилися баранці й телята. Не змовкали музика.

Князівна Анна покидала отчий дім і виїздила до нареченого. Уже були готові вози з багатими скринями – золото, срібло, персидські килими, грецькі шовки, хутрові кожухи й Аннине вишивання – червоно-чорним і сонячно-зеленим. То на згадку про теплу й привітну батьківську землю бере Анна. То барви рідного краю.

Що на згадку про
батьківську землю
взяла князівна Анна
в далеку Францію?
Чому?

Стоїть Анна, зіпершись на одвірок. Окидає посмутнілими очима далекі луки задніпровські. Чи є там, на далекій Сені, отакі зелені й квітучі кручі? Чи ж так само плеще хвиля об берег піщаний? Чи ж співають таких ніжних веснянок? (...)

Князівна нишком витерла долонею сльозину зі щок, підбігла до різьбленої полиці, зняла книжку в золотому, плетеному окладі¹. Візьме із собою це Євангеліє² і візьме ще багато книжок. Адже це вона захотіла переписати для себе ці книжки, і їх переписав кращий писець. А майстер-чудотворець виготовив ці дивні узорі окладу із золота... Вона читатиме там ці книжки, і їй буде здаватися, що вона вдома. Анна научить і дітей своїх читати книги й любити їх. (...)

Сьогодні вони знову йдуть до Софії. Князь хоче на прощання влаштувати їм урочисту церемонію. Кажуть, що викликав із свого княжого села Берестова отця Іларіона³. Того самого, що недавно виголосив на честь князя в церкві святого Благовіщення своє знамените «Слово о законі й благодаті»... М-да!.. Цікаво, що ж це за «Слово...», що про нього слава за межами Русі рознеслася.

Французькі посли, що прибули до київського двору навесні 1049 року, з нетерпінням оглядали натовп у соборі. Князь Ярослав не поспішав з'являтися на врочисту службу. Чи затримувався у справах, а чи змушував відчутти свою вищість довгим очікуванням.

Чаділи лампади. Мерехтіло золото багатого іконостаса й чудотворних мозаїк святої Софії. Єпископ Готье побожно склав руки на грудях – як добре кінчається їхня подорож! Звів очі догори – і раптом... Серце його спинилося! Він раптом зустрівся – очі в очі – з Богоматір'ю.

Насторожено, суворо вона ніби запитувала його: чи ж добре діло зробив, єпископе? Так, так, він присягається всіма святими, що кращого в житті не робив для своєї вітчизни, адже союз його короля з могутньою Руссю надасть сили й ваги його королівству! Французькі міста, ремісничий лад, купецтво, дрібніші васали⁴ мріють про те, аби

¹ Оклад – тут: металеве покриття, оздоблення на образах, книгах і т. ін.

² Євангеліє – частина Біблії, у якій розміщено оповіді про життя та вчення Ісуса Христа.

³ Іларіон Київський – оратор і письменник; церковно-політичний діяч; митрополит Київський і всієї Русі-України; приєднаний до лику святих; автор «Слова про закон і благодать».

⁴ Васал – у середні віки в Західній Європі феодал, який одержував від заможнішого феодала-сюзерена земельні ділянки й заступництво, за що й виконував для нього низку повинностей.

зміцнилася влада короля, адже свавілля великих герцогів і графів розорює в першу чергу їх!..

«А доля Анни тебе не тривожить, єпископе?» – доскіпується Божа Матір.

«Доля Анни!.. О!.. Це правда, Матір Божа, доля її буде нелегкою в нашому маленькому королівстві й із таким чоловіком... Але французькі королеви зате можуть обрати для свого серця іншого... Таємно, звичайно!.. І це не буде гріхом, бо всі ж розуміють...»

Про що в стінах Софійського собору вів уявний діалог єпископ Готьє з Богоматір'ю?

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до оповідання

– Ідуть!.. Ідуть!.. – зашехотіло навкруг.

Готьє злякано озирнувся: до них урочисто наближалася процесія на чолі з князем. Біля вівтаря їх зустрічав молодий, високий, огрядний священник. Світло-сині очі під крутими надбрів'ями, над високим чолом в'юнке русаве волосся. Це отець Іларіон. (...)

Рокоче оксамитовий бас отця Іларіона. Здригаються і відлунюють стіни, мерехтить золото й срібло вівтаря, ніби прагне ввібрати в себе й заховати для нащадків цю гордість і цю величаву осанну¹, що живим птахом б'ється в кожному слові проповіді. (...)

Проте єпископу було не просто втямити, що говорив священник і чому так впевнено дивиться на похилені голови князь Ярослав. Готьє щоразу звертається до свого тлумача. Той пояснює:

– Проповідник – надто мистецький оратор. Його стиль надто піднесений і пишний, я теж не в усьому достойний пізнати його. Він славить добу великого Ярослава і його діяння. У проповідника піднесений настрій сьогодні. Бо князь Ярослав задумав його поставити митрополитом на Русі. Князь Ярослав не хоче мати тепер у себе грецьких митрополитів.

– Чому не хоче?

– Князь хоче мати в церковних справах незалежність од Візантії. Отож проповідник і дає зрозуміти всім, що добрі справи Володимира Святославича і його сина – це особлива милість Бога до їхньої землі й він освячує всі їхні діяння!

¹ **Оса́нна** (*переносне, застаріле*) – ушавлення когось, чого-небудь; слава, хвала.

«І справді, мудрий князь, – думає про себе Готьє. – Адже у них Папа Римський втручається навіть у сімейні справи королів». (...)

...Сіримі журавлиними ключами спливали роки. Сумовито хлюпала хвиля холодної Сени. Нагадувала про бистроплинний шумливий Славутич і про зелені прибережні кручі, на яких п'ялися до неба стрімкі бані храмів. Не було для Анни вороття на ту землю. 4 серпня 1049 року вона вінчалася з французьким королем Генріхом I у Ромейському храмі.

Того дня Анна подарувала єпископу цього храму своє Євангеліє. Воно було переписане глаголицею – давнішим руським письмом. І донині зберігається там цей унікальний витвір давньоруської писемності...

Ні, Анна не мала сили вернутися на рідну землю. Але мала Анна-Агнія владу – вона могла сюди, на галльську землю, перенести куточок тієї рідної краси. І королева Франції будує кілька церков, подібних до київських. Фрески й мозаїки їх нагадували київські. Одна з тих будов, споруджена в 1060 році в місті Санлісі, дожила до наших днів.

Через одинадцять років Анна овдовіла. Придворна знать оголосила її регентшею¹ малолітнього спадкоємця трону Філіпа I. Анна-Агнія стала фактичною правителькою країни: утверджувала державні закони, підписувала – теж кирилицею – найважливіші державні акти. Кирилицею ж пороблені й написи на стіні санліської церкви Вінсана...

То Аннина туга за рідним краєм вписала світлий спогад у муровані стіни храму. То дочка Ярослава Мудрого залишила слід високої освіченості і культури, що жила в її роді...

Життя Анни Ярославни було нелегким. Французькі хроніки пов'язують її ім'я з іменем графа Рауля III Крепі-і-Валуа. Після смерті Генріха I Анна офіційно вийшла заміж за нього, хоча Папа Микола II заборонив цей шлюб. У 1075 році вона востаннє підписала разом із сином державний документ...

Століття прошуміли над землею. Засипали забуттям стежки, якими колись ходили володарі людських доль і бідняки. Бо всі люди підвладні часові. Вітри й дощі, війни й лихоліття безжально поруйнували палаци й храми. Неспинна тлінь перетворила в порошок давні письмена, поховала в невідомість доблесні подвиги, відвагу й хоробрість. **Лише сліди людської мудрості, щедрості душі – нетлінні; як і незгасна пам'ять про творців духовних скарбів...**

Поясніть, як ви розумієте висловлене у виділеному реченні.

У прохолодних сутінках Київської Софії в біломармуровій гробниці під важким, багато різьбленим віком покоїться прах князя Ярослава Мудрого. Він звеличував землю силою свого розуму і духовного поступу.

У далекому французькому місті Вільєрі, на старому закинутому кладовищі, серед сухих бур'янів знаходиться загадкова могила із

¹ **Регент** – тимчасовий правитель монархічної держави, якого призначають у разі відсутності, хвороби, неповноліття монарха, а також якщо престол лишається незайнятий тривалий час.

◀ Пам'ятник Анні Ярославні. Місто Санліс. Франція

зображенням на кам'яній плиті жінки в короні. Латинський напис повідомляє, що там упокоїлась Агнес. Легенди доповнюють це надто скупі повідомлення: то могила достопам'ятної дочки Ярослава Мудрого – Анни, королеви Франції. Вона принесла на гальську землю книжки, любов до науки, вона будувала прекрасні храми й палаци... Вона допомагала своєму чоловікові – королю Франції – зміцнювати свою владу в боротьбі з васалами...

У літописах угорських розповідається ще про одну дочку князя Ярослава – про Анастасію-Асмунду. Вона принесла із собою на береги Дунаю не лише любов до свого чоловіка – короля Андрія I, але й любов до науки й знань...

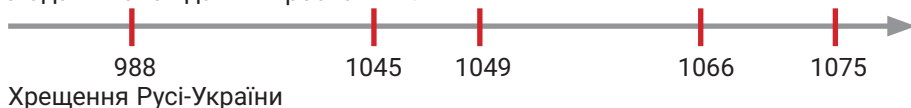
У мелодійних сагах норвезької землі збереглася пам'ять про горду русокусу дівчину в золотій гривні, яка зробила

норвезького короля Гаральда Сміливого поетом, а на сувору землю північної країни принесла спокій, добро й мудрість книжну...

Справді-бо, найбільше багатство людей – їхній духовний скарб...

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. У другій частині оповідання «Ярославни» Р. Іванченко згадує всі наведені географічні назви, ОКРІМ
А річка Славутич
Б річка Сена
В місто Санліс
Г місто Берестечко
2. У день свого вінчання з французьким королем Генріхом I у Ромейському храмі Анна Ярославна подарувала єпископові
А Біблію Б Євангеліє В Псалтир Г ікону
3. Назвіть, які історичні події відбулись у роки, позначені на умовній шкалі часу та згадані в оповіданні «Ярославни».

■ АНАЛІЗУЄМО

4. З якими почуттями залишала свій дім Анна Ярославна? Які думки її непокоїли?
5. Назвіть речі, які взяла київська князівна із собою в чужу країну. Доведіть, що жодна з них не була випадковою.

6. Чому в Ярослава Мудрого були сумніви щодо шлюбу його доньки Анни з французьким королем Генріхом I? Що, на вашу думку, вплинуло на остаточне рішення князя?
7. Розкрийте суть державної місії єпископа Готье Савояра. Чи був він задоволений результатом своєї роботи? Чому був переконаний, що «кращого в житті не робив для своєї вітчизни»?
8. Про що говорив у своєму «Слові о законі й благодаті» отець Іларіон? Наведіть відповідні рядки з тексту.
9. Уявіть себе французьким послом, що прибув до київського двору навесні 1049 року. Розкажіть, що вас найбільше вразило, здивувало під час урочистої служби в Софійському соборі.
10. Чи були, на вашу думку, київські князівни сповнені поваги до науки й книжної мудрості? Підтвердьте свою відповідь, покликаючись на текст.
11. Визначте титул кожної поданої історичної особи.

	Свен Естрідсен	Гаральд Суворий	Ярослав Мудрий	Генріх I
Т И Т У Л И	король Франції	король Норвегії	король Данії	великий князь київський
	королева Франції	королева Норвегії	королева Угорщини	
	Єлизавета Ярославна	Анастасія Ярославна	Анна Ярославна	

12. Кому з персонажів твору ви найбільше симпатизуєте? Поясніть свою відповідь.
13. Випишіть із тексту твору по 2–3 приклади архаїзмів та історизмів. Яку роль відіграють ці застарілі слова в тексті історичного твору? Чи можна було б в оповіданні «Ярославни» обійтися без них?
14. Визначте тему й основну думку оповідання «Ярославни».

МІРКУЄМО

15. Чи згодні ви з тим, що Ярослав Мудрий «...звеличував землю силою свого розуму й духовного поступу»? Поясніть свою відповідь на основі вивченого на уроках історії та літератури.
16. Як ви розумієте останнє речення твору? Наведіть приклади духовних скарбів українців.

Найбільше багатство людей – їхній духовний скарб.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Якби ви були письменником / письменницею чи сценаристом / сценаристкою, про яку історичну постать хотіли б написати оповідання, повість, поему або зняти документальний фільм? Поясніть чому.
18. Підготуйте, використовуючи довідкові джерела, коротку розповідь (презентацію) про вшанування доньок Ярослава Мудрого в різних країнах.

Під час російсько-української війни багато українських родин вимушено виїхали до інших країн для тимчасового або постійного проживання.

- ◆ Чи потрібно вивчати рідну мову та спілкуватися нею тим, хто живе поза межами своєї країни?
- ◆ Як можна проявити свій патріотизм під час перебування за кордоном?
- ◆ Чому варто пам'ятати, що навіть за кордоном ми – частинка України?

Прочитавши оповідання Ганни Черінь «Листування», ми познайомимося з родиною українських емігрантів¹, які під час Другої світової війни залишили Україну, і дізнаємося, чи вдалося батькам-українцям прищепити своєму синові Івасю любов до рідної мови та навчити його шанувати родинні цінності.

Ганна ЧЕРІНЬ
(1924–2016)

Ганна Черінь (справжнє ім'я та прізвище – Галина Паньків) народилася на Київщині. Писати вірші почала з дитинства. Навчання в університеті перервала Друга світова війна, під час якої дівчина опинилась у Німеччині в таборах для переміщених осіб.

У 1950 році письменниця переїхала до Сполучених Штатів Америки, де закінчила факультет лінгвістики Чиказького університету. У бібліотеці цього університету Ганна Черінь збрала велику колекцію книжок про Україну. У штаті Флорида активно працювала в місцевому українському осередку імені Святого Андрія.

Авторка збірок поезій, оповідань, гуморесок, п'єс, що побачили світ у Німеччині, США, Канаді, Аргентині, Україні. Написала дві книжки художніх нарисів «Їдьмо зі мною» та «Їдьмо зі мною знову!». З розповідей Ганни Черінь і фотоілюстрацій її чоловіка Степана Панькова можна довідатися чимало цікавого про життя, побут і культуру народів світу.

¹ **Емігрант** – особа, яка залишила батьківщину й виїхала до іншої країни для постійного або тривалого проживання.

Письменниця докладала максимум зусиль, щоб діти українських емігрантів не забували про своє походження, вивчали рідну українську мову, історію, шанували звичаї та традиції.

ЛИСТУВАННЯ

ОПОВІДАННЯ (Уривки)

Прощайте, друзі!

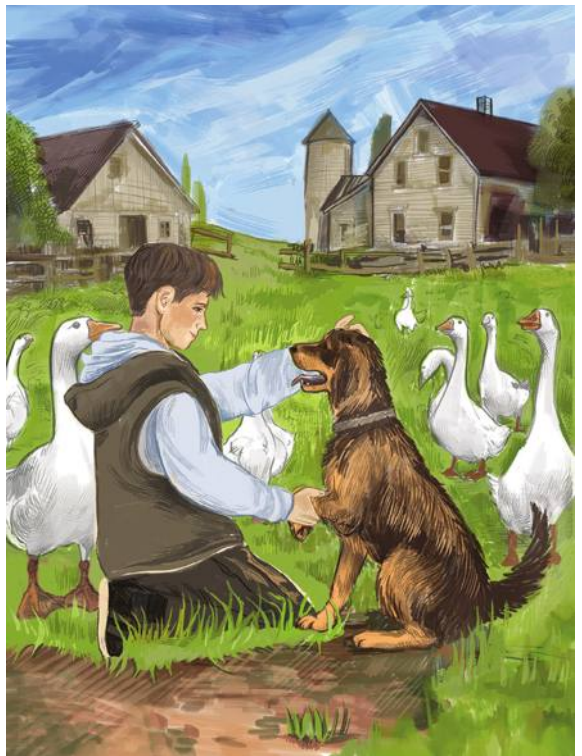
Восени Івасикова родина переїхала з ферми до міста. На господарстві лишилися дідусь і тітуся Марта, старша мамина сестра. Сумно було Івасеві покидати рідну садибу, де він народився і прожив усі свої дев'ять літ. Зранку перед від'їздом він вислизнув із хати й ще раз оббіг цілу садибу, востаннє з нею прощаючись.

У стайні погладив коней, що сумно дивилися на нього розумними карими очима, а курям сипнув повну жменю вівса. Кури вдячно закудкудакали й притьмом кинулися до зерна, забувши про Івася. Хлопець трохи на них розсердився, але що поробиш! Недарма ж каже дідусь, що то курячий розум. Кури далі свого дзьоба нічого не бачать, тому їх так легко хапає шуліка.

А от у тій буді, що її Івась сам зробив зі скриньок від кока-коли, живе найкращий Івасів приятель – Жук. Пса вдома не було, але він здалеку занюхав, що до нього завітав гість і блискавкою примчав до буди, мало не зваливши на бігу Івася. Жук справді був радий Івасеві й свою приязнь виявляв, не шкодуючи сил: його чорний хвіст крутився, як вітряк, а радісне гавкання розбудило ще сонних гусей, і вони сполохано загелготали...

– Тихо, тихо! – спиняв його Івась. – Годі вже! Ну, що ж, друзяко, прощай! Їду я вже від тебе...

Жук не хотів вірити й біг за возом аж на саму станцію. Намагався вскочити до вагона, але дідусь його вчасно перехопив. Проте Жук вирвався дідові з рук і, скільки було сил, біг за поїздом, поки не зрозумів, що не дожене. Тоді постояв, сумно подивився удалечінь і поплентався додому.

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до оповідання

Івасів старший брат Ромко з осені почав учитися в університеті. Через нього, власне, уся родина й переїхала до міста. А другою причиною було те, що мама хотіла віддати Івася до школи українознавства. У селі, де вони жили, українців було мало, і рідної школи там не було... Івась навчився трохи читати й писати, але не так добре, як по-англійськи. Тепер усе мало бути зовсім інакше, і хлопець із цікавістю та острахом чекав – як же ж то він буде жити в місті!

Початок листування

– Якщо хочеш скоріше навчитися добре по-українськи писати, пиши комусь листи! – порадила Івасеві мама.

– Я не вмію, – відповів Івась, – і не маю кому.

– А дідусь? – з докором вимовила мама. – Ти вже забув дідуся?

Ні, Івась дідуся не забув, він часто про діда думав і навіть уві сні його не раз бачив, але що він дідусеві може написати?

– Як не спробуєш, ніколи не вмітимеш. І ти маєш кому писати.

– Кому ж? Усі мої українські товариші живуть тут, не буду ж я їм писати листи про те, що ми разом робили! А на фермі всі хлопці – американці... Мамо, я не знаю, що писати, – зітхнув хлопець.

– Листи не можуть бути всі на один лад, – сказала мама, – бо тоді б вони були дуже нецікаві. Але, поки навчишся, починай з того, що запитай дідуся про його здоров'я, потім про тіточку Марту, про господарство, тоді напиши про себе щось цікаве, що з тобою трапилося, а тоді попрощайся і підпишися.

Так Івась трудився, що аж упрів, три рази переписував, мамі показував, і, нарешті, вийшло таке:

«Дорогий дідусю!

Як Ви поживаєте? А я поживаю добре. А як тітуся Марта поживає? І я теж добре. А як Ваше господарство? І моє добре. А як Жук поживає? А тут у мене песика нема, бо господиня і так би не дозволила. А я ще ходжу до двох шкіл і до церкви. До побачення. Івась».

Мама спочатку хотіла виправити листа, але махнула рукою і дала Івасеві поштову марку, щоб відіслав своє писання.

Дідусева відповідь

Івасеві стало весело. Досі він бігав униз до поштової скриньки, приносив у хату пошту, але все то були листи для мами, тата й часом для Ромка. А тепер Івась, уже йдучи сходами, переглядав конверти, чи нема там його імені.

– Ще зарано, не хвилюйся! – сміялась мама. – Ще дідусь і не отримав твого листа, а може, і не зразу відповість. Ти ж знаєш, що восени на фермі багато роботи.

Проте дідусь відповів дуже скоро. Очевидно, для Івася він і в робочу пору знайшов час. І ось що писав Івасеві дідусь:

«Мій дорогий онучку!

Твій лист порадував мене. Це справді була приємна несподіванка. Я думав, що у великому місті ти матимеш так багато роботи, і розваг,

Чому дідусь
зрадів, отримавши
лист від онука?

і нових друзів, що забудеш про свого старого діда. Але твій лист переконав мене, що ти добрий і чемний хлопець. Пиши часто, а я тобі радо відповідатиму. Моє і Мартине здоров'я в порядку, а наша ферма трохи притихла. Після вашого від'їзду я продав коней і корівку, а лишив тільки курей і гусей та ще садок доглядаю. Також навесні ми не будемо так багато збіжжя сіяти, а пустимо землю під травичку, на сіно. Може, ти влітку приїдеш помагати мені сіно косити? Я за вами, особливо за тобою, дуже-дуже скучаю. Приїжджай на канікули, а до того часу пиши мені часто й багато.

Твій дідусь». (...)

Другий лист Івася

«Дорогий дідусю!

Дякую за Вашого листа й пишу відповідь. Ви писали про коней, курей і гусей, але забули про мого песика Жука. Як він поживає? Передайте йому від мене привіт і дайте маленький шматочок м'яса. Я йому так під час обіду під столом давав, прошу за це тепер пробачення. Я вчуся багато, але оцінки отримую середні. Мама каже, щоб я дужче вчився, але то не біда, бо я в школі новачок, і тут трохи далі пішли, ніж у моїй старій школі. Обіцяю Вам, дідусю, що я буду вчитися краще. Мама сказала мені це написати...

У класі я маю високу посаду – я відповідальний за черепашку. Я маю її годувати й доглядати. Мені всі заздять. До побачення, дорогий дідусю, вітаю Вас і тіточку Марту. Ваш онук Івась».

Івась утомився пишучи, але лист, здавалося, вийшов добрий. Усе ж таки попросив Івась маму перевірити, чи все гаразд. Мама сказала, що лист добрий, але як узяла червоний олівець і виправила помилки, то лист став такий строкатий, що аж дивитися на нього страшно було. Довелося лист переписати, і аж тоді можна було його відіслати. (...)

Нові сусіди

«Дорогий Івасику!

У мене є одна цікава новина: маю нових сусідів і – уяви собі мою радість! – вони українці. У них є двоє дітей: хлопчик, твій одноліток, і дівчинка Леся. Ти, може, скажеш: “От як щасливо трапилося! Просто, як у казці!” Але це не так.

Одного разу, обідавши в місті в ресторані, я почув, що за сусіднім столом якісь люди розмовляють по-українськи. Я зараз же підсів до них і познайомився. Це дуже симпатична родина Котлярів. Виявилось, що вони хочуть перебратися з міста на ферму, бо пан Котляр трохи нездужає. Лікар наказав йому жити десь на свіжій повітрі. А мені тільки цього й треба! Ти ж, може, пригадуєш, що наш сусід, старий Вілл, давно вже шукав покупців на свою ферму. Ціна була добра, а пан Котляр дуже зрадив, що буде моїм сусідом, бо вони люди міські, фермерством займатися не вміють. Я пообіцяв його, як рідного сина, навчати. Отак мені, замість вас, прийшла зміна, бо я вже таки дуже почав був сумувати. Їхній хлопець нагадує мені тебе. Він так само за мною всюди ходить, як ти робив. Тож мій новий приятель уже наслу-

хався від мене різних байок про тебе й просить у цім листі вітати тебе від нього. На цім бувай здоров, козаче! Твій дід». (...)

Виграний бій

Сьогодні Івась писав дідусеві про дуже важливі справи: уперше в житті виступив він на оборону України, як справжній козак, хоч і не із шаблею. Те, що сталося вчора в школі, ніколи в житті не забудеться. Це був іспит на мужність і стійкість.

«Дорогий дідусю! – писав Івась. – Учора в школі на уроці історії наш учитель говорив про Росію. Я знаю, що росіяни заподіяли Україні багато кривди. Я добре знаю, де є на мапі Україна, Київ, Львів, Тернопіль та інші великі міста. Але вчитель показав указкою на Україну й сказав, що це – Росія.

Тоді я підніс руку й сказав, що це не так, бо та земля, що він показав, то Україна. Учитель розсердився і сказав, що нема чого мені ходити до школи, коли я хочу вчити інших; він знає це краще за мене, і в книжці так написано...

– Я хочу побачити твого батька в найближчий час! – закінчив учитель.

Зізнаюся, я волів би, щоб тата викликали на щось гарне, чим я можу похвалитися, але я був радий, що тепер за мене заступиться тато, і вже ж напевно він зуміє переконати нашого вчителя, пояснить йому все про Україну.

Другого дня тато не пішов навіть на роботу; узяв із собою Ромка, і ми втрьох уранці помарширували до школи. На наше щастя, учитель прийшов того ранку до школи завчасно, і ми мали досить часу поговорити ще до початку уроку. Разом із Ромком і татом учитель пішов у кабінет директора, ну а мене... попросили почекати в коридорі.

Я стояв біля дверей, але й тут можна було почути, про що вони там говорять. Правда, тато говорив тихо, але щоразу доносився голос Ромка, що, видно, показував директорові якісь книжки. “Ось книжка професора Меннінга¹, – казав він, – а в цім журналі ви можете прочитати статтю Кіркконелла про Україну”. Нарешті двері відчинилися, з кімнати директора вийшов учитель, за ним тато й нарешті Ромко з книжками. Дві книжки лишилися в директора на письмовім столі, і тепер він буде читати англійською мовою про Україну. Учитель сказав мені, що все з’ясовано і я мав рацію... Ще, правда, він говорив, що я нетактовно поведівся, але тато обороняв мене, що я був зобов’язаний виступити на захист правди та своєї країни.

А що Ви на це скажете, дідусю?

Напишіть мені більше про того хлопчика, як його звать і що він любить робити. Передайте йому привіт від мене.

Ваш онук Івась».

Поміркуйте, якою може бути відповідь дідуся на запитання Івася. А яку відповідь написали б ви?

¹ **Кларенс Меннінг** – американський історик, літературознавець, перекладач, спеціаліст з українознавства.

Стій за Україну!

Дідусева відповідь була, як сказала мама, дуже тепла. Івась ніяк не міг зрозуміти, як то слова можуть гріти, а мама казала, що як хтось тебе любить, то й слова його теплі чи то в мові, чи то в листі. Якщо так, то дідусів лист був справді теплий. Справді, Івасеві аж гаряче стало, і він зняв світла. А може, то піч почала так гріти?

Дідусь писав, що Івась дуже добре зробив, що не промовчав. Бо мовчанка – то знак згоди. Коли тобі хтось каже, що светр не твій, а чийсь інший, а ти будеш мовчати, то в тебе твій светр із плечей здеруть. За свою власність треба заступатися, а Україна багато важливіша, ніж усі светри у світі.

«Ти питаєш про мого юного сусіда. Його звуть Євгеном, він, здається, усе на світі любить і всім цікавиться. Після тебе для мене він найкращий хлопець у світі. Але чому це я мушу весь час переказувати вам вітання, коли ви можете самі собі гарненько листуватися? Надсилаю тобі його адресу. Напиши йому листа, і він від радощів підскочить до стелі, бо, хоч песик у нього є, але приятелів обмаль, а українців поблизу нема взагалі».

Листування з Євгеном

Євген швидко відповів на Івасевого листа, і вони жваво почали переписуватися. Щоправда, їхні листи були короткі, особливо Євгенові, бо за півтора року листування з дідусем Івась уже добре тримав перо в руці, а от Євгенові слова тікали з пам'яті, а перо часто робило такі помилки, що Івасеві аж смішно ставало. Виправляти Євгена він ніколи б не наважився, щоб не образити його, але це було й непотрібно: Євген уважно читав Івасеві листи й помічав різницю між своїм правописом і Івасевим. Він придивлявся до слів і речень, а часом зіставляв їх зі словником та українським підручником. Часто бігав допитуватися про те чи те в Івасевого дідуса. Урешті дійшло до того, що хлопці вже писали коротко і ясно, не тратячи багато слів на описи. З дідусем була інша річ, бо дідусь любив писати про життя і людські думки, а з Євгеном Івася едали риболовля, колекціонування марок, автомоделі.

Часто вони присилали один одному недорогі, але важливі подарунки, обмінювалися марками й камінцями. Євген зібрав усі потрібні трави для Івасевого гербарію, а Івась склав модель літака з дрібненьких частин, а тоді розібрав і послав усе те Євгенові, щоб і приятель із цим поморочився. Коли Івась ще був на фермі, він дуже любив рибалити.

Євген також був завзятим рибалкою, і в листі Івась описав усі місця на річці, де найліпше клює риба.

Тим часом Івась ріс угору, як молодий дубочок, а дід хилився додолу, як старий корчуватий дуб. Коли одного разу влітку Івась поїхав на два тижні на ферму, він мало не заплакав, побачивши дідуса: тільки два роки минуло, а дідусь так змінився! Колись Івась не міг встигнути за дідом, хіба що підбігав. Тепер, як вони вдвох ішли полем, хлопець увесь час мусів спинятись і чекати на діда.

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до оповідання

Вечорами хлопці сідали в коморі, де дід плів саки¹ й сіті на рибу, і слухали оповідання, а цим оповіданням, здавалося, не буде кінця. Але по деякім часі дід починав клювати носом і засинав. Хлопці вкривали його рядном і навшпиньки відходили. Дід спав недовго, через якої пів години прокидався і дивувався, де ж то поділися хлопці, потім умивався і вже йшов спати на ліжко. Він лягав рано, а вставав, як сам казав, разом із курмі. Так рано хлопці не вставали, хіба що звечора планували цілоденну риболовлю.

Знайдіть у цьому абзаці фразеологізми й поясніть їхнє значення.

Уже не буде листів від дідуся...

Як стала наблизатись осінь, листи від дідуся почали приходити все рідше й рідше. І писав він уже значно менше, бо жалівся на втому і хворість...

Одного прохолодного листопадового дня, коли Івась прийшов зі школи, на порозі його зустрів блідий, змучений тато.

– Нема вже нашого дідуся, Івасю!.. Дідусь помер учора вночі...

– Як це помер? – скрикнув Івась. – Був – і нема? Хіба не можна було його врятувати? Лікарі все можуть зробити!

¹ Сак – риболовна снасть із сітки.

– Ні, не все, синку! Як смерть приходить, її можна часом відігнати, але до старої людини вона прийде знову. Дідусь довго лікарі рятували, але смерть перемогла. Дуже вже слабенький став дідусь, не мав більше сил жити. Але ти не сумуй, він чесно й гарно прожив своє життя, до вісімдесяти літ дожив, усі його любили, поважали й завжди добрим словом згадуватимуть. Ти ж його не забудеш, правда?

– Ніколи! – коротко вимовив Івась, утираючи рясні сльози. Він розумів, що відтепер уже ніколи не одержить від дідуся листа, не побачиться з ним, як поїде в гості на ферму... Але все добре, чого навчив його дідусь, він свято берегтиме в серці.

Не буде вже він писати до дідуся, але лишився йому на потіху Євген, а через Євгена він познайомився з іще одним українським хлопцем, Олександром, що живе аж у Німеччині... А Олександр листується з двома дівчатками, що живуть в Австралії... Так, через листування міцним ланцюгом єднуються молоді українці в цілому світі, і Івась відчуває себе важливою ланкою в цій ланцюзі.

А початок цьому дав дорогий, незабутній дідусь своїм щирим українським серцем і теплим, як сонце, словом.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте ребуси. Як слова-відгадки пов'язані з оповіданням Ганни Черинь «Листування»?

2. Виберіть ДВІ причини, з яких родина Івася переїхала до міста.

А Дідусь і тітка Марта вирішили продати ферму.
Б Мама хотіла віддати Івася до школи українознавства.
В Тато Івася перейшов на нове місце роботи.
Г Ромко з осені почав учитися в університеті.

3. Виграти двобій з учителем історії Івасеві допоміг

А Євген В директор
Б Ромко Г дідусь

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Розкажіть, що ви дізналися про членів родини головного героя твору: хто вони та якого віку, де жили, чим займалися.
5. Що батьки робили для того, щоб Івась знав рідну мову? Чи спонукали вони його до спілкування українською? Як їм вдалося хоча б частково створити для свого сина українськомовний простір?
6. Який із листів Івася видався вам найбільш кумедним? Поясніть чому.

7. Опишіть ситуацію, у якій Івась уперше в житті виступив на оборону України. Як оцінив учинок хлопця дідусь? Чи можна стверджувати, що в цій ситуації всі члени родини проявили згуртованість і принциповість?

8. Які стосунки були між Івасем і його дідусем? Виберіть відповідні слова із запропонованого переліку. Поясніть свій вибір.

Взаємодопомога, ненависть, довірливість, чесність, підозрілість, егоїзм, турботливість, уважність, злість, щирість, відвертість, співчутливість, сварливість, доброзичливість, ворожість.

9. Чому Івасеві було цікаво листуватися та дружити з Євгеном? Чим хлопці схожі між собою?

10. Виберіть ті прислів'я, які, на вашу думку, співзвучні з проблематикою оповідання. Поясніть свій вибір.

- Яка хата – такий тин, який батько – такий син.
- Дерево міцне корінням, а людина – друзями.
- Де двоє їдять, там і третій наїється.
- Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.
- Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш.
- Щире слово, добре діло душу й серце обіграло.
- Вкраїна – мати, за неї треба головою стояти.
- Гни дерево, поки молоде, учи дітей, поки малі.

11. Чи знаєте ви когось із людей (можливо, читали чи чули про них), схожих на одного з персонажів оповідання «Листування»? Розкажіть про цю людину.

12. Проаналізуйте особливості побудови оповідання «Листування». Завдяки чому досягається динамізм розгортання подій та як авторці вдалося наблизити події до читачів?

МІРКУЄМО

13. Поясніть, чому батьки спонукали свого сина до спілкування з дідусем. Чи лише задля того, щоб хлопець знав українську мову? Чи стане це гарним життєвим досвідом для Івася в дорослому віці? Чи шануватиме він родинні цінності та своїх стареньких батьків?
14. Тато, мама й дідусь Івася багато років прожили далеко за межами України. Чи перестали вони від того бути українцями? Обґрунтуйте свою відповідь, покликаючись на текст.
15. Поміркуйте, що означає такий вислів: «Жити з Україною в серці». Чи достатньо для того, щоб бути справжнім українцем / справжньою українкою, мати громадянство України та український паспорт? Поясніть свою відповідь.
16. Як сучасні українці, зважаючи на розвиток цифрових технологій, можуть об'єднуватись і пропагувати Україну у світі? Чи зможуть, на вашу думку, Євген та Івась стати гідними представниками України за кордоном?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Уявіть, що Івась дорослий хлопець (20–25 років). Напишіть від його імені лист (6–8 речень) підліткам-українцям, які зараз живуть в Україні або вимушено проживають за її межами.
18. Підготуйтеся до диспуту «Яка роль батьківського й материнського виховання?». Висловіть свою думку про наведений вислів Плутарха.

Якими діти народжуються – ні від кого не залежить, але в наших силах зробити їх хорошими через правильне виховання (Плутарх).

Богдан ЛЕПКИЙ (1872–1941)

Богдан Лепкий – поет, прозаїк, перекладач, педагог, літературознавець, художник.

Народився на Тернопільщині в багатодітній сім'ї священника. Його батько, Сильвестр Лепкий, знав десять мов, приділяв особливу увагу навчанню дітей. У родині завжди любили книжки, тут звучали українські пісні, витав дух любові до історії рідного краю.

Богдан грав на скрипці, декламував вірші, міг годинами слухати розповіді про козаків.

Після навчання в Бережанській класичній гімназії вступив до Віденської академії мистецтв, щоб стати малярем (художником-живописцем), але перейшов на філософський факультет Віденського університету. Згодом продовжив навчання у Львівському університеті.

Працював учителем у Бережанській класичній гімназії, викладав українську, польську, німецьку мови, літературу, історію, географію.

Більшу частину свого життя Богдан Лепкий прожив на чужині – у Польщі, Австрії, Німеччині. Писав казки, оповідання, повісті. Відомим став його історичний роман-трилогія про Івана Мазепу: «Мотря», «Не вбивай», «Батурин».

ЦІКАВО ЗНАТИ

Життя на чужині викликало в Богдана Лепкого ностальгію¹ за рідним краєм. Так народилась у 1910 році в Кракові пісня «Журавлі» («Видиш, брате мій...»).

Ось що розповідав про це сам автор: «Я вертав із театру, з драми Виспянського "Ніч листопадова". Під ногами шелестіло пожовкле листя, а над головою лунали крики журавлів, що відлітали. Вірш склався немов сам собою, без мого відома й праці. До нього дібрав музику мій брат, Левко Лепкий, січовий стрілець, і ця композиція стала улюбленою стрілецькою піснею...».

У світогляді українців журавель є священним птахом, що символізує вірність. Вислів *відлетіти у вирій* у народній поетиці означає смерть людини. Багатьох українців під час еміграції чекали важкі випробування та навіть загибель. Тому пісня «Журавлі» – це реквієм², присвячений пам'яті українців.

¹ **Ностальгія** – тут: болісна туга людини на чужині за своєю батьківщиною.

² **Реквієм** – вокальний чи вокально-інструментальний твір скорботного характеру.

ЖУРАВЛІ

ПІСНЯ

Видиш, брате мій,
Товаришу мій,
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій¹.

Чути: кру! кру! кру!
В чужині умру,
Заки² море перелечу,
Крилонька зітру.

Мерехтить в очах
Безконечний шлях,
Гине, гине в синіх хмарах
Слід по журавлях.

▲ Журавлі

¹ **Вірій** – теплі, південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

² **Заки** (діалектне) – по́ки.

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Музику до пісні «Журавлі» написав
А Богдан Лепкий **В** батько Богдана Лепкого
Б Левко Лепкий **Г** Микола Лисенко
- Розгадайте ребуси, у яких зашифровано слова-синоніми до слова *ностальгія*. Як усі ці слова перегукуються з настроєм пісні?

- Образ журавлів у пісні асоціюється з
А мистецьки обдарованими українцями, авторами стрілецьких пісень
Б матерями, які чекають на повернення синів і дочок із далекої дороги
В людьми, які змушені покинути назавжди «рідне гніздо»
Г народними месниками, які боролися проти соціального гніту

АНАЛІЗУЄМО

- Поясніть, яку роль у пісні відіграють образи журавлів і моря. Як автору вдалося передати важкість безкінечного шляху?
- Що символізує в поезії відліт птахів у вирій?
- Знайдіть і зачитайте рядки, які посилюють трагічне звучання твору.

7. Знайдіть у пісні разом з однокласником / однокласницею зорові й слухові образи. Який із цих образів має найбільше смислове навантаження? Аргументуйте свою думку.

8. Знайдіть в останньому куплеті метафору. Поясніть, як ви її розумієте.

9. Випишіть із вірша епітети. Прокоментуйте, якого емоційного забарвлення вони надають поезії.

10. Виберіть прислів'я, які перегукуються за значенням із мотивом твору «Журавлі».

- У дружній родині і в холод тепло.
- Де рідний край, там і під ялиною рай.
- На сонці тепло, а біля матері добре.
- Де мир та лад, там і Божа благодать.
- На чужій стороні й весна не красна.
- За своїм краєм серце болить.
- Один дуб у полі – не ліс.
- За рідним краєм і в небі сумно.
- У чужій стороні й весна не красна.
- Кожному мила своя сторона.

МІРКУЄМО

11. У пісні ліричний герой, звертаючись до співрозмовника, називає його братом. Поміркуйте, чи про родинні стосунки тут ідеться. Як по-іншому, на вашу думку, міг би назвати ліричний герой свого співрозмовника? Скористайтеся словами-підказками. Поясніть свою відповідь.

12. В одному з варіантів пісня починається такими словами: «**Чуєш**, брате мій...». Який із варіантів, на вашу думку, більш вдалий? Поясніть чому.

друг
зрадник
побратим
окупант
земляк
незнайомець
однодумець
загарбник

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

13. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Поміркуйте над словами українського педагога Василя Сухомлинського. Висловіть свої роздуми у формі есе (5–6 речень).

...Бо вони вирушають у далеку дорогу. Летять у теплий край. Та хоч і теплий, але чужий. Бо батьківщина там, де народився, зріс і почав літати. Тож їм і тяжко розлучатися зі своєю вітчизною... (Василь Сухомлинський)

Варіант Б. Послухайте пісню «Журавлі» у виконанні Квітки Цісик, відомої співачки українського походження, яка жила в США. Опишіть усно свої враження від музичної композиції. Які почуття викликала у вас пісня у виконанні Квітки Цісик?

14. Напишіть есе «Туга українців за рідним краєм сьогодні».

15. Знайдіть в інтернеті та послухайте пісні сучасних виконавців на слова вірша «Журавлі» Богдана Лепкого. Що, на вашу думку, спонукає молодь звертатися до твору, якому вже понад 100 років?

► Квітка Цісик

Розділ 2

ПРО ЩО (НЕ)МОВЧИТЬ КАЗКА

ДУХОВНА СВОБОДА І САМОБУТНІСТЬ

Леся УКРАЇНКА
(1871–1913)

Справжнє ім'я та прізвище Лесі Українки – Лариса Петрівна Косач, і цей псевдонім своїм талановитій доньці дала відома українська письменниця Олена Пчілка.

Лариса народилась у місті Звягелі на Житомирщині й була другою дитиною із шести. Через кілька років родина переїхала до Луцька, а згодом – до власного маєтку в селі Колодяжному (нині Волинська область).

▲ Лариса і Михайло Косачі.
Фото: spadok.org.ua

Дівчинка росла в інтелігентній заможній сім'ї, де в повазі були й художня книжка, і наука. Оскільки Олена Пчілка збирала усну народну творчість, а також колекціонувала вишивки, її маленька дочка з ранніх літ знала багато старовинних народних пісень, а у вісім років сама вимережила батькові сорочку.

Якось на Водохреще Леся разом з іншими дітьми пішла на річку Стир подивитися, як святять воду, промочила ноги й занедужала на туберкульоз кісток. Почалася затяжна багатолітня боротьба з невиліковною хворобою. Батьки рятували дочку всіма способами: возили оперувати в Німеччину, лікували на найкращих курортах світу, проте здоров'я покращувалося ненадовго.

Леся Українка була великою патріоткою. Заради збереження духовних скарбів поетеса нехтувала навіть власним здоров'ям. Хоча медики наполягали на щорічному курортному лікуванні Лесі в Єгипті, одного року вона віддала всі зібрані на це родинною кошти на організування експедиції для запису народних дум. Коли в 1909 році в Києві поставили на сцені драму Лесі Українки «Блакитна троянда», гонорар за цю постановку авторка віддала на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку.

ДАВНЯ КАЗКА

ПОЕМА

(Скорочено)

Може б, хто послухав казки?
Ось послухайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове. (...)

I

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний¹,
Тільки мав талан² до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла урода³ гожа,
Хоч не був він теж поганий, –
От собі – людина Божа!

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім:
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду. (...)

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Тільки чує – гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Тупотять прудкі коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долину вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! – кричить він. – Обережно!
Віку збавите людині!» (...)

Попереду їхав лицар⁴,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, – крикнув, – що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, – поет відмовив, –
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

↑ Який аргумент наводить
поет, відмовляючись устати
зі стежини?

«Се ще также полювання, –
Мовить лицар з гучним сміхом. –
Слухай, ти втікай лиш краще,
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся.
З ним ночую, з ним і днюю;
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

¹ Нещасний – тут: бідний, убогий.

² Талан – тут: талант.

³ Урода (врода) – зовнішній вигляд.

⁴ Лицар (історизм) – воїн із важким озброєнням і спорядженням.

В мене рими-соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! –
Мовить лицар. – Ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу.

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці, геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! –
Мовить наш поет. – Несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний! –
Крикнув лицар. – Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість –
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небóже¹,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, –
Так поет відповідає, –
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає». (...)

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину! (...)

Геть одбившись від гурту,
Їде лицар в самотині.
Зирк! – поет лежить, як перше,
На самісінькій стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! –
Мовив лицар і лапнувся
По кишенях. – Ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
«Не турбуйсь за мене, пане,
Маю я багатства стільки,
Що його й на тебе стане! (...)

Бачиш ти – оця діброва,
Поле, небо, синє море –
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.

◀ Ганна
Федорченко.
Ілюстрація до
поєми

¹ Нébіж – тут: (застаріле) бідолаха.

При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний».
Тут покликнув лицар: «Боже!
Чоловік сей божевільний!»

↑ Чому лицар Бертольд
назвав поета божевільним?

«Може бути, – поет відмовив, –
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі».

Засміявся на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже!
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
Твій таємний світ надхмарний
За наземне справжнє графство,
За підхмарний замок гарний...»

Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
Що з роботи поверталась,
І побачила поета,
З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну¹,
І на відповідь гуртові
Він загравав, і до музики
Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
Зачаровані стояли,
А найбільше у дівчаток
Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
Далі мовив на відході:
«Що за дивна сила слова!
Ворожбит якийсь, та й годі!»

↑ Чому лицар Бертольд
назвав поета ворожбитом?

II

Якось літнім вечером приїхав до поета в хатину лицар Бертольд і розповів про своє безнадійне кохання до вродливої Ізідори. На прохання лицаря поет написав серенаду для Ізідори.

(...) «От спасибі!» – крикнув
лицар.

Ще ж поет не відозвався,
А вже лицар був надворі,
На коня – і геть подався.

І погнався лицар хутко
Через доли, через гори,
І спинився під віконцем
У своєї Ізідори.

Хутко в неї під віконцем
Мандоліна залунала,
Із потоку гуків чулих
Серенада виринала:

«Гордо, пишно, променисто
Золотії світять зорі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі! (...)

¹ Мандолі́на – струнний щипковий музичний інструмент.

Дорогих перлин коштовних
Є багато в синім морі,
Та не може дорівнятись
Ні одна з них Ізідорі».

Отже, ледве серенада
Залунала у просторі,

Вийшла з хати Ізідора
Подивитися на зорі.

А як стихли під балконом
Любі гуки мандоліни,
До Бертольда полетіла
Квітка з рожі від дівчини.

III

Незабаром відбулося весілля Бертольда й Ізідори, на якому було багато людей, «тільки нашого поета пан забувся запросити».

(...) Час летів, немов на крилах,
І, мов сон, життя минало.
Та незчувсь Бертольд, як лихо
Несподівано настало.

Забажалось королеві
Звоювать чужее царство,
Розіслав він скрізь гербальдів¹
На війну скликать лицарство. (...)

Залишить Бертольдо мусив
Молодую Ізідору,
У неділю вранці-рано
Вже він вирушив із двору.

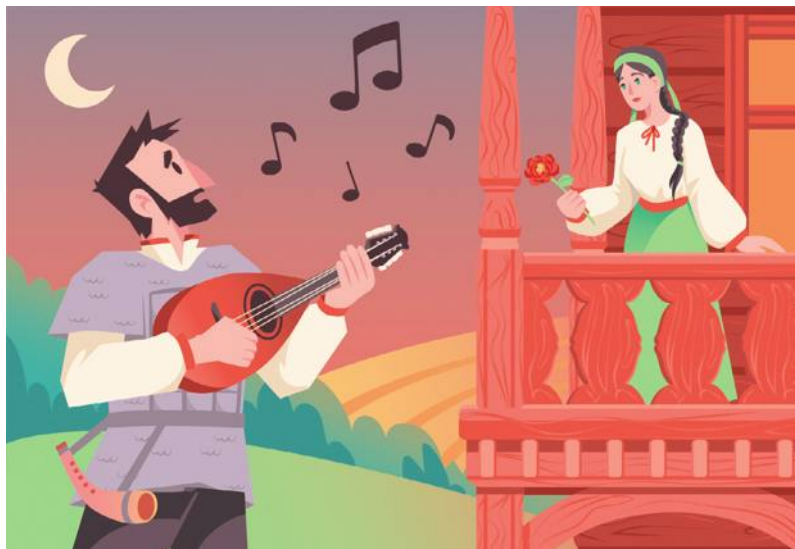
Подалось геть за море
Все одважніше лицарство;

Там за морем десь лежало
Бусурменське² господарство. (...)

Та коли вже надто тяжко
Туга серце обгортала,
То співці співали пісню,
Пісня тугу розважала:

«Не журись, коли недоля
В край чужий тебе закине!
Рідний край у тебе в серці,
Поки спогад ще не гине...»

Так вони співали, йдучи
Через дикі пустині,
Додавав той спів розваги
Не одній смутній людині.

◀ Ганна Федорченко.
Ілюстрація до поеми

¹ **Гербальд (історизм)** – оповісник при дворах феодальних правителів, а також європейських монархів.

² **Бусурменський (застаріле)** – чужинський, іншої віри.

Попереду всього війська
Три старші виступали:

Карлос, Гвідо і Бертольдо;
За одвагу їх обрали. (...)

Спочатку Бертольдові щастило: його військо завоювало чимало міст. Але із часом лицарство притомилося. Два місяці не вдавалося взяти горде бусурменське місто. Бусурменський володар міцно тримався за царство. Серед війська почалися нарікання та тривога. Вояки вимагали вивести їх, поки не пізно.

Вийшли тут наперед війська
Військові співці славутні¹,
Всі вони були при зброї,
А в руках тримали лютні².

Раптом зброя заблищала,
І гукнуло військо хором:
«Ми готові йти до бою!
Краще смерть, ніж вічний сором!»

З них один промовив: «Браття!
Часу маєте доволі,
Щоб Бертольда покарати,
Він же й так у вашій волі.

І метнулися у напад
Так запекло, так завзято,
Що не встигла й ніч настати,
Як було вже місто взято.

Ми б хотіли тут в сій справі
Кілька слів до вас сказати,
Та співцям співати личить,
Отже, ми почнем співати».

Місто взято, цар в полоні
Бусурменський. Перемога!
От тепер уже одкрита
Всім у рідний край дорога.

Тут один із них тихенько
Струни срібнії торкає,
Усміхається лукаво
І такої починає:

Тут на radoцях Бертольдо
Всіх співців казав зібрати
І, коли вони зібрались,
Привселюдно став казати:

«Був собі одважний лицар,
Нам його згадать до речі,
Він робив походи довгі –
Від порога та до печі.

«Ви, співці славутні наші,
Ви, красо всього народу!
Ви нам честь відрятували,
Вам ми винні нагороду!»

Він своїм язиком довгим
Руйнував ворожі міста...
Чули ви його розповідь:
“Я один, а їх аж триста!”

Та співці відповідали:
«Ні, не нам, ласкавий пане,
Той, хто сих пісень навчив нас,
Нагороду хай дістане.

Ну, та сей одважний лицар
Якось вибрався до бою.
І вернув живий, здоровий:
Талісман він мав з собою.

Він зостався, щоб піснями
Звеселять рідну країну,
Там він має розважати
Не одну сумну родину». (...)

Я гадаю, талісман сей
Кожен з вас тут знать готовий,
Се буде речення мудре:
“Утікай, поки здоровий!”»

«Тільки б дав нам Бог щасливо
Повернутися додому,
Срібла, золота насиплю
Я співцеві дорогому!»

«Утікай, поки здоровий!» –
Всі співці тут заспівали;
Вояки стояли тихо,
Очі в землю попускали.

↑ Спрогнозуйте, яку нагороду міг отримати від короля лицар Бертольд і чи віддячив він поетові за допомогу.

¹ Славутний – славетний.

² Лютня – струнний щипковий музичний інструмент.

IV

(...) Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини.

Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Нагороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний.
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було недовго,
Він дедалі в смак ввів
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба грошей! (...)

Почалися нескінченні
Мита¹, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки².

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, –
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, –
У армі стогнали люде,

І здавалось, що довіку
Все така неволя буде. (...)

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місту ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає, –
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає. (...)

«Що се, що? – кричить Бертольдо.
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

«Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар³,
Врешті, він знайомий пана». (...)

↑ Як народ ставився до поета?

Тут Бертольд щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю. (...)

Я його талан співацький
Так високо поважаю,

¹ **Міто** – податок за перевезення товарів.

² **Застави та рогатки** – пропускні пункти, на яких збирали мито.

³ **Лицар** – тут: (переносне) самовідданий, благородний захисник кого-, чого-небудь.

Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднє¹,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіть своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

↑ Про що шкодує поет?

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів², –
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовиту відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!» (...)

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, –
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, –
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

¹ Знаднє – спокусливе, привабливе, звабливе.

² Лаври – тут: (переносне) про успіх, славу, визнання.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця...»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та zostався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху¹ його, й маєтки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцнії будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве –
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Хоча в назві твору Лесі Українки «Давня казка» є слово «казка», насправді за жанром це поема.

Поема – це ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери персонажів.

Художній твір може мати пролог (передмову), а також епілог (післямову). У поемі «Давня казка» **пролог** (передмова) наближає літературний твір до фольклорного жанру казки, для якої характерні такі заохочення читачів до цікавої розповіді. **Епілогом** (післямовою) в поемі є заключна частина твору, у якій наголошено на тому, що протистояння між оборонцями народу (поетами) та можновладцями триває.

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Головними персонажами поєми Лесі Українки «Давня казка» є
А поет і бусурменський владика
Б лицар Бертольд і Ізідора
В поет і лицар Бертольд
Г поет і його прихильники
- Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій у поемі «Давня казка».

Забажалось коро-
леві звоювать
чужее царство...

Люди мучились,
як в пеклі, пан вті-
шався, як у раю.

Як на те ж, лежав
поет наш на самі-
сінській стежині.

Ми готові йти до
бою! Краще смерть,
ніж вічний сором!

- Назвіть дві ситуації, у яких сила поетичного слова допомогла лицареві Бертольду.

АНАЛІЗУЄМО

- Що вас найбільше вразило в поемі «Давня казка»? Яку назву ви дібрали б до цього твору?

¹ **Пиха** – надмірно висока думка про себе; надмірність у багатстві.

5. Яким змальовано поета на початку твору? До чого він мав талант? Чи був самотнім? Де черпав натхнення для своїх віршів? Зачитайте відповідні рядки.
6. Розкажіть про першу зустріч поета з Бертольдом. Якими постають перед нами обидва персонажі? Як проявилось почуття гідності й гумору поета?
7. Прочитайте діалог між поетом і Бертольдом (частина І) від слів «Ах, гостинця ти чекаєш!» (с. 54) до слів «За підхмарний замок гарний» (с. 55). Як тут розкрито духовну велич поета і духовну збіднілість Бертольда? Як розуміє людське щастя поет, а як – Бертольд?
8. Опишіть військовий похід лицаря Бертольда. Якими зображено його воїнів на початку походу та через кілька місяців боротьби? Хто врятував військо від ганьби й загибелі?
9. Хтось із вас має вибрати зображення, які асоціюються з образом поета, а хтось – зображення, які асоціюються з образом лицаря. Зіставте результати роботи, обґрунтуйте свою думку.

10. За яких обставин Бертольд через кілька років усе ж таки згадав про заслуги поета? Як вирішив йому віддячити? Це було щире рішення чи пошук вигоди для себе? Обґрунтуйте відповідь.
11. Знайдіть і зачитайте виразно відповідь поета на пропозицію Бертольда стати придворним співцем. Чому поет відмовляється від такої заманливої пропозиції та від золотих лаврів?
12. Розподіліть між собою подані уривки. Поясніть, як ви розумієте висловлене. Які метафори допомагають образно передати думку? Проаналізуйте протиставлення, виражене в кожному уривку за допомогою виділених слів (сполучень слів).

То поетом вже не буду

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті **надіть кайдани!**

Не поет, у кого думки
Не **літають вільно** в світі,
А **заплутались** навіки
В золотії тонкі сіті.

13. Знайдіть у поемі пролог (передмову) та епілог (післямову). Про що йдеться в них? Що вказує на те, що передмова в поемі «Давня казка» подібна до зачину народної казки?
14. Складіть і запишіть план поеми (6–8 пунктів).

15. Складіть усно порівняльну характеристику поета й Бертольда. За потреби використайте цитати з тексту.

ПОЕТ VS БЕРТОЛЬДО

- ▶ соціальний стан героїв
- ▶ особливості зовнішності
- ▶ дії, вчинки, наміри персонажів
- ▶ ставлення до героїв інших персонажів і самої авторки
- ▶ розуміння героями смислу життя, честі й гідності, щастя
- ▶ почуття власної гідності поета і невдячність лицаря
- ▶ протистояння правого слова й безчестя

16. Уявіть, що поет усе-таки погодився стати придворним співцем. Накресліть у зошиті й заповніть порівняльну таблицю (4–6 пунктів).

Що матиме поет, ставши придворним співцем	Що втратить поет, ставши придворним співцем

17. Установіть відповідність між подією твору та елементом сюжету.

Подія	Елемент сюжету
1 військовий похід Бертольда	А експозиція
2 поета ув'язнюють	Б зав'язка
3 у якійсь країні проживав поет нещасний	В розвиток дії
4 поет відмовляється стати придворним співцем	Г кульмінація
5 перша зустріч поета з Бертольдом	Д розв'язка

18. Знайдіть у поданому уривку протиставлення (антитези). Поясніть їхню роль у тексті. Чи допомагає цей уривок зрозуміти причини народного повстання?

*Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.
Пан гуляв у себе в замку, –
У ярмі стогнали люде...*

19. Які епізоди з поеми проілюструвала художниця на с. 54 і с. 56? Як у цих малюнках розкрито характери персонажів твору?

МІРКУЄМО

20. Що таке, на вашу думку, свобода творчості? Аргументуйте, чи мав таку свободу поет. Чи дорожив нею і чи обстоював її?
21. Поміркуйте, коли людина відчуває себе щасливою. Чи був, на вашу думку, щасливим поет? А багатим і вільним? Як ви розумієте його слова, подані нижче?

*При всьому сьому багатстві
Я щасливий завжди й вільний.*

22. Що означає вислів «бути придворним співцем» у прямому й переносному значеннях? Чи правильно вчинив поет, відмовившись від пропозиції Бертольда? Поясніть свою відповідь.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

23. Створіть за допомогою штучного інтелекту ілюстрацію до одного з епізодів поеми. Доберіть до цього зображення цитату з твору.

Віртуальна екскурсія

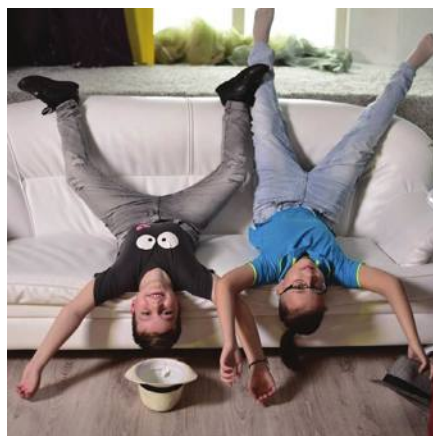
Зіскануйте QR-код і здійсніть цікаву віртуальну подорож «Стежками Лесі Українки».
<https://nx.litera.ltd/s/NREE9s7J4xQzrRm>

У природі буває такий феномен: пара сірих ворон виводить пташеня білого забарвлення. Але вижити такому пташеняті важко – інші птахи заклівають його, виганяють зі зграї. Вислів «біла ворона» вживають на означення особливої, нестандартної людини, не такої, як усі. Вона може не так одягатися, не так поводитися, а головне – мислити не так, як усі.

- ◆ Чи доводилося вам зустрічати в житті людей – білих ворон?
- ◆ Як ви ставитеся до таких людей?
- ◆ Чи потрібно підганяти свою унікальну особистість під загальноприйняті шаблони?

Зрозуміти внутрішній світ людини, не схожої на інших, допоможе оповідання Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало».

Володимир ДРОЗД (1939–2003)

Володимир Дрозд народився у селі Петрушині на Чернігівщині незадовго до початку Другої світової війни. Коли хлопчикові було два роки, батька забрали на фронт, мати з двома дочками й маленьким сином дуже бідували під час окупації.

«Здається, відколи пам'ятаю себе, я мріяв писати книги. Книги увійшли в моє життя природно – як повітря, вода, сонце...», – згадував митець.

Володимир закінчив факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка, працював у газетах і журналах. Творчий ужинок Володимира Дрозда – вагомий і щедрий: понад 20 книжок повістей і оповідань, перекладених десятками мов світу.

Митець тонко відчував природу, його вразлива душа реагувала на те, до чого інші були байдужими. Про це Володимир Дрозд відверто писав: «Я схожий на героя свого давнього оповідання “Три чарівні перлини”. Він чув, як плаче зрізана трава і як квіточка попереду коси просить обминути її». Письменник часто змальовував у своїх творах тварин, наділених людськими рисами. Наприклад, кінь з оповідання «Білий кінь Шептало» здатний не тільки відчувати, а й мислити, як людина...

Читаючи байки, ви навчилися розпізнавати **алегорію** (в образі Лисиці втілено хитру людину, а в образі Зайця – боязку). Проте байка не єдиний літературний жанр, у якому тварини мають людські риси.

В оповіданні Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало» нібито описано свійську тварину, що тікає від жорстокого конюха, але вона сприймає світ і себе в цьому світі як людина. Навіть намагається виправдати тих, хто перетворив її на раба.

Якщо в образі лося (оповідання Євгена Гуцала) чи Сіроманця (оповідання Миколи Вінграновського) читачі й читачки розпізнають лише дику тварину, то в образі білого коня Шептала впізнають талановиту людину, наділену винятковими здібностями.

Спрогнозуйте за назвою твору, про що це оповідання, які персонажі в ньому можуть бути.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

ОПОВІДАННЯ

...Сутеніє; раптом
на галявині – кінь – самотній.
Р. М. Рільке

Босий підпáсок¹ тягнув через бригадне дворище батіг – зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якимось повесні він задрімав біля пріводу², підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, уподобана г'єдзями, досі не гоїлася. Хлопчак наблизився до загорожі та хвацько стрельнув батою, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, і сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи та штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилиною Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулювався – змалку ненавидів табун, гурт, хотів бути сам і в загорожі, і на пасовиську. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обходити Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

– Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до приводу конячину прислали, бо наавтра свиням зéлені немає.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість – провісниця всіляких прикростей – закрадалась у груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм і тишив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчують, тому й недолюблю-

¹ Підпáсок – помічник пастуха.

² Прівід – тут: (механічне) пристрій для приведення в дію якої-небудь машини чи механізму.

ють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то через злий випадок, химери долі. Справжнє місце йому не тут; хтозна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. Шептало знову залишився сам. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду млявість обняла груди й покотилася до колін, що зрадливо затремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Хотілося проштовхатись у середину табуна, загубитися між ребристих кінських тіл. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

«На мене вкаже, обов'язково на мене», – думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч напевно знав, що Степан його не потривожить.

– Шептала візьмеш, – сказав конюх хлопчаків. – Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову та жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тони. Серед усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід та їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінський день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди – у цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзини та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці – колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелґочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився ўпряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом

Чому з усіх робіт Шептало найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста?

кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнuzдано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка й безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і попадалися його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» – міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалося. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати в привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше – через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині залишаться завтра голодні? Мабуть, саме так.

Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнись, уже чує, уже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили – хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого¹, уперше осідлали, ганяли по царині² до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, залишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі³ з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. У добровільному напруженні було щось від самостійності, від волі. Але тепер ніхто не сумнівався в його ретельності, і він іноді дозволяв собі стишувати крок, тягтися за червоними китицями конюшини на узбіччі дороги. Помітивши на дорожнім піску нетерпеливу тінь людини, докірливо косив оком, мовляв, ви ж мене знаєте, це я так, піджартовую, і спішно переходив на чвал⁴.

Степан вийшов із конюшні, поцьовхкуючи довгим, наче гони спекотного дня, батогом, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворищем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, перечекав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день подорож до колодязного корита. Уже багато років, відколи його забрано від матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли загорожу, хльоскали батогом і гнали вузенькими провулками, де від густої куряви було так само тісно та задушно, як

¹ **Гордий** – тут: сповнений особистої гідності, самоповаги; (*переносне*) який відчуває захоплення, натхнення, душевний підйом.

² **Царина** – тут: місцевість за селом, де пастух збирає худобу; вигін.

³ **Голоблі** (*однина*: голобля) – жердини, прикріплені до воза, у які запрягають коня.

⁴ **Чвал** – швидкий біг навскач; галоп.

і від пітних, гарячих кінських боків. Із часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоєм. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

Хтось зачепив Шептала копитом – дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу бійку. «Мало вас сьогодні ганяли, – злісно подумав білий кінь, відходячи вбік. – І як цей Степан терпить? Я навів би порядок. Водопій – то водопій, нічого витанцьовувати, ніби в цирку».

Узагалі, він ніколи не розумів обмеженості деяких коней, котрі прагнуть на кожному кроці суперечити, огризатися, показувати свій характер. Ніби цим чогось досягнеш, крім батога. Із сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв у різні боки молодих кобилок; у цих вороних, сивих, гнідих, перистих так мало розуму, що просто дивуєшся. Особливо коли бачиш усе трохи збоку, як зараз. Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало йде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на пів голови, на пів кроку й озирався на конюха, укладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас із тобою таких тільки двоє. (...)

Червоне сонце опускається в роз'южену куряву, з-за лісу – краєчок грозово-синього хмаристого холоду. У глибині банькатих Шепталових очей – рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині шиї, у густій гриві, у розміреному ритмі струнких ніг! Такі хвилини окупають і безглузде кружляння в приводі, і сором міських райків, і колотнечу навколо корита. Він забуває, що відразу після водопою на нього одягнуть хомут і поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня, до самої смерті. А коли здохне, люди здеруть шкуру й закопають під ліском. Якось він сам возив туди одного гнідого; з-під попони стриміли червоні кістки ніг, а слідом бігли голодні пси й жадібно облизувалися. Він усе забуває, окрім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табуном – Степан, а за кіньми й Степаном – він, Шептало. І можна доскочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перистих. І Степана разом із ними, усесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться.

Чим тішився кінь
Шептало, ідучи до
водопою?

Жовтаві соняхи перевисають через тини, од лісу віє прохолодою; уночі задощить, вони ночуватимуть у конюшні, а може, і в привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ночами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо; він не мститиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення і солідар-

ності з конюхом охоплює Шептала. Він піднімає голову й ласкаво, заклично ірже. Степан озирається і, ніби вперше помітивши Шептало-ву сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

– Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий і в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально обвиває Шепталові спину й гостро впирається в тіло. Білий кінь із несподіванки високо підкидає задні ноги, спотикається на рівному місці й, полонений страхом, що виринає з глибини тіла та пирскає холодним потом, забуває всі недавні думки, кидається в гущу, у гарячі кінські тіла – гніді, вороні, перисті. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить. (...)

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю і розсипалися по піщаному косогуру, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусячою цариною аж до самого лісу, стелилися луки.

Він тільки переставляв ноги, опутивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, – тепер було зовсім байдуже куди, – ніс його. Шептало ще ніколи не переживав такого – несподівано все стало тим, чим було насправді, без попон, без прикрас, ніби відпанахана зненацька глиба чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову з тужними очима. (...)

Матір упрягали в лісникову двоколку¹, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазірав у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки й, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав лісовою дорогою навздогін ставній білій кобилі. То було дитинство, і пахло воно молоком і конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах і просіках, і мати розповідала про гордих білих коней – його дідів і прадідів...

А в цих владних пахощах далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней і несподівано сколихнув Шептала. Він так і не підійшов до корита, хоча дуже хотів пити, але штовхатися зараз між пінних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, подібних до полохких досвітніх снів. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглих сріблястими хвилями траві, купали сильні тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові ацени. Біля вільних коней теж жив страх, але ж інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

Який страх жив біля Шептала, а який – біля білих коней із Шепталових снів, народжених запахом?

– Бач, не п'є, бісова худобина, – почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. – Надівай недобгнудок² та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не зібралося, диви, яке суне...

¹ Двоко́лка – візок на двох колесах.

² Недобгнудок – вуздечка, яку використовують, щоб вести коня.

► Катерина
Васечко.
Ілюстрація до
оповідання

Одразу почувся шерхіт босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнуздок і владно потягли до себе. Шептало бездумно, із звичною покірністю ступив кілька кроків за босим хлопчаком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманітна суха земля, диркотів привід, торохкотіло колесо по бруківці, свистів батіг і вибухав лайкою Степанів голос. Шептало задер голову – ніздрі дражнило гострим запахом волі.

– Но-но! – суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном коневе стегно. – Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчака, для Степана й для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло й підняло. Білий кінь із нечуваною силою шарпнувся, вирвав кінець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними, кривавими очима. Цієї хвилини він був справжнім білим конем, відважним та одчайдушним, як його далекі предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві зацікавився Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусячу царину в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипіння журавля та плескіт води в кориті розтанули, згинули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи й не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вологістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Потрапив на вкочену колісьми лугівку, копита відбивали чіткий ритм, і, роздратований тим ритмом, він навмисно прискорював біг, наздоганяючи

Які ознаки справжнього білого коня виявив Шептало в цьому епізоді?

Спрогнозуйте, чи повернеться Шептало в конюшню до Степана.

самого себе та розсипаючи по крутій шії густу білу гриву. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, указуючи шлях.

(...) Він був сам-самісінький на всю луку: мовчала трава, мовчало віддалік громаддя копиць, схожих на вершників, що поснули з піднятими забралами – нерухожими контурами лелек, усе потонуло в безобрійній, німій тиші.

Білий кінь задер голову, сп'яніло заіржав, не в силі стримати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обіззався лелека – клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало впав на спину, покотився по м'якоті, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні – голосисто й заклично. (...)

Нічна волога стала незатишною, мульткою, ніби стійло повесні, коли немає підстилки. З-за копиць, од річки, віяло теплом. Білий кінь радо попрямував туди, полощучи боки між шерехатих сінних долонь і розгойдуючи на копицях одноногих, потривожених грозою лелек. Копиці пахли ситою зимовою ніччю, коли завірюха безсило б'ється в стіни, шелестить по дверях сипучим снігом, а в конюшні парко й дрімотно.

Але з кожним кроком до річки сінний дух відступав перед п'янкою повинню ще денного тепла й тривожної водяної вологості, од якої глибше дихалось і кортіло бігти, брикатися, іржати. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води, Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не знаної досі, нестерпної, та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонув понад берегом, по міліні.

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно лоскотали губи. Шептало шурхнув у глибіню і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом. (...) Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі й уже ніколи опісля білий кінь не відчував себе так близько й повно зі стихією, течією – од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу й, струсивши воду, відчув себе таким сильним, що знову заіржав, цього разу грізно та бойовито, перегукуючись із громами. Тепер йому захотілося спокійно напиться, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби та шкодуючи, що втамував спрагу.

Чому, на вашу думку,
Шептало шкодував, що
втамував спрагу?

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки на косогорі, не втримало, тріснуло навпіл, у тріщину хлюпнуло яскравістю, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе – незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючись із місця, щоб не скаламутити води, поки небо знову засвітилось, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихтними копитцями промерехтіли затокою – починався дощ. Шептало побрів до ліска – гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в конюшні обманю-

► Катерина
Васечко.
Ілюстрація до
оповідання

вав себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на давніх предків, що царювали по циркових аренах. Тепер зрозуміло, чому Степан насмілювався хльоскати його батогом.

Узлісся, наскрізь промите дощем і прочесане вітром, гривасто розгойдувалося, ніби голови коней у степу. У шепелявих заростях було темно, мокро й сиротливо. Білий кінь полохливо сахнувся – сосни глухо гупали об землю молодими шишками. «Степан справді буває дуже злий. Немов щось наводить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще при такій службі. Скільки нас на одні плечі! А хіба ці гніді, сірі, перисті, вороні, сиві розуміють?» Шепталові раптом закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром у Шептала прокидалася винувата довірливість до кривдника. Раніше в подібному випадку він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнудок, що час від часу потеленькував.

Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір – і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав і в річці – він відчував владну Степанову руку. Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, один кінець яких тримають сильні руки. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха й прискорив біг.

Дощ ущух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем¹. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і, коли знову спа-

¹ Путівець –
польова дорога.

лахнула блискавка, Шептало побачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його такого білого, гарного. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норів. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким і покірненьким. Сьогоднішнє перешумить. Хай завтра в привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням дано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще залишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, гепнувся у грязюку й покотився по дорожній хлюпавці. Коли звівся на ноги, уже не був білим конем; до ранку земля підсохне, обсиплеться, і він стане таким же сірим, яким був досі. Колишній спокій і розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею та клунею з одної низької жердини. Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. У конюшні не світилося. Степан спав. Коні дрімали в загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу – ворота щільно причинені й узяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, стомлений нерозумною блуканиною...

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Події в оповіданні «Білий кінь Шептало» відбуваються в усіх місцях, зображених на малюнках, ОКРІМ

А

Б

В

Г

- Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій в оповіданні «Білий кінь Шептало».

Шептало разом з іншими кіньми йде на водопій.

Шептало гепнувся у грязюку, щоб знову стати сірим.

Степан обрав Шептала крутити привід.

Шептало вирвався з рук хлопчика й помчав у лугову синь.

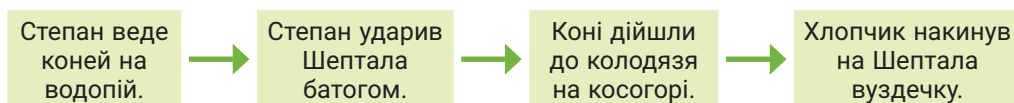
АНАЛІЗУЄМО

- Уявіть, що ви – наїзник / наїзниця та займаєтеся кінним спортом. Ваш кінь – Шептало. Як ви до нього ставилися б, як доглядали б, чи намагалися б зрозуміти його настрій, почуття, бажання?
- Розкажіть, покликаючись на текст, чому Шептало змалечку ненáвидів табун та які види робіт вважав принизливими для себе. Чи є це свідченням особистої гідності, самоповаги?
- Чим Шептало відрізнявся від інших коней, окрім зовнішності? Як зазвичай повадився на пасовиську, дорогою на водопій і під час роботи? Дайте відповідь, покликаючись на текст.

6. Як білому коневі доводилося відвойовувати своє право в табуні залишатись особливим? Чому Шептало так ревно беріг свій статус?
7. Підтвердьте або заперечте подані твердження.

1. У дитинстві мати розповідала Шепталу про його дідів і прадідів – гордых білих коней.	ТАК чи НІ?
2. Конюх Степан щонеділі обирав лише Шептала, щоб їздити до міста чи крутити привід.	
3. У перші роки упряжного життя Шептало побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним.	
4. Шептало іноді, ніби звичайний кінь, ліз у тісню й штовхався, щоб не пити воду з іржею.	
5. Білий кінь утік від Степана, бо хотів вільно побігати по зеленій траві та напиться чистої річкової води.	
6. Говорячи «я інакший, ніж вони, нас із тобою таких тільки двоє...», кінь Шептало мав на увазі себе й конюха Степана.	
7. Шептало повернувся в конюшню після нічного купання сліпучо-білим красенем.	

8. Поясніть, чому Шептало вважає, що з конюхом Степаном у нього особливі стосунки. Чи так було насправді? Наведіть аргументи за і проти.
9. Уявіть себе психологом / психологинею. Визначте, як змінювався внутрішній стан Шептала, його думки, настрої відповідно до поданих епізодів.

10. З'ясуйте, які художні засоби використано в поданих уривках. Яку роль відіграють ці засоби у творі?
- Дорога впала в зарослий верболозом рукавич.
 - Його повільно засмоктавав глибокий, як прірва, відчай.
 - Ніби перестиглі яблука, по небу прокотився невидимий гуркіт і впав десь поблизу, за лісом.
11. Зіставте два образи через подані цитати. Чому Шептало, на вашу думку, постійно намагається виправдати вчинки конюха Степана? Про що це свідчить?

Шептало	Степан
«Кінь особливий, кінь білий...» «Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били». «Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а про чуже око краще залишитися колишнім».	«Маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий». «Батіг злітає в червонясте небо, тонким дротяним охвістям безжально обвиває Шепталові спину». «Навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом».
«Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, залишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки».	

12. Прочитайте виразно уривок від слів «Але з кожним кроком до річки...» до слів «шкодуючи, що втамував спрагу» (с. 70). Знайдіть і випишіть художні деталі, метафори. Перекажіть усно прочитане близько до тексту, використовуючи

виписані слова (сполучення слів). Доповніть переказ міркуванням про те, чому описані події є найкращими хвилинами в житті Шептала.

13. Що відчув Шептало, побачивши себе після нічного купання сліпучо-білим красенем, схожим на давніх предків, які царювали по циркових аренах? Поясніть, чому після цього вирішив знову стати бруднувато-сірим.
14. Чи можна Шептала назвати білою вороною? Розкрийте алегоричність образу білого коня в оповіданні В. Дрозда.
15. Визначте ідею оповідання «Білий кінь Шептало».

МІРКУЄМО

16. Що стало причиною протесту коня Шептала? Чи лише Степанів удар батогом? Обґрунтуйте свою відповідь.
17. Чи можна повернення Шептала до Степана й до свого буденного життя назвати вільним вибором? Можливо, цей вибір був вимушений? Аргументуйте свої висновки.
18. Автор завершує оповідання фразою про те, що Шептало задрімав у загрожі, «стомлений **нерозумною блуканиною**». Поміркуйте, чи мріятиме білий кінь у майбутньому про таку «нерозумну блуканину» та чи спробує знову втекти з конюшні.
19. Зіставте образи поета (поема «Давня казка») і Шептала (оповідання «Білий кінь Шептало»). Хто з них зумів зберегти своє «я»? Чи легко це було зробити? Поясніть свою відповідь.
20. Поміркуйте, чому людям не завжди вдається залишатися самими собою чи успішно реалізувати свої природні здібності. Що означає піти на компроміс із совістю? Як можна зберегти свою індивідуальність?

21. Розгляньте зображення ікони «Георгій Переможець». Зверніть увагу на образ білого коня. Поміркуйте, у якому епізоді оповідання кінь Шептало схожий із цим образом, а в яких епізодах – різко контрастує.

ДОВІДКА

Георгій Переможець – покровитель воїнів, хліборобів і скотарів, захисник від ворогів і диких звірів.

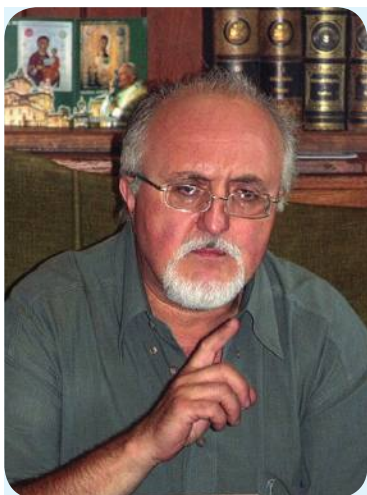

22. Під час дискусії висловіть свої міркування щодо поданого твердження: «У колективі треба бути таким, як усі, та приховувати свою оригінальність, особливість, адже білих ворон не люблять. Тому Шепталу краще й надалі прикидатися сірим і покірним».

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

23. Що автор прагнув підкреслити розв'язкою оповідання? Запропонуйте альтернативний варіант закінчення цього твору.
24. Підготуйте буктрейлер (5–7 слайдів) до оповідання Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало» або до поеми Лесі Українки «Давня казка». Доберіть музичний супровід.

▲ Ікона «Георгій Переможець». Фото: «Високий Вал»

Юрій ВИННИЧУК (Народивсь у 1952 р.)

Юрій Винничук народивсь у місті Станіславі (нині – Івано-Франківськ). Вищу освіту юнак здобув у Прикарпатському педагогічному інституті, отримавши диплом учителя української мови і літератури.

Художні тексти, у яких автор викривав тогочасний режим, були написані в 70–80-х роках ХХ століття, а поширювали їх у рукописному вигляді чи в примірниках, виготовлених на друкар-

ській машинці. Таку продукцію називали «самвидавом», а влада вважала її шкідливою і небезпечною.

Переїхавши до Львова, митець перебивався нестабільними заробітками: працював художником-оформлювачем, вантажником. Згодом організував естрадний театр «Не журись!», у якому був режисером і автором сценаріїв, пісень. Працював редактором кількох львівських газет, що мали великий попит.

Юрій Винничук – автор творів і для дітей, і для дорослих, перекладач із багатьох мов. У повісті-казці «Місце для дракона» письменник знайомить нас із незвичайним змієм, який любив метеликів і відмовлявся битися на лицарських турнірах. Чи можливо таке? Про це ви дізнаєтеся, прочитавши твір.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Повість-казка Юрія Винничука «Місце для дракона» – філософський твір про сучасний світ, де й досі діють «драконячі закони». Те, що було потворне зовні, виявилось прекрасним за своєю суттю. Дракон Грицько – це не жорстокий страхопуд, а поет-християнин. Він мріє не руйнувати й нищити, а творити й милуватися красою світу.

Твір має назву «Місце для дракона», але несподівано з'ясовується, що якраз місця в жорстокому світі для прекрасного душою, високого духом дракона не знайшлося. Добрий дракон був небажаний для можновладців. Вони не розуміли його, а тому сприймали як небезпеку для себе. Зате Грицько навіть після смерті виявився переможцем, бо ще за життя проявив себе і патріотом, і героєм, і лицарем, здатним на самопожертву.

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

ПОВІСТЬ-КАЗКА
(Скорочено)

Не від того я помру,
Що на світі буде війна,
А від того, що вона
Мого вірша недостойна.

Ярослав Довган

Розділ I

У вікні дзижчала муха, і нудотливе оте дзижчання навівало сон... Спекотливий полудень порозморявав усе довкола, жовтою від пилюги і сонця вуличкою пленталася баба Дрімота і мак розсипала – куди мак сипне, там усе й засне, а по нивах недожатих блукала Полудниця¹ із серпом і пильнувала, чи не zostався який сміливець на полі у полудень дожинати, але не було нікого, бо добре відомо, що від Полудниці не відкупишся і не відмолишся – махне серпом по шиї, та й край. Попід парканами дримали коти, собаки, свині й кози впереміш, наче одна родина, позаривались у порох кури, навіть метелики непорушно застигли на квітах, мов одинокі пелюстини.

Князь люботинський кунав у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. Були це особливі сні, бо з'являлися вони лише в полудень, а вночі ніколи, й тому-то він із такою шанобою до них ставився, що оголосив по всьому князівству наказ, щоб ані одна душа не важилася в полудень потривожити його супокій. (...)

Раніше князь утримував невелике військо, та, оскільки не було війн і воно влітало йому в дзвінкий гріш, розпустив його. Тоді як батько провів життя своє верхи на коні в безконечних походах і тільки мріяв про спокій, князь, навпаки, аж переситився спокоєм. Деколи його опановувало бажання струсити із себе оту сонливість і бездіяльність, кидався щось робити – затіє, було, собор будувати, вже й підвалини закладуть, та раптом махне рукою й більше не з'являється на будові, а майстри розповзуться по домівках, і ніхто потім про собор не згадує. (...)

У князя була донька – прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність князівни здобувалася в турніях² чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дримає? Нема війн, нема розбійників, не з'являються ані злі чаклуни, ані людожери, кудись поділися страшні багатоголові дракони. Звідки візьметься геройство? Чого доброго, князівна задівається, і князь не матиме спадкоємця, розпадеться держава, яку з таким трудом клеїли до купи його пращури.

¹ Полудниця – полуденна змора; у цьому творі – зла язичницька богиня, яка символізувала розслабленість і ледарство.

² Турнія – рицарський турнір, змагання, поєдинок.

Ось вони осудливо зиркають на нього з портретів, і ніде сховатися йому від їхніх поглядів, які пропікають, наче залізо розпечене. Далєбі, уже пора діяти, не має він права зволікати, інакше проклянуть його й духи предків, і наступні покоління. (...)

Прибіг захеканий воевода. Став перед князем, вибалушивши здивовані очі та кривлячи рота в гамованому позіханні.

– Слухайте сюди, – сказав князь. – Так далі не піде. Ми котимось у прірву, – тут він зробив паузу, щоб заспаний воевода встиг перетравити сказане. – До чого дійшли вже? Я доньку заміж не годеи видати. За кого її віддам? Де герої? Де лицарі, уславлені подвигами? Га?

Воевода роззявив було рота, проте тільки для того, щоб випустити на волю «ги-и-и-х», бо голова його, ще не освіжіла після сну, не могла ніяк второпати, що від нього хоче князь.

– (...) Ви ж воевода, так? А де ваше військо?.. Даю два тижні. (...) Оголосіть по всьому краю, що від дня святого Онуфрія запроваджуються турнії. Мій старий закон, який забороняв герці¹ між лицарями, скасовую. Усе зрозуміло? (...)

– Та кожен колишній вояк уже так з вухами в господарство заліз, що оно збіжжя вивезе до Чехії, то заробе стілько, що, дивись, і сам зможе військо набирати. (...)

– То що порадите? – спитав князь.

– Пригнався днями до мене побережник. Каже, бачив дракона.

– Та йдіть!

– Каже, біля Бистриці.

– Справжнього дракона?

– Ну та справжнього. З крилами. Усе як має бути. Вогонь видихає. Здоровий, каже, як гора. (...)

– Так і оголосіть: хто переможе дракона – пошлюбить князівну й сяде на престолі. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять. Я впевнений, що вони тільки-но цю вість зачують, ураз усі бенкети закинуть, за мечі візьмуться та жирок позганяють.

* * *

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому заопікуватися ним та навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чийсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання... Небавом затихло й з-за рогу вийшов старий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лиш завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в пустельника – скільки вже там було його – заворушився, мов трава схарапуджена.

Оце так і почалося їхнє знайомство.

¹ Герць – двобій, битва.

Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу й досить хутко навчився говорити по-людськи. Вони бачилися мало не щодня, і минав їхній час у цікавих бесідах. Єдине, на що пустельник ніяк не хотів погодитись, – це навчити дракона грамоти.

– Не драконове це діло, книги читати... Я пішов на пущу¹ не з добра. Колись воеводою був, але заївся з батьком теперішнього князя. Мені його безперервні військові походи впоперек горла стали. Воює, воює. А яку з того мав користь? Плюнув я та й подався сюди. Нічого іншого не залишається, як книжки читати. Дещо й сам пописую. Оце ось щоденник свій списав, а це – літопис люботинський. Комусь цікаво буде – прочитає та й мене добрим словом згадає. Мені книжна мудрість на користь пішла. А тобі навіщо? Я тебе й так можу надумити, без книжок. Дракон приходить на світ чинити лихо... Так же й пращури твої чинили, ніхто з них себе не осоромив. А книжки добра вчать. Як же ти зло чинитимеш, коли праведним станеш?

– Що ви таке говорите, дядечку?! – жахнувся дракон. – Та мені й на думці ніколи не було зло чинити. Що мені хтось поганого зробив?

– Е-е, синку, подивися на себе – гадаєш, для краси тебе таким здоровилом Господь сотворив?.. Приїдуть і покличуть тебе на герць. Мусиш згинутися.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті-казки

¹ Пуща – великий, предковічний непрохідний ліс, який для пустельника став місцем самотності й спокою.

– За що?

– Дракон повинен згинутися. А герой пошлюбить князівну й займе престол. У князя немає сина. Де він спадкоємця візьме? Ти для нього тепер як манна небесна. Чи робиш зло, чи ні – ніхто й не питає.

– Я не хочу гинути... І нікому ніколи зла не вчиню.

– А це вже не зарікайся. Буває, що й вовка змалечку приручать і при хаті тримають. І що з того? Вовк усе одно в ліс дивиться. Підросте й дремене, а то ще й хазяїна роздере. (...)

– Якщо вже й ви мені віри не ймете, то хто ж повірить?

– Я тобі вірю. Чого ж? Вірю. Але це протиприродно. Чи ти чув колись, щоб зайці вовків їли, а вовки на лусці паслися? Чи можна бути певним, що ти колись не розсмакуєш м'яса?.. А тоді, так само, як і вся порода твоя, на людей кинешся. (...)

– Я виріс на траві й траву їстиму. Навчили мене вже стільки всього, що як іще й грамоти навчите, гірше не буде.

– Бач, тобі пальця в палець не клади! – розсміявся пустельник. – Гаразд, навчу.

І навчив. Та так, що й сам дивувався з успіхів учня. (...)

* * *

Князь зібрав лицарів біля печери, щоб ті вбили молодого дракона. Але дракон не хотів битися, тому не вилазив із печери. Лицарі почали викурювати його звідти димом. Князь наказав загасити вогонь, бо це не по-лицарськи, увесь світ сміятиметься, що дракон задихнувся. Лицарі второпали, яку дурницю втнули, адже зібралися подвиги вершити.

* * *

У шинку «Під веселим раком» висіли на стінах портрети князів, на портретах сиділи мухи. Шинкар був у розпачі.

– А мух! А мух!.. Скільки живу, стільки мух не видів, Ривко! Ривко! Його пишна жіночка з'явилася з тацею чистих кухлів.

– Що таке, мій Мойшеле?

– Хтось нам ті мухи насилає. Може, з-за грانیці?.. Вчора стільки тих лицарів приперлось – яй-яй-яй! (...)

– Ой, скорше б уже того змія забили. Може, спокій настане.

– Де там! З тим змієм ще мороки буде і буде. Я си думаю, що все це недармо. Хтось нам тих зміїв мусить насилати. Може, з-за грانیці. Бо дуже вже він хитрий. У нас таких не буває.

– Слухай, Мойшеле, а може, того змія наші сюди наслали?

– Але чого не попередили, що я маю робити? Чи кричати «Бий змія!», чи мовчати?

– Я думаю, треба кричати разом зі всіма. Так безпечніше.

– Але коли той змії наш? Потім питають: чого кричав?

– А так питають, чого не кричав.

– Думаєш, не питали? – шинкар озирнувся і стишив голос. – Учора пізно ввечері, як ти вже спала, приходив сам таємний радник. От він і спитав: «А скажіть мені, пане Шамуель, який ваш особистий внесок до всенародної боротьби з драконом?» Я і кажу: «Мій внесок такий, що я цілими днями, як білка, кручуся, аби вельможних лицарів нагодувати й напоїти, бо з пустим пузом проти дракона не попреш». (...)

У цю мить за вікном майнула чиясь постать, і шинкар зашипів:
 – Цс-с-с! Про вовка промовка...
 І справді – до шинку зайшов сам таємний радник, весь у чорному одязі...
 – Скільки мух... Звідки вони беруться?..
 – Це все з-за гряниці! От звідки.
 – Що? З-за гряниці? А звідки ж у вас такі відомості?
 – У нас жодних відомостей нема, а тільки так собі міркуємо, що то мухи не наші.
 – Ми з ними боремося, – підказала Ривка.
 – І перемагаєм! – закивав головою шинкар. – Я всіх загрянничних мух записую...
 – Гм-гм... – зам'явся радник. – Хто б сподівався від вас такої ретельності? А з нашими мухами як?
 – Відчизняні мухи найкращі у світі! Їх зовсім не чути. О! Слухайте! Чуєте?.. Це гудуть загрянничні мухи! А наші – та їх зовсім не чути. Сказано – свої.
 – Гаразд, а що ви думаєте про дракона?.. І він з-за гряниці?
 – Аякже! Із самої Візантії... Вони нам грецьких драконів, а ми їм – люботинських щурів. Хай начуваються! А наші щурі – самі знаєте – найкращі у світі...
 Таємний радник витяг з-під плаща сувій, розгорнув його, і шинкарі побачили намальованого дракона з трьома головами, що сидів на горі кісток та черепів, а в лапах його звивалися впольовані люди. Уся картина була щедро захляпана червоною фарбою.
 – Вей-вей, яке страхоття! – сплеснула руками Ривка.
 – Оце повісьте в корчмі, аби лицарів до бою надихало, – сказав радник. (...)

Доведіть, що власник шинку – кмітлива людина, яка вміло пристосовується до обставин, вислужується перед владою.

Розділ II

(...) Попереду їхали пан Лаврін із джурою¹, за ними трохи оддалік їхні слуги, а позаду чвалував низенький куманський жеребець, наладований усячиною.

– Як ви гадаєте, – озався джура, – чи хоч на завтра доберемся до Люботина?

– Мусимо. Інакше без нас переможуть дракона, і князівну Настасію здобуде хтось інший.

– На все Люботинське князівство немає од вас хоробрішого.

– Не вчися, хлопче, підлабузнювати. Негоже це для майбутнього лицаря... Досі мав діло з ворогами в людській подобизні, а нині чекає мене бій зі змієм...

– Ви повинні його перемогти.

– Чи я, чи хто інший... Не заспокоюся, поки не zobачу його відтятю голови...

¹ Джуро – в Україні XVI–XVIII ст. – зброєносець у козацької старшини.

– Цікаво, а якби не було дракона, чи ви б посваталися до князівни?..

– ...Перешкоди, які постають на шляху до серця князівни, підсичують бажання ним заволодіти. Мені, якби не цей змій, і на думку не спало б одружуватися. Сорок п'ять – це вже не вік для одруження.

– Кажуть, князівна молода й вродлива.

– Я маю її портрет. (...)

– І справді, вона прекрасна! – захоплено вигукнув джура і, вловивши мент, коли пан Лаврін одвернувся, припав до портрета вустами, наче до ікони Діви Марії. – Боже, яка прекрасна!.. Ви її любите?

– ...Хочу здійснити подвиг. Може, це буде мій останній подвиг. А князівна – заслужена нагорода. І я прийму її. Та чи довго я витримаю в їхньому замку?

– Вас чекає князівський престол.

– Державні справи не для мене. Я виріс у сідлі й із мечем у руках волюю постати перед Богом. Як Святослав Завойовник¹, що головою наклав у бою з печенігами. (...)

Раптом на купі каміння при дорозі уздріли якусь стару бабу.

– Дай боже здоров'я! – привітався лицар.

– Дай боже й вам, – закивала головою баба. – Куди їдете?

– У Люботин.

– А-а, битися з драконом?.. Маєте що їсти?

Лицар дав знак слугам, і ті, видобувши з торб рештки м'яса, подали бабі...

– Далисьте старій бабі їсти. Я вам поможу... Ви чули коли про Чорного лицаря, володаря замку Куропас?.. У нього був меч Вілодан. Якщо ви зумієте витягти його з розколини в скелі, то він буде ваш. Мені потрібен язык того дракона. Я сама за ним прийду.

– На біса вам язык? Ви хто – відьма?

– Хе-хе! Відьма не відьма, але своє діло роблю...

– Дістати меча Чорного лицаря, звичайно, честь велика, та чи буде це подвигом, коли я чужим мечем зарубаю дракона?.. Який же це подвиг?.. Не треба мені того меча. Скажи, бабо, чи виберемся ми із цього лісу до вечора?..

– Як побачите скелю, котра буде схожа на сову, то звернете на стежку ліворуч. А за меча, лицарю, ще пошкодуєш... Хе-хе, пошкодуєш. (...)

Розділ III

– Доброго вечора, – привітався князь до пустельника, що сидів на призьбі.

– Доброго й вам...

– Я до вас на пораду приїхав, – сказав князь... – Ви чули про змія, що ото в нас об'явився?.. Лицарі поз'їжджалися з усього князівства... А змій, чортяка, заліг у печері й носа не показує.

– Він і не покаже... Я говорив із ним.

¹ Святослав Завойовник (938–972) – київський князь (945–972), син княгині Ольги.

– Із драконом?!

– Так. Це дуже миле сотворіння... Дивний і незвичайний змії. Не їсть м'яса, а лише траву та овочі. Він ще нікому зла не вчинив. Коли видихає повітря, то задирає високо голову, щоб не обсмалити дерева... Він і книги читає.

– Книги? Та ви що, глузуєте з мене?!

– Чого б я з вас глузував? Кажу, як воно є. Я сам його навчив грамоти...

– Певно, і Біблію та Євангеліє далисьте?

– Дав... Коли я з драконом познайомився, він уже був таким... Добрим... Він не хоче битися з лицарями. Не хоче крові проливати...

– Але ж таке не буває! Де хто чув, щоб дракон займався книгами?!

– ...Він і вірші пише... Я можу прочитати.

– ...Мені свої віршомози вже набридли, а ви ще зміїні вірші хочете всучити.

– Як хочете. Вірші гарні...

Князь підвівся, обсмикав одяг і додав:

– Я нікому не хочу зла. Але дракон має бути убитий... Так було й так буде. А крім того, донька... За кого її видам?.. Ага, забув спитати. Скільки в нього голів?

– Одна.

– ...Одна голова! Курам на сміх! А де ще дві?

– Такий вродився.

– Ну, пішли часи... Уже й дракони порядні перевелися. Не диво, що воно таке глупеньке вдалося. (...)

Про що, на вашу думку, міг писати вірші дракон?

Пустельник переселив дракона в нову печеру, яка мала вихід на широку галявину.

Печера й справді була суха й простора. Вони пройшли її всю і опинилися на галявині, котра буяла соковитою зеленню. Довкола пурхали метелики й мушки...

– Сподобалося?

– Ще й як! А то сидиш цілими днями в печері – світа білого не бачиш...

Посеред галявини світилося голубе око озерця. Дракон тішився, наче мала дитина, обнюхував квіти, занурював голову в воду й задоволено пирхав...

«Як йому сказати про князя? – думав пустельник. – Із чого почати?» (...)

– Був у мене князь...

– Що він хотів?..

– Злився, що грамоти тебе навчив... Скрізь, де з'являлися дракони чи там інші чудовиська – однороги, велетні, людожери або лихі чаклуни, – усюди їх рано чи пізно знищували. Князь не може йти проти звичаю.

– Нехай пустить чутку, що мене вбито, а я сидітиму тут, як миш, тихенько. Мені б лиш із вами бачитися та книги читати. (...)

– Нині він ополудні заїде до мене. Може б, я привів його сюди?..

– Згоден зі мною говорити?

– Та згоден. Куди ж йому подітися? (...)

Пустельник перебрів річку й цез у печері. Князь затупцяв на місці, роззирнувся – ніде ні живої душі...

Спочатку з'явилася драконова голова на довгій шиї, насторожено озирнувши все окіл. Князь поглянув на чудовисько і відчув, як мурашки забігали по спині, – дебелий дядечко, з таким ого-го скільки ще мороки буде.

Переконавшись, що ніде небезпека не перестерігає, дракон трохи виповз із печери і поклав голову на протилежному березі навпроти князя. Князь обережно, мов на тонку кригу, поставив ногу на морду, зробив один-два нерішучих кроки, а далі так прудко, що й ніхто б не сподівався, перебіг по шиї на другий бік.

На галявині їх чекав пустельник. (...)

Вони примостилися на траві... Пустельник щось там промимрив про гарну погоду, дракон лежав нерухомо, бо якраз йому на носа сів метелик, і він боявся його сполохати...

– Егм... – почав князь, – сподіваюся, вам не дуже зашкодив той дим?

– ...Уже вичухався.

Метелик спурхнув і полетів понад озером.

– ...На щастя, я спохопився вчасно та звелів розкидати багаття.

– То це ви мене врятували? Я вам безмежно вдячний. (...)

– То ви... е-е... вибачайте, скільки років маєте? – звернувся князь до дракона.

– Вісім.

– Вісім! Ну-у... це... егм... як для коня, то вже той... а як для чоловіка, то ще, хе-хе, й зовсім... Ну, скільки їм, сказати б, хе-хе, відпущено?

– Хто його зна?... Ще жоден дракон своєю смертю не вмер.

– О! Бачите? – пожвавішав князь. – Жоден!.. Ви от... вибачайте, як вас величати?

– Називайте Грицьком.

– Як? Грицько?..

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті-казки

– Це я його так назвав, – озвався пустельник.
 – А-а... Що ж, Грицько то й Грицько... Тільки дракони завше мають далеко страшніші імена. Афросіаб чи там Джаудар.
 – А я не збираюся нікого страшити.
 – Усяка твар має своє призначення, і дракони мусять нести лише смерть і руїну, бо на те вони й створені... А то що ж виходить? Усе летить шкереберть!.. Та це вже якесь вільнодумство! Від цього й до «Геть з князями!» недалеко!..
 – Е-е... – встряв пустельник. – Молоде ще, зелене...
 – Ну, молоде... а собі на умі... оно яка голова велика... Такі голови для держави – ве-ве-лика небезпека. Не знати ще, які він вірші пише.
 – Ось нате самі подивіться.
 Князь узяв сувій пергаменту й почав читати вголос:

Розквітають дивні квіти,
 розкривають пелюстини,
 а метелики стікають
 по вустах, як сік ожини.
 Сни дзвіночків голубіють,
 зазирають у кишені,
 а ти сиплеш їм дукати¹
 у роззявлені їх жмені.

 День минув, і склали крила
 всі метелики на зиму.
 Заховайся й ти в шкарлупку
 і ридай собі за ними.

¹ **Дукат** (*історизм*) – срібна або золота монета.

– О! Заховайся у шкарлупку! А це як розуміти? Про дукати? У вас що, дукати є?
 – Нема в нього ніяких дукатів, – заступився пустельник. – Це образ такий.
 – Знаємо ці образи. Як гроші дай, так образ. (...)
 – Він талант, – погодився пустельник. – Справжній християнин.
 – ...Дракон-християнин! – надувся князь. – Ти такими словами не розкидайся. Сказано в Писанії: «І пошлю на вас змія»... Слухай, скільки тобі, кажеш, літ?
 – Уже вісім, – відповів дракон. (...)
 – Ти от віршики тут пописуєш, книжечки почитуєш, а я мушу головою в стіни гупати. Одна в мене дитина... А лицарі глузують. У них же дракони не те що ти. Порядні... Вилізли, пережерли сотню-другу народу, потоптали села, ниви... А ти... лінюх... хіба ж так можна? (...) Ну, Грицю! Давай!.. Е-ех, слабак!.. А хочеш, я тобі доньку свою привезу? Хай у тебе в печері сидить, а я всім оголошу, що ти її вкрав... Не бійся, вона дуже спокійна. (...)
 – Не буду я ні з ким битися. Не хочу...

Чому князь розсердився, дізнавшись, що дракон – чуйний і добрий?

– ...Так мене зганьбити!.. Люботин віднині в усіх на язиці буде... «Люботин? А-а, це там, де дракони, як зайці?» (...) Тобі цього не зрозуміти.

– А ви оголосіть, що мене вбито. Я сидітиму тут і носа нікуди не потикатиму.

– Аякже! А де труп? Ти мені трупа давай, а тоді сиди хоч сто літ! (...)

Дракон прогрімів таким оглушливим сміхом, що луна покотилася далеко по горах.

– Оце так! – похвалив князь. – Ану ще, братку, зареви, га? Зареви, щоб аж...

– ГХАААГХРРР!!!

Пустельник і князь попадали на землю, затуливши долонями вуха!.. Дракон опустил голову на лапи й винувато подивився на гостей...

* * *

Наступного ранку дракон... пригадав розмову з князем.

Ну як я можу допомогти цьому чоловікові? Ціною власного життя?.. А, зрештою, що мені чужі клопоти?.. Патріотичні почуття... що він мав на увазі? Яке я маю відношення до Люботина? Князь, звичайно, славний чоловік, але вмирати лише через нього якось не хочеться... От заради мого вчителя я б... І на муки... не те що...

До вуха його долинуло глухе постукування об камінь, яким було завалено вихід на галявину. Дракон відсунув брилу й побачив обох вчорашніх гостей.

– Ну, я не казав? – замахав руками князь. – Зганьбив ти мене, лобуре, перед усім світом... Лицарі плюнули та й пороз'їжджалися по хатах. (...)

– Заспокойтеся, ваша світлосте, – сказав пустельник. – Чим же тут зарадиш, як воно таке вродилося? Плоть драконяча, а нутро людське. Навіть янгольське!..

– Отож-бо й воно, що янгольське. А я через того янгола скоро з глузду з'їду. Хоч нікому не розкажуй – сором же який! (...)

«Не доб'юся я нічого, – розмірковував князь. Правда, є ще один шлях – добром узяти. Чом би й ні? Адже що можна відмовити князеві, того не відмовиш товаришу. Хіба я не можу затоваришувати з драконом?» (...)

Відтоді день у день сходилися вони утрюх, і князь тішився, що його дипломатичні заходи обходяться досить дешево. Ці посиденьки були приємні для всіх. При дворі ніхто й гадки не мав, куди князь так часто зникає. Таємницею володіли тільки воєвода й Настасія.

* * *

Якось пустельник захворів, і дракон забрав його до себе, щоб доглядати.

(...) – Добре, що ти мене сюди завіз... Я лежав і молився: не дай мені, Господи, умерти серед темної ночі...

– Ні-ні, не покидайте мене, – жажнувся дракон.

– У тебе ще є князь... Він непоганий чоловік. Мені казав, що ти єдина істота, з якою цікаво йому розмовляти. У замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем.

– Зате я не перестаю бути драконом. Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

– ...Податок збільшили – дракон винен. Хлопців до війська забрали – дракон винен. Град вибив збіжжя – і тут винен дракон. На тебе геть усе можна списати... Уночі, коли мені смерть перед очима стояла, думав про те, що зле вчинив. Не варто було втручатись у закон природи. (...)

– То ви вже шкодуєте, що мене вчили?

– Шкодную... Народженому в темряві й помирати в темряві легше...

– Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради князя, заради його доньки й заради Люботина. Мого Люботина. Бо ж це і моя земля!

– Що ти говориш?! Ти повинен жити! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!

– Але мені не дають!

– То йди звідси! – аж застогнав пустельник. – Іди геть від людей! Іди в непролазні хащі, в скелі і в болота! У тебе ж крила! Ти забув про них?... Злетити в небо, тільки подалі від ненаситної юрби!..

– Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

– Вони ж тебе вб'ють!.. Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу.

– Але ж вас теж, хоч ви і втекли від людей, турбує доля Люботина! І ви переживаєте, що буде, як князь помре, не залишивши спадкоємця... Ви ніколи не затуляли свого серця від світу!.. А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю і мушу вмерти на ній і за неї!

– Та ніхто ж про це й знати не буде! Коли людина йде на смерть за вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був драконом і ним зостанешся... Героєм стане той, хто вб'є тебе. Навіщо ж оця жертва? Кому ти її приносиш?

– Вам! Вам – за все те добро, що зробили для мене!

– Господи! Ну як я тобі поясню, що все це намарно? Далеко важливіше твоє писання! Мудрий завше поступався дурному!

– І глупота завойовувала світ.

– Молю тебе! Іди звідси!.. Я хочу, щоб ти жив! Я хочу, щоб ти був! – та тут же й схопився за серце. – Ти ще не все... не все... сказав...

Дракон злякався:

– Що з вами, учителю?.. Ляжте, заспокойтеся...

– ...ти ще мусиш жити... – простогнав, опадаючи, – наперекір усім князям...

(Продовження на с. 88)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Події в повісті-казці «Місце для дракона» відбуваються в

А місті Києві

В Люботинському князівстві

Б місті Львові

Г Миргородському князівстві

2. Установіть відповідність (один персонаж зайвий).

Учинок, намір

- 1 хоче видати дочку заміж
- 2 навчив приятеля грамоти
- 3 ледь не задихнувся у печері
- 4 відмовився від меча Чорного лицаря

Герой твору

- А дракон
- Б князь
- В пустельник
- Г таємний радник
- Д пан Лаврін

3. Оберіть ілюстрацію та поясніть однокласнику / однокласниці, як зображене асоціюється з образом дракона Грицька.

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

4. Що вас найбільше вразило у творі Ю. Винничука, що спонукало до роздумів?

5. Знайдіть на початку твору й зачитайте опис сонливого полудня. Як ви ставитеся до такого життя мешканців Люботина? Як саме князь вирішив змінити стан справ у своїй державі?
6. Яким постає у творі дракон Грицько? Що в поведінці змія є незвичним для драконів, про яких ми зазвичай читаємо в казках чи яких ми бачимо в мультфільмах?
7. Прочитайте за ролями діалог між пустельником і драконом, наведений у розділі I (с. 78–79). Якими постають персонажі в цій розмові? Щодо якого питання кожен із них мав свою думку, відмінну від думки іншого. Поясніть чому.
8. Обґрунтуйте ваше ставлення до пана Лавріна. Які його дії, вчинки, наміри, погляди вам імпонують? Чому він погодився стати на двобій із драконом?
9. Опишіть детально першу зустріч князя з драконом Грицьком (усно). Які риси вдачі кожного персонажа розкрив автор у цьому епізоді?
10. На які недобрі вчинки підштовхує князь дракона? Чому князь, готуючись скоїти злочин, намагається показати себе порядною людиною?
11. Прочитайте за ролями останній діалог між пустельником і драконом, наведений у розділі III (с. 85–86). Як ви розумієте висновок Пустельника: «Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу»?
12. Порівняйте стосунки, які були між драконом і пустельником, із тими, що були між драконом і князем. Скористайтесь орієнтовними запитаннями. А які у вас стосунки з рідними, друзями, знайомими?

ДРАКОН

ПУСТЕЛЬНИК

ДРАКОН

КНЯЗЬ

- Що об'єднувало героїв?
- Про що розмовляли, яка тональність цих розмов?
- Чи відверті, щирі, доброзичливі персонажі один з одним?
- Кому ви більше симпатизуєте й чому?

13. Пригадайте, як зображено дракона на малюнку, який приніс у шинок таємний радник (с. 80). Зіставте цей малюнок з ілюстраціями художника Олександра Ковалю, що показують, який насправді був дракон (с. 78, с. 83). Чому князь хотів, щоби люди ненавиділи дракона? Зіставте цю маніпуляцію з фейковою інформацією, яку поширюють сьогодні через деякі соціальні мережі.

ДОВІДКА

Фейк – це висвітлення фактів у спотвореному вигляді або поширення свідомо неправдивої інформації.

Маніпуляція – це нечесний вплив на людину з метою створення бажань і переконань, що не відповідають справжнім принципам людини, а натомість вигідні комусь іншому.

14. Складіть кожен / кожна по два тестові завдання до прочитаної частини твору. Обмінуйтеся цими завданнями одне з одним і дайте на них відповіді.

МІРКУЄМО

15. Чому князь, розуміючи, що дракон добрий, усе одно наполягає на проведенні смертельного турніру? Чому претендент на руку князівни, на думку князя, мусив бути героєм?
16. Чому князь заборонив лицарям і їхнім джуром викурювати дракона димом? Чи можна вважати цей вчинок благородним, а князя – жалісливим, справедливим і чесним?
17. Поміркуйте над поданими словами пустельника. Як ви їх розумієте?
- «У замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем».
 - «Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!»
18. Традиції прийнято берегти й передавати наступним поколінням. Але чи всі традиції, на вашу думку, варто зберігати? Розкрийте ваше сприйняття люботинської традиції, що зобов'язувала вбивати дракона.
19. На початку твору дракон каже пустельнику: «Я не хочу гинути». Також дракон міркує: «Князь, звичайно, славний чоловік, але вмирати лише через нього якось не хочеться». Чому ж згодом він погодився на вмовляння князя?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

20. Створіть за бажанням кроссенс на тему «Дракон Грицько – мешканець Люботинського князівства». Запропонуйте однокласникам / однокласницям розгадати зашифровані асоціативні зв'язки та скласти зв'язну розповідь за ланцюгом зображень.

Інформацію про те, як складати кроссенс, подано за QR-кодом.
<https://nx.litera.ltd/s/yZo8TYWqkZDsSCN>

Розділ IV

Спрогнозуйте, чи відбудеться лицарський турнір. Якщо так, то чи битиметься Лаврін із драконом? А можливо, дракон закохається в князівну – прекрасну Настасію?

Трава пожухла, й одцвіли квіти, осіння прохолода прийшла й на драконову галявину. (...) В один із днів, коли вони сиділи, як завше, біля могили пустельника... князь подумав, чи не пора вже перевірити міцність їхньої дружби:

– ...Нема кому передати престол. Що то буде, як я і воєвода помрем? Донька сама не справиться...

– Видайте її за когось.

– ...Не можу я за будь-кого її видати, коли в наших законах написано, що князівну може пошлюбити лише той, хто уславився чином геройським. Де я цього героя візьму? (...)

Дракон задумливо крутив кубок у лапі, погляд його посмутнів...

– Знаєте що... я вирішив... словом, я згоден... Вийти на герць.

– Та, – відмахнувся князь, – я вже змирився зі своєю долею, – а сам спідлоба за драконом стежив, остерігаючись видати радість, яка захлеснула його гарячою хвилею.

– Я не жартую... – дракон відкашлявся. – Справді хочу битися з лицарями. Посилайте гінців. Як зберуться, й вийду.

– І ти будеш битися?

– Буду.

Князь усе ще не вірив почутому...

– Але стривай... чому ти передумав?

– Осінь... така пора, що смуток виїдає душу... Мене кличе до себе вчитель. Я чую ночами, як він приходить до мене й кличе за собою... Одного разу вві сні просив мене, щоби я виявив своє милосердя і вчинив вашу волю... (Невже він не помічає, що я брешу? Він не хоче помічати...) Тоді я не послухав його. І ось тепер... так, тепер, мені здається, я готовий стати на герць. І загинути... як мої предки... І як того потребує звичай.

Князь після довгих потуг нарешті видушив із себе сльозу, тоді драматично змахнув її рукавом, підвівся і, скуливши плечі, побрів з галлявини. Дракон дивився йому вслід, лапа несамохіть стисла кубок, він тріснув і розсипався по траві. Князь озирнувся.

– Завтра я сховаю доньку, щоб її ніхто не бачив. Оголошу, що ти її викрав, а за день перед герцем привезу її сюди... Так буде ліпше. Інакше сам знаєш – ніхто не повірить.

* * *

Того самого дня роз'їхалися гінці по всіх усядах, везучи страшну вість: лютий дракон викрав люботинську князівну й тримає її в печері.

* * *

– Ну що, пане Антосю? – потирав руки князь. – Як ви оціните мою дипломатію?

– Та воно, бачте, ніби і-і-і... а ніби і-і-і не той-во... – м'явся воєвода. – Бо ви за цей час мені стільки про нього наговорили доброго, що... шкода хлопця.

– А думаєте, мені не шкода? І мені шкода. Та є речі важливіші... Ви от роздобудьте десь кілька возів кісток та перед печерою висипте. І нікому ані мур-мур... Це державна таємниця. (...)

* * *

Потроху почали з'їжджатися лицарі в Люботин.

Один із княжих гінців, вертаючи назад, натрапив у лісі на чотирьох подорожніх – обшарпаних, зарослих і вихудлих...

– Хто ви? – спинив їх гонець.
– Я лицар Лаврін із Горшова герба Підкова, – проказав найстарший. – А це мій джура і двоє слуг.
– Вас що, пограбували розбійники? Що з вами сталося?
– Ми й самі гаразд не знаємо. Їхали в Люботин битися з драконом. Нас перестріла якась чортова відьма й показала не ту дорогу. Тепер ось, певно, зо три місяці отак блукаємо. (...)
Гонець спішився, витяг із торби харчі й розділив між подорожніми.
– Під'їжте, а тоді я вас виведу звідси. Видно, вона блуд на вас насла-
ла. Таке буває. (...)

* * *

Лицарів назбиралося чимало, хоч і не стільки, як минулого разу. Проте князь не нарікав: тим краще, менше буде прибуд. Особливий інтерес викликав у нього, звичайно, пан Лаврін. Цей-то вже таки справжній герой... З'явився б він раніше, може, і не треба було затівати нового герцю. Бо й так зрозуміло – кращого жениха для Настасії годі шукати.

– ...Жених уже є, – сказав князь до воєводи. – На дідька тепер той герць здався?..

– Якби не герць, то й пан Лаврін би тут не з'явився.

– ...Але де певність, що саме він уб'є дракона? Я б хоч зараз за нього дочку видав, та не можу. Через той герць. (...)

– А що, як Дракона попросити... Йому ж усе одно... щоб він піддався не кому іншому, а лише тому, хто матиме на шоломі, наприклад, голу-бу стяжку?

– Пане Антосю! Та ви мудра голова!..

* * *

(...) Дракон, почувши умовний стукіт, відсунув брилу.

– Ви вже прийшли?

– Так, завтра герць... Мені, розумієш, грає велику роль, від чиєї руки ти загинеш... адже це має бути людина, котра небавом стане володарем Люботина... Якщо тобі буде не важко...

– Кажіть. Я на все згоден.

– Так от... один із лицарів матиме на шоломі голубу стяжку.

– Я все зрозумів.

– Ну що ж... тоді... пробач мені, що так склалося... повір, я дуже шкодую... А дочка нехай лишиться в тебе. Твої вірші...

– Я залишу їх тут, на могилі... Ви збережете їх?

– Збережу.

– А мене поховайте біля мого вчителя.

– Я все зроблю. Прощай.

Князь поплентався з галявини. Поки йшов, увесь час його підстьобувало бажання озирнутися, та він пересилив його. «Я повинен бути сильним, я князь, – шепотів собі, – я зробив усе, щоб врятувати Люботин. Ніхто мене не осудить».

Розділ V

– Ой, як гарно! Які тут квіти! – Настасія зачудовано роззиралася по галявині. – Боже, у нашому замку одне павутиння і темрява, а тут так чудесно! Я, здається, не привіталася?.. Пробачте, а ви не бачили дракона? Кажуть, він живе у цій печері. Мене тато привіз, щоб я сиділа тихенько в куточку і чекала, поки визволять.

Дракон лежав на траві й кліпав очима від здивування...

– Хіба не видно, що я і є дракон?

– Ви? Дракон? Боже мій! Хто б подумав! Але ж ви зовсім-зовсім не страшний! Я навіть можу підійти до вас і погладити по носі... Можна?

– О, ясна панно, це для мене велика честь... Але, скажіть, будь ласка, якщо я не схожий на дракона, то на кого?

– На великого-великого метелика.

– Правда? – він засоромився й опустив очі... – У снах я не раз був метеликом, пурхав серед квітів. Це були найсолодші сні.

– Я вас буду називати Метеликом. А ви мене Настунею. Гаразд?

– Мене ще так гарно ніхто не називав. Лише пустельник, коли казав «сину». (...) А як вам той лицар із голубою стрічкою?

– Ах, пан Лаврін? Але ж він старий, Метелику!..

– А вам що – навіть серце не тьохне?

– Ще й як тьохне! Але тільки тоді, коли бачу його джуру. (...) А коли-небудь візьмете нас із джурую на свою могутню спину, і ми полетимо на всю ніч...

– Ви забули, Настуню, одну маленьку дрібничку.

– Яку?

– Мене вже тоді не буде на світі. (...)

– Боже, ха-ха-ха – бачили б ви свого портрета! Умерти можна!.. Лежите ви на горі кісток і черепів, а в лапах корчаться впольовані люди. А з язика кров скрапує.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті-казки

- Ну й свинство! Ми так не домовлялись!
- ...Це все таємний радник... Тато, навпаки, обурювався. Він, знаєте, не раз мені розповідав про вас. І які ви гарні вірші пишете... Казав: куди нашим віршомазам! Раніше, коли хочете знати, взагалі жодних віршів терпіти не міг. А то, було, сяде з кобзарями і до вашого вірша мелодію підбирає. (...)
- Видно, я недаремно жив. Хоч щось та зостанеться.

* * *

Лицарі знову з'їхались у долині перед печерою, де, на їхнє щире захоплення, височіла гора вибілених вітром кісток та черепів.

– Цей дракон, либонь, не такий уже й тюхтій, як про нього говорилося. Оно скільки кісток!

– Еге, але мають такий вигляд, наче пролежали на вітрі не одну сотню літ, – засміявся Гудбрант...

* * *

Дракон почув галас і зрозумів, що пора виходити. Опустив голову на могилу пустельника й поцілував камінну плиту... Коли він помолвився і встав, князівна спитала:

- Уже йдете?
- Пора.
- Боже, як це все безглуздо!.. Довкола одна брехня...
- ...Ваш батько не винен, що мусить брехати. Якби я був справжнім драконом, то й не треба б цієї кумедії.
- Або якби князь був князем... І я – сама собою... І всі люди – людьми... А не драконами. Ах, я знаю, що зроблю! Зараз вийду до них у чистенькій сукні... Нехай побачать, що нема вже кого визволяти...
- Що це вам на думку спало?.. Тут ідеться не стільки про вас, як про долю князівства. Я на цій землі народився і зла їй не хочу... Нікуди вас не випущу з печери...

* * *

Дракон посунув із печери... Князівна помітила на могилі пустельника сувої жовтого пергаменту. Один був розгорнутий.

Коли осінній лист лаштується в дорогу
І гуси його кличуть за собою,
Коли туман вінчається з імлою
І поруч для розмов нема нікого,
Надходить смуток у плащі рудому
І переслідує уперто й люто,
Влива у спогади гірку отруту
І не дає розрадити нікому.
Але тепер ваш образ, Панно світла,
Як промінь, що крізь ночі проникає,
Мені в очах притьмарених завітнує.
І про щасливу днину пригадає,
Коли були ми тільки вдвох на світі.
Тепер я сам. Молюся і згасаю.

– Це... невже це про мене?
Чорнило було свіже.

* * *

Лицарі вишикувалися півколом, а за ними джури, кожен за своїм паном із наготовленими списками й мечами на заміну. (...)

З гóрода долинуло баламкання дзвонів... За́ки лицарі молилися, таємний радник пірнув у кущі, а з них – у печеру, де зіткнувся ніс у ніс із драконом.

– Моє шанування володарю гір і лісів! Я, з вашого дозволу, таємний радник...

– Що ж вам ще від мене треба?

– ...Отже, виходите з печери рівно о другій. Бій триватиме годину. Як почуєте дзвони – це буде знак, що пора вже й честь знати... Я вас дуже прошу дотримуватися регламенту, бо у нас тут усе розраховано до хвилини. Готуються розкішні народні гуляння – кольорові грецькі вогні, паперові змії та ще різні заморські чудасії. Шкода, що ви цього не побачите. Але, з другого боку, бути головною діючою особою нинішнього дня – це честь велика. Мусите відчувати всю відповідальність, яка лягає на ваші плечі... До слова – ваші крила... Ви можете літати?

– Звичайно.

– ...Літати вам суворо забороняється... Подивіться, подивіться котрийсь та й собі, чого доброго, злетіти захоче... То ви вже якось без крил, добре? Не хвилюйте уми, так би мовити. (...)

Радник обійшов довкола змія, зазирнув і там, і сям, навіть постукав камінчиком по лусці, а потім спробував її пальцем сколупнути.

– Гм, надійна штука. Як залізо. Тільки загусто цієї луски у вас... Перестарався Господь. Чого доброго, за годину хлопці й не справляться. Га?..

Дракон заплющив очі й почав пригадувати свого першого вірша... Але вірш не пригадувався, і змії розплющив очі. Чоловічок щось мовив, розмахуючи руками:

– ...Герой мусить бути свій. Так би мовити, для історії і для прикладу.

– ...Невже вам невідомо про нашу домовленість із князем?

– Ну-у, нам ще й не таке відомо... Князь хоче, аби ви піддалися панові Лавріну, князівна воліє його джуру. А от я – єдина людина в цьому зачуханому князівстві, котра дивиться не поверхово, а вглиб... Серед лицарів є достойніша особа – це пан Любомир із Золочева герба Когут. Цей герб у нього і на плащі, і на грудях, і на щиті...

Дракон переступив з лапи на лапу. Радник сахнувся на крок.

– ...Отже, що я пропоную... Ви... е-е-е... піддаєтеся лицареві Любомиру, а я за це обіцяю, що ваші рукописи будуть збережені належним чином. Авторство їхнє, звичайно, зостанеться в секреті. **Бо одна річ убити дракона, а зовсім інша – поета.** Тому шило з мішка в жодному разі вилізти не повинне.

– А що, як вилізе? – усміхнувся змії. (...)

Що мав на увазі радник, говорячи, що шило з мішка в жодному разі вилізти не повинне?

Розділ VI

«Дивно, тоді, коли вперше лицарі мене викликали на бій, я аж трусився від ляку, я повз, тікав од навісного диму, боровся за життя, а зараз мені однаково. Бо це я чиню з любові до мого вчителя і до князя». (...)

Він виповз із печери, і неймовірний шум оглушив його на мить. (...)

Дракон затупцяв на місці.

Що ж тепер?.. Заревіти, чи що?.. І він подумав: «Чи не лягти мені ото на траві, та хай собі роблять, що хочуть? У мене тільки два місця вразливих – око й око. Затулю їх лапами, що мені зроблять?» Проте, уявивши собі цю картину, усміхнувся – гарний був би з мене дракон.

А народу-у! Весь Люботин зійшовся... Де ж той, із тяжкою? Ага, оно він сидить спокійно на коні й зовсім не галасує. Цей і справді, видно, бувалий чоловік. Мабуть, не знає, що його вибрано на мого вбивцю. Цікаво, як вдалося князеві всучити йому оту тяжку? Сказав, певно, від князівни дарунок... Треба щось робити. Зареву для початку.

– ГРХАААГХРРРН!

Кілька лицарів беркицьнуло на землю, задерши ноги, інші, зламавши стрій, розсипалися по долині... Один лише лицар залишився на місці, голубою тяжкою маяв вітер.

«Ну, як ти такий сміливий, – подумав дракон, – тим краще... Було б куди гірше, якби довелося ганяти за тобою по долині, підставляючи голову, а ти ще б, не приведи господь, виявився таким йолопом, що й не використав слухного менту».

І Дракон, перебрівши річечку, став якраз навпроти пана Лавріна. Лицарі помчали на змія з усіх боків, а підскачівши ближче, задзенькотіли мечами по драконячій лусці. Мечі відскакували, мов од скелі, списи ламалися або, вигнувшись дугою, випорскували з рук невдатних нападників.

«Не так це вже й страшно. Дитяча гра. Треба хоч для виду поборюватися з ними». Він почав ревіти й крутитись на місці, метляючи головою так, що збоку виглядало, наче він і справді борониться. (...)

Нарешті й пан Лаврін пришпорив коня та пішов на дракона, але, на відміну від інших, не махав дурно мечем, а вибирав місце вразливе, гарцюючи під самим носом у чудовиська.

«Так, ну що ж – пора», – подумав змій і, удаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою тяжкою.

Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задеревіла, – драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце. (...) Уже й джура підскачів:

– Коліть, пане!

Але мить була втрачена, дракон одвів голову.

«Не можу ж я, мов бовдур, отак стоять, інакше всі здогадаються»... Дракон крутився, як дзиґа, урешті зловив мент і знову підставив око лицарю з голубою тяжкою. «Чому він тоді не рубав? Ах, певно, помітив сльозу. Це була мимовільна сльоза, ваша світлість, я не хотів, пробачте, більше не буду. Коли ж!»

Ніхто не помітив опущеної голови дракона. Лише пан Лаврін і його джура були поблизу. Лицар звів меч для удару, зціпив зуби і – побачив своє відображення в оці дракона. Вимучене походами й боями, пооране зморшками обличчя дивилося на нього. І так виглядає жених прекрасної Настасії? (...)

І знову дракон одвів голову. «Яка сила не дає мені заколоти його? – не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. – На біса я в це вв'язався? Навіщо мені князівна, котра ніколи мене не любитиме? Навіщо мені цей дивний дракон?.. Що він мені злого вчинив? Оно жива й здорова Настасія виходить із печери... Лишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого поганого. А ця купа кісток і черепів біля печери і справді далеко не цьогорічна».

Чому лицар Лаврін не зміг убити дракона ні першого разу, ні вдруге?

Дракон знову заревів, ще й стовп сліпучого жовтогогарячого полум'я в небо випустив...

«Треба їх відлякати, а то вже черево пече від тих ран... А якби я метлянув хвостом, що тоді? Розлетілися б ви, як горобчики. Та мені вас потоптати, як двічі свиснути». (...)

Голова його низько опустилася, і лицар з голубою стяжкою знову зняв меч.

– Коліть, пане!..

«Чом же меч цей повис у повітрі? Чому не спаде громовицею? Карай мене, Господи, я весь перед тобою... Я, виродок на оцій землі, ...прошу в тебе останньої ласки, щоби ближній мій не увірився в слові моїм, щоб не сказав: “Не вартий довіри він”. Я, що любив життя, а тепер молю смерті, я, що оспівував тебе, а тепер приношу тобі свою непокірну голову, – яви мені знак, що став я на шлях справедливості! Бачиш – стою перед моїм ворогом безборонний, мов на долоні...»

– Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідліг рубає мечем.., та в цю мить налітає джура, бо терпець йому увірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало осі.

Дракон важко падає...

Ошелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

– Я не хотів... ви зволікали... а я й... списом...

– Усе гаразд, – одмахувався пан Лаврін. – Може, воно й на краще. (...)

Надбїг князь.

– Молодець! Я знав, що ви! Герой!

– Та це не він! – почулося несподівано.

Князь отерп.

– Не він? Я ж сам бачив... як він мечем... А хто?

– Ось, джура. Та покажись ти!

Князь глянув на хлопця, на спис і все зрозумів.

* * *

Три дні й три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося вино і пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли...

Спочатку князь не був тим дуже втішений, що здобув собі неждано такого юного зятя, та пан Лаврін зумів його переконати, розхваливши на всі заставки цноти свого вихованця... Князівні ж одразу припав до серця хоробрий джура, і тому з весіллям не забарилися.

Лицарі роз'їхалися, везучи на грудях на шнурку хто кіготь, а хто зуб дракона, щоб мати змогу посвідчити свою участь у тій битві. Лише пан Лаврін не згодився нічого собі брати на згадку; а коли довідався, що князь збирається дракона поховати, то сам зголосився допомогти.

Дракона поховали на галявині біля пустельника. Коли вже було по всьому й вояки розійшлися, лицар спитав:

- Чому ви його поховали саме тут?
- Він сам цього забажав.
- Хто? Дракон? Ви що, з ним розмовляли?
- Уявіть собі, любий мій, розмовляв. І не раз.

І тут князь із незрозумілої спонуки взяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, у розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислись у п'ястуки. Воєвода поривався зупинити князя, та марно. Коли князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його – він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю і болем. (...)

Того самого дня лицар сів на коня і, ні з ким не попрощавшись, виїхав із Люботина.

Розділ VII

Осінь запанувала в князівстві. (...)

Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою... Усе частіше снівся дракон. Він нічого не говорив, тільки сумно дивився, і велика сльоза бриніла в нього на віях, а в сльозі грало сонце... У нього зникло бажання до їжі, вихудлий, із запалими щоками, неголений, із посірілим обличчям, одлякував навіть сторбжу.

Раптом зрозумів, чого йому бракувало, – розмов із драконом. (...)

Пращури з портретів дивилися на нього, і, здавалось, ті погляди пропікають саме серце.

– Ну що ви вирячилися?.. Я зробив усе, щоб урятувати Люботин!

(...) З несамовитою люттю здирав портрети зі стін і топтав ногами, а коли останній образ упав на підлогу, сів і розплакався, і той плач для нього був наче літній дощ після довгої посухи.

Наступного ранку накинув на коня кожуха й виїхав із замку.

Князь постелив кожух межі двома могилами...

– Осінь... така пора, що можна збожеволіти... Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а дракон замріяно дивився на небо, і ворухилися його крила, наче збирався злетіти.

* * *

І наступного дня знову приїхав князь до могил. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але пустельник і дракон уже чекали на нього.

– Гей, Грицю, а втни якогось вірша, щоб аж.
І дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вижовклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.
І бачу я в один похмурий день –
Замайоріла постать вдалині.
Невже до мене Юда йде,
Щоби повіситись в мені?

– Це ти про мене? – спитав сухо князь. – Ну, звичайно, про мене...
Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

– Якщо ви Юда, то я та осика, – зітхнув пустельник. – ...Навіщо зробив із нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні.

– І я вмер... – сказав дракон. – І ви побачили – зло не від мене.
Пустельник витер долонею мокре обличчя:

– Я казав: не від нього зло... Воно в нас самих.

– Держава спала. Я мусив її розбудити, – аж застогнав князь.

– Але розбудились не державу, а лихі інстинкти... – сказав пустельник. (...)

А як та ніч проминула, дощ ущух і затихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося й осіннє сонце – бліде й змарніле – вистрілило проміння понад світом.

Але князь уже його не бачив.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Учителем дракон називав
А пустельника Б Бога В князя Г таємного радника
2. Суперечить змісту повісті-казки «Місце для дракона» твердження
А Князь не зміг спокійно жити після вбивства дракона.
Б Князь вважав ганьбою мати в князівстві доброго дракона.
В Князь силою примусив дракона битися з лицарями.
Г Князь прагнув видати доньку заміж за відважного лицаря.

АНАЛІЗУЄМО

3. Який вихід зі скрутної ситуації ви запропонували б драконіві Грицьку?
4. Чому воевода й князь вирішили просити дракона піддатися тільки лицареві Лавріну? А які мотиви були в таємного радника? Чи думав він про честь Люботина?
5. Яку думку хотів донести автор, уклавши в уста таємного радника слова, подані нижче?

«Літати вам суворо забороняється... Подивитись, подивитись
котрийсь та й собі, чого доброго, злетіти захоче...»

6. Чому Настасія зізналася саме драконіві, що їй більше подобається джұра, ніж лицар Лаврін? Чи могла дівчина подібне сказати батькові або воеводі?

7. Останній свій вірш змій присвятив Настасії. Поясніть чому. Проаналізуйте цей твір.
8. Хто з персонажів бідкався, що все було б по-іншому, якби люди самі не були драконами? Чи згодні ви із цією думкою? Поясніть свою відповідь.
9. Об'єднайтеся у групи та розподіліть між собою поданих персонажів. Кожна група має пояснити, яку **позицію** обстоював її персонаж щодо участі дракона Грицька в турнірі.

10. Пригадайте, що таке алегорія. Доведіть, що образи дракона Грицька, пустельника й князя у творі «Місце для дракона» – алегоричні.
11. Який епізод твору – кульмінаційний? Визначте у творі позасюжетні елементи.
12. Поділіть розділ V повісті на 4–6 змістових частин. Знайдіть у кожній частині невелику цитату, яка могла б бути заголовком до цієї частини. Складіть і запишіть цитатний план розділу. Доберіть до нього заголовок.
13. Дайте відповідь на запитання та обґрунтуйте свою думку. Ви можете зазначити одного або кількох персонажів до кожної позиції.

Кого з персонажів твору можна назвати

?

• благородним	• зрадником
• людяним, добрим	• жорстоким, злим
• вірним	• підступним
• турботливим	• хитрим
• далекоглядним	• лицемірним
• патріотом	• користолюбним

14. Перекажіть епізод, проілюстрований на с. 91. На яких деталях зосереджує увагу автор? Що ви хотіли б змінити на цьому малюнку, що додати?

■ МІРКУЄМО

15. У чому полягали життєві ідеали дракона? Чи не суперечить його рішення взяти участь у турнірі життєвим принципам християнина?
16. Чому дракон допомагає князеві ціною власного життя? Чи доцільною була така самопожертва? Чи згодні ви з тим, що як дракон, так і жителі Люботина потрапили під маніпулятивний вплив князя?
17. Як ви думаєте, чому наприкінці твору автор показує князя в товаристві дракона й пустельника?
18. Чи принесло, на вашу думку, вбивство дракона мир і спокій у князівство? Добро чи зло перемогло в повісті-казці «Місце для дракона»?
19. Розкрийте актуальність твору Ю. Винничука сьогодні. Чи живуть у сучасному світі «драконячі закони»? Що, на вашу думку, потрібно для того, щоб подібні закони зникли назавжди?

■ ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

20. Уявіть, що ви спеціаліст / спеціалістка з будівництва, архітектури, дизайну. Створіть проект сучасного житла для дракона Грицька (словесний, намальований або за допомогою комп'ютерної графіки).

Галина КИРПА (Народилась у 1950 р.)

Галина Кирпа народилась у селі Любарці, що неподалік Києва. У дитинстві ровесники називали дівчину письменницею, бо всім дозволяла читати свої дивовижні щоденники, де описувала природу та своє бачення довкілля.

Закінчила філологічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Працювала у видавничій і журналістській галузях.

Пані Галина пише поезію та прозу для дітей і дорослих, а також перекладає з німецької, шведської, данської, норвезької мов. Нагороджена шведським орденом Полярної зірки за зміцнення українсько-шведських зв'язків і плідну роботу в галузі перекладу шведської дитячої літератури.

Перу Галини Кирпи належать повісті «Мій тато став зіркою», «Тринадцятий місяць у році», збірка поезій «Ну й гарно все приду-мав Бог» та ін.

У вірші «Мій ангел такий маленький...» поетеса змальовує ангела-охоронця, що символізує віру в людську доброту, а в поезії «Коли до вас темної ночі...» – казкового Лева, який є символом свободи, гідності, благодетства.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У 2018 році Галину Кирпу внесено до **Почесного списку Андерсена** за переклад зі шведської мови на українську книжки Ульфа Старка «Диваки і зануди».

Почесний список Андерсена, або Почесний список Міжнародної ради з книжок для молоді (The IBBY Honour List) – це престижний каталог дитячих книжок з усього світу.

До каталогу з 1956 р. кожні два роки потрапляють найкращі видання для дітей і молоді, а також видатні автори, ілюстратори та перекладачі дитячої літератури. Важливим критерієм відбору того чи того видання для Почесного списку Андерсена є можливість публікації твору в будь-якій країні світу. Тому книжка має відображати культурні, політичні й соціальні відмінності, у яких живуть і ростуть підлітки (за матеріалами медіа).

▲ Джерело зображення: офіційний вебсайт Міжнародної ради з книжок для молоді (IBBY)

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ...

Мій ангел¹ такий маленький,
ну просто крихітка –
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.

Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка –
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.

Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави –
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до поезії

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з віршем Галини Кирпи «Мій ангел такий маленький...»?

АНАЛІЗУЄМО

2. Чи вірите ви в те, що кожна людина має свого ангела-охоронця, який опікується нею все життя? А чи вірить у це лірична героїня?
3. Маленькими й легенькими можуть бути, наприклад, малюки. Але ми помічаємо їхню присутність. То чому тоді лірична героїня не помічає присутності маленького й легенького ангела на своєму плечі?
4. Знайдіть у вірші й выпишіть слова з відтінками пестливості, ніжності, здрібнілості. Поясніть, як ці слова допомагають виразити почуття ліричної героїні.
5. У колискових піснях за допомогою повторів створюють такий ритм, що заколисує, заспокоює дитину. А яку роль відіграють повтори в поезії Г. Кирпи?

¹ Ангел (рідше янгол) – 1. (біблійне) духовна істота, створена Богом, посланець, вісник Бога; 2. (переносне) захисник або заступник, охоронець.

6. Доведіть, що всі строфи вірша мають однакову й чітку побудову. Скористайтесь поданою схемою.

однаковий
початок
(анафора)

характеристика
невидимого
захисника

відчуття
ліричної
героїні

однакове
закінчення
(епіфора)

7. Чи прихильно й доброзичливо ставиться до свого ангела-охоронця лірична героїня? Із чого це видно? Чи затишно ангелу на плечі героїні?

МІРКУЄМО

8. Що означає фразеологізм *підставити плече*? Чи згодні ви, що, лише підтримуючи одне одного, можна змінити світ на краще?
9. Поміркуйте, чи обов'язково людині бачити свого ангела-охоронця, чи достатньо просто вірити в те, що він поруч завжди. Чи допомагає віра в ангела-охоронця, віра в добро або підтримка рідних, знайомих ставати кращим і досягати позитивних результатів?

КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ...

Коли до вас темної ночі
прийде Лев,
ви не кажіть йому нічого
про зоопарк.
Нехай він не знає,
що на світі є зоопарки.
Нехай хоч один Лев
цього не знає.
А потім цього не знатимуть
його діти.
А потім – його онуки.
Потім – правнуки.
І колись буде
ціла Лев'яча Держава,
де жоден Лев
не знатиме про зоопарк.
Коли б тільки вижив
той Лев,
що прийде до вас темної ночі.

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до поезії

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з віршем Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...»?

АНАЛІЗУЄМО

2. Що вас найбільше здивувало, коли ви прочитали вірш Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...»?

3. Замість того, щоб сказати: «Коли вам насниться лев», авторка пише: «Коли до вас темної ночі прийде Лев...». Як ви думаєте чому? Що це дає читачам?

4. Яку пораду дає читачам лірична героїня вірша? Чи можна цю настанову назвати етичною¹ нормою? Поясніть свою відповідь.

5. З'ясуйте, що означає *символічний* чи *алегоричний образ*. Аргументуйте свою відповідь.

Образ	Значення
1 Лев	А суспільство вільних людей
2 зоопарк	Б сила, свобода, гідність, благородство
3 Лев'яча Держава	В страх, неволя

6. Лев у поезії Г. Кирпи – алегоричний образ вільної, гордої особистості. Поміркуйте, яку державу можуть створити його нащадки.

7. Доведіть або спростуйте твердження, що поезія «Коли до вас темної ночі...» є верлібром. За потреби скористайтеся довідкою.

ДОВІДКА

Верлібр – вірш, у якому немає рим, який зазвичай не поділяють на стопи, а рядки в ньому різної довжини. Але він має чіткий ритм, високопоетичні художні засоби й ліричного героя.

МІРКУЄМО

8. Чому так важливо, щоб Лев навіть не знав, що на світі існують зоопарки?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

9. Уявіть, що правнукам Лева з вірша «Коли до вас темної ночі...» вдалося створити казкову Лев'ячу Державу, де ніхто не знає про зоопарки. Кого з поданих нижче персонажів ви хотіли б бачити в цій державі, кого – категорично ні, а стосовного кого – вагаєтеся? Наведіть аргументи за і проти.

Шептало («Білий кінь Шептало»)	конюх Степан («Білий кінь Шептало»)	поет («Давня казка»)
Грицько («Місце для дракона»)	Князь Люботина («Місце для дракона»)	лицар Бертольд («Давня казка»)

Для додаткового читання

Сергій Плачинда. «Роксолана».

Юрій Хорунжий. «Мелодії кам'яної гори».

Марія Морозенко. «Іван Сірко – славетний кошовий».

Дзвінка Матіяш. «Мене звали Варвара».

Володимир Рутківський. «Сині Води».

Галина Кирпа. «Мій тато став зіркою», «Тринадцятий місяць у році».

¹ **Етика** – тут: сукупність норм поведінки, моральних правил.

Розділ 3

КОЖЕН МРІЄ ПРО ЩАСТЯ

ВИПРОБУВАННЯ ДОЛЕЮ

▲ Портрет Михайла Коцюбинського.
Михайло Жук

Михайло КОЦЮБИНСЬКИЙ
(1864–1913)

Михайло Коцюбинський народився у Вінниці в сім'ї дрібного урядовця. Його мама, Ликера Максимівна, співала сино-ві народні пісні, розповідала казки й бувальщини. У десятирічному віці хлопчик уже сам складав пісні за народними зразками.

Михайло закінчив Шаргородське духовне училище, де здобув ґрунтовні знання не тільки з богословських наук, а й з історії, географії, мови та літератури. А згодом майбутній письменник вступив до духовної семінарії в Кам'янці-Подільському, проте через важкі матеріальні умови Михайло не закінчив навчання. Батько помер, тож молодші четверо дітей потребували братової допомоги. До того ж поліція запідозрила молодого М. Коцюбинського в неблагонадійності та зв'язках із підпільною організацією народовольців. Під час обшуку в його оселі знайшли виписки з «Кобзаря» Т. Шевченка з гаслами боронити народ і Україну.

Згодом М. Коцюбинський успішно склав іспит на звання народного вчителя, що давало йому право працювати в сільських початкових школах. Оскільки на письменника в жандармерії завели справу, офіційно влаштуватися на педагогічну роботу було неможливо. Він підпрацьовував репетиторством, а в 1898 році переїхав із дружиною та сином до Чернігова, де влаштувався на посаду діловода в земстві.

Михайло Коцюбинський – майстер психологічної прози. Його оповідання для дітей, новели, повісті вирізняються детальним описом і аналізом людських почуттів та емоцій.

У повісті «Дорогою ціною» митець надзвичайно тонко змальовує непросте рішення головної героїні, коли вона обирає шлях великої небезпеки й водночас право бути зі своїм коханим.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Повість Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» (опублікована 1902 року) присвячена тяжким часам 30-х років XIX століття, які випали на долю нашого народу. Непосильна панщина, безправність кріпаків... У пошуках вільного життя люди тікали за Дунай, у Бессарабію (теперішні території Молдови та України), яка перебувала під владою Туреччини. Там панщини не було. Уряд Російської імперії розшукував і жорстоко карав утікачів. Події в повісті відбуваються впродовж кількох тижнів, проте за своїм змістом твір охоплює великий історичний період.

Остап, нащадок козацького роду, пам'ятав розповіді свого дідуся про героїчне минуле українського народу, визвольну боротьбу (Коліївщину, Гайдамаччину). Хлопець-бунтар не мириться з панським свавіллям, закликає односельців обстоювати свої права. Не чекаючи, поки пан покарає його за непокору, Остап тікає, а разом із ним – і красуня Соломія. На шляху до волі та щастя їх могла зупинити тільки смерть.

Через кілька десятиліть – у 1861 році – кріпацтво скасують.

Ідея цього твору – вічний порив українського народу до волі й дорогої ціна такої волі. Остап і Соломія стають уособленням вірності, сили духу, самопожертви.

ЦІКАВО ЗНАТИ

У творі «Дорогою ціною» автор згадує річки Дунай і Прут.

Дунай – друга за довжиною і площею басейну річка Європи. Довжина – майже 2900 км. Річка бере початок у Німеччині, у горах Шварцвальду. Далі тече через столиці Центральної та Східної Європи (Відень, Братиславу, Будапешт, Белград) і впадає в Чорне море через дельту Дунаю в Румунії та Україні.

Річка **Прут** – ліва притока Дунаю. Прут бере початок із джерела на схилі Говерли та впадає в Дунай біля села Джурджулешти (Молдова).

▲ Дунай

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Пролог

Діялось се в тридцятих роках нашого [XIX] століття. Українське поспільство¹, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шії, тягло свою долю з глухим ремством². То не віл був у ярмі,

¹ **Поспільство** (застаріле) – узагалі народ, народні маси.

² **Ремство** – невдоволення ким-небудь, чим-небудь.

звичайний господарський віл, якого па́ша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав ногами й наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі... (...)

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю. Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо й заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути¹, засилано на Сибір, катовано канчуками², тавровано³, мов худобу, або з оголеною напівголовою одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину... А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні – то полягти кістками на вічний спочинок...

I

– То ти, Остапе?

– Я, Соломіє...

– Що ж воно буде?

– А що ж буде?.. Втечу... Піду за Дунай... Бувай здорова, Соломіє...

– Тікаєш... покидаєш мене... І отсе я лишуся сама з тим осоружним чоловіком. Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться в горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, – кричить, – гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу⁴: «Веди мені зараз Остапа Мандрику... Із живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню... У некрути, – каже, – оддам...»

¹ **Некрут** – рекрут, солдат, якого брали на військову службу за наймом або повинністю.

² **Канч́ук** – нагайка з переплетених ремінців.

³ **Тавро́вано** – помічено тавром, міткою, знаком, який робили на шкірі з допомогою розпеченого заліза.

⁴ **Осаву́ла (історизм)** – прикажчик у панському маєтку.

▲ Кадр із фільму «Дорогою ціною» (1957). Режисер Марко Донський, Кіностудія імені О. Довженка

Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають – катуватимуть нелюди, живого не пустять...

– Злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо, та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє. (...)

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося.

– Ти ж кудю подасися, Остапе?

– Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

– Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем – та й вийдеш на

шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен.

Остап сів у човен, і Соломія одіпхнулася од берега. Човен плавко загойдався на волі, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилася на Остапа й чула, як по її виду котилася сльоза за сльозою. Вони мовчали... Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману.

Човен стукнувся об берег. Остап поцілувався із Соломією.

– Бувай здорова... Гляди ж, не забувай мого дідуся... Перекажи, хай вони не журяться. Уже я якось дам собі раду...

– Ну, хай тебе боронить і хова од лихого Мати Божа... Прощай!..

Остап скочив на берег і незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна постать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл та вдивляючись у чагарник, де разом з Остапом зникало її щастя.

Остап ішов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані худобою і пастухами. (...) Його обгорнув жаль.

Кожен кущик, горбок, долинка, кожна стежечка – усе се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його

▲ Кадр із фільму «Дорогою ціною» (1957). Режисер Марко Донський, Кіностудія імені О. Довженка

батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, що ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, – хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його із Соломією та силою оддати її за свого візника, не міг би сивого дідуса катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілювати Остапа за сміливе слово.

– Оббілуєш... – злорадно осміхнувся Остап до себе. – Шукай вітра в полі...

І йому ясно уявлялося, як лютуватиме пан, дізнавшись завтра, що Остап утік.

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... На згадку про діда Остап почув щось тепле в грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панами за волю, яких він слухав, затаївши дух й не зводячи розжеврілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал.

Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи. І коли Остап, викоханий дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлися навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика – і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край. (...)

Світало. На блідому небі ясно горіла зірниця.

Остап вийшов на шлях і озирнувся. На шляху було небезпечно. Остап зміркував, що пан, дізнавшись, міг послати за ним навздогін. Краще було звернути з дороги в який яроч чи видолинок. Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його...

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі¹, короткій чугайнці² і з довгим ціпком. Коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

– Соломіє!.. Чи ти здуріла?

– Може, й здуріла... – сміялася Соломія...

– Чисто парубок... Куди ти й по що?

– За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?

– Чи ти знавісніла, молодиче, чи тебе нині жарт узявся?..

– Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Далі прокинулася і чую, що все мені противне: і чоловік, і панщина, і життя моє безщасне... Піду і я світ за очі... Уже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна... Тоді спідницю із себе, штани на ноги, накинула на плечі чугайнку, а на голову шапку – і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодичею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали...

– А що ж я робитиму з тобою в Січі, гей!..

¹ Кучма – висока бараняча шапка.

² Чугайнка (діалектне) – свитка (старовинний довгополий верхній одяг).

Оце сказав! Звісно, вона не піде до Січі в братчики. Та й навіщо, коли навкруги Січі скрізь слободи, а в тих слободах живуть наші люди із жінками, з дітьми.. Ну, хай же він не супиться, мов сич на гіллі, й веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього вбралась у штани та ладна мандрувати хоч на край світу...

Остап осміхнувся. Він радий був Соломії, лише несподіванка збила його з пантелику.

Остап із Соломією звернули із шляху на поле. (...)

– Що ж воно буде? – спитав перегодом Остап. – Таж як хто підгледить твій очіпок¹, не мине нас халепа.

– А ось що буде! – рішуче промовила Соломія. Чорні буйні коси впали їй на плечі й укрили їх нижче пояса. – На, ріж...

– Що ти кажеш? – жажнувся Остап.

– Ріж, кажу...

– І тобі не жаль, Соломіє?

– Ані крихти... Ріж!..

– Та в мене й ножиць чортма.

– Ріж ножем!..

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувалися по плечках додолу й лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози. (...)

II

Була темна, осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у півтмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чортоторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній із таких яруг, глибоких та покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворухнулись люди. Два дні і дві ночі сиділи вони тут, у вогкості й півтмі, ховаючись від козачих пікетів², розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастись у комиші й чекаати перевозчиків із-за Дунаю.

Було їх там чоловіка з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути. (...)

Був там й Іван Котигорошок. Він пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їхні були близько.

По дні яруги неслося глухе, придушене шемрання. Не то осінні води шуміли, збігаючи у Дунай, не то вітер бився в заламах провалля. Люди говорили потиху, сливе пошепки. (...)

Остап і Соломія присунулись до вогню. Раптом здалека, з берега річки, почувся кінський тупіт. Усі насторожились.

¹ Очіпок – старовинний головний убір заміжньої жінки.

² Козачий пікет – російський прикордонний сторожовий загін.

– Гаси вогонь! – обізвався хтось пошепки. – Крий боже, ще помітять...

Тим часом кінський тупіт завмирав удалині та врешті зовсім зтих. У проваллі знов стало темно. Усі мовчали. (...)

– Чи не час нам у дорогу? – поспитала Соломія.

Очевидячки, се питання усіх цікавило, бо по проваллі пройшов шепіт: пора, пора... І почалося збирання.

Рушили...

Вибратися, однак, із темної, покрученої та вузької чортоторії було нелегко. Раз у раз доводилося спотикатися, намацувати дорогу, падати, чіплятись за клунки, вставати і знов спотикатися. Ся плутанина зайняла коло години. Врешті війнув вітрець – перед утікачами була наддунайська низина. Усі зітхнули вільніше, хоч небезпечність саме тут і починалася. Треба було перейти рівне, незаросле й не закрите нічим місце, щоб опинитись у комишах.

▲ Кадр із фільму «Дорогою ціною» (1957). Режисер Марко Донський, Кіностудія імені О. Довженка

Йшли недовго. Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути наготові, а сам десь зник... Ураз – що се? Сон сниться чи чудо діється? Далеко за річкою блиснуло щось, немов із неба вогонь упав на землю і спалахнув. Три вогні горіли, як свічки в церкві, і не можна було розібрати, чи воно на землі, чи на небі діється. Та не встигли вони спам'ятатися, як вогні згасли й одночасно десь недалеко жалібно завив голодний вовк. (...)

Незважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибував. Місце було небезпечне – тут раз у раз вешталась кордонна сторожа і кожної хвилини могла заскочити. Коли се на самому березі щось плюснуло. Два човни м'яко шурхнули по прибережному піску, і тихий голос поспитав:

– Ви всі тут?

На березі зробився заколот. Усі товпилися коло човнів, кожний хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки. Дідові Овсієві нелегко давалося зробити лад і спокій. Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок.

– Соломіє... Остапе... сюди... до мене! – кликав він пошепки, і сопів, і кречтав, і крутив головою, вовгузячись із непокірливим клунком.

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли... У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей... Якийсь здоровенний москаль ухопив Соломію впоперек і поволік, але Остап насів на нього ззаду й визволив Соломію...

Чому Остапові й Соломії не вдалося переправитися разом з іншими втікачами?

А човни тим часом тікали. Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі. Купі свистали над головами втікачів.

* * *

Що далі було – ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, в безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали. (...)

Прокинулись вони нерано: сонце, мабуть, було високо, бо жовтий промінь його повз по стіні урвища. Обоє згадали, що один мірошник із-над Пруту, Яким, такий забіглий, як і вони, тільки з Поділля, хвалився, що знає спосіб переправити їх у Туреччину. І вони, певне б, звернулися до нього, коли б Котигорошок та дід Овсій не підбили їх тікати разом із ними через Дунай.

Тепер нічого іншого не лишалось, як звернутися до того мірошника, бо переховуватися далі на сьому боці було небезпечно: їх могли спіймати, одіслати до пана або запроторити в тюрму. (...)

З дороги видно було, як вився в низині кривульками глибокий та каламутний Прут, а за ним, скільки око сягало, руділи стиглим комисем плавні¹ й хвилювались, як нива. Край неба щось курилося, дим низько слався над очеретами. Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки.

За Прутом була Туреччина². (...)

Мельників план був дуже простий: зв'язати невеличкий пліт, аби міг здержати двох людей, – і в темну ніч, ховаючись, переплисти в плавні. А там уже безпечно. (...)

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега й тоді скочив. Пліт захитавсь і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Якийсь час плили вони в тумані, одірвані од землі й безпомічні. На превелику силу вдалося врешті наблизитися до берега. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт – і обоє вискочили на берег, утомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знуцання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

Що відчув Остап, ступивши на чужу землю?

– Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками!.. – закрив він.

Одночасно на тому березі почувалася кінська ступа.

¹ Плавні – заболочені, порослі вологолюбними рослинами низькі береги й заплави річок.

² Ідеться про молдовську територію під владою Туреччини.

– Хто там?.. – кинув у п'їтьму кордонний козак і, не дочекавшись одповіді, бахнув наосліп із рушницї.

– Ой! – скрикнув Остап, ухопившись за груди й захитався.

– Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з богом! – добродушно промовив козак і ступою подався далї...

(Продовження на с. 113)

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Повість «Дорогою ціною» розпочинається прологом, а закінчується епілогом.

Пролог (грецьк. *prologos* – вступ) – вступна частина літературного чи музичного твору. У пролозі до літературного твору може бути викладено події, що передували основній сюжетній лінії; художнє кредо автора; причини написання твору тощо. Пролог готує читачів до сприйняття основного змісту твору.

Епілог (грецьк. *epilogos* – післямова) – завершальна частина твору, яка відокремлена від основного тексту й містить короткий опис подальшої долї дійових осіб. Епілог задовольняє інтерес читачів, у яких перипетії сюжету й долї героїв викликають щирий емоційний відгук.

Пролог і епілог є **позасюжетними елементами**. До позасюжетних елементів також відносимо опис природи, портрет персонажа, роздуми, спогади та ін.

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Головними у творі М. Коцюбинського «Дорогою ціною» є обидва персонажі, указані в рядку
А Іван Котигорошок і Соломія В Остап і Соломія
Б Іван Котигорошок й Остап Г пан й Остап
- Суперечить змісту твору твердження
А Остап і Соломія втекли до Туреччини.
Б Остапові не вдалося втекти за кордон.
В Утікачам допомагали перевізники.
Г Остап і Соломія тікали за Дунай.
- Остап і Соломія переправлялися через річку
А Дніпро Б Дунай В Рось Г Прут
- Якими засобами скористались Остап і Соломія під час утечі? Оберіть відповідні малюнки.

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

- Знайдіть частину твору, яку називають прологом. Розкажіть за нею, коли відбувалися події твору та які особливості цієї доби.

6. Наведіть приклади з твору, які свідчать, що М. Коцюбинський був майстром психологічної прози, умів передавати стан душі, емоції, почуття.

7. Розкажіть, що ви дізналися про Остапа й Соломію з першої частини твору. За що пан погрожує віддати хлопця в солдати? Чому Соломія стала дружиною панського візника?

8. Розподіліть між собою образи твору: Остап і Соломія. Намалюйте словесний портрет свого персонажа. За потреби доповніть роботу однокласника / однокласниці.

9. Попрощавшись із Соломією, Остап вирушив у дорогу. Про що він думав, добираючись напростечь до Чорного шляху? Що уявляв?

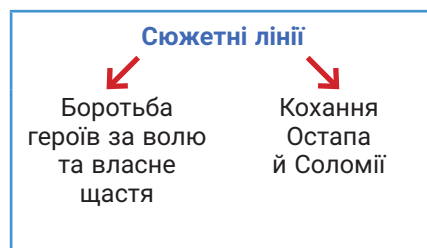
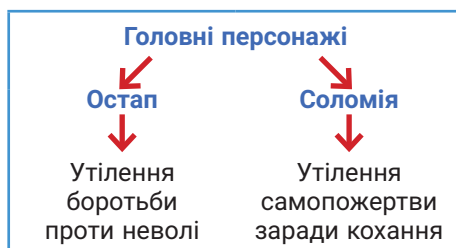
10. Як Соломія пояснила Остапові своє рішення тікати з рідного краю разом із ним? Який вихід для досягнення своєї мети вона знайшла та як це її характеризує?

11. Прочитайте епізод очікування гуртом утікачів перевозу на турецький берег (с. 108–109). За допомогою яких художніх засобів авторіві вдалося передати високу напругу?

12. Чому Остап і Соломія не полишили думки перебратися на турецький берег, навіть тоді, коли їх помітила сторожа? Як саме вони вирішили реалізувати свій задум? Чому це було небезпечно?

13. Доведіть, що повість «Дорогою ціною» є пригодницькою.

14. Об'єднайтесь у групи (3–4 особи). Виберіть одну з поданих опорних схем до твору «Дорогою ціною» та підготуйте за нею невелике висловлення (4–8 речень). Виберіть, хто презентуватиме роботу.

МІРКУЄМО

15. Яку мрію виношував Остап-утікач? Як ви вважаєте, чи міг він стати справжнім запорожцем? Поясніть свою думку.

16. Чи легкими для Соломії були рішення тікати з рідного дому та відрізати волосся? Доведіть, що вона виявила себе як сильна духом людина, передбачлива й кмітлива.

17. Визначте спільне й відмінне в розумінні героями поняття волі.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

18. За бажанням знайдіть інформацію про плавні Дніпра й Дунаю, їхній рослинний і тваринний світ. Підготуйте розповідь, презентацію або відеоролик для однокласників / однокласниць.

III

Спрогнозуйте, як розгортатимуться події. Чи вдасться головним героям досягти мети?

– Що тобі? – прискочила Соломія до Остапа.

– Ой, – тихо стогнав Остап, – поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одягу, тягла його із собою та із жахом повторяла:

– Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Вона вскочила в комиші й бігла прудко, наскільки позволяв се Остап та густий очерет. Трясний ґрунт плавнів вгинався під нею, як на пружинах. Ноги грузли часом по коліно в драговину, цупкий комиш ламався, тріщав та бив її по лиці, плутався під ногами, а вона бігла все вперед, пойнята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від наглої смерті.

Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млості, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре...

Врешті він почув, що мліє.

– Стій... не можу... – шепнув він, опускаючись додолу. (...)

Остап знемігся і зовсім розхорівся: його палила гарячка. Соломія поклала його край озерця і задумалась. Адже вони могли пропасти отут без людської помочі, без харчів, посуваючись так поволі! Голод уже ссав під грудьми. Видно, вони заблудились і тепер плутаються у плавнях – і хто зна, як довго ще можуть блукати у сій глушині. Чи не краще б лишити тут Остапа, – вона ж йому однаково нічим не годна допомогти, – та самій метнутись й пошукати виходу?

– Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди розглянь... – згоджувався Остап. (...)

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршню води.

– Отак добре буде...

Соломія озирнулась і стала міркувати... Вона піде проти вітру... здається, управо більш гнеться очерет... Вона нічого не казатиме Остапові, бо він почне сперечатися, дратуватися...

Вона йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи. Управо – горіло... так, управо горіло, і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру... Часом їй доводилося продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. (...)

▲ Кадр із фільму «Дорогою ціною» (1957). Режисер Марко Донський, Кіностудія імені О. Довженка

Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки: вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи у праву руку й несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Соломія глянула вгору. Очерет гойдався то в той, то в інший бік. Пройшовши зо двоє гонів¹, Соломія запевнилася, що йшла проти вітру. Невже вертатися назад? Вона зупинилась. Очевидячки, вона збилася з дороги, заблудилась. Що робити? Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

– Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула. Соломія ще раз гукнула – те саме. Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поійняли її волю, і вона кинулась уперед, розхиляючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя... Вона знайде людей, оддасть їм усі свої гроші, що висять зашиті в торбинці на шиї, і з ними обшукає плавні та знайде Остапа. (...)

Однак краю плавням не було... Надвечір їй почувся дим, і вона зраділа – значить, близько люди. Та що далі вона йшла і що більше смеркалось, то більше дим ставав помітним. Птахи сильніше непокоїлись. У повітрі стало тепліше. Те тепло йшло ззаду і з боків, немов од печі. Що се таке робиться навкруги? Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні хмари – і зразу стали зрозумілими їй і той дим, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть... Несказаний жах обняв Соломію. З криком «боже мій!..» вона шарпнулася з останніх сил і наосліп кинулася в очерети слідком за гадюками, звіриною і всім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед бурунами вогняного моря...

Чому пожежа в плавнях
довела Соломію до відчаю?

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку у воді та охолоджував чоло, очі, голову. (...)

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? А може, вона його покинула?.. «Соломіє... Соломіє...» – стогнав хворий, та стогін його заглушався шумом плавнів. Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

– Ти, Соломіє? – поспитав він і розплющив очі.

¹ Ѓони – українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів (1 сажень – 2,134 м); смуга поля.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні.

Звір трошки присунувся до Остапа. Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди. Вовк вискалив зуби й осів на задні лапи, але не одходив. Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг ший, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Єдиним оружжям Остапа була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк урешті скучив. Він кілька раз сердито, із запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. (...) Йому тільки хотілося перед смертю побачити Соломію. Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. І Остапові стало жалко Соломії. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш... Гаряча хвиля б'є до серця, в голові прояснюється. Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа й повзе. (...)

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац¹, заховався серед купи верб та поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, зліплених із глини, як ластівчані гнізда. Тільки в одній ліплянці світилися два віконця і вився димок із вербового димаря. Там жила одинока у висілку циганська сім'я. (...)

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, у подертій заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її вуста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима – червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалося прохрипіти:

– Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім...

Цигани нічого не розуміли.

– Содеш душа?² – питав старий циган.

Соломія, одначе, не слухала його – вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою... Цигани ледве встигали за нею. Перейшовши дорогу, вона подалася вздовж плавнів. Врешті зупинилась, нагнулась до землі й промовила:

– Остапе!..

¹ Гала́ц – портове місто на території тодішньої Туреччини, а тепер – Румунії.

² Содеш душа? (циганське) – Що кажеш?

Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину й наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови...

– Люди добрі, – благала Соломія, стоячи на колінах, – змилюйтеся, прийміть нас до хати... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

Із сими словами Соломія зірвала із шиї торбинку й висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. Старий побрязкав грошима на долоні, підкинув їх і сховав у кишеню.

– Мішто!..³ – сказав він коротко. (...)

Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона ходила коло нього, варила йому зілля, обдивлялась рану, поїла козячим молоком.

Лишаючись у хаті сама, поки жінки їздили по жебрах, а мужчини хропли під стінами на лавах або щезали кудись, Соломія ставила біля Остапа холодну воду та бралася до роботи. Вона підмазувала чорні, задимлені стіни хатчини, що нагадували дику печеру, мела долівку, стирала пил із Гіциної скрипки, мила стіл і навіть занежаяні шибки, крізь які видно було море рудого комишу та білу, блукаючу коло хати козу. Соломія все старалась оддячити циганам за рятунок і захист; однак те, що вона робила, не вдовольняло старого цигана – вона се помічала з його лихих поглядів, із його бурчання.

Як Соломія виявляє вдячність за надання притулку їй і пораненому?

За два тижні Остап уже зводився з лави, доволікався до вікна і сумно поводив очима по хвилі рудих, аж червоних, комишів. Вона радилась із ним: чи не піти їй разом із циганками по селах, може, хто найме на поденне. А то стрінуться де свої люди, напутять, допоможуть, не те що чужі.

– Що ж, іди, – згодився Остап, – може, й мені що напитаєш, як очуняю. (...)

Циганки, певно, доміркувалися, чого вона пішла за ними, бо в першому ж таки селі вони одвели її до заможного болгарина, який найняв Соломію перемивати вовну. З того дня Соломія приносила із собою трохи грошей та купувала Остапові кращу страву. Однак старий Гіца розібрав, де раки зимують. Помітивши, що Соломія приносить гроші, він якось приступив до неї, простяг руку, і крикнув:

– Давай гроші! Чи я дурно тебе годуватиму?

З кожним днем життя в циганській хатці робилося тяжчим та тяжчим. (...)

Раз якось Остапові не спалося. Він відхилив надвірні двері, щоб дихнути свіжим повітрям, і побачив, як Раду пригнав чийсь коні, спутав їх і відвів у комиші.

«Еге, – подумав Остап, – ось воно що!...»

І що більш Остап придивлявся, то більше помічав і все більше запевнявся, що попав у злодійське гніздо. Плавні були добрим місцем до схованки краденого.

¹ Мішто! (циганське) – Добре!

– Треба тікати звідси! – говорив Остап Соломії. (...)

* * *

Несподівано трапилася пригода, що сколошкала все циганське коділо. (...) Набігли на циганську хатину турецькі жовніри¹, зробили трус, познаходили в плавнях якесь манаття і пов'язали всіх, хто був у хаті, навіть слабого Гіцу. Надаремне Остап запевняв, що він чужий тут, оповідав, як він опинивсь у плавнях, його не слухали, як не слухали лементу жінок, прокльонів Раду. Поклали Гіцу на візок, запряжений облізлою шкапиною, підперли двері кілком і, лаючись, погнали бранців по дорозі в Галац.

V

Соломії сьогодні щастило. Болгарин був задля свята трохи напідпитку, веселий. Він навіть дав Соломії наперед трохи грошей. Соломія покористувалась вільним днем та грошима і забігла в Галац – купити Остапові теплу одешинку. Зростала певність, що все скінчиться добре, – і вона зазнає ще щасливого життя. Соломія не помітила, як опинилася на базарі.

– Соломіє! Чи це ви, чи ваша тінь?.. Хе-хе-хе...

Соломія озирнулася: перед нею стояв Котигорошок.

– Іване! А ви звідки тут узялися? – скрикнула вона, зрадівши йому, як рідному.

– А що? Ви думали – пропав?.. Де ж Остап?

– Остап... та ходім краще звідси, сядемо де, я вже потім куплю, що треба...

Іван за цей час погладшав, вилюднів наче і виглядав не наймитом, а скоріш хазяїном.

– От Савка – пам'ятаєте Савку – такий високий, сухий?.. Він кличе під Тульчу... Йди, каже, туди, там землі не міряні, бери займай, скільки сили твоєї, рубай ліс, став хату, хазяїном будеш... Знаєте що, Соломіє... ой, знаєте що: рушаймо всі туди – їй-богу!.. І Остап із нами. (...)

Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі... Там був нелад: перекинуті ослони лежали догори ногами, лахмани валялись долі, в хаті було чорно й пусто. Нікого. Де ж усі поділися?.. Соломія гукнула Остапа. Ніхто не обізвався. Що ж сталося? Соломія оббігла навкруги хату, заглянула в повітку – коня й воза нема. Ноги в неї тремтіли. Все тіло тремтіло. Тривога душила груди і горло. Де Остап?

– Га! Хто ж його знає!.. Ходім у конак², – радив Іван, – так і так, розкажемо, був чоловік та пропав... Побачите, вони вже знайдуть його...

Ніч стояла надворі, коли вони добились до конаку. Товстий, добродушний турок із горбатим носом та із чорними блискучими вусами

¹ Жовнір (діалектне) – тут: солдат.

² Конак (історизм) – тут: приміщення місцевої влади.

спокійно вислухав їх через перекладача. Він перекинувся кількома словами з іншим турком і знову через перекладача спокійно вів річ:

– Нема чого шукати далеко, він у нас, у доброму сховку. Попалась пташка... Ціле гніздо накрили... Скажи нам, молодице, коли твій чоловік дістав кульку між ребра? Адже не тоді, як Гіца, мабуть, при другій okazji, бо рана гоїться вже... Од москаля, кажеш, на перевозі... я так і знав, що він рус, утікач... От ми й відішлемо його назад, у нас і своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині... І не прохай, і не благай, нічого не поможу... Ну, чого стоїш? Айда!..

Що саме довідалася Соломія від представника турецької влади?

Соломія аж похолола, коли почула про таку напасть на Остапа. (...)

Соломія цілу ніч проплакала і вранці не пішла на роботу. Вона нетерпляче чекала Івана. І справді, Іван з'явився, як обіцяв, із полудня.

– Ну, що? – накинулась на нього Соломія.

– Бакшиш¹ треба дати... Як не дамо, відвезуть раба Божого до москалів... А ті не поглядять по голівці, ой ні... Треба бакшиш готувати та визволяти Остапа. А де грошей взяти?

Соломії трохи розвиднілось. Коли тільки річ у грошах, – вона роздобуде їх. Вона від рота відриватиме кожен шматок, складатиме на викуп. Може, й Іван запоможе.

– Ось вам усе, що склав, хай і моє докупи... – наче вгадав її думку Іван, розвиваючи з хустинки купку срібла. – Та ще там у вашому клунку щось є...

Соломія взяла гроші. У її клункові були коралі та деяка одежина. Вона те все позбувала, та грошей було мало. Проте не було іншого способу, як ходити в конак. Турок, однак, небагато обіцяв.

– Не пустять твого чоловіка, і не сподівайся. Утік до нас – сиди тихо, а робиш шкоду – айда назад...

– Змилуйтесь, визволяйте, безвинно чоловік помирає. – Соломія ткнула туркові гроші.

Той узяв, полічив і покрутив головою.

– Нічого не буде... Відвезуть... А що я дурно не хочу твоїх грошей, то скажу тобі, що повезуть його позавтра вранці... Як тільки розвидниться, приходь на берег – побачиш чоловіка... От!..

Така ж спокійна, нічого не відповівши навіть, немов вона давно погодилась із цим, покинула Соломія конак. «Відвезуть... відвезуть... відвезуть...» – стукало щось молотком у її голові за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана.

– Відвезуть... – промовила вона, дивлячись на нього сухими очима. – Позавтра... Ми його відіб'ємо...

– Оце але! Оце сказали! Як же ми його відіб'ємо? Таже його турки везимуть! – налякався Котигорошок.

Що турки!.. Вона має цілий план. Дуже простий план. Він дістане собі і їй рушниці – кожен румун їх має в хаті, – вони вийдуть на берег уранці, відв'яжуть чужий човен і впливуть на річку. Там чекатимуть,

¹ Бакшіш (застаріле) – дарунок, хабар.

аж везтимуть Остапа, і нападуть на турків. Остап допоможе, коли побачить їх...

– Та я з вами хоч у пекло... Що мені – страшно вмирати, чи що!.. Я готовий, аби ви... – Іван був червоний, кліпав очима й боязко поглядав на Соломію. (...)

На другий день, тільки почало розвиднюватись, Соломія була вже на березі. Повна ущерть річка лежала перед нею поміж вкритими снігом берегами, як чорна й тиха безодня. Туман уже піднявся – і небо стало сірим. Соломія дивилась на город. Вона чекала Івана. Невже він не прийде? Та ось показалась коротка і сита фігура. Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку, що спокійно починає робочу днину. Скинув весла в перший скраю човен, витяг із-за пазухи старий турецький пістоль і подав Соломії. Оце все, що він міг роздобути.

Вони відпливли на середину річки. Прудка течія зносила їх униз, і видно було, як тікали від них білі береги із чорними вербами.

Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилась сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» – вона ніяк не могла порахувати... Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вонипливли далеко один від одного, не наближаючись до себе. Іван наліг тоді на весла і його човен почав наганяти передній. Уже можна було розібрати, що там сиділо четверо – двоє на веслах, а двоє – один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

– Оста-а-пе! – співала Соломія. – Ми їдемо тебе-е визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього...

Як саме Соломія сповістила коханого про план порятунку? Чому турки не запідозрили ймовірного нападу?

Гарний сильний голос співав на воді, усе наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались. Вони не помітили навіть, що просто на них летить човен і ось-ось стукнеться з їхнім. Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин¹ від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез². У той же мент між них блиснув постріл і звилася хмарка диму.

– Алла! – скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап. Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Іван розкинув руки, похитнувся, у голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

¹ Аршин – давня міра довжини; один аршин дорівнював 0,711 метра.

² Фез – феска, турецький головний убір, червона шапочка у формі зрізаного конуса з китицею.

– Ой боже ж мій! – скрикнув він раптом і полетів навзнаки у воду.

Хибкий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломіїному тілу, сон щез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись ухопитися за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій – той самий, що був під Івановим веслом, – держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її у свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона мусить поспішати, поки не змерзло тіло... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видко... а там так гарно, так сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона оковує його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Усе тяжчим і тяжчим стає воно, усе глибше і глибше пірнає у воду...

– Остапе!.. – з розпукою кличе душа.

– Соломіє-є!.. – доноситься до неї крик серця. – Соломіє!.. – чує вона кризь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси. (...)

* * *

Епілог

Чимало води утекло в Дунаї з того часу. (...)

Тьмяно світяться вікна в маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру. Що не кажить, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі тишу села, клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки. Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

– Чую, чую... – шепче він і виходить із хати.

Темрява і пустка обгортають його. Він повертається в той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, і шепче:

– Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

– Оста-а-пе-є!..

– Отак вона мене часто кличе, – оповідає дід людям, що інколи заходять у сторбжку. – Як тільки вітер загуде – так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку й показує синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

– Оце ззаду пам’ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. До якого літературного роду й жанру належить твір М. Коцюбинського «Дорогою ціною»?
2. Розташуйте подані події відповідно до послідовності розгортання їх у творі.

Спроба звільнити Остапа з-під турецької варті	Переховування пораненого Остапа у плавнях	Зустріч Соломії з Іваном Котигорошком на базарі	Втеча Остапа від пана
---	---	---	-----------------------

3. Упізнайте персонажа повісті за його словами.

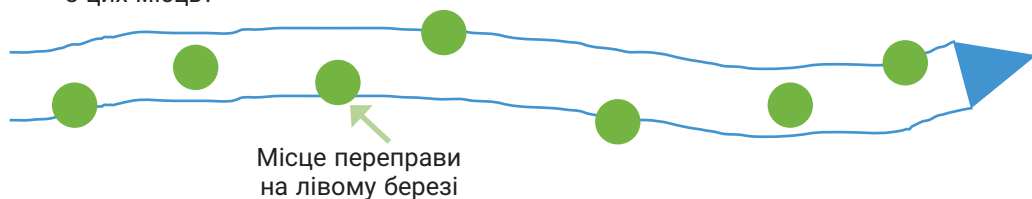
Персонаж	Слова персонажа
1 Остап	А – Та я з вами хоч у пекло... Що мені – страшно вмирати, чи що!..
2 Соломія	Б – За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
3 Іван Котигорошок	В – Злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо, та й байдуже йому... Ех, піду, де воля, де інші люди...

■ АНАЛІЗУЄМО

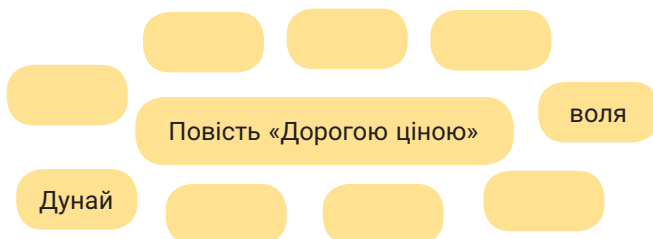
4. Із якою метою Соломія вирішила залишити пораненого Остапа в плавнях? Як вона подбала про нього? Про що свідчила її турбота?
5. Що саме ввижалося пораненому Остапові в час Соломіїної відсутності? Як він боронився від вовка? Чому сіроманець так і не зважився напасти на безпомічну людину?
6. Прочитайте виразно вголос уривок із розділу III від слів «По сих одвідинах Остап почав думати ...» і до кінця абзацу (с. 115). Чи розумів Остап усю глибину кохання Соломії до нього та наскільки сильно він кохав її? Про що свідчить Остапове вольове рішення не залишатися на місці й не чекати смерті?
7. Яку інформацію про арештованого Остапа вдалось отримати Соломії? Який план порятунку вона придумала, скориставшись цією інформацією?
8. Як поставивсь Іван Котигорошок до Соломіїного горя? Чим саме він їй допоміг?
9. Чи є романтичним образ Соломії у творі? Чому ви так вважаєте? Доведіть, що уявну розмову старого Остапа із Соломією, яка озивається до нього з дна Дунаю, змальовано в романтичному стилі.
10. Складіть кожен / кожна по два запитання за змістом повісті. Поставте одне одному ці запитання та оцініть відповіді.
11. Визначте, які епізоди в сюжеті повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» є зав'язкою, кульмінацією та розв'язкою. Укажіть епілог і поясніть його роль у тексті.
12. Які епізоди повісті засвідчують велику силу волі Остапа й Соломії? Прочитайте вголос відповідні цитати.

13. Побудуйте усно маршрут літературних персонажів – Остапа й Соломії, указавши послідовно місця їхнього перебування. Які основні події відбувались у кожному з цих місць?

14. Виберіть одну позицію та розкажіть стисло:
- про Остапа (від імені Соломії);
 - про Остапа (від імені Івана Котигорошка);
 - про Соломію (від імені Остапа);
 - про Івана Котигорошка (від імені Остапа).
15. Створіть у зошиті асоціативну хмару, дібравши слова (сполучення слів), які асоціативно пов'язані з повістю «Дорогою ціною».

16. Опишіть, як розвивалися б події, ЯКБИ:
- 1) Остап і Соломія разом з іншими втікачами успішно дісталися нового місця;
 - 2) Соломія не наважилася тікати разом з Остапом.

МІРКУЄМО

17. Чому задум Соломії врятувати Остапа з-під турецької варти можна назвати заздалегідь приреченою на невдачу затією? Чи могли вона та Іван Котигорошок діяти інакше? Як саме, на вашу думку?
18. Для чого автор випускає великий проміжок життя Остапа Мандрики й показує нам героя через багато років після смерті Соломії, уже в похилому віці? Що відбулось у житті Остапа за цей час?
19. Поміркуйте, чи однаково сильним було кохання Остапа до Соломії на початку та в кінці твору. Що рухало вчинками, діями, поведінкою Соломії – кохання, прагнення волі, бажання щастя?
20. Чи є речі, заради яких людина ладна ризикувати й навіть жертвувати власним життям? За що головні персонажі повісті заплатили свою «дорогу ціну»?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

21. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть альтернативний епілог до повісті «Дорогою ціною». Можливо, у вашій історії доля персонажів складеться по-іншому.

Варіант Б. Виберіть один з епізодів повісті, у якому розкрито внутрішній стан персонажів, їхні хвилювання, душевний неспокій. Доберіть до нього музичний супровід. Підготуйтеся до виразного читання цього уривка твору.

ЗА ГРОШІ ЩАСТЯ НЕ КУПИШ

Зародження українського професійного театру. Театр корифеїв

Поява професійного національного театру ще з античних часів засвідчувала розквіт культури загалом, аргументовано підтверджувала, що народ як суспільна морально-етична цілісність відбувся.

Тільки ТЕАТР... пронизує всі царини людського знання, убирає в себе всі прошки й класи та володіє найкоротшою дорогою до розуму й серця. Одне слово: якби ми дожили до національного театру, то ми стали б НАЦІЄЮ (Йоганн-Фрідріх Шиллер).

▲ Театр у м. Кропивницькому. Сучасне фото

▲ Марко Кропивницький

Першим українським професійним театром вважають **театр корифеїв**, який розпочав свою діяльність наприкінці 70-х років XIX століття в місті Єлисаветграді (тепер – **місто Кропивницький**). Слово *корифей* – давньогрецьке й українською мовою означає «перший». Корифеєм у грецькому театрі називали керівника хору або соліста-заспівувача – лідера, очільника, провідну особу.

Основи національного українського театру заклав відомий драматург, режисер, актор **Марко Кропивницький** (1840–1910). Він знаходив талановитих людей, учив їх проникати у внутрішній світ персонажів і віртуозно перевтілюватися на сцені. Його п'єси мали величезний успіх не лише на сцені, а й у читачів. Настанови Марка Кропивницького актори повторювали як молитву: *«Живіть на сцені! Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, що все це коїться з вами в житті!»*. Саме на його честь названо місто Кропивницький.

Талановитий театральний наставник дав путівку у творче життя таким відомим акторам із роду Тобілевичів, як **Панас Саксаганський** (1859–1940), **Микола Садовський** (1856–1933), **Марія Садовська-Барілотті** (1855–1891), **Іван Карпенко-Карий** (1845–1907), та актрисі **Марії Заньковецькій** (1854–1934).

◀ Митці театру корифеїв,
1886 р.
Перший ряд зліва направо:
Микола Садовський,
Ганна Затиркевич-Карпинська,
Марко Кропивницький,
Марія Заньковецька

У 1882 році в Єлисаветградському театрі відбулася перша вистава українського театру – триумфальна постановка п'єси «Наталка Полтавка» І. Котляревського. Головну роль тоді зіграла М. Заньковецька.

Розвиток театру корифеїв, безумовно, вимагав неабияких витрат, адже актори й акторки жили тільки за рахунок постановок. А ще потрібні були кошти для декорацій, транспорту, костюмів, на сплату оренди приміщення для вистав. Велику матеріальну допомогу театрові надав поет і драматург **Михайло Старицький** (1839–1904). Його самопожертва виявилася не даремною: театр корифеїв став відомим у всій Європі після того, як відбулися його гастролі у Варшаві, Мінську, Вільнюсі, Астрахані, Тбілісі.

Проте російський царський уряд усіляко гальмував розвиток українського театру. Тривалий час театрові корифеїв не дозволяли виступати в Києві та Київській губернії, на Поділлі, Чернігівщині та Волині. З репертуару театру нещадна царська цензура викреслювала серйозні вистави, з величезними труднощами дозволяла тільки розважальні. На кожне театральне дійство доводилося ще й випрошувати обов'язковий у такій справі дозвіл місцевого керівництва. Утім, митці активно розробляли історичні теми, намагалися виховували публіку на високих зразках героїзму народних звитяжців.

Багато п'єс для театру корифеїв написали Марко Кропивницький, Михайло Старицький та Іван Карпенко-Карий.

ТЕАТР КОРИФЕЇВ

Перший український ПРОФЕСІЙНИЙ театр
70-ті роки XIX ст. м. Кропивницький

Марко Кропивницький
Іван Карпенко-Карий (Тобілевич)
Панас Саксаганський (Тобілевич)
Микола Садовський (Тобілевич)
Марія Садовська-Барілотті (Тобілевич)
Марія Заньковецька (Адамовська)

Віртуальна екскурсія

Якщо ви хочете дізнатися більше про театр корифеїв, познайомитися з його митцями, переглянути старі та нові фотографії, запрошуємо здійснити віртуальну екскурсію «Театр корифеїв».
<https://nx.litera.ltd/s/5pzjDXsQ3QyEjZj>

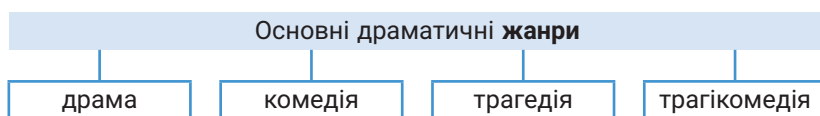

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Драматичними (літературний **рід** – **драма**) називають твори, призначені для постановки на сцені. Драматичні твори відрізняються від ліричних і епічних такими **особливостями**:

- перелік дійових осіб на початку твору;
- поділ твору на дії та яви;
- наявність **ремарок** (авторських пояснень);
- розгортання сюжету на основі діалогів, монологів і вчинків дійових осіб;
- яскраво виражений конфлікт.

Ремарка – це авторське пояснення щодо часу, місця дії, зовнішнього вигляду, жестів, міміки дійових осіб. Наприклад: «озирається», «довго розглядає», «виходить Герасим». Ремарки в тексті друкують інакше, ніж пряму мову дійових осіб.

Термін *драма* можна вживати у значенні і літературного роду, і літературного жанру.

Драма – це драматичний твір соціального, історичного чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

Комедія – це драматичний твір, у якому засобами сміху викривають негативні явища суспільства або в'їдливо й гостро висміюють негативні риси характеру персонажів. Термін *комедія* походить від давньогрецького слова *komos*, яке в античні часи розуміли так: «весела вулична компанія перевдягнених у кумедний маскарадний одяг людей, які жартували, танцювали й співали пісень». Батьком української комедії називають Івана Карпенка-Карого – автора комедій «Сто тисяч» і «Хазяїн».

Трагедія – це драматичний твір, в основу якого покладено непримиренний і дуже актуальний для певної історичної доби конфлікт, що закінчується переважно смертю героя / героїні. І ця дійова особа є взірцем для інших, а не лиходієм, користолобом, егоїстом тощо. Словом *трагедія* (із давньогрецької – «козлина пісня») спочатку називали давньогрецьку театралізовану вуличну розвагу на честь бога врожайності Діоніса.

Трагікомедія – це драматичний твір, у якому поєднано риси комедії та трагедії. Трагічний герой завжди наділений яскраво вираженими рисами борця, свідомого патріота, носія народної моралі й культури. Комічний сценічний персонаж, навпаки, завжди дещо карикатурний, адже іншим способом на сцені неможливо розкрити непривабливу сутність людини.

АНАЛІЗУЄМО

1. Чи доводилося вам бувати в театрі? Якщо так, то в якому саме і яку виставу ви дивилися?
2. Яку роль відіграв театр корифеїв в історії українського народу й у розвитку його культури? Назвіть представників театру корифеїв.
3. Які особливості драматичних творів? Чим саме такі твори відрізняються від лірики та прози?
4. Які є жанри драматичних творів? Які драматичні твори ви вже вивчали на уроках української та зарубіжної літератури?
5. Чим комедія відрізняється від трагедії? Кого вважають батьком української комедії?

Незалежно від того, плануєте ви купити новий автомобіль чи зібрати гроші на відпочинок мрії, накопичення грошей є важливим кроком до фінансової незалежності. Один із найефективніших способів накопичення грошей – зменшити витрати. А ще є багато так званих фінансових інструментів. Наприклад, можна покласти гроші на банківський рахунок або вкласти в якийсь проєкт.

◆ Чи потрібно накопичувати гроші та з якою метою?

◆ Чому вкладення коштів завжди пов'язане з ризиками?

Щоб миттєво збільшити свої фінанси, персонаж комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» вирішив ризикнути й погодився на авантюру. А от що з того вийшло, дізнаєтеся згодом.

Іван КАРПЕНКО-КАРИЙ (1845–1907)

Справжнє прізвище актора й драматурга Івана Карпенка-Карого – Іван Карпович Тобілевич. Народився він у селі Арсенівці неподалік Єлисаветграда (Кропивницького) у сім'ї управителя поміщицького будинку. Мати майбутнього драматурга, Євдокія Садовська, дивовижно гарно співала народні пісні, декламувала дітям п'єси. Початкову освіту Івась здобув у дядя, а потім навчався в училищі.

Знаковою в житті юнака стала зустріч із режисером і драматургом Марком Кропивницьким. Іван Тобілевич улився в гурток самодіяльних акторів, уперше спробував себе в театральній ролі. У душі юнака прокинулася любов до сцени. Захоплення театром, піднесений настрій Івана передався братам і сестрі. Тож не дивно, що театрові корифеїв сім'я Тобілевичів дала аж чотирьох акторів.

Іван утворив свій псевдонім від імені по батькові (Карпович) і прізвища козака Гната Карого з драми Т. Шевченка «Назар Стодоля». Брат Микола і сестра Марія взяли за сценічні псевдоніми дівоче прізвище матері й стали Садовськими. Брат Панас утворив

собі псевдонім Саксаганський від назви річки Саксаганки, що протікала в рідному селі.

Разом із дружиною та дітьми Іван Карпенко-Карий проживав на хуторі Надія. Тут родина мала велике гарне обійстя, а господар виконував роботу на рівні із селянами.

Величезною насолодою для митця була акторська діяльність у театрі, проте в різний час доводилося працювати і в суді, і ковалем, і палітурником. Водночас І. Карпенко-Карий не покидав і літературної творчості: писав п'єси, які публіка завжди сприймала дуже добре. Його комедії «Сто тисяч» і «Хазяїн» досі не сходять з української сцени.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У центрі комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» (1889 р.) – сім'я дуже заможного селянина Герасима Калитки. Ще недавно він узагалі не мав особливих статків, а тільки ціною надривної праці й непомірної економії всього й на всьому доробився великого земельного наділу та почав наймати робітників. Утім, Калитка зовсім не порозумів, не спробував жити відповідно до власних нових можливостей, а тільки самовпевнено почав вважати себе кращим за своїх односельців. Герасим вірить, що за гроші можна запродати чортові душу. Ми сміємося з наївного Калитки, але водночас щиро жаліємо його як трудівника, людину, над якою цинічно поглумилися шахраї.

Твір складається із чотирьох дій (частин), кожен з яких поділено на яви.

СТО ТИСЯЧ

КОМЕДІЯ
(Скорочено)

ДІЙОВІ ЛЮДИ

Герасим Никодимович Калитка – багатий селянин,
Параска – жінка його,
Роман – син їхній,
Савка – кум Герасима, селянин,
Бонавентура – Копач,
Невідомий – єврей,
Гершко – фактор¹,
Мотря – наймичка,
Клим – робітник.

¹ Фактор – посередник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

В хаті яку хвилину нема нікого; входить Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Так я сібе видумал новую комерцію: хорошій будет ґендель¹, ежелі удасться... Попробуєм!..

ЯВА IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь – це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у меня опит і практика. А батько купчу² й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з приобретенієм земельки... А Прасковья Івановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! К обіду я прийду. (*Пішов*).

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Тут чоловік якийсь питає вас і Копач. (*Вийшов*).

Герасим (*один*). Чоловік – то діло, а Копач – морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита рястом!.. Ох, земелько, свята земелько – Божа ти дочечко! Як радісно тебе заґрібати до купи, в одні руки... Приобрітає би тебе без ліку. Легко по своїй землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито: і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок – так-так!.. Чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, із тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер – багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш – і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заклав і перезаклав – видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят

¹ Ґендель – прибуток, виторг.

² Купча – договір про купівлю землі.

десятин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч із моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато не мало – п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать того, піти на одчай, купить за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускають їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Страшно тільки, щоб не попастись... Обіщав єврей сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Грошей позичте, куме! Карбованців із сотню, до Семена.

Герасим. Хіба в мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Лихвар¹ злує такого процента, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш – всі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та господь їх знає. Я і сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не прихаті згадувати, сатани, то, може, й другі так само достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як меніказано, на роздоріжжя... Повірте, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого²! Так що ж – не вийшов, тільки налякав. (...)

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набик*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню³ запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

¹ Лихва́р – людина, яка дає гроші в борг під великий відсоток; позикодавець-зди́рник.

² Гнат безп'я́тий – те саме, що «куций», «рогатий» – слова на позначення чорта.

³ Запро́дажня – документ, який засвідчує акт купівлі-продажу.

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців, і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя¹. Навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. *(Набік)*. Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. *(Зітхає, виходить)*.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуйте. *(Набік)*. Той самий єврей... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?.. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим *(зітхнув)*. Показуй.

Невідомий *(оглядається кругом, заглядає у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розкладає на столі)*. Теперечки пізнавайте, почтенний², де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим *(довго розглядає, придивляється на світ)*. От так штука! От так штука! Не вгадаю! *(Розглядає)*. Не вгадаю!

Невідомий *(знову зазирає у вікно)*. І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені – прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб – руб, три – три, однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна – руб, а це друга – три.

Герасим. Оці-о? Оці? Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Нащо вам усе знать? Товар нравиться – візьміть, не нравиться – не беріть. Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші)*.

Невідомий *(розглядає)*. Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог.

¹ Вексель – документ про обов'язкову сплату боржником вказаної суми.

² Почтенний – шановний.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Розпалась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна – усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки дай мені, я пробу зроблю, куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є? А между прочім, візьміть...

Невідомий виходить.

◀ Сцена з вистави «Сто тисяч» у Київському академічному театрі на Подолі

Герасим. Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі¹... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розміняти гроші...

ЯВА IX

Герасим і Копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздоровляю з придбанням земельки, дай бог ще стільки прикупить... У вас новий забор і добре зроблений, – тільки б ще треба по одній дошці дати, а то худоба буде закладати під лату² голову, то позриває. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну – зараз бачу.

Герасим. Я й сам бачу, та грошей нема.

Копач. Так, так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість³! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви! Думаєте – шуткую? Які тут

¹ Казначейство – державний фінансовий орган; тут: банк.

² Лата – довга жердина або дошка, яка з'єднує парканні стовпи і виконує функцію основи для кріплення парканних дощок.

³ Підприємчивість – заповзятливість.

шутки? Хазяйствений мужик – велике діло! Ворушіться, ворущіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини. Пани горять, а мужички з пожару таскають... Гляньте навколо: Жолудь – десять тисяч десятиєн, Чобіт – п'ять тисяч десятиєн, Пузир – три тисячі; а тут і ви помаленьку прикупувайте та прикупувайте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Опит – велике діло! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняється із Чоботом, а може, і з Жолудьом...

Герасим. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, – ще не наскочив! Це не пустяк, діло важне; прикмети такі, що не можна сумніватися, верьте!

Герасим. Тридцять літ шукаєте грошей, а нічого сенько не знайшли.

Копач. Як не знайшов?! А дерево окам'яніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, варто подивиться: пудів п'ять важить, усі листочки, всі віти так як напечатано! Предмети інтересні для науки; я їх одіслав одному професорові, забув, як фамілія, він кургани розкопує...

Герасим. Чортзна-що, аж нудно слухать!.. Ви грошей давайте!

Копач. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрішиться... Отоді зашумить Бонавентура-копач!

Герасим. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багатії дівчини для мого Романа?

Копач. Знаю. От хоч би й у старшого Пузиря – дві дочки на возрасті¹.

Герасим. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою грішми? Як думаєте?

Копач. Не скажу. А знаєте що? Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так, ніби поросят купувати – у них порода добра. Там кабани – прямо хоч лягай на спині. Як добре угодуєш, пудів вісім сала! Вам треба парочку поросят таких купить... Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Герасим. Тисячу?

Копач. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на мою пропозицію їхати до Пузиря на оглядини?

Герасим. А що ж, з богом! Хіба коней наймать, чи що?

Копач. Жаль тільки, що Роман французького язика не знає... Хе-хе-хе! Це важкий предмет.

Герасим. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші – гроші всьому голова.

Входить Роман.

ЯВА X

Ті ж і Роман.

Роман. Ідіть, тату, обідать, ми вже пообідали.

¹ На вóзрасті – на порі, на віданні; дівчата шлюбного віку.

К о п а ч. Ходім, ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

Г е р а с и м. Ну, ходім, замість окорока борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку¹.

Р о м а н. Для чого?

Г е р а с и м. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш із паном Копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового фургона і сам одягнешся по-празниковому.

Р о м а н. А чого ж я, тату, туди поїду?

Г е р а с и м. А ось чого: там є дівчата, а вони люди багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат.

Р о м а н. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

Г е р а с и м. То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

Р о м а н. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею покохались.

Г е р а с и м. І чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

Р о м а н. Мотря така дівка...

Г е р а с и м. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

Р о м а н. А ви думаєте, що в Пузирів поживитесь грішми? Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургона і дві корови.

Г е р а с и м. Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість.

Р о м а н. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

Г е р а с и м. А нас хіба не били? Били й нас.

К о п а ч. Цікаво. І зятя били? Ану розкажи, будь ласка.

Г е р а с и м. Та що його слухать!

Р о м а н. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіцянка – цяцянка... Сват назвав батька шахраєм, батько свата за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба – саме отут на виску... я почав викручуватись, отак шкура з волоссям витягнулась, а таки викрутився.

К о п а ч. Молодець, запорожець! Ну, і що ж потім?

Р о м а н. Вмішались усі родичі й пів дня бились. Отаке-то придане... нарешті, батькові два зуби вибили...

Г е р а с и м. Та брешеш, бо одного... а другий випав сам на третій день.

К о п а ч. А хто ж битву виграв?

Г е р а с и м. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці² – не дав таки зятеві.

Р о м а н. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

Г е р а с и м. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманіли... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто...

¹ Підстриже́ під польку – підстриже по-модному, як собі дозволяли в місті багатші люди (не селяни).

² Калі́тка – торбинка для грошей, гаманець.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА II

*Герасим за коном: «Вставайте ж, вставайте! Не мніть ся.
Чепі́га¹ зайшла, пора скотину порать».*

Копа ч. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає – невсипущий.

Входить Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копа ч. Не спить ся. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав? Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут вірьовка над ліжком. От прокинулись, пора вставать – зараз дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Я буду лежать, то всі будуть лежать. *(Загляда у двері).*

Копа ч. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком або як почнуть Богу молитись, то й сонце зійде. Вже ж я їм і оченаша² даю! Як затоплю, то зараз і на землі. *(Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях).* Кажете рано, вже світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Параско, пора до корів, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входить Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць, поки до обіду, то їсти захочеться.

Герасим. Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска *(на дверях, з дійницею в руках)*. Чого ти гвалтуєш³?

Герасим. Диви! Хто хоче, той і бере без спросу. Мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Де ж таки, щоб хліб був не запертий, нехай бог милує, усе заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв?

Клим. Та я ще вчора за вечерею заховав окраєць.

Герасим. Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

¹ Чепі́га – народна назва небесного сузір'я Оріона.

² Очена́ш – молитва «Отче наш», тут це слово вжито у значенні «вичитувати», «присікуватися», «з лайкою гнати до роботи».

³ Гвалтува́ти – кричати, волати.

П а р а с к а. Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти... (Пішла).

Г е р а с и м. Це так, це так! Однеси зараз назад – гріх у неділю снідати.

Чому Герасим
запевняє, що в неділю
гріх снідати?

К л и м. Атож! Бога треба боятися, щоб не з'їсти до обіду пів хліба.

Г е р а с и м. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

К л и м. Поживишся скибкою, як собака мухою. (Пішов).

ЯВА V

Герасим і Роман.

Р о м а н. Ну, та й не хочеться мені їхати до тих Пузирів, коли б ви знали, та ще з Бонавентурою.

Г е р а с и м. Не вигадуй, не вигадуй.

Р о м а н. Хто побаче мене з ним, то засміють.

Г е р а с и м. З посміху люди бувають. От як викопає гроші, тоді нехай сміються.

Роман пішов.

Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в город розмінити гроші. (Запирає двері, виймає гроші й розглядає). Прямо як настоящі, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого Бог береже – треба розмінити у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (Одмика двері).

ЯВА VI

Герасим і Параска.

П а р а с к а. Що ти затіваєш, скажи, на милість божу?

Г е р а с и м (набік). Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думати.

П а р а с к а. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Г е р а с и м. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

П а р а с к а. Що це ти затіяв – женить Романа на Пузирівні?

Г е р а с и м. А-а! То ти про це? (Набік). Думав, що довідалась за гроші, аж усередині похолонуло. Ну, так що ж?

П а р а с к а. Не хочу я нікого за невістку, oprіч Мотрі. Сам казав, що будеш її сватати; діти полюбилися, я до неї привикла, вона до мене, дівка красива, здорова, зна всі порядки, коло птиці, коло свиней, коло корів – одно слово, хазяйка; в хаті як у кімнаті, я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять – не нахваляться.

Г е р а с и м. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо що краще спече, а смачніше зваре, то більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

П а р а с к а. Тьфу на твою дурну голову.

Г е р а с и м. Я тебе як плюну!.. (*Заміряється їй вдарить*).

Входить Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

С а в к а. А ви із старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Г е р а с и м. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

С а в к а. Нагадали молодощі і буркотали?

Г е р а с и м. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

П а р а с к а. Бодай ти пропав! (*Вийшла*).

С а в к а. Бач, «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема – і раз у раз гир-гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: «У других, – каже, – фурго-ни, любо глянуть, а я – на возі, такий ти хазяїн», – каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками¹, а все гроші...

Г е р а с и м (*лічить гроші*). Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря, хвалять завод... (*Перелічивши, лічить другий раз*). Що то гроші, куме! Свині завідські², коні завідські, вівці завідські... (*Дає гроші*).

С а в к а. Вже, куме, хоч ви мені що хочете кажіть, а я знаю, що більше ніде було достать грошей, тільки од нечистого, їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. (*Хова гроші*).

Г е р а с и м. Люди самі уміють робить гроші краще від чорта.

С а в к а. Тобто фальшиві?

Г е р а с и м (*озирається, запира двері*). Еге. Та ще й які гроші! В вік вічний не розбереш: чи вони фальшиві, чи вони настоячі.

С а в к а. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж із Варшави привозив майстрів, а тільки випустив – зараз і піймався.

Г е р а с и м. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згодились достать таких грошей?

С а в к а. Я? З охотою. Коли люди багатіють, то чом же нам не попро-бувать щастя... Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

Г е р а с и м. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

С а в к а (*втяга гроші з кишені*). Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розгляда*). Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Чому Герасим хоче в невістки саме дочку Пузиря, а не Мотрю?

¹ Потягті віжками – когось ударити віжками.

² Завідські – породисті.

Г е р а с и м. Отже, побий мене бог, меж ними є фальшиві; і таких грошей можна купити, скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

С а в к а. Сто тисяч!

Г е р а с и м. Отже, незважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купити таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші: як казначей прийме, то всяке прийме...

С а в к а. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Г е р а с и м. Скажете, що ви продали незнайомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, та й край.

С а в к а. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Г е р а с и м. А скільки хочете?

С а в к а. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Г е р а с и м. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

С а в к а. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знати за віщо.

Г е р а с и м. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?..

ЯВА IX

Роман і Мотря.

М о т р я. Тікай із дверей, бо як стусону, то й ноги задереш!

Р о м а н. Та ти божевільна?

М о т р я. Сам ти божевільний! Що ти мені очі замазуєш? Я не сліпа і не глуха, чула, що їдеш на оглядини; бач, як вирядився.

Р о м а н. Тю! Та я їду свиней купувати, ну, а як за одним заходом подивлюся на свиней і на Пузиревих дівчат...

М о т р я (крізь сльози). Дивись, дивись, хоч нехай тобі й повилазить... (*Штовха його од дверей і виходить*).

Р о м а н (*сам*). Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка – сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скавав¹, а я таки женюсь на Мотрі.

ЯВА XI

Герасим і Параска.

П а р а с к а. Звели і нам коней запрягти.

Г е р а с и м. Навіщо?

П а р а с к а. У церкву поїду з Мотрею.

Г е р а с и м. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.

П а р а с к а. Туди три та назад три, то вже шість.

Г е р а с и м. Люди в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудитися для Божого дому й шість верстов – ай-ай-ай, а ще й бого-

¹ Скакати цапа – те саме, що «дибки ставати», щосили опиратися чомусь.

мольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук!

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І ззамолоду із синців не виходила, бий і на старість! У! Харциз¹ – коняку жаліє, а жінку бить збирається... Тьфу!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилась, та я... (Кидається на Параску, хватає за очіпок).

Входить Копач. Калитка цілує Параску.

(Продовження на с. 140)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Справжнє прізвище автора комедії «Сто тисяч»
А Садовський В Саксаганський
Б Кропивницький Г Тобілевич
2. Головною дійовою особою комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» є
А Роман В Савка
Б Герасим Г Копач Бонавентура
3. Герасим Калитка був
А банкіром В селянином
Б священником Г купцем
4. На яку авантюру погодився Герасим Калитка, щоб збагатитися?

АНАЛІЗУЄМО

5. Прочитайте монолог Герасима (ява VI дії першої с. 128–129). Про що міркує персонаж? Із чим пов'язані його роздуми? Який висновок Герасим робить для себе?
6. Об'єднайтесь у малі групи (3–4 особи). Виберіть для групи одну другорядну дійову особу, указану на схемі. З'ясуйте, як ця особа пов'язана з Герасимом Калиткою та які стосунки склалися між ними.

¹ Харциз – розбійник.

7. Знайдіть ремарки в яві VIII дії першої (с. 130). Поясніть їхню роль у тексті. Прочитайте цю яву в ролях від початку до репліки «Ну й зроблені...» (с. 130), використовуючи міміку та жести відповідно до ремарок.
8. З якою метою Копач радить Герасимові купити в Пузиря пару свиней, а заодно представити Пузирівнам Романа – Герасимового сина? Яку із цих двох порад Калитка вважає слушною та чому?
9. З якою метою автор увів у комедію епізод спроби запродання Савкою власної душі чортові? Про які досі йому не відомі риси характеру кума довідується Герасим? Який висновок робить для себе?
10. Чому Герасим вимагав, щоб Роман модно підстригся, одягнувся у все нове та в новому фургоні їхав до Пузиря найкращими кінсьми? Про що мав свідчити зовнішній вигляд Романа?
11. Проаналізуйте стосунки Герасима з його жінкою Параскою. Процитуйте відповідні уривки.
12. Розподіліть між собою запитання. Поясніть одне одному відповідь і наведіть цитату на підтвердження своїх висновків.

Чому Герасим вважає Копача нікчемом і нахлібником?

Чому Копач вважає Герасима примітивним селяком?

13. У чому виявляється скупість Герасима? За що він бився зі сватами й чоловіком своєї дочки? Чому хліб у хаті зберігають під замком?
14. Що стало причиною конфлікту між Мотрею і Романом? Чи можна сказати, що він, як і його батько, на перше місце ставить вигоду? Доведіть свою думку.
15. Визначте, за можливості, позитивні риси, характерні для когось із дійових осіб твору. Поясніть свою думку.
16. Напишіть по два хештеги, якими можна позначити першу та другу дії п'єси в соціальних мережах.
17. Розгляньте світліну, на якій зображено сцену з вистави (с. 131). Який настрій у Герасима в цій сцені? Що викликало такий настрій?

МІРКУЄМО

18. Як ви вважаєте, чи треба Копача зараховувати до людей, підвладних ідеї стати мільйонером в одну мить? Чому?
19. Навіщо, на вашу думку, автор увів у текст вихваляння Герасима про те, що він здатний обдурити кого завгодно, а його ніхто не зможе обвести навколо пальця?
20. Спочатку комедія Івана Карпенка-Карого мала назву «Гроші», але пізніше автор змінив її, уточнивши суму. Як ви вважаєте, яка з двох назв краща й чому саме? Чи можна вважати, що назва «Сто тисяч» стає ключем до розуміння змісту твору?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

21. Об'єднайтесь у групи та виберіть для себе уривок (орієнтовно одну сторінку). Прочитайте виразно цей уривок у ролях.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та сама.

Щоб збагатитися, Герасим Калитка погодився на авантюру. Що ви порадили б йому в цій ситуації? Чи відмовили б від такої затії?

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Р о м а н. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора! Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могоричу поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. *(Виходить)*.

Г е р а с и м *(сонний, бурмоче, так бува в кошмарі)*. Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! *(Балака ясніше)*. Кругом, кругом усе моє. *(Спить тихо, потім знову так само)*. Е-е-а-ам, а-а-а-м. *(Говорить хутко)*. Не дам, не дам, не дам! *(Стогне)*. У-у-у! *(Схоплюється)*. Господи помилуй! *(Оглядається кругом)*. Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. А робітники, мабуть, сплять. *(Біжить до дверей, одчиняє і кричить)*. Хлопці, вставайте! Чепіга зайшла!

ЯВА II

Входить Роман.

Р о м а н. Де там Чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Г е р а с и м. Чи вподобались дівчата? Га?

Р о м а н. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Г е р а с и м. Хе-хе-хе! І ти рядом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заліз!.. Що то гроші!

Р о м а н. Та мене, тату, у світлицю і не кликали, я на кухні й обідав.

Г е р а с и м. Оце гарно... А сто чортів їх матері – хазяйського сина і в хату не закликали. Ну, а Бонаventura ж що?

Р о м а н. Бодай той Бонаventura сказився! Тільки під'їхав під ґанок, а він зараз зіскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люди аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Теж регоче і закликає його у хату. Бонаventura, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син – хазяїн гарний...» А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить¹! Нехай, – каже, – розпряга коні та йде у застольну², там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

Г е р а с и м. Ах ти ж погань! Мужва репана³! Ах ти ж пузир з горохом!.. Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. *(Біжить до вікна)*. Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусились. Иди по своєму ділу.

¹ Голяк масті, чирва світить – голодранець, некозирна карта (у переносному значенні – «не великий пан»).

² Застольна – їдальня, де обідають слуги.

³ Мужва репана – споконвічний мужик, селянин з діда-прадіда.

Роман вийшов.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувати! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... а скотини, а овець розведу – земля під товаром¹ буде стогнати... Отоді і я скажу про Пузиря: голяк масті, чирва світить!

Входить Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович.

Герасим. А ти звідкіля знаєш, що мене звуть Герасим, та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? *(Набік)*. От тобі й чирва світить. *(До Гершка)*. А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гендель – хотіте купити землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень і вночі тільки про це й думаю... Одна біда – грошей не вистача.

Гершко. Я можу вам помагати купувати землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум!

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на улущеніє хазяйства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улущеніє? Він уже п'ять іменів проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисяч під закладну, візьміть добрі проценти – і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатити долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля перезаложена ув банк; прийде строк платити – її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк – і земля ваша.

Герасим *(про себе)*. Що ж його робить? Два діла збіглося докупити... Кума ще нема... Голова тріщить! *(До Гершка)*. Треба подумати.

Гершко вийшов.

ЯВА IV

Герасим *(сам)*. Упустить землю Смоквинова – все одно що посиротити свою землю на віки вічні. А тут знову – як його упустить случай: дати п'ять, а взяти сто тисяч! Серце перестає битися, як подумати: за

¹ Товár – тут: худоба.

п'ять – сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю. Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. Ну що, як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

Входить Савка.

Кум! Слава богу, діждався... думав – умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Герасим. Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. *(Випускає шию Герасимову з рук).*

Герасим. Годяться. *(Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає крізь сльози).* Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме!

Савка. Годяться! Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусився в городі? Зціпив зуби, підійшов до віконця... Не знаю як – само зірвалось з язика: «Розміняйте гроші!» – «Давай, – каже, – чого стоїш?» Я дав, а в самого думка: «Тікать чи ждять?» І стою, як окам'янів. Коли це мене штовхають: «Чи ти, земляк, заснув, чи що? Тобі казначей дають гроші, а ти мов не бачиш і не чуєш?» Тоді я очумався, дивлюсь: срібні гроші дає мені в пачці. Я взяв і як одійшов від того вікна – як п'яний, хитаюсь. Помалу виліз надвір, аж тут радість мене напосіла така, що й сказати не можу. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: «Чого смієшся? Раденький, що дуренький?»

◀ Сцена з вистави «Сто тисяч» у Київському академічному театрі на Подолі

Герасим *(цілує)*. Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарю вам ті сто рублів! *(Вийма запродажню і рве)*. От вам запродажню! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне – на вокзал... Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі – буде причина нашій гульні. *(Гука)*. Параско! Мотре! Романо! А йдіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романе?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА VI

Параска і Мотря.

Параска. Іди, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що – не розберу. То не хотів у церкву коней давать, а то і сам поїхав, і цілу обідню¹ стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватать за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе із собою, чи господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий шкіряний мішок.

Герасим. Ідіть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю – береженого й Бог береже.

Савка. Одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов).*

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Я не то що, я і єврея сьогодні обманив: поки мішок розшили – дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї – гроші... всередині

¹ Обідня – богослужіння в церкві, яке служать у першій половині дня, до обіду.

колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок – зашамотався, бере мішок, не дає... Давай гроші, каже. Слово за слово, а тут – третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

ЯВА Х

Входить Савка.

Савка. Ну, куме, ніде нічирк! Давайте мені моє, та поки глуха ніч, я піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховать, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? *(Вийма ніж з-за халяви)*. Бачите? Не розпалюйте мене, бо тут вам і амінь!

Герасим *(вийма з-за халяви ніж)*. А ви думаєте, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки знаєте, це все чортзна-що! *(Ховає ножа)*. Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитися...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховать, аби було що. *(Підходить до мішка)*.

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набик)*. Щоб тебе за печінку взяло. *(Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперзані бумагою, а кум розгляда)*. Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага!

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! Тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим *(хвата пачки одну за другою, перегляда)*. Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хвата знов бумажки, розрива і кида)*. Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито)*. Ха-ха-ха!.. Сто тисяч! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається, хватає пояс на лаві й біжить із хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входить Параска.

ЯВА ХІ

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув?

Савка. Сором признаться. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. А господи, господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте! Хтось кричить!..

ЯВА ХІІ

Ті ж, Копач і Герасим.

Копач *(несе Герасима на плечах)*. Та допоможіть-бо! *(Помагають і кладуть Герасима на ліжку)*.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть, на милость божу? Що?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... стоп! *(Прислухається до серця)*. Тріть, тріть, тріть... Опит – велике діло... Серце наче ворухнеться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну й йому б не жити на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Тільки сниться, щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задригала і вирвалась, та як захарчить. Я схопився, мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся – і в очах потемніло! На перекладаїні висить Никодимович.

Параска. Боже мій, боже, яке тяжке нещастя! *(Плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми)*.

◀ Сцена з вистави «Сто тисяч» у Київському академічному театрі на Подолі

К о п а ч. Пийте воду. (Подає).

Герасим п'є.

С а в к а. Та годі, куме! Буде здоров'я, будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

К о п а ч. Які гроші?

С а в к а. Он гляньте, як нас обманули.

К о п а ч. На тім тижні в гóроді була така сама
оказія¹! І багато видурили?

¹ Ока́зія – пригода,
випадок.

С а в к а. П'ять тисяч...

Ге р а с и м (захльобується воздухом). Ой... Ой!.. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірówki? Краще смерть, ніж така потеря! (Ридає).

Завіса.

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. На яку суму Калитка обдурив Невідомого і як це вдалося зробити?
2. Як зреагував Герасим на те, що замість грошових банкнот йому підсунули звичайнісінький папір?
3. Установіть відповідність.

Подія

Елемент композиції
(сюжету)

1 Герасим відправляє сина з Копачем до Пузирів.	А експозиція
2 Герасим у розпачі вішається, його рятує Копач.	Б зав'язка
3 Знайомство читача (глядача) з місцем дії та дійовими особами.	В розвиток дії
4 Герасим із Савкою привозять мішок «грошей», але виявляють там пакунки чистого паперу.	Г кульмінація
5 Невідомий домовляється з Герасимом про те, що передасть йому сто тисяч.	Д розв'язка

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Який епізод твору, на вашу думку, був найбільш смішним?

5. Чи сподобалося Герасимові, як його сина зустріли Пузири? Чи була така реакція господаря очікуваною та чи вважав Калитка таку поведінку багатія для себе ганьбою? Чому?
6. Прочитайте й проаналізуйте монолог Герасима (с. 128–129), де йдеться про його заповітну мрію. Доведіть, що в душі Калитка може бути навіть тонким ліриком.
7. Перекажіть близько до тексту пригоду кума Савки з нібито фальшивими купурами (с. 142). Доведіть, що цей епізод гумористичний.
8. Сформулюйте по два запитання за змістом твору та поставте ці запитання одне одному. Оцініть відповіді однокласника / однокласниці.

9. Як великі гроші змінюють характери Калитки й Савки?
10. Уявіть, що Бонаventura й Роман узялися за розкопки. Опишіть, що вони знайшли й чим закінчилася їхня витівка.
11. Доведіть що твір І. Карпенка-Карого «Сто тисяч» – драматичний, а за жанром – комедія.

12. Доповніть у зошиті схему. Допишіть щонайменше по три позитивні й негативні риси.

Характеристика образу Герасима Калитки

- Хто він? _____
- Що має? _____
- Що хоче мати? _____

ПОЗИТИВНІ риси:
хазяйновитий
...

НЕГАТИВНІ риси:
лицемірний
деспотичний
...

13. З'ясуйте, яке з поданих тверджень є темою твору, а яке – ідеєю. Обґрунтуйте свою відповідь.

Викриття й засудження ненаситної жадоби до наживи, скупості, духовної обмеженості, а також згубного впливу грошей.

Зображення життя селянства в пореформені часи, суспільні явища, що відбувалися у 80–90-х роках XIX століття.

14. Намалюйте «хмару слів» до комедії «Сто тисяч» (6–10 слів, які асоціюються з твором).
15. Доповніть асоціативні ланцюжки.

1	Твір Лесі Українки «Давня казка»	–	ПОЕМА
	Твір І. Карпенка-Карого «Сто тисяч»	–	?
2	Остап («Дорогою ціною»)	–	ВОЛЯ
	Герасим Калитка («Сто тисяч»)	–	?
3	Дракон («Місце для дракона»)	–	МЕТЕЛИК
	Герасим Калитка («Сто тисяч»)	–	?
4	Леся Українка	–	КОСАЧ
	І. Карпенко-Карий	–	

МІРКУЄМО

16. Про що саме свідчить висновок Герасима Калитки: «Краще смерть, ніж така потеря»? Чому в читачів і глядачів ця фраза неодмінно викликає сміх?
17. Доведіть, що бездуховність – велике зло в суспільстві взагалі й у житті окремої людини зокрема.
18. На основі комедії «Сто тисяч» аргументовано доведіть, що бездуховність, жадібність, скупість, брехня, обман, здатність на злочин – прояви враженої злом людини.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

19. Знайдіть у тексті комедії уривок, який відповідає змісту фото на с. 145, й прочитайте відповідну сцену в особах.

20. Уявіть, що ви режисер / режисерка та плануєте знімати фільм «Сто тисяч». Доберіть артистів / артисток для виконання різних ролей. Чому ваш вибір саме такий? Чи внесли б ви якісь зміни до сюжету?

НАПОЛЕГЛИВІСТЬ І СТІЙКІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Коли людині бракує підтримки й розуміння, одразу приходить відчуття загрози нашому існуванню. Тоді ми хочемо відгородитися від усіх.

- ◆ Чи потрапляли ви в ситуації, коли вас не розуміли, не сприймали близькі чи знайомі? Що ви відчували в ці моменти? Чи хотіли побути на самоті?
- ◆ Чи завжди ви намагаєтеся зрозуміти інших, бути толерантними, терпимими? Чому це не завжди легко дається?

Героїня повісті Оксани Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» була в крижаному панцирі через страх перед людським нерозумінням. І все ж знайшла справжніх друзів і навіть перше кохання.

▲ Багаторазова чемпіонка світу та абсолютна чемпіонка Європи з танців на кріслах колісних киянка Ілона Слуговіна з партнером

Оксана РАДУШИНСЬКА
(Народилась у 1979 році)

Оксана Радушинська народилась у місті Старокостянтинові на Хмельниччині. Невблаганна хвороба втрутилась у її життя, тому письменниця змушена пересуватися на колісному кріслі.

За освітою О. Радушинська – журналістка. Багато років працювала редакторкою, ведучою на радіо й телебаченні. Засновниця громадської організації «Творча сотня “Рух до перемоги”», займається волонтерсько-культурологічною та патріотично-мистецькою діяльністю.

Письменницький доробок авторки – це поезія для дітей і дорослих, а також прозові твори для підлітків. Письменниця – надзвичайно привітна, життєрадісна, цілеспрямована.

Спрогнозуйте, хто може бути головним персонажем у книжці з промовистою назвою «Метелики в крижаних панцирах». Які асоціації викликають у вас слова метелик і панцир?

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Головні персонажі повісті О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах» – сучасні підлітки у світі дорослих.

У чіпких лещатах комплексів і невпевненості підлітки схожі на барвистокрилих метеликів, скованих кригою сумніву та непорозуміння. Бо коли тобі тринадцять чи чотирнадцять, то світ поділений навпіл лиш на біле й чорне. Заборони дорослих – зайві, швидкоплинне життя не варте нічого, а перше кохання – варте всього.

І як здолати всі ці пороги, коли ти – у колісному кріслі, коли кожна перешкода видається вищою за Говерлу?.. (з передмови до книжки Оксани Радущинської «Метелики в крижаних панцирах». Видавництво «Знання», 2024 р.)

МЕТЕЛИКИ В КРИЖАНИХ ПАНЦИРАХ

ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Розділ 1

Дощ за вікном перісцив так, ніби в небі прорвало міський водогін. Важкі рясні краплі стукотіли по бляшаному підвіконню, і здавалося, що то не дощ, а невидимий барабанщик серед глумої ночі вистукує триковий дріб, як то буває перед небезпечним трюком циркових чи вуличних акторів. Проте навіть крізь це нахабне стукотіння Ярина почула, як щось зашурхотіло в сусідній кімнаті. А потім – стихені кроки, зражені скрипінням старої підлоги. І хтось пошепки перемовився кількома словами. Та звуки дощової ночі наповнили собою цілий світ і темну кімнату дівчини.

«Може, здалося спросоння?» – подумала вона. Потяглася рукою до нічника, що стояв біля ліжка.

Але в сусідній кімнаті вже яскраво спалахнула люстра.

– Утікаймо! – гукнув хтось, уже не криючись.

Від важкого гупання ніг ніби здригнувся весь будинок. Дзенькнуло розбите скло – утікали через вікно. Щось грузько гепнуло знадвору під стіною і розчинилося в нічній зливі.

Усе відбулося так швидко – Ярина лише встигла, зойкнувши, ухопити в груди повітря... а видихнути вже не змогла. У смужці світла – усього за кілька кроків від її ліжка – заляк переляканий хлопець. Мокрий як хлющ, заскочений на гарячому, він безпорадно витріщився на неї, ніби побачив не дівчину, а дядька з автоматом.

А ось і дядько!

У штанях, натягнутих нашвидку, з голим торсом, дядько Павло загрозовито тримав у правиці кухонний молоток для відбивання м'яса.

Побачивши опалілого чоловіка, хлопець заскочив у сусідню кімнату, а з неї плигнув через нешироке підвіконня в розкислу грядку...

– Ти ціла?

Дядько Павло хотів було кинутися навздогін, але спинився, оцінивши мізерні шанси наздогнати злодюжок серед ночі в незнайомому селищі.

– Так, – нарешті видихнула Ярина. – А хто це був?

– Дідько їх знає! Шпана місцева. Треба подивитися, чи нічого не вкрали.

– Ой-ой! – це вже тітка Наталя зазирнула до кімнати. – А я так міцно заснула, навіть нічогісінько не втямила.

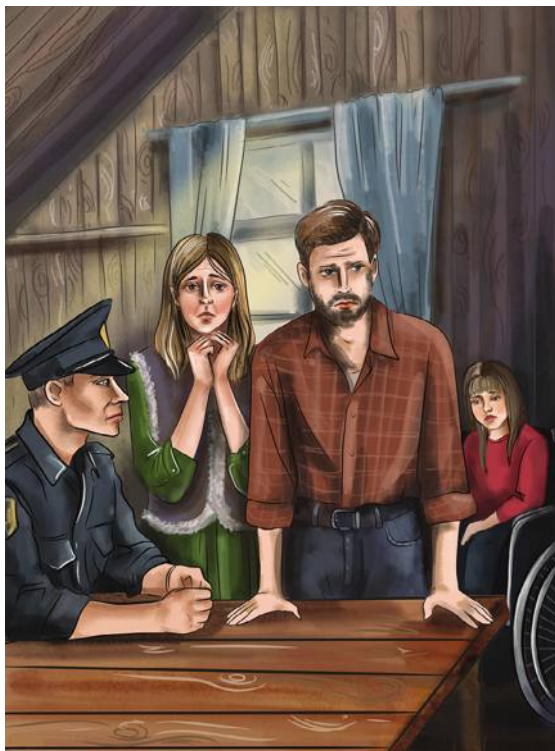
– А трясця твоєї... – вилаявся крізь зуби дядько Павло. – Гроші, негідники, поцупили! Усю готівку! Голо-пусто... (...)

– Що ж тепер буде? – невпевнено спитала тітка Наталя.

– Нічого не буде, – буркнув дядько. – Жити тепер немає на що... От лихо!

– Може, якось... – тітчин голос затремтів.

– Та не «якось», Наталю! – роздратовано кинув чоловік. – Обдерли нас, як липку! Шукай вітра в полі! Навколо ж самі чужі! Кого запідозриш, як і сусідів не знаєш! Та й приїжджих вистачає... Зажди-но, – отямився він. – Ярина одного таки роздивилася. Упізнає!

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до повісті

– Знайдемо! – напустив на себе поважності спітнілий поліцейський, що вранці прийшов на місце злочину. – У райвідділок доповімо. Типовий випадок. Загалом, можна сказати, дурниця...

– Наші гроші – дурниця? – Невдоволено підняв брову дядько Павло. – Злодії серед ночі залізли в дім – а вам дурниця?

– Павлусю, – м'яко вгамовувала його тітка, багатозначно позираючи.

– А кого бачила ваша племінниця? – капітан подивився на Ярину. – Кажі!

– Я не впевнена... – почала дівчина. – Мені здається, це був хлопець. Тобто – не дорослий. Але я не встигла добре розгледіти. Темно ж... (...)

– Погано. Ось що, шановні Градові! – сказав дільничний. – Я ще розпитаю сусідів, – може,

хтось щось бачив чи чув. Нікуди злодій не сховається: селище маленьке, усі одне одного знають... Як то кажуть, мов на долоні. Не панікуйте!

Дільничний рішуче зібрав папери, склав їх до папки й підвівся з-за столу.

Дядько Павло й тітка Наталя і собі квапливо встали, наче теж були готові вийти з будинку, котрого винайняли на три літні місяці й лише вчора до нього заселилися. Це ж треба наразитися на таку гризоту?! А всі запевняли, що селище тихе, багато дачників, які приїжджають або на все літо, або на вихідні. Мовляв, так гарно навколо – і ліс, і річка, і повітря чисте, і свіжі овочі-фрукти-ягоди – усе піде на користь Яринці. І що тепер? Були б Градові людьми заможними... А для них зарплата й відпускні – усе їхнє багатство. Дядько Павло – водій-далекобійник, тітка – учителька молодших класів. Не розкошують. Та й будиночок винайняли лиш тому, що його власники знали загиблих Яринчиних батьків і знизили оренду.

Того ж дня о п'ятнадцятій годині Градових запросили до кабінету дільничного в сільській раді. Запрошені виглядали дещо пригніченими: ніби змирилися з тим, що вкрадених грошей не повернуть, а проблем отримують цілий міх.

Градових посадили біля столу.

– Одразу мушу вас заспокоїти, – промовив дільничний. – Усе значно простіше, аніж ми передбачали вранці. Двоє місцевих хлопчиськів підмовили приїжджого однолітка до нічних пригод. На вашій дачі й окошилося! Вони вже з досвітку скупили мало не половину крамнички, а от звідки взяли гроші – не можуть пояснити. Отож така справа: за нашими сільськими вже давно виправна колонія плаче, а міський, як то кажуть, потрапив під негативний вплив. Тепер разом вигрібати-муть...

– То вони витратили всі вкрадені гроші? – поцікавився дядько Павло.

– Усі – не всі... вісімсот гривень...

– Ну це хороший знак – хоч щось залишилося, – утішив себе дядько.

– Так це ж тільки в крамниці, – нагадав дільничний. – Може, їх ще десь носило?

– Тоді питайте! – буркнув Градовий, бо вже втрачав сподівання на швидке закінчення цієї пригоди.

– І питаємо. Спершу ваша племінниця має впізнати бодай когось одного з них. Ви перейдіть в інший кабінет і заждіть – я покличу. Усі підозрювані разом із батьками викликані на пів на п'яту. Щойно вони сюди прийдуть...

Дільничний не встиг більше нічого сказати, бо двері з гуркотом розчинилися навстіж. На порозі постала розкішна пані в літньому капелюсі із широкими крисами, у гарній сукні й на височезних підборах, аж надто непристосованих до вулиць і вуличок, запилюжених у спеку й заболочених у дощ.

– Поясніть мені, що все це означає! – гримнула вона, не вдаючись до етикетних вітань.

– Хто ви та що маєте на увазі? – насупив брови поліцейський.

– Я – мама Артема Кожедуба. На якій підставі моєму синові наказано прибути до цієї... контори? – зумисне добирала найменш образливе слівце, але зневажливим поглядом пройшлася по кабінету.

– А ви проходите, сідайте, – не піддався вигукам дільничний і показав на вільний стілець під стіною.

– Дякую, не в гості до вас прийшла! – пирхнула пані.

– Авжеж, чаю вам не пропонуватиму, – спокійно сказав дільничний. – Але присісти доведеться, якщо ви зацікавлені з'ясувати, у яку халепу вскочив ваш син.

– Ви погрожуєте? – підняла вона намальовані чорні брови.

– Я просто пропоную вам стілець.

Жінка неохоче переступила поріг і сіла на краєчок стільця, ніби боялася забруднитися.

– Я викликав вашого сина тому, що його підозрюють у пограбуванні.

– Що? – заверещала пані. – Чи ви дурману об'їлися? Мій син – у пограбуванні? Навіщо йому грабувати? Він має все! Ми із чоловіком даємо йому кишенькові гроші! Ми забезпечена родина!

Вона глузливо скривила пухкі губи, підведені прозорою помадою персикового відтінку, і звела очі до стелі.

– І все ж ваш Артем і ще двоє місцевих підлітків цієї ночі скоїли грабіжницькі дії в будинку ось цих людей, потерпілих. – Дільничний повів рукою до спантеличених Градових.

«Забезпечена» пані зміряла поглядом із голови до п'ят скромно вдягнену тітку Наталю, дядька Павла – з його водійськими згрубілими руками, а по Ярині лише презирливо ковзнула оком.

– Ви знаєте, хто я? – виклично спитала пані дільничного. – Я – заслужена артистка України, прима обласного драматичного театру. Мій чоловік – головний режисер, лауреат державної премії. Ми шановані люди. Свого єдиного сина виховуємо добре, він зростає в інтелігентній родині, спілкується з відомими людьми. Думаєте, хлопчик – чемпіон України з бальних танців – піде серед ночі грабувати якихось... вибачте... – Удавано ввічливо кивнула в бік потерпілих. – Грабувати оцих людей?

– А я не ворожка, щоб пророкувати, – не поступався поліцейський. – З'ясуємо!

...Артем Кожедуб розтис вологі від хвилювання пальці й, побачивши, як вони зрадливо тремтять, знову зчепив у «замок». Кабінет дільничного наповнився людьми. Усі чекали остаточного рішення. Артем аж прилип до спинки стільця і не підводив голови, щоб не бачити всіх отих людей, які мають його за грабіжника. А хіба він не грабіжник? Двоє його друзяк, схоже, нічим таким не переймалися. Де був його розум, коли поперся вночі з тими дурнями?! Припекло лізти в чужу хату... а чого ще ступив у сусідню кімнату – аби попастися на очі тій дівчині?

Його мама трималася гідно, навіть пихато: пряма спина, підняте підборіддя, зверхній погляд. Дарма що дільничний встав і тепер хоч-не-хоч височів над нею – вона примудрилася і в цій ситуації бути на висоті. (...)

– Гаразд, сідайте, красені, поряд, – утомленим голосом скомандував поліцейський. – І тихо щоб! Зараз запрошу Градових, щоб ні звуку, ні писку! Ні від кого! – Застережно поглянув на хлопців.

...Коли прочинилися двері, Артемові здалося, що навколо нього утворилась якась порожнеча й крізь неї, як крізь товщу води, долинали спотворені звуки. Перед очима попливли кола, і щоб розгледіти людей, від яких тепер залежала його доля, хлопцеві довелося швидко-швидко кліпати повіками та ще й втриматися на стільці, аби не зомліти й не гримнутися на підлогу. То вже зовсім ні до чого!

Подружжя пара середнього віку стояла позаду дівчинки... Звичайної такої дівчинки-підлітка: темно-русе волосся, заплетене у дві коси, біло-зелена футболка, джинси, текстильки... Не красуня і не страховисько... Але вона сидить у кріслі колісному! І виглядає такою немічною, що й не зрушила б своїми руками колеса крісла колісного, якби її не підштовхнули...

Дівчина полохливо глипнула на присутніх, непевно хитнула головою, вітаючись до всіх одразу, але, не дочекавшись відповіді, опустила очі додолу.

Що, на вашу думку, відчуває Ярина в цій ситуації?

– Ярино, подивися, будь ласка, на цих хлопців і скажи, кого з них ти впізнаєш, – чітко промовив дільничний.

Дівчинка подивилася на підозрюваних – темні вії затремтіли. Її погляд мимохіть ковзнув по обличчях Сашка та Санька й зупинився на Артемові. Це він! Його вона бачила вночі! Злодій!

Хлопець зрозумів – вона впізнала. Захотілося хоч крізь землю провалитися, аби не відчувати ганьби й приниження – тут, при всіх цих людях!

Але він дивився просто їй у вічі, стримуючись, щоб не відвести погляд, а зі скроні покотилася блискуча краплинка поту... Та не витримав, опустив голову, упершись підборіддям у груди.

– Я тут нікого не впізнаю, – ледве прошепеліли слова. – Було темно... (...)

– Годі! – зненацька гримнув дядько Павло. Усі змовкли. – Це не я обікрав ваших хлопців – вони мене обікрали. Хай повернуть гроші. І ті, що розтринькали, – теж. Усі гроші. Тоді заберу заяву з міліції! Усе!

– Заждіть-заждіть, – утрутився дільничний, доки матері не встигли повірити, що їхнім синам нічого не загрожує. – У заяві ви зазначили... таку кругленьку суму... ось у протоколі...

– Я знаю, скільки було грошей, – зупинив його Павло Градовий. – Сказав же, що вкрали, значить, і те, що потратили. (...)

Читаючи другий і четвертий розділи повісті, випишіть фразеологізми й усно поясніть їхнє лексичне значення.

Розділ 2

Уже вкотре за сьогодні над невисоким парканом обійстя, де оселилися Градові, показалася чорнява голова зі стильною стрижкою. Це

Артем Кожедуб тупцював перед облущеною хвірткою, але ніяк не міг наважитися зайти на подвір'я, аби віддати дядькові Павлові двісті шістдесят шість гривень – його третину від розтриньканих восьми сотень. Насправді, хлопцеві й не кортіли ті енергетичні напої, чипси, газованка та ще й сумнівної якості ковбаса, чим і затарилися Санько із Сашком у місцевій крамничці. У його родині панував культ здорової їжі, запроваджений матір'ю, і він зразу знав, що й до рота не візьме нічого з купленого.

Але хлопці вирішили саме так витратити частину «халявних» грошей, аби напакувати шлунки рекламованими харчами – он скільки разів за день телевізор закликає смакувати таке, щоб стати крутим! Та який сенс міркувати зараз про цю дрібницю, коли не встояв спробувати справжньої пригоди й небезпеки... Як він міг когось ОБІКРАСТИ? Стати звичайним злодюгою?..

Він спершу так і сказав Санькові й Сашкові, коли вони почали його кликати «погуляти» вночі, але ті почали реготати.

– Мамій! – гикнув Санько.

– Тобі все принесли на тарілочці! А ти спробуй сам добути! Може, хоч копійку вже заробив?

– Заробив, – зніяковіло запевнив Артем.

– Де? У театрі? Цим... як його... ну... таке драглице... о, суфле! – пирснув Санько, аж бризки слини полетіли навсібіч.

Але хлопець тим не переймався, бо хто йому коли що зауважував? Вічно згорблена на городі мати?

– Ні, не суфлером, – спокійно мовив Артем, тамуючи в собі й неприязнь до Санька, і якийсь несподіваний сором за себе, такого пещеного батьками. – На змаганнях із бальних танців є призовий фонд, його ділять між переможцями.

– А, точно, ти ж у нас балерун! – геть сказився Санько.

– От за балеруна зараз у зуби заїду! – зірвався Артем.

– Агов, ви чого?! – став між ними Сашко.

– Саньку, ти з котушок злетів? А ти теж, Артеме! Хіба не знаєш, що в нашого дружба́на мозок буває у відключці?

Та хлопці його не чули – розчервонілі зі злості, вони готові були битися до крові.

– Брейк! – гримнув Сашко. – Якщо ти, Артеме, такий боягуз, що боїшся з нами йти, то так і скажи. Ніхто тебе туди на мотузку не потягне. Як схочеш... (...) Важливо те, що ми тобі все розповіли, а ти відмовляєшся з нами йти, отож можеш нас закласти!

– Та ви що, хлопці? Навіщо це мені? Хіба я вас колись закладав?..

– Ні. Але що з того? – Сашко став аж надто діловим. – Або ти з нами, або проти нас.

– Та що ти здрейфив, Артеме? – почав умовляти хлопця і Санько. – Повір: там оселилися не бідні люди! Ти знаєш, скільки беруть за такий будинок та ще й на ціле літо? Не тисячу й не дві!

– Звідки знаєш? – Так вони ж сусіди Сашкового старого! Там усього чотири обійстя – а далі ліс, озеро... Знаєш, як дорого платять за природу? Он до Сашкового діда приїхали крутелики на дорогих машинах і такі гроші давали за його мазанку!

– Ага, та він показав їм ковезкою на двері ще й обматюкав навздогін! – невдоволено насупився Сашко. – Вони й квартиру обіцяли купити в місті, і доплатити, так старий уперся, як осел, і не зрушиш із місця. Здурів на старість – та й усе...

– Та не збідніють ті дачники – вони й не помітять! А нам – гуманітарна допомога, – облизав губи Санько.

– Ми навчені все робити шито-крито. Не бійся – комар носа не підточить...

* * *

– ...утреє питаю, ти пройшов у справі чи винюхуєш, що тут ще можна поцупити? – гучний і не надто приязний чоловічий голос отямив Артема.

Дядько Павло стояв на порозі з рушником на плечах – він тільки-но облив плечі зі шланга, що лежав на зеленому спориші, й збирався зайти до будинку. Його не розчулив підліток із розгубленим обличчям, який зазирає через паркан.

– Я ось... Візьміть, будь ласка... Артем струснув головою, ніби зі сну, рішуче відчинив хвіртку й ступив на подвір'я. Він простяг дядькові Павлові зігнуті навпіл купюри.

– Що, уже встиг заробити? – не без кепкування спитав дядько.

– Ні. Це мама дала, – чесно визнав Артем.

– Мама? Хіба це вона орудувала вночі? Тобі не соромно брати в неї гроші, щоб заплатити за свій вчинок? – Дядько Павло пронизав Артема осудливим поглядом.

Хлопець лише плечима знизав – сказати нічого не міг. Тільки нервово сіпнув рукою, у якій досі тримав ті клятві дві сотні шістдесят шість гривень. І вони пекли пальці, ніби нагадували про розплату за ганебний вчинок. Дядько, не приховуючи зневаги, узяв гроші. Артем полегшено зітхнув, промимрив слова вибачення і чимшвидше рушив геть. Та зненацька став перед самою хвірткою, невпевнено озирнувся на суворого чоловіка, ніби зважуючись на якесь прохання.

– Пробачте, а я можу поговорити з вашою донькою?

– З ким? – гаркнув дядько Павло.

– Ну, з дівчиною... вашою донькою... у кріслі колісному... – затинаючись, промовив хлопець.

– Про що, хотілося б мені знати, вона розмовлятиме зі злодієм? – сказав, мовби дав ляпаса.

Артем зніжковів, опустив голову й відчув, як із ганьби по обличчю сипонув жар. Ноги самі винесли його зі споришевого килимка на вуличну пилюгу. Тікати звідси! Сховатися від цього сердитого чоловіка!

– Зажди! – сказав дядько Павло. – Ярина там, у садку. Обійди попід верандою...

Хлопець прослизнув повз чоловіка, навіть подих затамував, ніби чекав від нього чергової порції ганьби. По-дурному якось вийшло. Та нехай. Артем і сам не сподівався, що отак просто піде до Ярини. Її звуть Яриною. Ага, так дівчину називав і дільничний, але хіба йому було до того, щоб запам'ятовувати чиєсь ім'я? А тепер...

Із чого почати? Що він їй скаже?

(...) Ярина сиділа на широкій лаві під крислатою яблунею. Дівчина читала. Поряд стояло порожнє колісне крісло. Воно, здавалося, належало комусь іншому, хто випадково залишив у цьому саду, – настільки чужим був дівчині незграбний засіб для пересування. Артема аж кольнула ця разюча несправедливість.

Почувши кроки, Ярина підняла очі від розгорнутої книжки, й Артема накрило хвилею ясного світла. Він став як укопаний.

Упізнавши в хлопцеві того з нічних «гостей», кого вона бачила напевне, дівчина полохливо озирнулася за дядьком чи тіткою. Але неподалік не було нікого. Що таке? Їй зараз доведеться вислуховувати від нього якісь пояснення?

Хлопець, ніби вагаючись, знову ступив кілька кроків – він ішов стежкою поміж городиною, а Ярина так стривожилася, мовби перед смертельною небезпекою. У горлі ніби грудка стала й не давала зітхнути.

«Де ж це всі поділися? Хоч би тітка Наталя визирнула у вікно... Чи хай би дядько Павло приніс жменьку ягід із полуничних кущиків. Може, гукнути на допомогу?..» Але Артем уже підійшов зовсім близько й усміхнувся:

– Привіт!

– Привіт! – промовила, ніби відбилося відлуння. – Ти, напевне, до дядька Павла? – затуркотіла квапливими словами. – Він десь на подвір'ї або зайшов у будинок. Там його знайдеш. Він удома. Може, зараз і сюди прийде... Чи гукнути? То я...

– Та ми вже бачилися, – тихо сказав хлопець, переступаючи з ноги на ногу. – Тільки я думав, що це твій тато.

– Хто – дядько Павло? Ні, дядько Павло мені дядько, – заплуталася дівчина в словах.

– Та тепер знаю... (...)

– Отже, якщо ти з дядьком бачився, значить, прийшов до мене? Ярина так і не підняла голови, й Артемові здалося, що вона просто почала вголос читати. Та ні – вона його запитує! Навіть зиркнула з-під розтріпаної гривки.

– Узагалі так, до тебе...

– То сідай.

Артем слухняно, наче школяр на уроці, примостився на лавці. Тепер їхні очі опинилися майже на одному рівні, і Ярині

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до повісті

не треба було поглядати на хлопця знизу вгору. Вона дивилася прямо, без остраху, приховуючи властиву їй сором'язливість.

– Я хотів тобі подякувати, – почав першим Артем.

– За що?

– Ти не вказала на мене... не впізнала там... у міліції.

– А... Так... Проте це не такий уже й благородний вчинок.

– Хіба?

– Я злякалася, що ти помстишся. Про бандитів стільки різних страхів розповідають. От я і промовчала...

– Й ось зараз мене злякалася?

– Злякалася... Я ж не знала, що ти... що тебе не треба боятися.

– Не треба, – усміхнувся Артем. – Хіба я бандит?

– Я вже чула, що ти чемпіон із танців.

– Так.

– А навіщо поліз красти?

Це непокоїло Ярину з тієї миті, відколи побачила Артема в кабінеті дільничного. Саме Артема, бо Сашко із Саньком, вочевидь, можуть і не таке накоїти, а ось він не схожий на злочинця...

– Сам незчувся... Набридло вислуховувати насмішки... Хотів довести, що не боягуз...

– А тобі було страшно? – спитала Ярина, і голос її затремтів.

– Ще й як! Особливо, коли тебе побачив! І зрозумів, що ти на мене дивишся!

– Нічого собі! То я така страшнюча? Як жах на крилах ночі? – Ярині вже стало весело. (...)

– Ти тут надовго? На все літо?

– Так. Дядько винайняв цей дім. А ти?

– У нас тут дача. Уже друге літо. Ми з мамою, і ще батько приїздить, коли має час. А так він більше в місті. То ти мене вибачиш, що тебе налякав? – уже без сміху спитав Артем.

Ярина теж стала серйозною і глянула йому в очі.

– Вибачаю. А ти мене? Я ж теж тебе... налякала...

– Звісно, вибачаю. То ми друзі?

– І простяг дівчині правицю.

– Угу, – злегка потиснула її Ярина, ніяковіючи з усього того, що відбувалося.

Тепер вони сиділи мовчки. (...)

Ярині 13, і вона пересувається на кріслі колісному. Такою дівчина була не завжди – це наслідок автомобільної аварії, у якій вона втратила батьків і маленького двоюрідного братика. Поки її виходжували в лікарнях, вона звикала до того, що осиротіла. Опіку над нею взяв татів брат – дядько Павло – з дружиною. Це їхній син – Ілля – не вижив у тій аварії... Ярина перенесла багато операцій, але ніхто не обіцяв, що вона колись стане на ноги.

Дівчина дуже любить життя, хоч і страждає через самотність. Це літо для неї особливе: вона знаходить нових друзів. Найбільше заприятелювала Ярина з Артемом Кожедубом, який, у супереч волі матері, продовжував навідувати свою нову подружку.

Розділ 4

(...) Хоча Сашко із Саньком піддалися на наполегливе вмовляння Артема й познайомилися з Яриною, однак взаємного зацікавлення бракувало. А без нього яка може бути дружба? Навіть теоретично вона неможлива.

Ця Ярина якась надто тиха, мовчазна, більше слухає, ніж розповідає. І не така гостра на язик, як місцеві дівчата. Та ще її дядько... Як зміряє поглядом із голови до п'ят... Чи з п'ят до голови?.. Та яка вже різниця, якщо після цього й слова не вимовиш, а ноги так і просяться дременути подалі з їхнього подвір'я.

Ні, Ярина не нудна. Має почуття гумору, хоча й не завжди доганяє масні жарти Санька. І в комп'ютері тямить: погуглити швидко вміє, різні штучки з девайсом замутити, програми там усілякі встановлені, купа ігор. Словом, хоч і не надто просунута, але й не зануда.

А ось Артемові з нею аж надто цікаво. І дня не мине, щоб він не забіг.

Навіть причину вигадав: покликати Сашка. Бо його вікна, батче, виходять у садок, де сидить Ярина. На резонне питання, чого не задзвонить Сашкові на мобільний, завжди відповідав однаково – нема грошей на рахунку. Але згодом до таких хитрощів більше вдаватися не довелося. Він почав приходити, щоб допомогти Яринці з навчанням.

До яких хитрощів удавався Артем, щоб бачитися з Яриною?

Тривале лікування позбавило дівчину можливості вчитися разом з однолітками – і вона щороку складала іспити екстерном, самостійно чи з тіткою вивчаючи різні дисципліни. Яринка була сумлінною ученицею, проте не завжди могла впоратися з усією шкільною програмою – систематичне навчання переривалося на місяць-два, коли знову потрапляла до лікарні. І тепер, восени, треба скласти іспити за сьомий клас, аби знову навчатися зі своїми ровесниками. Ось про що точилася розмова кожної зустрічі. На рік старший за Яринку, Артем уголос розмірковував як людина, що на все має свою думку.

– Багато уроків – то така нудота! А числа, градуси та відсотки – узагалі для мене катівня!

Над головами тихо шелестіло яблуневе листя, котре нечастими поривами перебирав вітерець. Городина виросла, тягнучись до сонця, і довкола буяли хащі розквітлої картоплі, уже зав'язувались огірки й кабачки – і за домовленістю з господарями тому всьому давала раду тітка Наталя.

Коли Сашко не відгукувався з прадідової хати, Артем не засмучувався, а охоче розмовляв з дівчиною. На лавці біля Ярини лежало кілька підручників і стояла миска з пурпуровими порічками, з якої співрозмовники брали китички ягід. Їхні пальці час до часу доторкалися, і тоді обоє відсмикували руки, ніяковіли й змовкали. А потім балакучий Артем першим порушував тишу.

– Найцікавіша мені – історія...

– У-у-у-у-у, – навіть не дослухала Яринка. – Що там цікавого? Доводиться запам'ятовувати стільки дат та імен!

– Ти що? Це цікаво! Думай не про дати й імена, а про те, що хтось когось переміг кмітливістю, а інший – застосував силу... Одного назвали зрадником, як Мазепу, а він же був героєм, гетьманом, що багато зробив для своєї держави. Скільки шкіл побудував, хотів освіти усім дітям, не лише заможним...

– А мене на іспитах питають тільки таке: що відбувалося тоді й тоді? Хто був провідником народного повстання? І я гублюся...

– То я розповідатиму тобі просто про події, а ти коротко записуй. А потім проти кожної поставиш дату... І ім'я... якщо потрібно.

Ярина ніяково і навіть трішки злякано скосила оком на хлопця:

– Потрібно... тобто – приходь і розповідай.

Зненацька, наче знаменитий легкоатлет на Олімпійських іграх, через паркан перескочив Сашко.

– Мій старий здурів!

Роздратований хлопець одразу ж ступив кілька кроків до лавки, вигріб із миски решту порічок і нахабно всівся поруч із Яриною.

– А що цього разу? – удавано поцікавився Артем.

– Та ну його! – відмахнувся Сашко, укидаючи до рота дрібні ягоди. – Хоче мені вказувати. Яке має право? Гроші мої забирає, а я ж знаю, що батьки передають... А тепер ще й дістає: ледацюга, гультай, злодій!

– Як забирає? – здивувалася Яринка.

– Складає в панчоху! Чи в банку! Чи під подушку... Чи ще куди – не знаю. Сказав, що це все мені віддасть, але коли розуму наберусь і коли сам почну заробляти... От халепа! Краще підкинув би грошенят!

– Так дід же хоче тобі добра! Зараз ти гроші розтринькаєш, а за кілька років...

– О, ще одна вчителька! – вигукнув Сашко й по-мученицьки закотив очі. – Годі! Дістали своїми повчаннями! Та ну вас усіх...

І одним рухом закинув до рота порічки, задерши голову, мов лелека, що впіймав жабу...

Ярину це розвеселило. Артем не зрозумів, чому вона засміялася, але й собі посміхнувся – не бути ж йому заодно із Сашком!

А той прожував ягоди, ковтнув і, змірявши друзів осудливим поглядом, рушив до хвіртки.

– Зажди, Саш! Ти куди? – гукнув Артем.

– Та смійтеся собі на здоров'я! Мені з вами нічого робити! З кого ще зуби скалити, як не з дурного Сашка? Знайшли собі клоуна!..

– Зовсім ні, – розгублено запевнила його Ярина. – Ми ж не насміхаємося – просто сміємося. Бо ти смішний, коли гніваєшся...

– А я що кажу: знайшли клоуна й розважаєтеся!

– Та охолонь, – підійшов до нього Артем і легенько вдарив у плече. – Капризуєш, як дівчисько.

– Та ну тебе! – смикнув Сашко плечем, проте вже без образи в голосі. – Старий мене пресує, ви регочете...

– Припини – збив бучу на рівному місці, – не відступав Артем.

– Не глузували ми з тебе, а сміялися, – додала Яринка. – Це не однаково.

– Цікаво – чому ж не однаково? – буркнув Сашко.
– Глузування пекуче, а сміх теплий, – мовила дівчина.

– Багато ти знаєш!
– Знаю. Я знаю, як пече... – відповіла дівчинка і спохмурніла.

Як Ярина пояснює різницю між глузуванням і доброзичливим сміхом? Чи мав підстави Сашко ображатися на дівчину?

– Ну ось, ти її засмутив... – сказав крізь зуби Артем. – Кажі, чого прийшов! На діда скаржитися?

– Так ти ж мене гукав! – розгублено подивився Сашко. – Я собі подумав, що хочеш домовитися про вечір. Ну, щоб піти в парк. Чи ні?

– А що там у парку? – мляво поцікавилася Ярина.

– Дискотека. Нині ж п'ятниця. У нас щоп'ятниці дискотека, – повторив хлопець.

– А-а-а-а, – протяжно мовила дівчина і ще більше засмутилася.

Хлопці перезирнулися. Сашкові стало шкода Ярини, а що вже казати про Артема! Цей Сашко – як щось зморозить!.. Як можна було сказати про танці дівчині в кріслі колісному?!

– А ти не хочеш піти – тобто поїхати... з нами? – запитав Артем і зразу ж подумав, чи не дурніший він за Сашка, якщо таке пропонує.

– Я? – аж злякалася Ярина. – Ні... Мені не подобаються танці. Мені треба займатися. Ви йдіть собі...

Дівчина вхопила один із підручників і почала його гортати, щоб стриматися від сліз. Танці? Які танці? Ви що – божевільні?

– Зажди, Ярино! Так це все ж у парку! Там не обов'язково танцювати – можна просто прогулюватися алеями. Там будуть хлопці й дівчата, познайомишся з ними. Погоджуйся – не пошкодуєш!

Артем так палко промовляв, ніби сам був зацікавлений у тому, щоби Яринка набула друзів. А насправді йому хотілося, щоб ніхто отак не втручався в їхні розмови, як Сашко, щоб кожного дня він сам приходив у садок і сидів біля Ярини, аж поки не вийде дядько Павло чи тітка Наталя і не нагадають, що вже варто було б їм по домівках розходитися...

– Та ні, не вмовляйте, не варто, – ніяково промовила Ярина. – Ви ж бачите, скільки маю роботи. Треба вчитися.

– Устигнеш, до осені є час! А тут йти недалеко – усього три вулиці! – гарячкував Артем.

– Не знаю... Я сама не доїду...

– А ми із Сашком? І Санька погукаємо! Він, знаєш, який силач?! Правда ж? – стусонув хлопець друга.

– Аякже! – спохопився Сашко, хоча, на його думку, Артемова ідея була безглуздою.

Чи справді ідея Артема була безглуздою?

Ярина мовчала, вагалася. Їй страшенно хотілося потрапити туди, де люди танцюють, але ще більше вона боялася... туди потрапити. Вона жодного разу не була на дискотеці. Тільки чула балачки від кількох своїх подружок: гучно грає музика, блимає світло, хлопці запрошують дівчат до танців, знайомляться, потім домовляються про побачення... І ось її кличуть на дискотеку... Хлопці. Майже так, як розповідали подружки! Невже вони не кепкують? І що казати? Погоджуватися? Страшенно хочеться... Але там, на дискотеці,

чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася, в інвалідному візку... Або дивитимуться на неї і жалітимуть: от, бідна, на ноги не стає...

Артем із Сашком не печуть жалісливістю – вони просто пропонують допомогу. А чужі люди бувають такими нестерпними, коли хочуть комусь поспівчувати.

– То що? Кажі! – підбадьорював Артем.

– Тітка й дядько можуть не дозволити, – чи то вхопилася за останній аргумент, чи намагалася виправдатися Ярина.

– Яка ще дискотека? – отетерів дядько Павло. – Ви що – з дуба впали? Ярино, ну в хлопців не вистачає в голові клепки, а ти ж мудра дівчина! А як тебе там хтось скривдить?

Замість Ярини відповів Артем:

– Дядьку Павле, ви не переймайтеся. Ми ж будемо поруч і захистимо, коли щось...

– Ярино, ти й справді хочеш на дискотеку?

– Я не знаю... мені цікаво, – знизала плечима Ярина.

– Так мені піти з тобою чи що? Я вже застарий для цього, – спантеличено розвів руки Градовий, не знаючи, як йому вчинити.

– Навіщо вам туди йти? – знову мовив Артем. – Там же для підлітків... А Ярині не забороняйте!

– Ти, хлопче, знаєш одне, а я – зовсім друге, – почав відступати дядько Павло. – Навіщо тобі ті танці, Ярино? От морока! А знаєш, спитайся в тітки. Як вона скаже – так і буде, – позбувся зайвих клопотів дядько.

– А тітка каже: хай іде! – долинув із кухні жіночий голос.

За мить вийшла й сама тітка, витираючи руки краєм фартуха.

– Тільки щоб повернулися не пізніше одинадцятої! Такий мій наказ!

* * *

Виявляється, серце може калатати й завмирати не лише від болю, від тривожного чекання чи недоброго передчуття. Воно ще може солодко терпнути від сподівання на щастя, від ще не знаних чуттів, від того, що можливі такі несподіванки.

Уперше Ярина не прогулюється з тіткою, а прямує на дискотеку, і не сама, а в супроводі трьох хлопців. Вони то по черзі, то разом бралися за ручки крісла й котили його вперед, жваво розмовляючи з дівчиною, та так голосно, що їх могли чути аж за городами.

Вечір стелив подовгуваті тіні, пахтів мокрою пилюгою, скропленою дрібним курячим дощем, дзвенів сюрчанням цикад.

Насправді доріг до парку не була такою близькою, як казав Артем, бо здолати три звивисті вулиці – це значило здолати три довгі-довгі вулиці. Обійстя, де замешкали Градові, стояло край селища, тож коли друзі дісталися до акацієвого парку, непевні сутінки повагом охоплювали простір між деревами.

Молодь юрмилася попід майданчиком, куди закликала до танцю гучна музика. Ніхто не поспішав танцювати, ніби мало статися щось неординарне. Воно й сталося. Гурт із чотирьох осіб привернув на себе

Читаючи цей епізод, ви більше радієте за дівчину чи переживаєте за неї? Поясніть свою відповідь.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до повісті

увагу. Ні, не весь гурт, а дівчина на колісному кріслі, навколо якої стали хлопці – два місцевих і один приїжджий.

Ярина знітилася, утиснувшись у спинку крісла й учепившись у поручні мертвою хваткою. Було враження, що її роздивляються, ніби експонат у музеї – але не як живописне полотно, а мовби чудернацьку комаху... Та що казати про дівчину, якщо й хлопці дивно заціпеніли, перестали розмовляти й лиш шукали очима чиеїсь підтримки. Санько навіть відступив на два кроки від крісла. Невже йому стало соромно такого товариства?

Ярина потилицею відчула їхнє сум'яття. А чого чекала? Сама винна! Чутися залежною від чиеїсь волі – і наважитися на таке? Вони всі здорові, у них сильні засмаглі ноги, вони плавають у річці й ходять в ліс по гриби та ягоди, а зараз прийшли на розвагу – на танці.

А що вона? Вона прийшла їм заздрити? Чи себе шкодувати? Невже не могла хоч хвилику подумати й дійти висновку: хворому не місце серед здорових. От дивляться на неї, як на заразну, ніби можуть підхопити невиліковну хворобу... А вона... вона теж могла бути такою ж здоровою і веселою, якби тієї дощової ночі не сталося біди!

Дівчина важко видихнула й хотіла щось промовити, та закашлялася. Ніби слова застрягли в горлі. А вона ж збиралася попросити, щоб її відвезли додому, до тітки й дядька, бо лиш вони ставляться до неї, як до рівної, як до людини, що тимчасово пересувається на колісному кріслі, але в усьому іншому – така ж, як усі. (...)

До товариства підійшов Макс – чоловік років тридцяти. Він привітався, познайомився з Яриною та й пішов.

Поява Макса зняла напруження. Хлопців уже так не обходило, хто на них дивиться та що при цьому думає. Вони пожвавилися, почали розмовляти між собою і втягувати в розмову Ярину; з колонок полинула повільна мелодія; гурти, ліниво переступаючи, посунули на танцмайданчик, утративши зацікавлення до дівчини у візку та її супроводу.

Чому поведінка
Макса додала хлопцям
упевненості?

Але хтось зачаївся за деревами... Зеленоувато-карі очі, підведені чіткою чорною лінією на верхніх повіках, пильно стежили за хлопцями.

– А це що за чудо-юдо з Артемом?

Поруч із дівчиною тупцювала її подружка, трохи нижча ростом і скромніше вбрана. Обом – років по тринадцять-чотирнадцять.

– Тільки не кажи, що він до неї бігає на побачення, до цієї... – пхилькнула зеленоока красуня. – Таке і в страшному сні не наснитися – суперниця!

– Ти що, Карино, вона ж не ходить! Хіба можна бодай подумати про побачення з такою?..

– Зате він до неї бігає! І питалася ж у Санька, чи Артем із кимось зустрічається, так він пальцем покрутив біля скроні – ото й уся відповідь.

– Може, він не знає? – сказала подружка.

– Не знає – і стоять разом?

– Так Артем не з нею...

– Чого ж учепивсь у ручки крісла?

Дівчатка замовкли й дивилися, як до друзів, що пересунулися ближче до майданчика, підійшли підлітки й почали знайомитися з Яриною. О, вона посміхається та відповідає! Тисне руки! Ну ось, заступили спинами і її, й Артема.

– Ну, що ж! – мовила Карина, уперши руки в боки. – Треба й нам іти знайомитися. Переваг у неї – нуль. Шансів, що Артем на неї поведеться, – стільки ж. То ж хай для мене ці канікули стануть незабутніми!

Карина підморгнула оком, як героїня телесеріалу, що задумала когось упіймати в пастку.

– Що ти кажеш? Що ти зробиш? – стривожилася подруга.

– Нічого особливого – заприязнюсь із нею якомога швидше! (...)

Рудоволоса Карина всіх запросила на свій день народження, хоча він припадав на осінь. На вигаданому святі вона запрошувала Артема танцювати, демонстративно натякала присутнім, що нібито він її хлопець. Дорогою додому Артем зізнався Ярині, що Карина йому не подобається і що він вважає її нахабною.

(Продовження на с. 165)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. З яким персонажем (якими персонажами) повісті О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах», на вашу думку, асоціюється те чи те зображення?

А

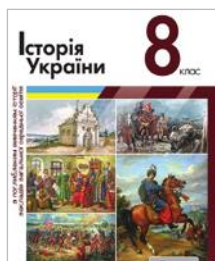
Б

В

Г

2. На дискотеці Ярині здалося, що її розглядають, як
А марсіанку **В** експонат у музеї
Б злочинницю **Г** манекен у вітрині
3. Підтвердьте або заперечте подані твердження.

1. Мама Артема – заслужена артистка України.	ТАК чи НІ?
2. Батьки Ярини загинули в автокатастрофі.	
3. Ярина вказала на Артема під час очної ставки.	
4. У родині Артема панував культ здорової їжі.	
5. Грабіжники встигли витратити всі гроші.	
6. Артем познайомив Сашка й Санька з Яриною.	

АНАЛІЗУЄМО

4. Як ви розумієте назву твору? Хто в ньому, на вашу думку, подібний / подібна до метелика, закутого в панцир?
5. Яка нічна пригода трапилась у будинку Градових? Які почуття вона викликала в Ярини та її рідних?
6. Порівняйте поведінку дядька Павла й мами Артема Кожедуба в кабінеті дільничного. Які риси характеру виявляють персонажі?
7. Чому Ярина не вказала Артема, упізнавши його в кабінеті дільничного? Що відчував хлопець у цей момент? Зачитайте відповідні рядки з тексту.
8. Опишіть внутрішній стан, почуття Артема під час пограбування та в момент, коли він прийшов віддавати вкрадені гроші. Щиросердним чи вдаваним було його вибачення? Поясніть відповідь, покликаючись на текст.
9. Чи подобається вам ідея Артема запросити дівчину в колісному кріслі на танці? Які переживання викликала ця пропозиція в Ярини? Яка мрія народилась в уяві дівчини?
10. Аргументуйте небажання дядька Павла відпускати Ярину на дискотеку. Чи вагався він у прийнятті рішення? Чому, на вашу думку, усе-таки погодився?
11. Яку тактику обрала Карина, щоби завоювати Артема й насолити Ярині? Чи можна Карину назвати підступною, самовпевненою та егоїстичною дівчиною?
12. Чому Ярина, знаючи натуру Карини, погодилася прийти на її «день народження»? Чи вважаєте ви Ярину наївною та легковажною?
13. Які спільні інтереси зближують Артема та Ярину? Як можна назвати їхні взаємини – дружбою чи закоханістю? Чому?
14. Розподіліть між собою головних персонажів і розкажіть, що ви дізналися про обраного персонажа.

характер	Ярина	Артем	захоплення
навчання	родина	мрії	друзі
			зовнішність

15. Виберіть серед поданих епізодів той, який є зав'язкою повісті, і той, який є експозицією. Поясніть, чому інколи, особливо в художніх фільмах, автори починають твір (фільм) із зав'язки, а не з експозиції?

Незвичайна зустріч Ярини й Артема під час пограбування	Зустріч підозрюваних і потерпілих у кабінеті дільничного	Трагічна історія родини Градових і пояснення причин їхнього приїзду у Вербки
--	--	--

МІРКУЄМО

16. Зачитайте виразно за особами діалог від слів «Він спершу так і сказав Санькові й Сашкові» до слів «Не бійся – комар носа не підточить...» (с. 154–155). Поясніть, чому Сашка й Санька можна назвати маніпуляторами. Чи змогли б ви протистояти цим маніпуляціям на місці Артема? Які твердження хлопців ви можете заперечити?
17. Знайдіть і зачитайте два уривки:

1) у якому йдеться про відчуття хлопців, коли вони підїхали з Яриною до танцювального майданчика (с. 162).

2) у якому йдеться про те, як однокласники сприйняли дівчину в колісному кріслі (с. 163).

Спробуйте пояснити, що зумовило таку поведінку підлітків. Чи типова ця поведінка для нашого суспільства? Як це можна змінити?

18. Поясніть лексичні значення слів: *жалість, жалісливість, співчуття, толерантність*. Що в них спільне, а що – відмінне? Якого ставлення до себе потребують люди з інвалідністю?
19. Поясніть, що мала на увазі Ярина, міркуючи:

«Артем із Сашком не печуть жалісливістю – вони просто пропонують допомогу. А чужі люди бувають такими нестерпними, коли хочуть комусь поспівчувати».

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

20. Виберіть місце, де ви часто буваєте: ваш будинок, заклад освіти, спортивний майданчик, супермаркет, парк, центральна вулиця тощо. Чи доступний цей простір для різних груп людей? Складіть покрокову інструкцію або поради, як зробити це місце безбар'єрним.

Протягом літа Ярина дізналася багато цікавого про історію села Вербки. Дівчина навіть разом із хлопцями вирушила на пошуки цілющої криниці, у яку в давнину нібито стрибнула якась красуня і вилікувалася.

Батьки Артема Кожедуба, щоб обмежити спілкування сина з Яриною, відправили хлопця до Польщі. Ярина про це дізналася лише із часом.

Ближче до осені у Вербки на свято селища приїхали Артем і його вчителька танців пані Ядвіга – полька українського походження.

Розділ 11

(...) Кеписький настрій дівчини посилювали жалісливі погляди бабусь, що скрушно хитали головами, не зводячи очей із дівчини з інвалідністю.

Діти ж розглядали її, як механічну іграшку, що має схований двигунчик. І тому Ярина, побіжно оглянувши юрму, опустила очі в землю, аби в такий спосіб відгородитися від усіх. У руках – мобільний. Стане зовсім нестерпно, то подзвонить тітці, щоб відвезла її додому. (...)

Ярина подумки сварила себе, що погодилася на таку езекуцію, хоча могла б і вдома лишитися. Спершу вона сподівалася на Сашка й Санька, але ті чкурнули поміж сходибище, тільки-но вгледіли своїх шкільних друзів.

– Привіт!

У грудях солодко йойкнуло! А в лице – ніби хлюпнула гаряча хвиля, щоки зарум'яніли. Навпроти, посміхаючись на всі зуби, постав Артем.

– Привіт! – відповіла Ярина, ще не вірячи своїм очам.

– Ти чого засумувала? Не подобається свято?

– Та так... тобто ні... – розгубилася дівчина. – А ти звідки тут? Ти ж маєш бути в Польщі...

– Там погода зіпсувалася! – безтурботно махнув рукою Артем. – І там нема такого свята!

– Ага...

– Я тут не сам. Познайомся, це моя тренерка з танців – пані Ядвіга!

Лише тепер Ярина зауважила поряд з Артемом невисоку, струнку, худорляву жінку. Її вік виказували рясні зморшки навколо очей, проте молодіжна стрижка яскраво-мідного кольору нівелювала прикмети віку.

– Вітаю! – приязно усміхнулася пані. – Ти така гарнюща, але чомусь засмучена. Тебе хтось образив?

Вона розмовляла українською з відчутним акцентом. Ярина повела плечима, не знаючи, що відповісти.

– То що тут святкують? Бо Артем не в курсі!

– Сьогодні у Вербках свято селища.

– Як цікаво! Підійдімо ближче до сцени, там же концерт почався!

Артем звично взявся за ручки крісла...

– От звідси все добре видно, – обрала лавку пані Ядвіга. – Тут щороку святкують такі іменини?

– Я не знаю... Я тут уперше... Незабаром повернусь у місто.

Дівчина раділа, що може розмовляти з пані Ядвігою, бо з Артемом би розмова не клеїлась.

– І я ненадовго – тиждень-другий поживу на дачі в Артема. Його батьки запросили на відпочинок. Тут так гарно! От Артем і погодився мене супроводити...

– Тільки сьогодні? Ти скоро поїдеш? – стривожено спитала Ярина Артема.

– Поїду, але повернусь... Навідуватимуся до пані Ядвіги – вона ж тут нікого не знає.

– Як добре! – усміхнулася дівчина.

– Артеме, привіт! Ти з неба впав? Звідки взявся?

Це налетіли Сашко із Саньком, забудькуваті друзі Ярини. Вона сердито зиркнула на них спідлоба. Коли вони потрібні, то кудись здиміли. Коли можна й без них обійтися – прошу дуже!

Артем устав із лавки, потиснув їм руки.

– Це ти повернувся? – недоладно спитав Санько.

– Ні, це мій фантом! – пожартував Артем.

– О, почалося! – з образою в голосі мовив Санько. – Фантом опери!

– Та годі вам! – утрутився Сашко.

– Там на полі вершники! Такі трюки показують, як каскадери! Скачуть під животом у коня! Ходімо!

– Та ні, – хитнув головою Артем.

– Чого це ти? Коли ще побачиш таке? Вони ж у кіно знімалися. Навіть казали, у якому... Оцей, як його...

– А ходімо разом! – запропонував Артем Ярині й пані Ядвізі, не дослухавши Сашка.

– Не хочу, – схилила голову Ярина.

Пристати на пропозицію Сашка? Вони нині її покинули й поперли бозна-куди, а їй тепер відгукуватися на перший поклик? Звісно, хотілося побачити каскадерів, але такою ціною? Трястися горбкуватою дорогою, протискатися поближче, аби ніхто не затуляв спиною... А навколо повно неухажених людей, що наштотуватимуться на крісло...

– Ми з Яриною лишимося, а ви йдіть, – мовила пані Ядвіга.

– Правда ж, нам тут цікавіше?!

– Правда, – байдуже відповіла дівчина. Хлопці побігли, утішені, що знайшовся вихід.

Пані Ядвіга зацікавлено спостерігала за всім, що відбувалося на сцені, завзято аплодуючи та вигукуючи «Браво!», чим відверто дивувала місцевих глядачів: вони не поспішали аплодувати тим виконавцям, яких бачили щодня за інших обставин.

Бабусі озиралися на неї, похитували головами – пані Ядвіга для них була як марсіанка.

– А звідки ви? – спиталася Ярина.

– З Польщі. Але я українка. Бабуся з дідусем колись виїхали в Торунь. Там велика наша діаспора. Так і живу на дві країни, маю хореографічні школи тут і там. Доводиться часто їздити.

– У вас цікаве життя...

– А в тебе? – сяйнула синім поглядом жінка.

– У мене? – невпевнено спитала дівчина. – Таке собі...

– Чому?

– Ну... я ж не можу ходити...

– Серед моїх друзів багато людей з інвалідністю. І це їм не заважає рухатися. Вони ходять в гори, спортом займаються і навіть танцюють – на візках!

– Їм пощастило, – похмуро мовила Ярина.

– Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь – ні. Якщо весь час сподіватися тільки на випадок... Це нерозумно. Треба й самій докладати зусиль. Ти ж маєш мету, правда?

– Я хочу ходити.

– Тобі сказали, що це неможливо?

Чому Ярина не пристала на пропозицію Сашка?
Чого вона боялася?

– Ні, такого не казали. Але треба багато грошей, щоб поїхати за кордон. Мої рідні стільки не мають. Ярина сама здивувалася, що так відверто розмовляє із жінкою, яку знає кілька хвилин.

– А яка ще є мрія – щоб без грошей? Дівчинка помовчала, перебираючи в думках, наче дитячі скарби в коробці з-під іграшок, свої найпотаємніші мрії.

Ну, про свої почуття до Артема вона не скаже. А ось про....

– Мрію навчитися танцювати... на колісних кріслах... як танцюють інші. Вимовила – й аж очі замружила, ошелешена своєю відвагою. Ніколи-ніколи, навіть самій собі, нізащо-нізащо не промовила б уголос цих слів. А тут – отак просто сказала... Невже сказала?

– Он як? – пані Ядвіга звела брови. – Прекрасна мрія!

– І ви можете мене навчити? – осміліла Ярина.

– Ти знаєш, – пані Ядвіга замислилась і граційним рухом скуйовдила собі волосся на потилиці – ну, зовсім, як розбишакувате дівчисько, – тут є своя специфіка... Я не маю такого досвіду. Якщо не по-дилетантськи підійти, а професійно.

– Я зрозуміла, – тихо сказала дівчина. – Вибачте.

– Ти мене не скривдила, не вибачайся. Мені треба поговорити з друзями, з колегами. Вони допоможуть. Бо тренувати людей з інвалідністю без спеціальних знань – не можна. Мені цікаво буде попрацювати з тобою, але трішки зачекай, я пораджуся.

Дівчина закліпала очима.

– То ви погодитесь?

– Так, після консультацій. Але знай – я на тренуваннях сувора, жодної поблажливості!

– Добре! – усміхнулася Ярина. – Ой, а скільки... скільки потрібно платити за тренування?

– Я ж на відпочинку, – схитрувала пані Ядвіга, – тому це не робота, а моє дозвілля. За дозвілля грошей не беруть.

За цією розмовою вони й не помітили, як на лавці позаду, уловлюючи кожне слово, підслуховувала рудоволоса дівчина. Карина... Закусуючи рожеві вуста, вона ледве стримувала сміх: ця каліка збирається танцювати! Може, ще й з Артемом? Так він у Польщі, дурнувата мрійнице! Ти бач, яка метка! Танці їй у голові... Сиділа б і нюняла тихенько у своєму кріслі, людей не смішила. Ненормальна!

Усміхаючись, Карина розгортала шоколадне морозиво, аж тут у поле зору їй потрапив Артем... Як? Він тут? Давно?

– Артеме! Ти приїхав! – дівчина схопилася з лавки й радісно кинулася до нього. – Привіт! Рада тебе бачити!

– Здоров, – крижаним голосом сказав Артем. – Радій собі на втіху!

– Хлопче, та в тебе тут стільки гарних подружок! – озвалася пані Ядвіга, зацікавлено поглядаючи на ефектну Карину.

– Та ні, вона не подружка – просто знайома, – відказав Артем, подаючи й пані Ядвізі, і Ярині таке ж морозиво, яке Карина тримала за дерев'яну паличку.

– Просто знайома? – скривилася красуня. – То я тобі «просто знайома»? Бо тобі потрібна дівчина, яка ніколи не піде до іншого хлопця! Бо вона НЕ ХОДИТЬ!!!

– Що ти верзеш? – аж збліднів Артем.
– Фе, як негарно! – осудливо докинула пані Ядвіга. – І немудро.
– Звісно-звісно! Куди мені до вас?! Це ж ви тут будете навчати каліку танцям! Ото сміху буде! Бажаю успіху! – заверещала Карина. – Ось тобі чемпіонська медаль!

І просто на груди Ярині впало розмокле морозиво – шоколадна пляма розповзлася по білій футболці. Ярина оторопіла від несподіванки. Пані Ядвіга хутко дістала із сумочки хусточку й почала відтирати пляму, та їй це не вдалося – шоколад розповзався брудною плямою. Тоді вона скинула із себе легку мережану кофтину й надягла на дівчинку, а сама лишилася в бузковому топі.

– Інцидент вичерпано!

За час відпустки пані Ядвіга підготувала Ярину до танців на колісних кріслах. А в партнери їй вибрала Артема. Хлопець охоче погодився. Разом із колегами тренерка вирішила організувати в обласному центрі благодійний концерт, де основним виступом буде вальс Ярини й Артема, щоби зібрати гроші на лікування дівчини в австрійській клініці.

І ось настав день виступу.

Розділ 16

– Не буде цього! Я сказала, що не буде, отже, немає про що сперечатися.

Артем, випростаний, наче стріла, готова до лету, уперся в стіну між своєю кімнатою і коридором. Сьогодні благодійний концерт, сьогодні він із Яриною танцює задля неї... Сьогодні вранці в телепрограмі показали сюжет про його партнерку, котрій його клуб допомагає зібрати кошти на операцію за кордоном. Що більше людей прийде в Палац, то більше грошей зберуть для Ярини. Але біда, що цей сюжет побачила Олена Кожедуб і тепер знає, хто партнер танцівниці на колісному кріслі.

Що тут почалося! У їхньому помешканні ставалося різне, але такого неконтрольованого вереску та брутальної лайки не чули вже давно. Жінка була ладна вчепитись у волосся своєму невдячному синові й бити головою об щось тверде до того часу, доки не виб'є його впертість разом із дурістю, разом із такою нахабною самостійністю і таким диким, за рамками здорового глузду, коханням.

– Ти хоча б розумієш, що коїш? – кричала вона. – У тебе варить головешка? Варить чи ні? Ми вкладаємо в тебе гроші, аби ти йшов у гру, до чемпіонату Європи та світу, а ти! Ти зв'язався із цією дівчиною!

Артем мовчав. А що йому казати, коли його не чули? Краще мовчати, перетерпіти оскаженілий крик, смиренно перетерпіти.

Так тривало десять хвилин... п'ятнадцять...

– Я забороняю тобі брати участь у цьому дешевому шоу! – промовила металевим голосом Олена Кожедуб.

Хлопець стрепенувся, ніби його шмагнули батоном.

– Ти не можеш мені заборонити – там будуть усі наші.

– Можу, ще й як можу! Ти неповнолітній, тому я можу заборонити все, що вважаю недоцільним. Я – твоя мати, і ти зобов'язаний

слухатися мене, бо допоки не подорослішаєш, то рішення за тебе прийматиму тільки я!

– Мамо, я ж усіх підведу...

Артем уявив, що буде, коли він не прийде... Ярина залишиться без партнера, вона сама не затанцює... Хутко знайти йому заміну теж не вдасться, бо ж без підготовки не кожен затанцює з партнеркою в колісному кріслі. Що буде? Як він потім подивиться їй в очі? Ні! Такого не станеться!

– Я піду на концерт!

– Ні! Не підеш!

– Ти не прив'яжеш мене!

– А я і не буду! Моє слово – закон! Не смій виходити з кімнати! Учи уроки!

– Мамо!

– Угамуйся!

– Мамо, ти ж не могла б не прийти на прем'єру!

– Треба було б – не прийшла б! Сиди вдома! Крапка!

Артем як стояв – так і зсунувся по стіні.

Прочинилися входні двері. Зайшов батько. Він був на базарі. Приніс і почав викладати харчі.

– Оленочко, тебе чекає авто.

Коли дружина вийшла, він тихим кроком підійшов до сина. Той сидів на підлозі, обхопивши голову руками.

– Артеме... Ти посварився з мамою?

– Я не можу їх підвести... їх усіх... і Ярину...

– Це нині концерт?

– Так! Ти знаєш? Звідки?

– Афіші висять. Уже тиждень. А ти мовчав. Партизан...

– Я хотів сказати, але боявся. Боявся, що забороните.

– Ага, бо ми ж тобі вороги, – сумно всміхнувся батько.

– Не вороги... Тільки ви ніколи мені не вірили...

– Ну, що ж. Ти знаєш: мамині рішення не обговорюється.

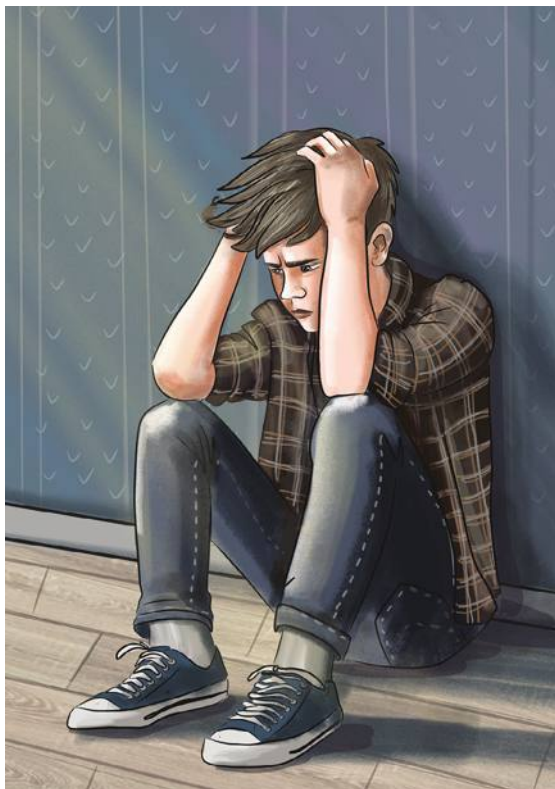
– Тату, ні! Я повинен бути там!

– Повинен?

– Так! Замкнете двері – утечу через балкон!

– Ти повинен комусь допомогти?

– Так.

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до повісті

- І задля цього ладен вистрибнути через вікно?
- Так.
- Тоді ти вже дорослий. А дорослому не можна нічого забороняти.
- Ти мене відпускаєш?
- Біжи! Успіху тобі й тій дівчинці!

* * *

Ярина спостерігала з-за лаштунків. Їй ніколи ще не доводилося бачити концерт не з глядацького залу. Та й глядачкою вона була давно, до аварії, на новорічному святі. Тут усе перебувало в русі: хтось поспіхом повторював танець, хтось розспівувався, комусь масажували плечі, когось викликали до режисера. Паралельний світ, та й годі!

Дівчинка розхвилювалася. Пані Ядвіга казала, що зал переповнений, це всі прийшли підтримати танцівницю у колісному кріслі, тобто її, Ярину. А скільки допомогли вже: кравчиня, що пошила таку чудову концертну сукню; візажистка – вона довго чарувала над її обличчям з тінями, тональними кремами й щіточками; перукарка – і тепер русьві локони спадали на плечі, як у казкової принцеси... Усе просто дихало лагідністю та ніжністю. Навіть кофтинка, котру хтось із танцівників турботливо накинув на Ярину, аби не змерзла за лаштунками, не псувала святковості. Дівчинка була подібна до метелика, що виборсався з кокона й ось-ось змахне барвистими крильцями. Вона ще не зовсім освоїлась із цим новим образом, проте набула самостійності й впевненості.

В очікуванні нинішньої кульмінації, коли вона з'явиться на сцені, час дивовижно спресувався і зупинився. Дівчина краєм ока поглянула на Артема – сконцентрованого й серйозного, зовсім не усміхненого. Він ніби постаршав на рік-два. Зморшка між насупленими бровами – звідки це? (...)

Як ви думаєте, Артем справді подорослішав чи це Ярині лише здалося?

Уперше в житті вона танцюватиме на сцені! Танцюватиме для всіх! Танцюватиме задля свого майбутнього! Танцюватиме всім серцем, усією душею! Танцюватиме долі наперекір!

Бо її триматимуть крила музики!

Крила надії!

Крила мрії!

Крила віри!

– Вітайте на цій сцені відважну й прекрасну Ярину Градову та її партнера – чемпіона України з бальних танців Артема Кожедуба!

Ведучі концерту відступили й підбадьорливо поглянули на пару. Зал озвався оплесками.

Ярина завмерла між лаштунками та сценою – її спинив страх першого руху. Просто крутнути колесо... І вже не буде шляху назад. Оберт колеса – і ти перед сотнями очей, які спостерігатимуть за кожним твоїм рухом. Нічого не втаїти. Нічого не виправити. Нічого не змінити.

– Ходімо... пора, – підштовхнув її тихий голос Артема.

Ярина глянула на нього... Він зрозумів, що страху ще не позбулася. Але його усмішка... Удихнувши на повні груди, дівчина вклала в його долоню свої холодні пальці й аж тоді видихнула.

Оберт колеса!..

Промені софітів безжально сліпили очі. Попереду, наче величезна міфічна істота, дихав зал. Оплески стихли, як тільки пара з'явилася на сцені, тому разом зі світлом на юних танцівників упала ще й тиша.

Ярина спробувала побачити в залі рідні обличчя, але вмить зрозуміла: не вдасться...

Танцівники вийшли на початкову точку на середині сцени. З моніторів полилася музика. Музика їхнього вальсу. Треба рухатися – так, як учила пані Ядвіга. Але дівчина враз відчула, що нічого не пам'ятає. Нічого! Хтось ніби гумкою стер усе, залишивши цілковиту порожнечу. Вона забула, як почати танець!

Серце загупотіло в грудях, а потім у скронях. І раптом, зовсім інтуїтивно, ніби за якимось внутрішнім поштовхом, Ярина граційно схилила голову, злегка крутнула колесо крісла, аби воно трішки повернулося до Артема, а рука дівчини наосліп злетіла назустріч його правиці. Є! Вчасно! Далі все склалося в той малюнок танцю, який і замислювала тренерка.

Три хвилини та кільканадцять секунд, скільки тривала мелодія, тривав танець. Ярина не контролювала своїх рухів, усе відбувалося легко, без надзусиль і напруження.

Які щасливі люди, коли вони рухаються! Дівчина просто літала! Двоє танцюють: їхні погляди зустрічаються, руки зустрічаються,

усмішки квітнуть. Вони вдвох – не кожний сам по собі. Вона – дівчина на колісному кріслі, сирота, і він – юнак-красень, чемпіон...

Мелодія стихла. Танець завершився поклоном. Кілька нескінченно довгих секунд тиші... А потім – загриміли оплески, хтось вигукував: «Браво!» – чи не пані Ядвіга, хтось кричав: «Молодці!» – чи не Сашко із Саньком, вони ж приїхали. Усі глядачі піднялися з місць, а на сцену вийшли учасники благодійного концерту.

Артем із Яриною опинилися в колі друзів – вірних друзів, що завжди поряд, у радощах і біді. А перед ними було ще море людей, які теж віднині стали друзями. І серед них стояли й аплодували тітка Наталя з дядьком Павлом, найдорожчі, найрідніші...

▲ Катерина Васечко. Ілюстрація до повісті

Замість епілогу

– Привіт, Артеме! Лікарі готують мене до операції. Я думаю, що вона пройде успішно, адже коли думки з добром, то й добро з людиною. Згадую літо, кожний день згадую. Чи їздиш у Вербки на вихідні? Бачиш Санька й Сашку? Якщо так, то передавай від мене осінній привіт з Австрії.

Ярина

– Дорога Яринко, операція пройде успішно, я в цьому певен. Думаю, який танець нам танцювати після твого одужання.

Артем

– Дорогий Артеме, не гнівайся, після другої операції було трішки важче, ніж після першої. Я не писала, щоб тебе не тривожити. Так от, сьогодні мені дозволили постояти цілу хвилину. Було важко й навіть боляче, але це так дивовижно – стояти!!!

У вас там уже, певно, теж випав сніг. Я з вікна бачу засніжені Альпи. Незабаром Різдво, і я задумала бажання, бо тут кажуть, що воно може справдитися в різдвяну ніч.

Веселих тобі свят!

Твоя Ярина

– Дорога Яринко, це така приємна звістка, що я зразу ж подзвонив Сашку, а він скаже Санькові. Можливо, наступного літа ми також зустрінемося у Вербках – і тоді все буде інакше... бачитимемося щодня.

Ні, снігу в нас немає, випав був, але швидко й розтанув.

Бажаю, щоб твоє різдвяне бажання здійснилося.

І тобі веселих свят!

Твій Артем

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Психологічна повість (психологічне оповідання, психологічна новела) розкриває характер літературних персонажів у складних ситуаціях. У творах цього жанру важливі не лише події, а й психологія персонажів, як вони ухвалюють рішення, міркують, вагаються тощо.

Повість О. Радущинської «Метелики в крижаних панцирах» – психологічна. Авторка детально зображує найрізноманітніші почуття, емоції, настрої, думки, переживання персонажів, тобто їхній **внутрішній світ**, простежує внутрішні чинники, що зумовлюють їхню поведінку.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій у повісті.

Ярина пише Артемові листа з Австрії.

Артем знайомить Ярину з пані Ядвігою.

Мама Артема забороняє синові брати участь у благодійному концерті.

Карина запрошує всіх на свій день народження.

2. За жанром твір О. Радужинської «Метелики в крижаних панцирах» – це
А психологічне оповідання **В** пригодницька повість
Б фантастична повість **Г** психологічна повість
3. З яким епізодом чи персонажем твору асоціюється те чи те зображення?

А

Б

В

Г

АНАЛІЗУЄМО

4. Чи комфортно почувала себе Ярина на святі селища? Поясніть, покликаючись на текст, свою відповідь від імені Ярини. Яку соціальну проблему висвітлює авторка?
5. Прочитайте виразно за особами діалог між пані Ядвігою та Яриною в розділі 11 від слів «*А звідки ви? – спиталася Ярина*» (с. 167) до слів «*За дозвілля грошей не беруть*» (с. 168). Про який альтернативний спосіб життя людей з інвалідністю розповіла пані Ядвіга? Які слова жінки вас найбільше вразили?
6. Схарактеризуйте поведінку Карини, коли вона зустріла Ярину й Артема на святі селища. Як ви ставитеся до її слів і вчинків?
7. Чому пані Ядвіга, на вашу думку, перейнялася долею Ярини? Що вигадала, щоб допомогти зібрати гроші на лікування дівчини?
8. Прочитайте виразно за особами діалог між Артемом і його батьком від слів «*Артеме... Ти посварився з мамою?*» (с. 170) до слів «*Біжи! Успіху тобі й тій дівчинці!*» (с. 171). Дорослість – ознака віку чи вчинків? Чи згодні ви, що Артема можна назвати дорослим? Чому?
9. Розкажіть про внутрішній стан Ярини в новому образі на танцювальному май-данчику. Чию підтримку вона відчувала? Хто надавав їй упевненості?
10. Як Ярина втілює свою мрію в життя? Які риси характеру при цьому вона демонструє?
11. Про що свідчить листування Артема та Ярини? Яке значення мають його листи для дівчини в лікарні на чужині?
12. Об'єднайтеся у групи (по 3–4 особи) та, використовуючи кольорові олівці чи стікери, складіть шкалу емоцій і почуттів Ярини або Артема. Скористайтеся поданим переліком слів. Презентуйте результати своєї роботи.

Страх, настороженість, ненависть, помста, гнів, зневіра, провина, радість, здивування, неспокій, сумнів, відчай, ніяковість, розчарування, обурення, симпатія, задоволення, захват, песимізм, нудьга, паніка, стурбованість, надія, оптимізм, упевненість, задоволення, любов.

13. Оберіть ТРИ проблеми, які порушено в повісті. Розкрийте детально одну з обраних проблем, яка вас особливо зацікавила.
 - Забруднення навколишнього середовища.
 - Самоствердження людини з інвалідністю.
 - Дружба, кохання, довіра між підлітками.

- Прагнення купити щастя за гроші.
- Стосунки між батьками та дітьми.

14. Випишіть із тексту або запропонуйте 2–3 стереотипи до кожної антонімічної пари. Які приклади з тексту розвінчують ці стереотипи?

*Село – місто; хлопці – дівчата;
заможні – бідні.*

Стереотип – те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і що наслідують у своїй діяльності.

15. Доберіть заголовки до поданих у підручнику розділів твору.
16. Визначте тему й основну думку повісті.
17. Дослідивши думки й поведінку Ярини та Артема, доведіть, що твір «Метелики в крижаних панцирах» – психологічна повість.
18. Кого з героїв / героїнь (позитивних чи негативних) ви зіграли б у кінофільмі за мотивами повісті «Метелики в крижаних панцирах»? Розкрийте особливості вашого екранного персонажа. Яку його важливу рису ви могли б передати найкраще?
19. Яким ви уявляєте майбутнє Ярини та Артема? Спрогнозуйте їхню долю.

МІРКУЄМО

20. Доведіть або спростуйте на основі власного досвіду подане нижче твердження пані Ядвіги.

Кожному з нас у чомусь щастить, у чомусь – ні. Якщо весь час сподіватися тільки на випадок... Це нерозумно. Треба й самій докладати зусиль.

21. Чи можемо ми порівняти Артема та Ярину з двома метеликами, яких навіть панцир не спиняє? Поміркуйте, кому з них, на вашу думку, вдалося вирватися з міцних крижаних панцирів життєвих обставин.
22. Як ви розумієте слова О. Радушинської: *«Щоб подивитися в очі людині на візку, варто просто дещо опустити погляд. І важливо, щоб це був погляд на рівних?»*
23. Чи змінив твір ваше ставлення до чогось? Яке питання для вас лишилося відкритим? Поясніть свої відповіді.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

24. Напишіть лист від імені Ярини, яка перебуває за кордоном, Артемові або навпаки – від Артема Ярині.
25. За допомогою відеоредактора створіть буктрейлер до повісті «Метелики в крижаних панцирах».
26. Об'єднайтесь у групи й підготуйте виступ-презентацію або напишіть есе (8–10 речень) на тему «Сприйняття людей з інвалідністю: як бачити людину, а не її діагноз». Доберіть рекомендації кваліфікованих психологів, соціологів тощо.

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

На вебсайті «Слухай» у вільному доступі є **аудіокнижка** «Метелики в крижаних панцирах», записана Хмельницькою обласною бібліотекою для дітей імені Т. Г. Шевченка за підтримки Українського культурного фонду. Тексти начитали Оксана Радушинська та інші.

Прочитайте або прослухайте книжку повністю, адже там ще є багато цікавих сюжетних ліній і незвичайних персонажів, що спонукатимуть вас до міркувань.

Люди схильні шукати якусь «чарівну пігулку», що зробить їх щасливими. Але чи взагалі щось особливе потрібне для цього? Є ситуації, коли навіть магія поступається милосердю, доброті, любові.

- ◆ Що сталося б, якби щастя можна було купити за гроші? Скажімо, друга чи подругу – за 20 грн, а еліксир успіху – за 30 грн.
- ◆ Як саме кожен і кожна з нас може подарувати краплину свого щастя іншим – рідним та близьким?

Персонажі повісті Анастасії Шевердіної «Крамниця щастя» купують усе, чого їм не вистачає: друга, успіх, правду, красу тощо. Та чи стають вони після цього щасливішими?

Анастасія ШЕВЕРДІНА
(Народилась у 1989 р.)

Анастасія Шевердіна народилась у м. Луганську. Мама письменниці працювала інженером, батько – художником. Велику роль у житті й літературній діяльності Анастасії відіграла бабуса Ганна, яка знала безліч народних пісень, казок, бувальщин, віршів українських поетів і часом сама вигадувала цікаві історії.

Фах філолога письменниця здобула в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Із дитинства Анастасія складала вірші, короткі оповідання і малювала до них ілюстрації. Перший роман «На краю фантазії» видала в 16 років.

Анастасія Шевердіна працює в Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля. Вона пише твори для дітей і дорослих, здійснює переклади, співпрацює з розробниками комп'ютерних ігор як сценаристка. Авторка займається традиційною та комп'ютерною графікою, бере участь у художніх виставках. Обожає тварин і любить працювати в саду.

Запрошуємо вас до зустрічі з персонажами повісті-фентезі «Крамниця щастя». Приготуйтеся до неймовірних пригод!

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Твір А. Шeverдіної «Крамниця щастя» – повість-фентезі¹. Тут є чаклунство, магія, чарівні предмети, надзвичайні події.

Одного дня в невеликому провінційному містечку з'являється дивна крамничка. Її власник – Світозар Данилович, чи то мудрець, чи то лікар, чи то чарівник, який допомагає людям у скрутну хвилину наблизитися до омріяного щастя.

Твір складається з восьми невеликих розділів. Головні персонажі щоразу інші, у кожного з них різні бажання, але всі вони побували в крамниці щастя та щось придбали на свій розсуд у щирого й світлого дідуса Світозара Даниловича. Покупці магичних товарів намагаються перехитрити долю, але на них чекають несподівані відкриття: вони мають усвідомити, що часто самі винні у своїх негараздах.

КРАМНИЦЯ ЩАСТЯ

ПОВІСТЬ, ФЕНТЕЗІ

(Уривки)

Дощ не вщухав третій день. Анатолій Борисович сидів за касою і дививсь у вікно. Він сумно спостерігав, як срібні потоки-змії звиваються перед дверима, хлюпають, клекочуть і наввипередки мчать із пагорба. Він уявляв, як у низині, у середмісті, уже піниться темне море, як сиза вода потроху наближається до провулку імені Нещасного О. А., як перші хвилі рішуче відчиняють двері його крамниці й виносять увесь той мотлох, який він називає товаром. Але велика вода не приходила. Тільки на поверхні здоровезної калюжі просто перед крамницею зринали й потопали бульбашки, віщуючи довгу негоду. (...)

Скло було так поцятковане мухами, що Анатолію Борисовичу паморочилося в голові, коли він дивився крізь нього на сіре сум'яття самотнього провулку. Упившись дощем, під вікнами вмирили петунії. «Досить, досить води!» – жалібно шепотіли червоними пелюстками. А дощ не вгавав, і чоловікові здавалося, наче просвітку ніколи вже не буде.

Раптом Анатолій Борисович відчув, що хтось іде провулком. Відчув так, як відчувають крізь сон поцілунок матері. Продавець виліз із-за прилавка й завмер у калюжі на зачовганому паркеті. До занедбаної крамниці навпроти підійшов дідуган в оксамитовому костюмі шоколадної барви. Він витяг із кишені ключа й по-хазяйськи відімкнув двері.

– Новий господар? – запитав сам у себе Анатолій Борисович. – Шкода мені твоїх грошей, діду. Пропаще діло. Ніколи не буде в тебе

¹ Фентезі – це різновид фантастики, у творах якого відображено вигадані події, які логічно пояснити неможливо. В основі фентезі – вільний політ фантазії.

прибутку в цьому занедбаному провулку цього глухого містечка. Зиску хотів, діду? Дзуськи!..

Дід виніс із крамниці триногий стільчик та велику золотаву дошку. Анатолій Борисович навіть не помітив, як літній чоловік виліз на той стільчик і причепив над дверима крамниці новеньку вивіску з багряним написом «КРАМНИЦЯ ЩАСТЯ».

Вивіска хитнулася, осяявши цілий провулок. Коли чоловік оговтався від цього яскравого спалаху, зі здивуванням виявив, що дощ припинився й у високому волошковому небі, немов жоржина, квітне полудневе сонце. Старі двоповерхові будинки нагадували свіжоспечені житні буханці, над провулком Нещасного О. А. вперше на пам'яті Анатолія Борисовича засяяла веселка. Петунії солодко потягувалися, хитаючи змитими голівками. Дід уже був у крамниці – витирав рожевим рушничком замурзане вікно. Чоловіки зустрілися поглядами, і дід приязно помахав рукою.

– Підозрі-і-іло! – зауважив Анатолій Борисович. Цієї миті він відчув, що в нього намокли шкарпетки. Поглянув додолу й відступив від калюжі.

Що змінилося навкруги, щойно над дверима занедбаной крамниці з'явилася вивіска «Крамниця щастя»?

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

Андрій прокинувся від пориву холодного вітру. Йому знову снилася буря: скажений вітер зриває зелене листя з дерев під будинком, жене на захід тяжкі чорні хмари, а дощ такий сильний, що дах і вікна не стримують його й у квартирі вже по коліна води. Злякавшись і змерзнувши, хлопчик обережно розплющив очі. Перед відчиненим вікном мати розчісувала довгі руді коси. Вітер і сонце вдиралися до кімнати, і жінка радісно підставляла їм бліде обличчя.

– Доброго ранку, соньку! Знову ти проспав, сину.

– Пропустив передачу?! – підхопився з ліжка Андрій. – Котра година?

– Одинадцята.

– Е-е-е!

Хлопчик обм'як і гепнувся на ліжко.

– Чому ти мене не збудила?!

Мати усміхнулася.

– Спи, коли спиться. Я куплю тобі ці передачі на диску.

– Правда? – Андрій уважно подивився на маму. – Купи, будь ласка! Тільки на ліцензійному. Про мурах. Інші в мене є.

– Я знаю. Я все знаю! – усміхнулася мати.

Хлопчик устав і підійшов до вікна. На спортивному майданчику сусідські хлопчачи грали у футбол. Вони наввипередки гасали за м'ячем, штовхалися, галасували. Кремезний Сашко забив гол. Коли вони були малими, Сашко повсякчас дражнив Андрія. Тепер не дражнить – б'є за гаражами. Боляче було тоді, боляче й тепер. Але Сашко добре грає у футбол. Хлопці зазирають йому в рота. Сміються, радіють перемозі. Добре, коли є з ким посміятися.

– Синку, тобі купити м'яча? – запитала мати.

Хлопчик, не дивлячись на неї, відвернувся від вікна.

– Ні, ма. Я не граю у футбол. Це гра не для мене.

Мати зітхнула, узяла зі столу кошик.

– Ти знову в гості до тітки Іри?

– Так. Як і завжди в неділю. Ти знаєш, Іра хворіє, їй потрібно допомагати. Але спочатку забіжу на базар.

– Зрозуміло! – позіхнув Андрій.

– Сину!

Хлопець звів на маму великі сірі очі.

– Знаєш, хто мій найкращий друг?

– Сестра, – з легким сумовитим усміхом відповів хлопець.

Його печаль відбилася на материному обличчі.

– Ти мій найкращий друг! – стиснула його руку жінка.

Андрій опустил очі. Мати вийшла з кімнати й гукнула від порога:

– Умийся, одягни чисту сорочку й з'їж кашу!

– Аякже! – зіщулювся Андрій, дивлячись, як зачиняються двері.

Він узяв зі столу яблуко, надкусив кілька разів і викинув недогризок у вікно, сердито грюкнувши рамою. Потім умостився на незастеленому ліжку, витяг з-під подушки заяложену книжку Екзюпері. Вона

Яку фразу вкотре перечитував Андрій? Про що це свідчить?

звично розгорнулася на потрібній сторінці, і хлопчик укотре вирвав очима з тексту пекучу, отруйну фразу: «Але ж нема таких крамниць, де продавали б друзів, і тому люди більше друзів не мають». Андрій згорнув книжку, кинув її на підлогу, аж кілька жовтих сторінок вилізли, ніби засохлі язики якихось дивних створінь. Трохи полежав, міцно заплющивши очі, рвучко встав, одяг джинси, чисту сорочку й вийшов з дому, намагаючись не дивитись у бік спортивного майданчика.

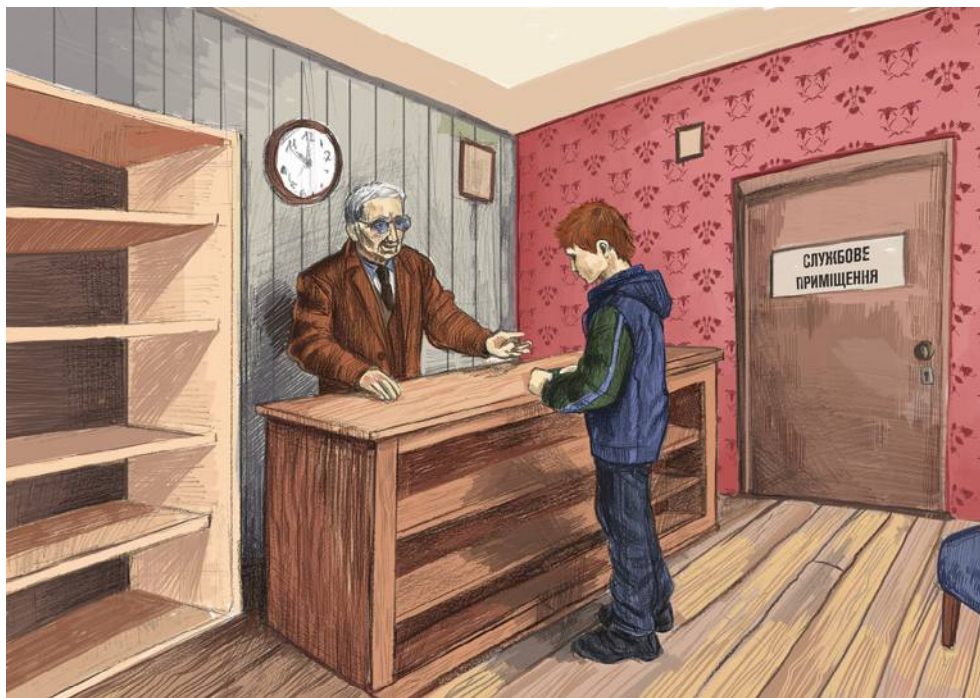
Андрій тинявся вузькими вулицями міста в тіні старих каштанів. Сонце тендітними пальчиками розтуляло лапате листя й підморгувало йому з бляклої височини. Маленькі клумби притягували погляд різнобарв'ям веселих квітів. На одному із задерикуватих чорнобривців хлопчик помітив *Morpho rhetenor*.

– Гм, і як же тебе, друже, сюди занесло? – щиро здивувався хлопчик, насолоджуючись грою світла на яскраво-синіх крилах метелика. – Тропіки вже не до вподоби? А ти знаєш, що в середніх широтах холодна осінь? Бачу, не знаєш. Ех, ти!..

Андрій простягнув руку без надії впіймати *Morpho* – просто для того, щоб наблизитися до цього амазонського дива. Метелик невдоволено струснув крилами й знявся в повітря.

– Куди ти? – примружився на сонце Андрій, простежуючи рівний лет *Morpho*. – Світ за очі? Тоді нам по дорозі!

Він пішов уздовж підтоптаних будинків услід за метеликом. Не стямився, як *Morpho* присів спочити на новенькій вивісці. Хлопчик прочитав: «Крамниця щастя» – і недовірливо примружився. Метелик

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

знявся і полинув у небо, загубившись поміж кудлатих білих хмар. Андрій сумно подивився йому вслід і розгублено потер лоба.

– І що тепер робити? Додому?

Його погляд знову зачепився за вивіску. У душі хлопчика піднялося незрозуміле хвилювання.

– Крамниця щастя, значить? Ну добре!

Андрій обережно відчинив скляні двері з бамбуковими жалюзі й увійшов до напівтемного обдертого приміщення. Над головою скрикнув дзвіночок. У крамниці було прохолодно, пахло жасмином і свіжоскошеною травою. За прилавком стояв дідусь, високий і худий, мов засніжена сосна.

– Добридень! – привітався сивань. – Як твої справи, друже?

– Вітаю! – відказав Андрій. – Дякую, усе нормально. А ви тут торгуєте щастям?

Старий усміхнувся.

– Саме так!

– Ну, і де ж воно? – Хлопчик уважно обдивився стіни, обклеєні старими шпалерами із червоним візерунком, порожні полицки, заяложений прилавок.

– Усюди! – весело відповів продавець. – Щось хочеш придбати?

– Хочу! – зізнався Андрій. – Я хочу купити друга!

– Друга?... А в тебе вистачить грошей? Друзі дорого коштують!

Хлопчик витяг із кишені й показав старому пом'яті двадцять гривень. Йому почала подобатися ця незвична гра.

– Цього вистачить?

– Замало, – сумно зауважив продавець. – Уяви: у тебе запитують, скільки коштує твій друг, а ти кажеш – «Двадцять гривень». Хіба ж не ганьба?

– Ганьба, – погодився Андрій. – Але в мене більше немає. Я допомагав сусідам по дачі нарубати дров, то вони дали мені п'ятдесят гривень. За тридцять я купив матері сережки...

Куточки старечих губ підстрибнули вгору.

– То ти заробив гроші сам? Чесно заробив? Тоді твій заробіток можна помножити на десять!

Продавець вихопив гроші з рук покупця так швидко, що Леся Українка ледве встигнула по-змовницьки підморгнути колишньому господареві з новенької купюри.

– А-а-а, стійте! – вигукнув хлопчик, тягнучись по гроші, які вже зникли в касі. – Що це таке?! Це двісті гривень?! Мої двісті гривень?! Віддайте!

– Ти ще й скупий, приятелю?! – усміхнувся продавець. – Не знаю, чи можна тобі довірити друга!

– Якого друга?! Що за жарти?! – Андрій уже прямував за своїми грішми до каси.

– Чекай тут! – легенько відштовхнув хлопця старий і сховався за дверима з табличкою «Службове приміщення». Андрій посмикав двері, але вони були зачинені.

– Виходьте, чуєте?! Поверніть мені гроші!

За хвилину двері відчинилися, продавець вивів із темної кімнати високого чорнявого хлопчика.

– Тримай! – Старий уклав теплі пальці незнайомця до спітнілої долоні покупця. – Тепер він твій!

Андрій налякано відсмикнув руку.

– Хто це такий?!

– Твій друг!

– Ви що, работорговець?! – Хлопець кинувся був до дверей, але дід заступив йому шлях. – Здуріти можна!

– Стій! Товар свій забори!

– Та нащо він мені здався!

– Ти ж хотів купити друга!

– Я не маленький! Я знаю, що друга не можна купити!

– Але ж ти купив! Віддав за нього гроші. Забирай тепер. Роби з ним, що хочеш.

Хлопець мовчки вискочив із крамниці й зупинився віддалік, важко дихаючи від хвилювання. Дідуган випхав незнайомця з крамниці й замкнув двері. Чорнявий хлопець підійшов до Андрія.

– Привіт!

Андрій насторожено зиркнув на засмагле обличчя незнайомця.

– Тобі що?!

– Я – твій друг. Що будемо робити?

– Нічого!

Андрій невдоволено пирхнув і почав спускатися до середмістя.

– Постривай, будь ласка! – Незнайомиць наздогнав хлопця і схопив його за руку. – Що мені робити? Чим я можу тобі допомогти?

– Мені – допомогти? – здивувався Андрій. – Безплатно?

– Безплатно!

– Ти дивний! – зауважив Андрій.

Він подивився на незнайомця і запитав:

– Як тебе звуть?

– А як би ти мене назвав?

– Арнольдом. Як Шварценеггера¹! – засміявся Андрій.

– Нехай буде по-твоєму, – знизав Арнольд плечима.

– Ти чим захоплюєшся? Що любиш?

– Спорт, музику, собак.

– Ну, не безнадійний! – усміхнувся хлопець. – Сподіваюся, ми порозуміємося! Ти ж згодний мені допомагати?

Арнольд весело кивнув на знак згоди.

– Тоді в мене є план! – повідомив Андрій. – Хочу помститись одному хлопцеві. Мені треба його відлупцювати. Розумієш?

– Ні, не розумію.

– Він якось зламав мені носа, його треба побити!

– Але ж це боляче! Не можна бити людей!

– Сашка можна.

– Він теж людина.

¹ Арнольд Шварценеггер – американський бодибілдєр, кіноактор, продюсер. Знімався у фільмах «Термінатор», «Командо» та ін.

– Ага, ну звісно! – люто посміхнувся Андрій. – Я буду тебе вчити, а не ти мене, добре?!

– Може, у тебе є інший план? – запитав Арнольд.

– Є! У мене багато планів! Хочеться пограти у футбол, піти в кіно, у кав'ярню, у басейн!

– О, чудові плани! – зрадів Арнольд.

– Чудові, якщо є гроші! А в мене грошей нема! Усе, що в мене було, я витратив на тебе! – сердито зауважив хлопець.

– Думаю, щось можна вигадати!

– Звичайно, можна! Наприклад, пограбувати банк! Але ж ти в нас такий правильний, що тобі й думати про злочин страшно, правда?! – скипів Андрій.

– Твоя правда, я засуджую злочини! – зізнався Арнольд. – Але хіба це погано?!

– Мені нема до цього ніякого діла! – відказав Андрій. – Я просто хочу розважитися!

– Тоді пограймося в піжмурки!

– Для цієї гри потрібно багато людей.

– Запросимо інших хлопців!

– Ні, не треба! – занепокоївся Андрій. – Вони можуть дратувати мене, вередувати або й вчинити бійку!

– Це зовсім не обов'язково! Навпаки, ми зможемо знайти нових друзів!

– Я нікому не подобаюся! – заперечив Андрій. – І навіть це тобі нові друзі?! – недовіжливо поглянув він на Арнольда. – Мене тобі мало?!

– Зовсім ні, я цілком задоволений! – поспішив заспокоїти друга Арнольд. – Тоді побігаємо наввипередки?

– Авжеж, знайшов дурня! Ти високий і сильний, і ноги в тебе довгі! Ти однозначно виграєш!

– То й що, що я виграю? Чому це тебе так непокоїть?

– Я ніколи не виграю в змаганнях!

– Може, тому, що просто не береш у них участі?!

– Якщо ти такий розумний, то пограймо в інтелектуальні ігри! хитро примружився Андрій.

– Згода!

– Пропоную пригадати прислів'я англійською мовою!

– Я не знаю англійської, – зізнався Арнольд.

– Тоді можна визначати тварин за описом!

– Може, краще в міста?

– Ще цікаво відгадувати героїв давньогрецьких міфів!

– А ліпше в морський бій!

– А, знаю! У нас є «Монополія»!

– Я хочу «Відгадай мелодію»!

– Слухай, я тебе купив – я і вирішую!

– Чому ти причепився зі своїми грошима?! Якби в мене були гроші, я тобі все повернув би!

– А-а-а, відкупитися й кинути мене хочеш?!

– Ні, ні, ну що ти кажеш?! – намагався заперечити Арнольд, але Андрій не слухав.

– А дзуськи! Зрадник! Я сам позбудуся тебе! – закричав Андрій і побіг назад до «Крамниці щастя».

Хлопець улетів до крамниці й заволав:

– Діду!!! Гей, продавцю! Де ви там?!

Старий вийшов до покупця, пригладжуючи довгу сиву чуприну.

– Ну як справи, шановний? – привітно всміхнувся він.

– Погано! Ваш друг виявився бракованим!

– У мене немає бракованих друзів!

– Але він зіпсований!

– Не може бути! – рішуче заперечив продавець. – Я перевіряю весь свій товар. Не буває

бракованого щастя, бувають люди, які не вміють ним користуватися!

– Арнольд не хоче мене слухатися! Що мені з ним робити?!

– А чому ти вирішив, що твій друг має тебе слухатися?

– Навіщо мені друг, якщо він не виконує моїх бажань?! Мені потрібна людина, якій можна довіряти!

– Якщо хтось не виконує твоїх забаганок, це ще не означає, що йому не можна довіряти! – розвів жилистими руками дід. – І ти повинен знати, що не кожне бажання можна виконати.

– Тоді заберіть його й поверніть мені гроші!

– Не можу. – Продавець узяв Андрія за плечі й повів до дверей. – Заходь через кілька днів: якщо буде новий товар, я тобі його поміняю.

– А із цим мені що робити?

– Що хочеш. Можеш викинути. Повір, друзям до такого не звикати!

Андрій вийшов із крамниці й замислився. Просто вигнати Арнольда було б недобре. Гроші заплатив, не можна, щоб вони ось так лягнули. Та й дід, напевно, дасть нового друга тільки за умови, що Андрій поверне Арнольда. Зрештою, ці кілька днів треба якось прожити. Коли вже так склались обставини, він проживе їх з Арнольдом, хоч який він там незговірливий буде.

Арнольд там і чекав, де він його покинув.

– Знаєш, нумо робити те, що тобі подобається! – сказав Арнольд. – Я не хочу сваритися!

– Справді? – недовіжливо поглянув на хлопця Андрій.

– Так!

– А хочеш, ми разом підемо в кар'єр збирати зразки мінералів?

– Хочу! – кивнув Арнольд.

Андрій скося поглянув на друга. Обличчя в хлопця було ясне і приємне. Може, не такий уже він і поганий та незговірливий, цей Арнольд? Хлопцеві стало соромно, що він так розгнівався на новоприданого друга.

– Якщо хочеш, зіграємо в міста, – запропонував Андрій.

– Якщо ти хочеш! – усміхнувся Арнольд.

Андрій та Арнольд лежали на розпеченій землі, дивлячись у височінь. Небо стрімко змінювалося. Важкі сиві хмари сунули на кар'єр, круті схили парували, задушливо-солодко пахло полином.

– Сьогодні багато знахідок! – сказав, потягуючись, Андрій.

Чи справді, на вашу думку, Андрію продали бракованого друга?

Чому Андрію стало раптом соромно за свою поведінку?

– Ще раз скажи, що це? – попросив Арнольд, роздивляючись невеличкий кристал.

– Це кварц.

– А це?

– Доломіт.

– Багато їх у тебе?

– Не дуже. Неподалік від міста, окрім цього піщаного кар'єру й кряжа за селом, потрібних місць немає. Хотілося б мандрувати, шукати корисні копалини, досліджувати флору й фауну.

– То мандруй!

– З мамою? – криво посміхнувся Андрій.

– Навіщо з мамою? Зі мною!

– Вона не відпустить. Вважає мене непристосованим і безвідповідальним.

– Якщо не відпустить тепер, відпустить за кілька років.

– У мене таке враження, що вона ніколи не дасть мені спокою!

– Навіщо ти таке кажеш? Мама просто хвилюється за тебе! Вона ж тебе любить!

– Ну звісно! – пирхнув Андрій.

– У тебе є сумніви?!

– Ох, знаю я добре, чому вона хвилюється! Якщо я буду брудний, голодний або хворий, то їй просто буде соромно перед знайомими, що я в такому стані! Вона постійно озирається на інших людей, наче їй не байдуже!

– Інколи корисно прислухатися до чужої думки!

– Я тільки й чую від неї: «Я працюю, стараюся, щоб у тебе все було, а ти не цінуєш! Штани порвав, ліхтарика розбив! Інструменти якісь дивні придбав, а кран на кухні тече! Я не замовлю реактивів – ти зіпсуєш стіл! Я не заведу шиншили – не хочу її глядіти! Я не куплю скальпеля – поріжешся, а мені лікуй!» Я для неї просто величезна проблема! А мені, думаєш, легко й весело жити?!

– А ти цінуєш її працю? Не створюєш проблем?

– Слухай, ти мій друг чи її?! – підхопився Андрій. – Ти мене повинен виправдовувати й захищати!

– Перед сторонніми – так, але не перед самим собою!

– Ти точнісінько такий, як інші!

– Ти – також!

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

Хлопці стояли один навпроти одного, склавши руки на грудях. Темно-синє небо обважніло й опустилося майже до землі, вітер накинувся на дикі маслини.

– І взагалі, як тобі можна вірити, якщо ти – куплений за гроші?!
– А як можна вірити тобі – тому, хто друга може тільки купити?!
– А-а-а, ти нічогісінько не тямиш! – махнув рукою Андрій. – Давай камінці й іди до діда!

– Я не можу просто так покинути тебе!
– А що тобі від мене потрібно?! – скрикнув Андрій і тупнув ногою.

Кам'янистий виступ, на якому стояв хлопець, поплив униз. Арнольд кинувся до друга, схопив його за сорочку й щосили потягнув до себе.

– Не чіпай! Не бий! – не розуміючи, що відбувається, закричав Андрій. Він відскочив від Арнольда, каміння і грудки землі посипались у нього з-під ніг.

– Андрію, заспокойся! Ти не так зрозумів! Я просто хотів допомогти!

– Не вірю! Відчепися! Я не буду з тобою битися! Іди, ти мені не потрібен!

– Андрію, але ж ти потрібен мені! Ти мій друг! Ти розумний, винахідливий, з тобою цікаво!

– Не бреш!

– Андрію, будь ласка!

– Я сказав – пішов геть! – закричав Андрій.

Небо над хлопцями луснуло, вивільнивши з хмар блискавку й дощ. Арнольд мовчки відвернувся і рушив до цегельні. Андрій пішов до міста. За кілька хвилин Андрій озирнувся, але Арнольда вже не було видно за сірою стіною дощу.

Яке речення із цього абзацу підкреслює розпач, душевний біль головних героїв?

Андрій повернувся додому мокрий і злий. Мовчки роздягнувся, кинув на диван рушника, якого простягнула йому мати, відмовився від борщу й уместився в кріслі з книжкою на колінах. Сьогодні був єдиний день у його житті, коли Андрій не хотів собі друга. Хлопець із легкістю здолав отруйну фразу й нарешті дочитав «Маленького принца». Мати помітила, що він із суворим обличчям відклав книжку, і поцікавилася:

– Як тобі книга, любий?

– Сумна казка, – відповів Андрій. – А загалом – так собі. Не розумію, як ця книжка може бути твоєю улюбленою?

– «Маленький принц» – не просто сумна казка, – усміхнулася жінка. – Ця книжка вчить любити.

– І що, тебе вона навчила любити?

– Навчила.

– Тоді як же ж мій любий татко? – гірко усміхнувся Андрій.

– Він не читав цієї книжки, – спохмурніла жінка, ображено поглянувши на сина. – Він не знав, що є почуття, дужчі від життя, від смерті, від байдужості, а також... зради...

– Де він? – підвівся з крісла хлопчик.

– Я не знаю, я вже тобі казала, – зблідла мати.

– Ти ж маєш відповідати за тих, кого приручила!

– Мені не пощастило приручити...

Мама вийшла й зачинилась у своїй кімнаті. Андрій ліг, вимкнув нічника. Дощ сіявся в пільму, і з пільми виростав смуток. Хлопець чув, як у сусідній кімнаті здушено плаче мати. Скільки Андрій себе пам'ятав, він ненавидів дощ. Дощ і осінь, коли треба йти до школи, де його ніхто не любив і він нікому не вірив. І Арнольдів він не повірив. Ні, тільки не йому, тільки не цьому навіженому хлопцеві з дурнуватої крамниці! Хіба буває, щоб людина просто так, нізачо, любила тебе, раділа твоєму існуванню, намагалася допомогти навіть усупереч твоїм бажанням?! Ні, так не буває! Хоча... Арнольд видавався цілком безкорисливим... Як дивно й по-дурному вийшло! Тепер, пригадуючи прикрий випадок у кар'єрі, Андрій розумів, що Арнольд не збирався його бити, а намагався врятувати від обвалу. Тепер Арнольд уже здавався хлопцеві добрим і впертим у своїй прихильності до нього, як мати... Мама! Мама плаче, бо він образив її, бо він їй не повірив!

Андрій підкрався до кімнати матері й прислухався. Мати кашляла й сапала носом за зачиненими дверима.

– Мамо! – тихенько покликав Андрій.

Мати не відповіла, проте всі звуки раптом затихли.

– Відчини, будь ласка!

– А ти будеш мене ображати?! – жалібно запитала мама.

Андрій зіщулювся, ніби від болю. Навіщо брехати? Так, він буде її ображати, завжди буде – навіть незумисне, спересердя, бо він не така хороша людина, як вона.

– Вибач мені! – мовив Андрій. – Мені дуже шкода, що так вийшло! З тобою, зі мною... З батьком...

Після нетривалої мовчанки хлопець знову почув схлипування. Двері відчинилися, й мати кинулася до Андрія, притулилася до його обличчя мокрою щогою. Мама підвела хлопця до ліжка, посадила, вкрила простирадлом.

– Синку, і мені шкода! – сказала вона. – Я стараюся, я дуже стараюся, щоб ти був щасливим! Знаєш, багато є у світі зла й несправедливості, але завжди є любов і завжди є віддані друзі! Я люблю тебе понад усе! І я все зроблю для тебе! Ти віриш мені?

– Вірю! – тихенько відповів Андрій.

Вони сиділи удвох, міцно обійнявшись, і слухали дощ. Андрій відчував полегшення. Він нарешті насмілювався сказати те, що хотів, і почув те, у що справді хотів вірити. Тепер хлопець не гнівався на Арнольда, він був вдячний другові за це полегшення. Прикро, що він не зміг стати добрим другом для чудового хлопця із чарівної крамниці! Прикро, що він прогнав його, свого друга, свого єдиного друга в дощ і в ніч, туди, де ніхто так не потребуватиме його, як Андрій! Утім, Арнольд заслуговує на ліпшого друга, ніж Андрій. А сам він, певно, був не вартий цього щастя. Але сьогодні Андрій усе-таки був щасливий. І значною мірою – завдяки Арнольдові.

Мама задрімала. Андрій обережно поклав її голову на подушку, укрит простирадлом і поцілував її маленьку, але сильну руку. Хлопець підійшов до вікна. Лило як із відра.

За що Андрій подумки подякував Арнольдові?

– Де ти, Арнольде? – пошепки запитав Андрій, притулившись лобом до шибки. – Де ти і як? Такий дощ оце... А як застудишся?.. Я хотів би, щоб у тебе була парасолька... Я бажаю тобі знайти дім і родину. І справжнього друга. Я вірю, ти отримаєш те, чого вартий. Від тебе не втече батько, твоя мати не плакатиме вечорами, ти гратимеш зранку у футбол і не боятимешся, що тебе відлупцюють. Я хочу, щоб ти був щасливий. Був нормальний – звичайний хлопець, який відбирає в мене гроші за гаражами!..

(...) Зранку бризкав дощик, тож Андрій вирішив не йти на прогулянку. Однак мама попросила викинути сміття, тому хлопець, невдоволено крекчучи, одягнув джинси, куртку й вийшов надвір. Поряд зі смітником на паркані сиділи сусідські хлопці. Побачивши Андрія з великим синім пакетом, Сашко штурхнув приятеля та хижо посміхнувся.

Андрій зупинився на сходах. Іще вчора він пішов би до смітника сусіднього будинку, аби лише не наражати себе на небезпеку. Проте сьогодні він не мав ані сили, ані бажання уникати сутички. Андрію раптом стало байдуже, чи зламують йому носа. Фізичний біль його не лякав, лише біль душевний. Спокій і впевненість, які він віднайшов учора ввечері, сьогодні вивітрилися. Тільки зранку він повною мірою відчув тягар учорашньої втрати. Андрій зітхнув. Чи справді був просвіток у його огидному житті, чи щастя тільки примарилося? Може, це божевілля? Де подівсь Арнольд, коли він його нагнав? Як його знайти – хлопця, якого звали Арнольд Шварценеггер? Звідки він з'явився і куди пішов? Чи є в нього родина, дім? І головне – чи Арнольд тепер щасливий?

Перед сходами зупинилась автівка. Чоловік і жінка вийшли з авто й забігли до під'їзду. Крізь мокре скло задніх дверцят Андрій бачив у салоні хлопця із собакою.

У всіх є друзі. І в нього був друг. Єдиний друг на один-однісінький день, їм було весело. Либонь, у «Крамниці щастя» вже завезли новий товар. Новенький друг – веселий і приємний – чекає на господаря. Може, саме на нього. Але він не піде туди вдруге. Товар не був бракований. Бракований був покупець. Досить із нього друзів. Тепер він знає, що є почуття, дужчі від життя, від смерті, від байдужості... а також зради...

Андрій спустився сходами й пішов до смітника. Сусідські хлопці зішли з паркана, Сашко взяв долі грубу ломаку. Андрій відкинув пакет і засував рукави.

– О-о-о, це щось нове! – засміявся Сашко. – Шмаркля хоче битися?! Ох, і натовчемо ж ми тобі боки!

З авто вийшов високий засмаглий хлопець. Слідом за ним із салону вистрибнула вівчарка.

– Гей, рудий, тобі допомогти? – крикнув Андрію хлопець.

Андрій озирнувся, хоча й не було потреби: цей голос він упізнав би з тисячі.

– І ти будеш за мене битися? Ти ж проти насильства!

– Перемогти можна й без бійки, – усміхнувся хлопчак з авто. – А ти дивний, рудий! Звідки ти мене знаєш?

– Я чекав на тебе! Хочеш пограти в міста?

– Ні, краще у «Відгадай мелодію»!

Андрій відвернувся від своїх супротивників і підійшов до хлопця із собакою. Здивований Сашко пхикнув, кашлянув і, упевнившись, що на нього не звертають уваги, поліз на грушу по лимонки.

(Продовження на с. 190)

Які деталі підказують, що хлопець із вівчаркою – Арнольд?

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Відгадайте зашифровані слова. Як вони пов'язані з повістю А. Шевердіної «Крамниця щастя»?

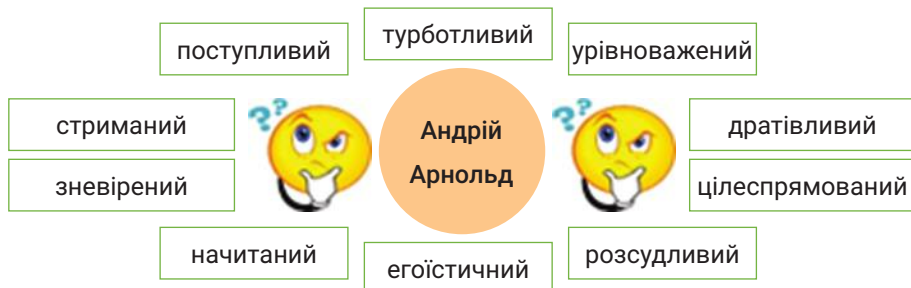
2. Андрій ніяк не міг дочитати твір
А «Захар Беркут» В «Давня казка»
Б «Маленький принц» Г «Тореадори з Васюківки»
3. За скільки гривень Андрій купив собі друга? Виберіть відповідне зображення.

АНАЛІЗУЄМО

4. Знайдіть у вступній частині повісті контрасти. Чи помітили ви контраст в образах власників двох крамниць? А в назвах чарівної крамниці та провулку, де вона розташована? Яку роль відіграють ці контрасти в повісті?
5. Що в першій частині повісті вас здивувало, зачепило? Що запозичили корисного для себе?
6. Розкажіть про стосунки Андрія з однолітками та з його матір'ю. Чи відчував хлопець себе щасливим? Чи мріяв знайти друга? Поясніть свої відповіді, покликаючись на текст.
7. Простежте на основі прочитаного, чи хотів Андрій, зайшовши вперше до крамниці щастя, купувати собі друга насправжнє. Чи жартома до цього постався Світозар Данилович?
8. Чому після першого знайомства Андрій вирішив, що його новий друг бракований, і захотів повернути Арнольда продавцеві?
9. Прочитайте виразно за особами діалог між Андрієм і Світозаром Даниловичем від слів «Хлопець улетів до крамниці й заволав» до слів «Андрій вийшов із крамниці й замислився» (с. 184). Які аргументи наводить хлопець, намагаючись повернути друга? Із чим би посперечалися?

10. Хтось із вас має вибрати з-поміж запропонованого переліку ті слова, що найкраще підходять для опису Андрія, а хтось – ті, що найкраще підходять для опису Арнольда. Порівняйте свої списки й аргументуйте вибір.

11. Опишіть почуття, що вирували в душі Андрія, коли він, прогнавши Арнольда в невідомість, повернувся додому. Чи усвідомив хлопець свої помилки та чи зробив відповідні висновки?
12. Що вам подобається в образі Андрія, а що – ні?

13. Визначте елементи сюжету першої частини повісті.

експозиція → зав'язка → розвиток дії → кульмінація → розв'язка

МІРКУЄМО

14. Чому Андрій, на вашу думку, уважав, що не заслуговує на такого друга, як Арнольд, та чому не захотів удруге скористатися послугами крамниці щастя?
15. Чи важливо, на ваш погляд, вірити близьким людям? Поясніть на основі прочитаного, чи почав Андрій вірити близьким людям і чи став упевненим у собі. Хто йому в цьому допоміг?
16. Чи вдалось Андрієві, на вашу думку, купити щастя в незвичайній крамниці?
17. Поясніть, як ви розумієте подані слова продавця крамниці щастя.

Не буває бракованого щастя, бувають люди,
які не вміють ним користуватися!

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

18. Чи зможуть Андрій і хлопець із вівчаркою (Арнольд) стати справжніми друзями? Придумайте (за бажанням) продовження першої частини повісті «Крамниця щастя».

II

Заспівав дзвіночок, і Наталку огорнуло м'яке помаранчеве світло. В обшитій ясними сосновими дошками кімнаті солодко-запаморочливо пахло липовим цвітом. Де-не-де на стінах сріблилися зв'язані в акуратні пучечки ковила, полин і чебрець, а дзвіночки, ромашки та рожевий люпин спали в низькій кришталевій вазі на прилавку. Високий сивий продавець витирав сяючі кулі з етикетками «Сонячний настрій. 5 грн за штуку».

– Добридень! – привіталася зі старим дівчина. – Яка ж гарна у вас крамничка!

– Добридень, доню! Радий, що тобі подобається! – відклав рушничка продавець. – Щось тобі запропонувати?

– Знаєте, я шукаю подарунок для подруги. Щось не дуже дороге, але таке, що запам'ятається.

– А яка твоя подруга?

– Дуже хороша людина. Добра, спокійна, завжди допоможе, коли що. Але їй не щастить. Просто катастрофічно не щастить. У всьому. І мені хотілося б її хоч трохи розрадити.

– У мене є непоганий варіант. – Світозар Данилович узяв із полицки дерев'яну лаковану скриньку й поставив перед дівчиною. – Цей набір називається «Успіх».

Він підняв віко¹ з вирізьбленим на ньому сонцем. На червоній подушечці лежали три крихітні порцелянові² флакончики.

– Доню, це дуже дієвий засіб, – пояснив продавець. – І недорогий. Усього тридцять гривень. Я знаю, добрі люди часто зазнають невдач, бо про себе вони думають в останню чергу й не наважуються прямо сказати долі: «Я хочу того й того!» Один флакончик – одна повноцінна перемога над обставинами. Але

Чи кожній людині
допоможе магічний
набір «Успіх»?

я маю попередити: засіб подіє лише в тому разі, коли людина справді заслуговує на успіх. До того ж такий набір продається лише раз на рік. Тож перекажи свій подрузі, щоб вона не поспішала випити все відразу, бо є перемоги більші й менші, а успіху обмежена кількість.

– Чудово! Я беру! – усміхнулася дівчина, подавши дідові три зім'яті десятки, й обережно поклала скриньку до плетеної торбини. – Дякую вам. А! – Наталка озирнулася перед дверима. – Хотіла уточнити: цей набір не викликає алергії? Моя подруга – алергік...

– Не викликає! – ледь помітно всміхнувся Світозар Данилович. – Буває алергія на чесність, чемність і багато інших чеснот, а от на успіх алергії не буває ні в кого!

Наталка була собою вдоволена: вигадниця Оленка оцінить магічний набір! Скринька, напевне, ручної роботи, та й рідина у флакончику може подіяти – чого тільки не буває на світі?! Звісно, це малоймовірно, але ж кажуть: хто на що сподівається, з тим те і трапляється!

Дівчина вийшла з глухого провулка на широкий проспект. Після тривалих дощів світ здавався веселим, оновленим. Перехожі кудись поспішали, привітно всміхаючись небу, деревам й одне одному. З вітрин дорогих крамниць до Наталки кричали модні сукні, витончені босоніжки, золоті сережки, сонцезахисні окуляри, капелюшки, помади, лаки... Наталка намагалася не дивитися туди.

«Тільки не зупиняйся! – подумки наказувала собі дівчина. – Не треба! Тобі нічого не треба! Ті сукні – погані, ті босоніжки розпадуться після першого ж дощу, ті сережки – неоковирні, окуляри – брудні, капелюхи – дурнуваті, помади – занадто яскраві, лаки геть позасихали!.. Іди, іди! О першій у тебе іспит! Думай про іспит! Ті сукні – жахливі! А сумка...»

¹ Ві́ко – верхня частина діжки, скриньки й т. ін., якою їх закривають.

² Порцеля́новий – керамічний; фарфоровий.

– Боже ж мій, яка сумка! – прошепотіла Наталка, укланувши перед черговою вітриною.

– Що, Милейко, сподобалась?!

Наталка здригнулася від писклявого голосу однокласниці.

– Сподобалася, Бондаренко! – озирнувшись, різко відповіла Наталка. Бондаренко і дві її огрядні подружки хижо посміхалися дівчині. – А що?!

– Та нічого, – манірно¹ розтягуючи слова, мовила Бондаренко. – Ось думаю, що мені таке сьогодні купити б...

Наталка прикусила язика. Ну звісно, що б іще купити такого непотрібного, коли в тебе вже є все що завгодно?!

– Це дешевий клатч²! – мало не закричала Наталка. А подумки перебирала варіанти – що ще таке сказати б, щоб відмовити Бондаренко купити сумку. – Не дуже якісний! Не фірмовий!

– Справді, для тебе – дешевий? – примружилася Бондаренко.

Ох, і навіщо ж брехати?! Наталка знала – для неї сумка задорога. Бодай на п'ятдесят гривень дешевша була б вона! Тоді вона взяла б той клатч просто зараз, і ніхто на світі їй би не завадив!

– Так, і справді, Милейко, двісті гривень – не гроші! – далі знущалася Бондаренко. – Мені батько саме дав п'ятсот на кав'ярню! Думаю, я можу викинути пару сотень на цю дурничку!

Дівчата недобре засміялись і зайшли до крамниці. Наталка відвернулася від вітрини, дістала гаманця і полічила гроші.

– Сто, п'ятдесят, двадцять! – шепотіла вона, перебираючи купюри. – Сто сімдесят! От лихо! Зовсім трохи не вистачає! Аби не той набір!..

Наталка затнулася і замислилася. Справді, аби не той набір, їй вистачило б на клатч. Це ж треба було витратити гроші на таку непевну справу! А якщо... Якщо набір таки подіє? Може, спробувати? Зараз слушний час!

Дівчина дістала скриньку, відчинила її, поклала на долоню флакончик. Порцеляна випромінювала тепло і світло. Наталці здалося, що диво можливе. Дівчина відкрила флакончик і міцно стисла його в руці.

– Спробую. Мені потрібен зараз успіх. Оленка зрозуміє. Крім того, через цей набір мені не вистачило грошей на клатч!

Наталка заплющила очі й зробила ковток. У роті залишився присмак м'ятого льодяника. Дівчина розплющила очі й викинула порожній флакончик до смітника. Нічого не змінилося. Омріяна сумка не з'явилася в її руках, Бондаренко зі своїми служками не вибігла з крамниці зі словами прокляття.

– Я так і знала! – зітхнула Наталка й зайшла до крамниці.

Бондаренко розмовляла з продавчиною.

– А ще ось ту покажіть! – тицяла вона пальцем у рожеву сумку. – І ту. І ту також.

Продавчиня радо демонструвала дівчині товар. Бондаренко вчовидь вагалася. Наталка знала, що їй подобається все рожеве. Дівчина тримала в руках скромний лакований клатч, який сподобався Наталці,

¹ Мані́рний – позбавлений простоти та природності.

² Клатч – невелика сумочка без ручок.

а очі її мимохіть дивилися на рожевий саквояж із великою червоною трояндою.

– Ой, ну не знаю! – простогнала нарешті Бондаренко. – Скільки коштує рожева?

– Чотириста! – відповіла продавчиня.

– Чотириста?!

Бондаренко люто зиркнула на Наталку.

– Давайте чорну!

Наталка крутнулася на підборах і втупилася широко розплющеними очима в паски та шкіряні рукавички. Аби не заплакати! Як по-дурному вийшло! Невже вона й справді на якусь мить повірила, що її магія щось важить проти грошей Бондаренко?! Дурне, дурне дівчисько!

– Стривайте, це що таке?! – почула Наталка позаду себе роздратований голос однокласниці й обернулася.

– Невеличка плямка! – залепетала продавчиня. – Малесенька! Зовсім непомітна!

– Як же непомітна, коли я помітила?! – висунула вбивчий аргумент дівчина.

– Ми зробимо знижку! – швидко зреагувала продавчиня. – Двадцять, ні – тридцять гривень!

– Ні, дякую! – засичала Бондаренко. – Не треба мені такого щастя! Може, тобі треба, Милейко? – криво посміхнулася вона й впливла з крамниці.

Наталка підійшла до прилавка.

– Дайте подивитись, будь ласка! – простягнула вона руку.

Продавчиня подала клатч. Пляма й справді була зовсім невеличка. Вона не могла зіпсувати приємного враження від клатчу.

– Тридцять гривень скину! – попередила продавчиня.

За мить дівчина віддала гроші і, стискаючи обновку в обіймах, вийшла на вулицю. Як блищить на сонці лак! А плямка... Наталка подряпала плямку нігтем.

– А плямка здирається! – зраділа дівчина. – Ура! Оленці сподобається!

Наталці стало соромно. Так, Оленці сподобається клатч. Вона завжди щиро радіє за друзів. Тільки власних радощів у неї замало. І ще на один шанс поменшало.

– Але ж тепер я точно знаю, що набір діє! – заспокоїла себе Наталка. – Залишилося ще два флакончики! Дві перемоги – хіба цього не досить?!

– Гей, куди сунеш?! – хлопчачий голос повернув Наталку до реальності. – Тобі дороги мало?!

Наталка відскочила, і велосипедист проїхав, нагородивши її невдоволенням поглядом.

«Ой, він на мене поглянув! – заспівала Наталчина душа. – Олег на мене подивився! Який у нього велик крутий! Господи, він зі мною говорив!»

Чому дівчині стало соромно, коли вона згадала про подругу?

Дівчина обережно озирнулася. Хлопець зупинився біля булочної, зайшов усередину.

– Ех, Олеже, Олеже, – прошепотіла Наталка. – Такий розумний хлопець, а зустрічаєшся із цією зміюкою Бондаренко!

Дівчина повільно пішла попід крамницями. Сонце пече, мокра земля парує, люди від задухи злі й нечемні. У вітринах тільки мотлох, а клатч не такий уже й гарний. Не варто було пити заради нього магічний напій із порцелянового флакончика. Навіщо їй ця дурнувата сумка, коли Олег усе одно дістався Бондаренко?!

Наталка знову озирнулася. Олег уже вийшов із крамниці, тримаючи під пахвою невеличкий пакет. Хлопець повів велосипед поруч, пішки долаючи крутий узвіз.

Дівчина зітхнула. Який сьогодні нещасливий день! І навіщо вона пішла до центру, у район, де мешкають найбагатші її однокласники?! У середмісті не побачиш жодного приємного обличчя – окрім Олегово, звісно, але Олега можна не брати до уваги.

Наталка зупинилася під каштаном і зазирнула в торбинку. Так вабить ця скринька! А як випити ще один флакончик? Коли ще Олег буде так близько, коли ще вони будуть наодинці? Оленці залишиться один шанс на приголомшливий успіх. На якийсь дуже важливий випадок. Такий, наприклад, як цей. Зрештою, Оленка навіть не знатиме, що в наборі було три флакончики. Оленка повірить усьому, що вона скаже.

Наталка дістала зі скриньки флакончик і швиденько випила м'ятну рідину.

– Нехай Олег до мене підійде! Нехай кудись запросить! Нехай полюбить! – поспішала задумати бажання Наталка.

Вона знову озирнулася. Олег ішов позаду, роздивляючись товари у вітринах. Хоч із магією, хоч без магії – Наталці ані крихти уваги!

Аж ось і крамниця музичних інструментів. Наталка мало не забула, що збиралася сюди зазирнути. Треба купити смичок, бо її скрипка мовчить уже тиждень, а Наталка не любить тиші. Відчинила двері, увійшла до крамниці. Продавця за прилавком не було. Дівчина роззирнулася, вивчаючи товар. Двері відчинились, і до крамниці зайшов... Олег! Серце Наталки провалилося десь у живіт.

– Привіт, Наталю! – усміхнувся хлопець. – Ти чого на дорозі ґав ловиш? Життя не дороге?

– Та я так!.. – пробурмотіла ошелешена Наталка.

– А тут ти що робиш?

▲ Наталя Стрижак. Ілюстрація до повісті

– Хочу купити смичок. Для скрипки.
– То ти скрипалька? – щиро здивувався Олег, і його обличчя пояснило. – От ніколи б не подумав! А я граю на віолончелі.

– А чого б ти не подумав, що я скрипалька? – запитала Наталка. А в самої тільки одне в голові: невже він про неї думав?!

– Я вважав, що в тебе математичний склад розуму. Ти ж із точними науками товаришуєш. А математики... Вони такі... – сховав очі, – такі... Черстві, банальні...

– Ну, не знаю...

– А я знаю. У мене батько такий. Розумний, але черствий і нецікавий. А часом – жорстокий. До нього не підступитися. Я думав, ти також...

Наталка всміхнулася – здається, зажеврила надія!

– Щоб людину пізнати, треба з нею поспілкуватися, – м'яко мовила дівчина.

– Мені здавалося, що ти не любиш спілкуватися, – знітився Олег. – Крім того, у вас своя компанія...

– А у вас – своя. Тільки мої друзі, на відміну від твоїх, людяні й чемні. Ні, є й у вашій компанії хороші люди! – поспішила виправитися Наталка, бо злякалася, що образить Олега. – Але ж деякі...

Дівчина не втрималась і висловила наболіле:

– І дня такого не буває, щоб Бондаренко чогось не втнула!

– А, не звертай уваги! – усміхнувся Олег. – Вона непогана, я її добре знаю! Наші батьки здавна товаришують, ми багато часу проводимо разом. Інколи вона буває дотепною. А взагалі вона тобі заздрить: ти подобаєшся багатьом хлопцям із паралелі – і навіть без самоцвітів!

Наталка саяла. Не може такого бути! Здається, сам Олег Закревський зробив їй комплімент! Діє чарівне зілля, діє!!!

– Слухай, а ти давно у філармонії була? – запитав Олег. – У суботу вечір у стилі бароко. Виконуватимуть Баха й Вівальді. Поїдемо до обласного центру?

– Добре! – прошепотіла Наталка.

– То я купую квитки! – усміхнувся Олег. – Завтра зателефоную!

Наталка не встигла розтулити рота, як Олег уже відповів на її запитання:

– У мене є твій номер. Я з класного журналу переписав.

Він усміхнувся і вийшов із крамниці, а Наталка лишилася тупцювати перед прилавком. Нарешті з'явився продавець і запитав:

– Щось потрібно?

Наталка згадала, що в її гаманці залишилося всього кілька гривень.

– Ні, уже нічого! – відповіла дівчина й вибігла з крамниці.

Задзвонив телефон.

– Ой, Оленко, привіт! З днем народження тебе! Щастя, здоров'я, великого кохання! – заторохтіла Наталка, перебиваючи подругу. – А також хорошого настрою і хай тобі в усьому щастить!

– Дякую, Наталочко! – відізвався приємний дівочий голос. – Ти як, готова? Я вже склала. Гадаю, вісім буде.

Наталка зойкнула й мало не впустила телефона.

– От зараза! Іспит! Котра година?!

– Дванадцята десятя. З тобою все гаразд? Що сталося?

– Ой, Оленочко, я потім розповім! Усе нормально! Бувай!

Наталка кинула телефон у торбину й побігла до зупинки. Іспит! Як вона могла так затриматися?! А ще ж три питання лишилися не вивчені! Вона сподівалася хоч одним оком на них сьогодні поглянути!

Підійшов тролейбус. Наталка заскочила на сидіння й нетерпляче засовалася. Швидше, швидше! Часу обмаль! Які там уже білети – хоч би встигнути!

Тролейбус рушив. Будинки, парки, бульвари поволі пливли за вікном. Швидше, ну будь ласка! Не вистачає ще запізнитися!.. Оленка як не зубрила – а все одно тільки на вісім і розраховує. А що вже про неї казати?! Біологія – не її стихія. Усі ті вакуолі, мітохондрії!.. Фу, яка бридота!

В Оленки буде вісім. А скільки ж поставлять їй? Шість, п'ять? Горе, а не біологія! Що ти тут удієш?!

Рука звично пірнула в торбину й торкнулася скриньки.

«Ой, ні! – подумала Наталка, відсмикнувши руку. – Так не можна! Годі вже! А то ще недобре стане від такої кількості чарівного зілля! Та й Оленка чекає на подарунок. Хоч одну пляшечку я маю зберегти для подруги!»

Прийшло повідомлення. «Я хвилююся! Ти складеш іспит? Хоч схитруй уже якимось, Нато! Я дозволяю!» – написала Оленка.

Вона дозволяє! Оленка дозволяє схитрувати! Коли вже Оленка не проти – сам Бог велів їй випити настоянку. Наталка дістала останній флакончик і вихилила його.

– Хочу скласти іспит на десятя! – прошепотіла Наталка. – А можна й на одинадцять, якщо це не буде занадто!..

(...) Наталка повільно йшла вулицею, опустивши очі. Одинадцять – не занадто. Відолашна Оленка! Вона так старалася, сиділа над тими проклятущими підручниками, а витягла нещасливий білет! Невдача на невдачі! І це після того, як на іспиті з математики Оленка знепритомніла від задухи! Як не щастить, то не щастить!

Порожня скринька в плетеній торбині важила, ніби двадцятикілограмова гиря. Підбори, торкаючись асфальту, зойкали: «Гань-ба! Гань-ба!» – і дівчині здавалося, ніби перехожі дивляться на неї з огидою і зневагою.

Чому Наталці здавалося, що порожня скринька важить, ніби 20-кілограмова гиря?

«Що ж тепер робити? – думала вона. – Як усе виправити? Звісно, я вчинила погано. Зробила помилку. Та невже ця помилка непоправна?! Не може бути! Не може бути такого! Це моя найближча подруга! Я зобов'язана їй допомагати! Я зобов'язана захищати її! Вона така найвона, така лагідна! Худесенька, тендітна моя подружка! Лишенько моє!»

Перед будинком подруги Наталка зупинилася. Сонце розливало мед по дахах і бруківці, сп'янілі бджоли тихо гули у квітнику. Безпритульне руде кошеня завзято вмивалося, немов закликаючи перехожих хутчій відвідати близьких.

«Не може бути, щоб у такий день хтось лишився без порції успіху! Не може бути, щоб усміхнений дідусь не продав мені ще один чарівний

набір! І хоч до свята на честь Оленчиного дня народження лишилося лише десять хвилин, я повернуся до тієї крамниці й випрошу, виплачу, викраду новий подарунок! Соромно радіти святу, коли ти його не створюєш!»

Дівчина вже й обернулася було, аж почула, що її гукають.

– Ти що, не йдеш?! – махаючи рукою, кричала з вікна Оленка. – Ану піднімайся швиденько! Усі зібралися! Уже й пиріг на столі!

Наталка сердито тупнула ногою. «Тепер не вийде затриматися! Ну, нічого: вона чекає на мене, а не на мій подарунок! Як трапиться колись нагода, то я все зроблю правильно!»

Оленка відчинила двері, ховаючи праву руку за спину.

– Що там у тебе? – зацікавилася Наталка.

– Та таке... – Зажурена усмішка, ніби тінь горлиці, промайнула блідим Оленчиним обличчям. – Руку попекла, як пиріг із духовки виймала!

Наталка глибоко вдихнула повітря, торкнувшись долонею холодно-го чола.

– Тобі недобре? – схопила її за лікоть подруга.

– Ні, ні, усе нормально! – широко всміхнулася Наталка. – Хочеш подарунок?

– Хочу! Хочу! – немов дитина, застрибала в коридорі Оленка. – Покажи!

Дівчина дістала з торбини скриньку й подала її подрузі.

– Бач, це скринька – пробурмотіла вона, дивлячись убік. – З дерева, лакована. Ручної роботи. Можеш скласти туди... що хочеш. Прикраси, або якісь дрібнички, або...

– «Набір “Успіх”», – прочитала Оленка на денці скриньки. – Форма випуску: порцелянові флакони з прозорою рідиною. Показання: для добрих людей, що не впевнені в собі. Протипоказання: заздрість, злість, лінощі. Склад: концентрат успіху...»

– Послухай, це просто...

– Не перебивай, будь ласка! – зупинила дівчину подруга. – Де я зупинилася? Ага, ось воно: «Спосіб застосування та дози: 1 флакончик у разі крайньої потреби. Побічні ефекти: стан ейфорії...»

– Оленко, це просто жарт! Чуєш, кицю? Я знаю, це не зовсім...

– «Термін придатності: 1 рік. Умови зберігання: зберігати в сухому місці, захищеному від сварок і негідників. Правила відпуску: за рекомендацією друга...» Дякую! – Оленка обняла дівчину й поцілувала її в щоку. – Ти справжня подруга!

– Тільки не відчиняй! – зблідла Наталка. – Не відчиняй її зараз! Ця погана, я завтра принесу іншу! Не відчиняй! Мені так соромно! Ти ще встигнеш! Такий набір дають тільки раз... Раз на рік!

– Я зрозуміла! – усміхнулася Оленка. – Там же написано: «У разі крайньої потреби».

– Оленко, обіцяю, я завтра принесу нову! Обов’язково! Ти зможеш використати цей набір, щоб дешево купити ексклюзивну річ, причарувати хлопця, скласти іспит...

– Купити щось ексклюзивне? – засміялась Оленка. – Скласти іспит? Оце ти вигадала, Нато! Хіба ж для таких речей потрібний грандіозний

успіх?! Ні, подружко, тут треба тільки бажання й наполегливість! Краще я віддам один флакончик батькові, коли він поїде на черговий виклик, щоб ніхто не загинув під час великої пожежі, а другий – сусідці Лізі: я чула, у неї лейкоз. А щодо хлопця, – Оленка по-змовницьки всміхнулася, – є в мене один на прикметі. Олегом звати. І я навіть знаю, кому потрібно випити третій флакон!

Наталка заридала, сховавши обличчя в долонях.

– Оленко, вибач мені! – хлипала дівчина. – Я... я... Ти така чудова людина!

У скриньці щось луснуло. Оленка відчинила віко, і звідти посипались іскри. Наталка зазирнула подрузі через плече. На червоній подушечці лежали три порцелянові флакончики й листівка з логотипом «Крамниця щастя». Оленка розгорнула листівку.

– «Ти заслуговуєш на успіх! З днем народження!» – прочитала вона й усміхнулася заплаканий подрузі.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій у другій частині повісті А. Шевердіної «Крамниця щастя».

△	□	◇	□
Олег запросив Наталку на концерт до обласної філармонії.	Наталка подарувала подрузі лаковану скриньку.	Наталка купила чорний клатч.	Оленка склала іспит на вісім балів.

2. На яких музичних інструментах уміли грати персонажі твору? Виберіть ДВА відповідні зображення.

А

Б

В

Г

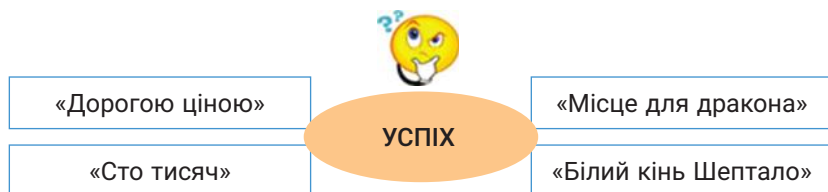
Д

АНАЛІЗУЄМО

3. Як Наталка характеризує свою подругу Оленку? Знайдіть у тексті й зачитайте відповідні рядки. Яким чином дівчина хотіла розрадити подругу на день народження?
4. У чому особливість магічного набору «Успіх», який Світозар Данилович продав Наталці? Чому дідусь радив не поспішати випити все одразу?
5. За яких обставин Наталка скористалася першим флаконом із чарівного набору? Чи пошкодувала вона про свій учинок?
6. Доведіть на основі прочитаного, що обставини все-таки виявилися сильнішими за силу волі Наталки і що дівчина не зробила належних висновків після першої помилки.
7. На що вирішила використати чарівні флакони Оленка? Як це її характеризує?

8. За словами Світозара Даниловича, чарівний засіб подіє лише в тому разі, якщо людина справді заслуговує на успіх. Поясніть, чи заслуговує на успіх Оленка.
9. Уявіть себе власником / власницею крамниці щастя. Кому з головних персонажів вказаних нижче художніх творів ви продали б чарівний засіб «Успіх», а кому – категорично відмовили б? Обґрунтуйте свою відповідь.

10. Визначте тему й основну думку другої частини повісті. Доберіть до цієї частини заголовок.
11. Що таке фентезі? Доведіть, що повість «Крамниця щастя» – фентезі.

МІРКУЄМО

12. Випивши розчин із флакончиків, Наталка тричі досягла успіху. Та чи відчувала вона радість? Чи стала щасливішою? Поясніть свою відповідь, покликаючись на текст.
13. Поясніть, чому наприкінці твору саме Оленка, яка так і не скористалася чарівним набором, відчувала себе щасливою. Можливо, тому, що вміє цінувати те, що є довкола, не заздрить іншим і всього досягає власними зусиллями?
14. Чи погоджуєтеся ви з Оленкою, що для того, щоб скласти іспит чи купити щось ексклюзивне, потрібні наполегливість і бажання, а не грандіозний успіх? Поясніть свою відповідь.
15. Чому, на вашу думку, три чарівні флакончики вдруге з'явилися у скриньці, адже цього не мало бути?
16. Поясніть, як ви розумієте подані нижче слова власника крамниці щастя.

Буває алергія на чесність, чемність і багато інших чеснот, а от на успіх алергії не буває ні в кого!

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Чи хотіли б ви скористатися послугами крамниці щастя, якби була така нагода? Що б ви там купили? Напишіть (за бажанням) невелике оповідання, персонажем якого є відвідувач / відвідувачка чарівної крамниці.
18. Уявіть, що вам запропонували озвучити фрагменти повісті А. Шевердіної «Крамниця щастя». Виберіть один діалог із твору й потренуйтеся виразно читати його з однокласником / однокласницею. Намагайтеся голосом передати почуття, настрій, емоції свого персонажа. Запишіть текст на смартфон й уважно послухайте. За потреби зробіть новий запис.

Розділ 4 БУТИ САМИМ СОБОЮ

СИЛА ПОЕТИЧНОГО РЯДКА

Тарас ШЕВЧЕНКО
(1814–1861)

Тарас Шевченко народився 9 березня 1814 р. в селі Моринці (Черкащина) в сім'ї кріпаків. У 11 років залишився сиротою і змушений був виконувати повинності козака (служника) в пана Енгельгардта. Переїжджаючи спочатку до Вільна (зараз Вільнюс – столиця Литви), а згодом – до Петербурга, Павло Енгельгардт забрав із собою на чужину разом з іншими слугами й Тараса.

Ви знаєте, що 22 квітня 1838 року Тарас Шевченко отримав жадану волю, а вже наступного дня став учнем Петербурзької академії мистецтв. У 1840 році вийшла його перша збірка поезій «Кобзар». Навесні 1843-го, після 14-річного перебування на чужині, митець уперше на кілька місяців приїхав до України. Спостережливий і вразливий, він побачив, що рідна земля стогне в ярмі панщини, а останні сліди козацької вольниці зникають навіки.

Другий приїзд Шевченка в Україну (1845–1847 рр.)

У березні 1845 р. Тарас Шевченко закінчив Академію мистецтв і вирушив на Батьківщину. Перед цим у Петербурзі продав видавцеві всі свої твори, щоб було за що жити. Як і під час попереднього приїзду, зупинявся у різних поміщиків малювати портрети, відвідував друзів. Працював художником в Археографічній комісії, багато подорожував Київщиною, Полтавщиною, Чернігівщиною тощо. Змальовував пам'ятки архітектури, чарівні куточки природи, записував народні перекази, пісні. А ще натхненно займався літературною творчістю. Упродовж квітня – червня 1846 р., перебуваючи в Києві, переписав свої поезії до окремих зошитів та об'єднав в альбом під назвою «Три літа».

Митець підтримував приязні стосунки з відомими українцями, зокрема з істориком Миколою Костомаровим. У Костомарова часто збиралася патріотично налаштована молодь, яка об'єдналась

у **Кирило-Мефодіївське братство** – таємне товариство, назване іменами відомих слов'янських просвітителів Кирила й Мефодія. Кобзар і припустити не міг, що через це разом із друзями опиниться за тюремними ґратами.

Він планував працювати викладачем малювання в Київському університеті Святого Володимира, хотів організувати академію мистецтв для обдарованих дітей, виношував ідею нового видання «Кобзаря». Однак ці мрії не здійснилися.

Перші три місяці 1847 р. Шевченко перебував на Чернігівщині, багато малював і писав. А на початку квітня вирушив до Києва. Але коли дніпровський пором причалив до київського берега, Шевченка арештувала поліція. В описі вилучених речей зазначено: *«Серед паперів знайдено рукописну книгу з віршами його творчості [ред.: тут ідеться про збірку «Три літа»], з них деякі – бунтівничого й злочинного змісту»*. Сталося це 5 квітня 1847 року.

Приводом до арешту поета був донос одного зі студентів про існування в Києві Кирило-Мефодіївського братства. Шевченка відправили в Петербург, де проходило досудове розслідування, і посадили в Петропавлівську фортецю. На допитах ув'язнений повів себе надзвичайно благородно, дуже розумно й обережно. Він категорично заперечив свою участь у товаристві, а тому залишив без відповіді десяток запитань щодо братства. Відповідав лише на ті запитання, що стосувалися його самого. Свої взаємини з Костомаровим і Кулішем представив так, ніби з ними нечасто зустрічався, а про інших братчиків сказав, що їх дуже мало знає. Свідчення свої писав сам, і з-під його пера не вийшло жодного слова, що могло б когось хоч чим-небудь скомпрометувати.

У Петропавлівській фортеці Шевченко написав 11 поезій, відомих під загальною назвою **«В казематі»¹**.

Наприкінці травня за результатами слідства цареві Миколі I подали висновки про роль кожного з обвинувачених та пропозиції щодо покарання. Про Шевченка написали таке: *«Він набув серед своїх друзів славу знаменитого українського письменника, а тому вірші його подвійно шкідливі й небезпечні... З огляду на бунтівничий дух і зухвальство, що виходять за всякі межі, треба визнати його за одного з найважливіших злочинців»*. Зважаючи на те, що Шевченко мав міцну будову тіла, цареві запропонували віддати поета на службу у військо в далекому Оренбурзі. Микола I власноручно дописав: *«Під найсуворіший нагляд, із заборonoю писати й малювати»*. Кара, визначена Шевченкові, була найтяжчою.

Почалися десять років страшної неволі й солдатської муштри...

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

На Різдво – 25 грудня 1845 р. – у м. Переяславі під час важкої хвороби (двостороннього запалення легень) Т. Шевченко написав вірш «Заповіт».

¹ **Каземат** – тут: одиночна камера для ув'язнення у фортеці, цитаделі.

Думаючи про можливу смерть, поет вирішив сказати людям останнє слово. Але якби тільки хвороба була причиною створення цієї поезії, то ми мали б приватний, а не громадянський заповіт. Відвідуючи сотні сіл, митець відчував відгомін спалахів селянських повстань по всій Україні. Отже, вірш був результатом постійних роздумів поета про долю України, про її звільнення від національної та соціальної неволі.

У перших строфах вірша засобами народної символіки Шевченко змальовує поетичний образ України. У наступних рядках мова стає уривчастою, схвильованою, бо про ворогів вітчизни автор не може говорити спокійно.

Спочатку вірш не мав назви. Під загальновідомою назвою «Заповіт» уперше надруковано вже після смерті Шевченка у виданні «Кобзаря» 1867 року.

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі¹
Серед степу широкого
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани, і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога.

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

▲ Вид на Дніпро із Чернечої гори (Тарасової гори), де поховано Тараса Шевченка, м. Канів (фото)

¹ Поховати «на могилі», а не «в могилі» означає бути похованим на козацькому кургані.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розгадайте зашифровані слова. Як ці слова пов'язані з Тарасом Шевченком і його творчістю?

2. За жанром «Заповіт» Т. Шевченка – це
 А балада Б дума В поема Г ліричний вірш

АНАЛІЗУЄМО

3. Що ви відчуваєте, читаючи вірш «Заповіт»? Які емоції він у вас викликав?

4. Поділіть вірш на три умовні частини за змістом. Визначте основну думку кожної з них.
5. Яка панорама України розкривається перед вами? Повторення яких звуків під час зображення пейзажу допомагає авторові вплинути на уяву читачів?
6. До чого спонукає автор своїх співвітчизників в останній частині твору? Чому, на вашу думку, поет не використовує для цього окличних речень?
7. Дослідіть, як змінюються ритм та інтонація під час читання вірша. Які рядки більш енергійні, поривчасті, з недовомовленостями? Чи пов'язано це зі зміною настрою ліричного героя?
8. Знайдіть і зачитайте рядки, які свідчать про невіддільність постаті поета від України.
9. Випишіть із вірша епітети, які часто вживають у фольклорних творах. Яку роль ці засоби відіграють у творі?
10. Визначте, що символізує в поезії «Заповіт» кожен образ (один символ зайвий).

Образ	Символ
1 степ	А майбутнє
2 могила (курган)	Б козацька доблесть
3 сім'я	В воля
4 кайдани	Г боротьба
	Д гноблення

11. Побудуйте ланцюжок асоціацій до слова *сім'я*. Які із цих асоціацій співвідносні з мотивами вірша Т. Шевченка?
12. До якого виду лірики відносимо вірш «Заповіт» (філософської, пейзажної, громадянської, лірики про кохання)? Поясніть свою відповідь.

МІРКУЄМО

13. Про кого, відчуваючи наближення смерті, більше турбується поет: про себе чи про долю рідного народу, його майбутнє? Доведіть свою думку на основі прочитаного. У якій строфі вірша особисті й громадянські мотиви зливаються в один?

14. Як ви розумієте рядки «А до того я не знаю Бога»? Чи свідчать вони, що поет відкидав Бога та не вірив у нього? Поясніть свою відповідь.
15. Тараса Шевченка у світовому культурному просторі називають пророком. Яку долю він пророчить Україні? Чи згодні ви з тим, що «Заповіт» єднає минуле, теперішнє, майбутнє? Поясніть свою відповідь.

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У 1845 році, під час другого приїзду в Україну, Т. Шевченко написав **поему** «Кавказ», спрямовану проти загарбницької політики Російської імперії.

Із 1817 року російське самодержавство розпочало активні військові дії на Кавказі за підкорення гордих, волелюбних горян. Війна тривала близько пів століття (до 1864 р.).

Цар Микола I кинув на Кавказ 250-тисячну армію. Сильний духом кавказькі горці чинили затятий спротив. У цій війні загинув друг Т. Шевченка – художник Яків де Бальмен¹. Сумна звістка стала поштовхом до написання поеми «Кавказ».

Але причина написання твору інша: Шевченко був захоплений мужністю горців, палав гнівом до справжніх винуватців смерті його друга – російських колонізаторів². Саме вони змушували тисячі людей воювати за імперські інтереси.

Поему «Кавказ» Шевченко **присвятив** полеглому Якову де Бальмену. Крім присвяти, щоб глибше передати свій біль, поет використовує **епіграф** – слова скорботи біблійного пророка Єремії, відомого як пророка, що плаче.

ЦІКАВО ЗНАТИ

На початку поеми «Кавказ» Шевченко змальовує образ **Прометея**.

За давньогрецькими міфами, Прометей – це титан³, який викрав вогонь із гори Олімп і віддав його людям, урятувавши їх від голоду й холоду. За це Зевс – головний із богів-олімпійців, бог грому й блискавок – звелів прикувати Прометея до однієї зі скель Кавказу й пробити списом груди. Щоранку до титана прилітав орел і гострим дзьобом виривав печінку. Та вона виростала за ніч. Багато тисячоліть терпів Прометей тяжкі муки, аж поки Геракл убив орла й визволив титана.

Образ Прометея **символізує** нескореність, незламного борця за щастя, ворога тиранії. У поемі Шевченка незламність, героїзм, сила духу античного героя накладаються на узагальнений образ кавказьких горців.

¹ **Яків де Бальмен** – український художник-аматор, закінчив Ніжинську гімназію вищих наук, автор кількох рукописних повістей, проілюстрував рукописний «Кобзар» Т. Шевченка (1844 р.); граф, офіцер, служив у російській імперській армії.

² **Колонізатор** – тут: той, хто насильно захоплює яку-небудь країну чи область.

³ **Титан** – тут: у міфології – божество із числа велетнів, які повстали проти богів Олімпу.

КАВКАЗ

САТИРИЧНА ПОЕМА

Щирому моєму Якову де Бальмену
Кто дасть главѣ моїй воду,
И очесѣмъ моимъ источникъ слѣзъ,
И плачуся и день и ночь о побити́нныхъ...

Єремія (9:1)¹

За гóрами гóри, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий добрі ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові –
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий² не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю³ з Тобою⁴ стати!
Не нам діла Твої судити!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замінити
Кровавим потом і слюзами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм Твоїй силі
І духу живому.

Символічний образ Прометея
серед могутніх Кавказьких гір

▲ Гюстав Моро. Прометей

Монолог-звернення
ліричного героя до Бога

¹ «Ой, коли б голова моя стала водою, а око моє – за джерело слюзи, то я плакав би вдень і вночі над побитими доньки народу мого!» (Біблія. Старий Заповіт. Книга пророка Єремії. Переклад українською мовою професора Івана Огієнка, 1962 р.).

² Несі́тий – тут: ненажерливий.

³ Ста́ти на прю (застаріле, книжне) – вступити в боротьбу з ким-небудь.

⁴ Ідеться про Бога, тому займенник Тобою пишемо з великої букви.

Встане правда! встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язики¹
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кривавії ріки!
За гóрами гóри, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.

Жахливі
наслідки війни

Отам-то милостивії² ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костями
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих,
Проливих тайно серед ночі!
А матерних гарячих сльоз!
А батькових старих, кривавих,
Не ріки – море розлилось,
Огнєнне море! Слава! Слава!
Хортам, і гончим³, і псарям⁴,
І нашим батюшкам-царям
Слава.

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете!
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас слава
І воля святая!

Поміркуйте, кого звеличує
ліричний герой та якими
словами підбадьорює.

Чурек⁵ і сакля⁶ – все твоє,
Воно не прошене, не дане,
Ніхто й не возьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас!.. На те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи!..

Звернення колонізатора-
пропагандиста до горців.
Вихваляння «здобутками»
імперської держави

¹ Усі язѝки – тут: усіма мовами.

² «Мѝлостивѝ ми...» – сатиричне пародіювання офіційної мови царських маніфестів.

³ Хорт, гóнча – мисливські собаки.

⁴ Псар – людина, що доглядала за мисливськими собаками й ходила з ними на полювання.

⁵ Чурек – прісний хліб у кавказьких горців.

⁶ Сакля – житло в кавказьких горців.

І од глибокої тюрми
 Та до високого престола –
 Усі ми в золоті і голі.
 До нас в науку! ми навчим,
 Почому хліб і сіль почім!
 Ми християне: храми, школи,
 Усе добро, сам Бог у нас!
 Нам тільки *сакля* очі коле:
 Чого вона стоїть у вас,
 Не нами дана; чом ми вам
 Чурек же ваш та вам не кинем,
 Як тій собаці! Чом ви нам
 Платить за сонце не повинні!
 Та й тільки ж то! Ми не погане,
 Ми настоящі християне,
 Ми малим ситі!.. А зате!
 Якби ви з нами подружили,
 Багато б дечому навчились!
 У нас же й світа, як на те –
 Одна Сибір неісходима,
 А тюрм! а люду!.. Що й лічить!
 Од молдованина до фіна
 На всіх язиках все мовчить,
 Бо благоденствує! У нас
 Святу Біблію читає
 Святий чернець і навчає,
 Що цар якийсь-то свині пас
 Та дружню¹ жінку взяв до себе,
 А друга вбив. Тепер на небі.
 От бачите, які у нас
 Сидять на небі! Ви ще темні,
 Святим хрестом не просвіщенні,
 У нас навчіться!.. В нас дери,
 Дери та дай,
 І просто в рай,
 Хоч і рідню всю забори!
 У нас! чого-то ми не вмієм?
 І зорі лічим, гречку сієм,
 Французів лаєм. Продаєм
 Або у карти програєм
 Людей... не негрів... а таких,
 Таки хрещених... но *простих*.
 Ми не гішпани², крий нас, Боже,
 Щоб крадене перекупать,
 Як ті жиди. Ми по закону!..

▲ Франц Рубо. Кавказька війна

¹ Дру́жно – дружина товариша, друга.

² Гішпа́ни – іспанці, відомі піратством на морі; тут – завойовники.

По закону апостола
Ви любите брата!
Суєслови¹, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу!
Та й лупите по закону
Дочці на кожушок,
Байстрюкові² на придане,
Жінці на патинки³.
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

Гнів ліричного героя.
Викриття фальшивості
слів колонізатора

За кого ж Ти розіп'явся,
Христе, Сине Божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини... чи, може,
Щоб ми з Тебе насміялись?
Воно ж так і сталось.

Храми, каплиці, і ікони,
І ставники⁴, і мирри⁵ дим,
І перед образом Твоїм
Неутомленніє поклони.
За кражу, за войну, за кров,
Щоб братню кров пролити, просять
І потім в дар Тобі приносять
З пожару вкрадений покров!!
Просвітились! та ще й хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям!..
Все покажем! тільки дайте
Себе в руки взяти⁶.
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як і носити!.. і як плесті
Кнути узлувати –
Всьому навчим; тільки дайте
Свої сині гори
Остатнії... бо вже взяли
І поле, і море.

Поміркуйте, чого можуть
навчити колонізатори. Що
просять в обмін за «науку»?

¹ Суєсло́в – пустобрех; той, що схильний до довгих, беззмістовних розмов.

² Байстру́к – тут: (*зневажливе, лайливе*) позашлюбна дитина.

³ Паті́нки – (*застаріле*) взуття.

⁴ Ставни́к – великий церковний свічник.

⁵ Мі́рра – ароматична смола деяких тропічних дерев; пахучі речовини використовують під час церковних обрядів.

⁶ «Себе в ру́ки взяти» – поневолити, зробити безправними.

Звернення до Якова де Бальмена

 ПЕРЕВІРЯЄМО

- ## АНАЛІЗУЄМО

-

- Слава! Слава!
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям
Слава.

7. Прочитайте уривок, у якому автор показує жахливі наслідки війни. Як у цьому уривку розкрито потворну суть російського самодержавства в особі царя Миколи І?
8. Чи вдалось авторові, на вашу думку, показати справжнє обличчя самодержавства? Наведіть приклади з тексту твору.
9. Об'єднайтеся в групи й виберіть одну-дві з поданих морально-етичних проблем. Розкажіть, як цю проблему розкрито в поемі «Кавказ».

підступність

лицемірство

аморальність

убивство

наси́льство

грабіж

пихатість

10. Прочитайте звернення колонізатора-пропагандиста до горців. У чому виявляється підступність російського пропагандиста? Як він намагається сподобатися, переконати у своїх нібито добрих намірах, якими «здобутками» своєї імперської держави вихваляється?
11. Прокоментуйте ваше розуміння присвяти та епіграфа до поеми. На якій думці акцентує автор наприкінці твору, звертаючись до Якова де Бальмена?
12. Визначте художній засіб, який є провідним у кожному уривку (один художній засіб зайвий).

Уривок твору

Художній засіб

1 А сльоз, а крові? Напоїть всіх імператорів
би стало з дітьми і внуками...

А метафора

2 А матерних гарячих сльоз! А батькових
старих, кривавих.

Б епітет

3 Довелось запить з московської чаші
московську отруту!

В порівняння
Г гіпербола

13. Доведіть, що в основі композиції твору лежить протиставлення двох мотивів.

Мотиви поеми

Викриття загарбницької політики
російського самодержавства

Співчуття поневоленим народам,
прославлення борців за волю

МІРКУЄМО

14. Прочитайте два уривки. Який із них відображає принцип рівноправності й самовизначення народів, а який – імперську¹ ідеологію? Поясніть свою відповідь. Чим, на вашу думку, небезпечна імперська ідеологія?

Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Встане правда! встане воля!
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.

15. Прочитайте висловлення Богдана Лепкого. Чому він стверджує, що поема «Кавказ» схожа на вулкан? Які аргументи наводить для підтвердження своєї думки?

«Кавказ» вибухає перед читачем, як вулкан...
Ця поема валить, трощить, палить, убиває іронією, морозить правдою, сліпить блискавками порівнянь, поки в сердечнім споміні друга не знайде кінцевого тихого акорду (Б. Лепкий).

¹ Імперський – проіннятий духом національної вищості над іншими народами й державами.

16. Розгляньте подані зображення. Поміркуйте, чому з початку російсько-української війни в соціальних мережах, на вулицях міст і сіл українці почали масово поширювати зображення з афоризмом Т. Шевченка. До кого, на вашу думку, звертається поет?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Знайдіть у творі Т. Шевченка 4–5 висловів, які стали афористичними (крилатими). Створіть спільно за допомогою технічних засобів плакат (постер) з одним із афоризмів. Презентуйте одноліткам результати своєї роботи.
18. Створіть «хмару» слів у вигляді скелі до образу Прометея або до поеми «Кавказ» загалом.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Іронія (грецьк. *eironeia* – лукавство, глузування, удавання) – художній засіб, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення. Іронія – це насмішка, замаскована зовнішньо привабливою формою. У поемі «Кавказ» іронія стає засобом викриття колоніальної політики російського самодержавства. **Наприклад:**

*Од молдованина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!*

Сарказм (грецьк. *sarkasmos* – терзання) – викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена ненависті й гнівного презирства.

Сарказм, на відміну від іронії, не має подвійного, часто прихованого значення. Гнів, ненависть часто поєднані з глузуванням, кепкуванням. Наприклад, у поемі «Кавказ» гнівна сатира на війну – царське полювання – переростає в глибокий сарказм, з яким поет проголошує славу «хортам і гончим, і псарям, і нашим батюшкам-царям». Отже, ми бачимо, що Шевченко, глузуючи, поставив самодержця в один ряд із хортами, гончими, псарями.

ЧИТАЦЬКИЙ КЛУБ

Перейдіть за посиланням або зіскануйте QR-код і прочитайте виразно вірш Тараса Шевченка «Мені тринадцятий минало...».

<https://nx.litera.ltd/s/ocHjKmGGyzTJtDR>

Поясніть, як за допомогою контрасту авторові вдалося передати драматизм почуттів ліричного героя.

Володимир СОСЮРА (1898–1965)

Володимир Сосюра народився у містечку Дебальцеве на Донеччині. Дитячі роки минули в селищі Третя Рота (тепер частина міста Лисичанська Луганської області).

«Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама – якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці й усе вона хоче кудись полетіти», – згадував майбутній поет у своєму романі «Третя Рота».

Після закінчення сільської школи Володимир учився у ремісничому училищі, а згодом – в агрономічній школі. Працював на заводі, на шахті та продовжував здобувати освіту в Харківському інституті народної освіти.

У 20-ті роки минулого століття Володимир Сосюра став одним із найпопулярніших і найулюбленіших ліриків. Особливою задушевністю вирізняються його вірші, присвячені дружині Марії.

Творчість Сосюри – це вірші, поеми, автобіографічний роман.

Ніжний, щирий, з любов'ю в серці й м'юкою в душі, тонкий лірик, що співав про одвічне кохання, про незгасну любов до свого народу, про вічну хвалу життю. Співав інколи за неможливих для лірики, для творчості взагалі, обставин, бо коли ревуть гармати, замовкають музи. А він усе ж співав. Він любив епітет солов'иний – солов'їні далі, солов'їна пісня. Його самого часто звали солов'єм України, але який же предивний цей наш соловей (Борис Антоненко-Давидович).

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Під час Другої світової війни, у травні 1944 року, у визволеному від фашистів Києві Володимир Сосюра написав патріотичний вірш **«Любіть Україну!»**, у якому змалював ліричний образ «вишневої» України, що постає в зримих картинах – у квітці, у хвилях Дніпра, у дитячій усмішці. Для підняття духу захисників / захисниць така поезія була надзвичайно потрібною, адже з важкими боями та величезними втратами доводилося відвойовувати кожен клатик української землі. Вірш **«Любіть Україну!»** друкували на листівках, які скидали з літаків над окупованою територією.

Але згодом саме за цю поезію тогочасний режим, який придушував будь-які прояви національного духу, почав цькувати письменника, звинувачуючи в надмірній любові до України.

▶ Анжела Юрківська.
Витинанка «Квітуча
Україна».
Інтерпретація
мозаїчного панно
Галини Зубченко,
Григорія Пришедька
«Квітуча Україна»
(м. Маріуполь)

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ!

Любіть Україну, як сонце, любіть,
Як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Без неї – ніщо ми, як порох і дим,
розвіяний в полі вітрами...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
як очі її ніжно-карі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

у квітці й пташині, в кривеньких тинах,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячій усмішці, в дівочих очах,
і в стягів багряному шумі...

Як та купина¹, що горить – не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків і у хвилях Дніпра,
у хмарах отих пурпурових,

¹ Неопалима купина – народна назва ясенця, багаторічної лікарської рослини. У Біблії згадана як терновий кущ, що горів і не згорав; у сучасній мові – символ безсмертя.

в огні канонад¹, що на захід женуть
чужинців в зелених мундирах²,
в багнетах³, що в темі пробивають нам путь
до весен, і світлих, і щирих...

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну.

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину...
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Вкраїну.

Любіть у труді, у коханні, в бою,
в цей час, як гудуть батареї⁴...
Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею!

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Виберіть ілюстрацію, на якій зображено згаданий у поезії В. Сосюри «Любіть Україну!» символ безсмертя.

А

Б

В

2. Яке дієслово автор найчастіше повторює у творі? З якою метою він це робить?
3. Знайдіть у вірші слова, які «підказують», що твір написано в період воєнного лихоліття.

АНАЛІЗУЄМО

4. Якою постає Україна у вашій уяві під час читання поезії? Які почуття пробуджує цей твір?
5. Які аргументи та застереження наводить автор, спонукаючи українців / українок любити Україну? Зачитайте відповідні рядки. Чи згодні ви із цими аргументами та застереженнями? Які аргументи, застереження ви самі можете навести?

¹ **Канона́да** – часте й тривале стріляння з багатьох гармат.

² **Чужинці в зелених мундирах** – солдати гітлерівської армії.

³ **Багне́т** – колюча зброя, яку зазвичай насаджують на кінець дула рушниці; штик.

⁴ **Батаре́я** – військовий підрозділ, що має у своєму складі кілька артилерійських установок; гармати, що є на озброєнні в такому підрозділі.

6. Дослідіть на основі тексту, у яких образах постає Україна в уяві ліричного героя, де її можна побачити, почути. Доповніть цей перелік кількома образами на основі свого життєвого досвіду.

7. Хтось із вас має виписати зорові образи, використані в поезії, а хтось – слухові. Перевірте одне в одного правильність виконання. Поясніть, для чого автор використав таке розмаїття художніх образів.

Наприклад: темна ніч – зоровий образ; регоче вітер – слуховий образ.

8. Пригадайте, що таке анафора. Знайдіть приклади анафори у вірші. З якою метою використано цей художній засіб?
9. Доберіть із тексту епітети до кожного поданого художнього образу. Який із образів, на вашу думку, найбільш поетичний, образний? Поясніть свою відповідь.

10. Зіставте образ України, змальований у вірші В. Сосюри «Любіть Україну!», з образом України з вірша Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...». Що ви помітили спільне та відмінне?
11. Сформулюйте ідею вірша. У яких словах вона виражена?
12. Визначте віршовий розмір (ямб, хорей, дактиль, амфібрахій, анапест) і спосіб римування твору (суміжне, перехресне).

МІРКУЄМО

13. Прочитайте подані уривки. Поясніть, як ви їх розумієте.

*Любіть Україну..
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.*

*Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну.*

14. Чому ліричного героя вірша можна назвати справжнім патріотом? Чи актуальним є питання патріотизму в сучасній Україні?

Патріотизм – любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

15. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Намалюйте або створіть із використанням штучного інтелекту ілюстрацію до вірша «Любіть Україну!». Доберіть до неї назву.

Варіант Б. Доберіть музичний супровід до вірша «Любіть Україну!». Прочитайте поезію під музичний супровід.

«Коли говорять гармати, музи мовчать», – стверджує давнє римське прислів'я. Однак упродовж усього періоду збройної агресії проти нашої країни українські митці НЕ МОВЧАТЬ. Вони фіксують війну у своїй творчості, підтримують і надихають, не дають зневіритися. Доводять, що ми – нескоримі.

- ◆ Яку роль у реаліях сьогодення важить поетичне слово?
- ◆ Чи згодні ви, що поезія має дивовижну силу: здатна приглушити душевний біль, надати сили, розпалити бажання творити й жити?

Пропонуємо вам кілька віршів, написаних у час війни. У них відображено наше сьогодення та віру в завтра.

Мар'яна САВКА
(Народилась у 1973 р.)

Письменниця, літературознавиця, публіцистка Мар'яна Савка народилася на Тернопільщині. Закінчила філологічний факультет Львівського університету імені І. Франка. У юності займалася співом і театром. Співзасновниця та головна редакторка «Видавництва Старого Лева».

«З дитинства, – пригадує поетеса, – мене оточувало дуже багато книжок, бо мої батьки мали гарну бібліотеку. Кілька полиць були тільки моїми – з найкращими дитячими книжками... Мені так подобалося читати, що я собі мріяла й про якусь таку професію. Сиди собі, читай! Але ж ви знаєте, що мрії збуваються. Тепер я і пишу книжки, і видаю, і, звичайно ж, читаю! І це справжня насолода!»

Вірші М. Савки ввійшли до антології сучасної української поезії «МЕТАМОРФОЗИ: 10 українських поетів останніх десяти років» (2011 р., укладач Сергій Жадан) та перекладені багатьма мовами.

Пані Мар'яну називають найжіночнішою поетесою, «жінкою з голосом чорних шовковиць», яка любить джаз і Бостон.

МІЙ БОГ ФОРМУЄ ВСЮ НІЧ БАТАЛЬЙОНИ...

Мій бог формує всю ніч батальйони,
Прицільно стріляє, веде бої.
Мій бог толерує¹ мої прокльони
І протирає скельця свої.

Мій бог не ховається поза спину,
Він над дітьми розстеляє покров².
Мій бог скуповує кровоспинне
Й стає у чергу здавати кров.

Мій бог не може поки що спати,
Коли вся країна на варту встає.
Мій бог дозволяє мені не прощати
І називати усе як є.

▲ Аліна Гончарова.
Невидимий захисний щит

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Написати вірш «Мій бог формує всю ніч батальйони...» Мар'яну Савку спонукали події
А Другої світової війни
Б російсько-української війни
В боїв під Крутами
Г битви під Жовтими Водами

АНАЛІЗУЄМО

2. У чому ви вбачаєте унікальність прочитаної поезії? Який рядок твору привернув вашу увагу?
3. Опишіть настрій ліричної героїні. Якими почуттями, емоціями він сповнений?
4. Чому, на вашу думку, слово *бог* авторка пише з малої букви? Чи можна цей образ вважати узагальненим? Чому?
5. Знайдіть рядки, у яких виражено всенародний характер боротьби. Чи робить це країну, яка перебуває в стані війни, сильнішою?
6. Зіставте вірш М. Савки «Мій бог формує всю ніч батальйони...» та репродукцію картини А. Гончарової «Невидимий захисний щит». Визначте спільні мотиви цих творів. Як ви думаєте, які душевні пориви, життєві устремління об'єднують двох авторок?
7. Визначте віршовий розмір поезії та спосіб римування.

МІРКУЄМО

8. Поясніть, як ви розумієте слова: «Мій бог толерує мої прокльони». Чи легко богові в цій ситуації залишатися толерантним? Як про це сказано в тексті?
9. Що означає бути толерантним / толерантною? Чи завжди вам вдається бути таким / такою?

Толерантний – поблажливий, терпимий до чийось думок, поглядів, вірувань тощо.

¹ **Толерувати** – виявляти толерантність до кого-, чого-небудь; терпіти.

² **Покрів** – верхній шар, який покриває що-небудь.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

10. Знайдіть в інтернеті й перегляньте відео з ютуб-каналу «Дивіться, митець!», розміщене 2 лютого 2023 року, де Мар'яна Савка читає свій вірш «Мій бог формує всю ніч батальйони...». Підготуйтеся до виразного читання твору.

Сергій ЖАДАН
(Народивсь у 1974 р.)

Поет, прозаїк, драматург, перекладач, співак і музикант Сергій Жадан народивсь у місті Старобільську Луганської області.

Закінчив філологічний факультет Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Співзасновник та учасник рок-гурту «Жадан і собаки», колектив якого випустив кілька музичних альбомів на вірші поета.

Творчий доробок С. Жадана – десятки поетичних збірок, романів, а також переклади з німецької та англійської мов. Його персонажі прагнуть вирватися за межі й кордони реальності, розірвати зашморг буденності та знайти своє покликання. Твори митця перекладено багатьма мовами, а він сам нагороджений відзнакою «Золотий письменник України».

Виступаючи з концертами в Україні та за кордоном, Сергій Жадан збирає кошти на допомогу українським захисникам і захисницям. У 2024 р. вступив на службу до лав Збройних сил України.

ЧЕКАЮТЬ ВЕЧОРА ЛЮДИ, СХОЖІ НА РАВЛИКІВ...

Чекають вечора люди, схожі на равликів,
так гірко сплять на вокзалах, так глибоко.
Ламана лінія кордону, мов соснова гілка.
Дорога важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле.

Вперті равлики беззахисної Європи.
Жінки, що залишили вдома чисту постільну білизну.
Діти, що не відпускають материнську руку,
як прищеплені до яблуні гілки не відпускають теплий стовбур.

Ми потребуємо дива, потребуємо льодяників надії,
дотиків радості, променів, що пробивають темряву.
Що ти візьмеш, малий равлику, вибираючись із згорілого дому?
Насамперед віру в те, що ти сюди неодмінно повернешся.

Упокорений час шаленців і втікачів.
Запекла віра тих, хто зійшов на вокзалі вигнання.
Завжди пам'ятати розташування меблів у батьківському домі.
Ховати в кишені ключі, як засушену квітку.

Ось ця дорога – нині позначена безголоссям,
ночівлі ці – подорожні, поміж дощем і тишею.
Будьте мужніми, равлики, будьте гідними цієї мандрівки,
ви – позбавлені дому, проте не позбавлені серця.

▲ Сергій Ткаченко. Переселенець

ПЕРЕВІРЯЄМО

- Відповідно до вірша Сергія Жадана «Чекають вечора люди, схожі на равликів...» вимушені переселенці сплять
А у будинках
Б у готелях
В на вокзалах
Г у квартирах

АНАЛІЗУЄМО

- Що ви уявляєте, читаючи вірш «Чекають вечора люди, схожі на равликів...»?
- Яких саме людей змальовує автор в образі равликів? Чи випадково поет використав таку незвичну алегорію та чи вдалою вона є? Поясніть свої відповіді. А яке порівняння дібрали б ви?
- Чому люди-равлики змушені залишати свої домівки? Що в цей момент, на вашу думку, вирує в їхніх душах і серцях?
- Що, на думку ліричного героя, має взяти із собою людина, залишаючи рідний дім? Прочитуйте відповідні рядки й поясніть, як ви їх розумієте.
- Виберіть один-два з поданих художніх образів. У якому контексті використано цей образ у поезії? Поясніть, як ви його розумієте.

льодяники
надії

промені, що
пробивають темряву

дорога, позначена
безголоссям

дотики
радіості

7. Розгляньте зображення. З якими рядками твору вони асоціюються? Як ці рядки допомагають передати жахливі наслідки війни?

8. Стверджуючи, що «ми потребуємо дива», автор використовує займенник у формі першої особи множини. Як ви думаєте чому? На яке диво очікують вимушені втікачі?
9. Відомо, що під час воєнних конфліктів найбільше страждають діти. Як про це образно сказано в поезії?
10. Хтось із вас має виписати слова, за допомогою яких автор передає смуток і жаль, а хтось – слова, за допомогою яких передано сподівання та надію.
11. Прочитайте два останні рядки вірша. Як ви їх розумієте? До чого закликає поет вимушених подорожніх?
12. Розгляньте репродукцію картини Сергія Ткаченка «Переселенець». Який її загальний настрій? Чим зображене перегукується з віршем Сергія Жадана?

МІРКУЄМО

13. Поясніть, чому автор називає равликів упертими, а Європу беззахисною. Чи можна впертість людей-равликів у контексті поезії вважати негативною рисою?
14. Поясніть, як ви розумієте поданий нижче уривок із тексту. Що для вас означає поняття *рідний дім*? Можливо, це не лише речі, які ми в ньому зберігаємо, але й близькі люди, наші спогади, наше минуле?

Дорога важка, коли несеш на спині свій дім і своє минуле.

15. Поміркуйте, які життєві цінності пропагує автор.

Для додаткового читання

Олена Рижко. «Дівчина з міста».
Ольга Купріян. «Солоні поцілунки».
Галина Пагутяк. «Королівство».
Ніна Бічуя. «Звичайний шкільний тиждень».
Олександр Зубченко. «Перемагаючи долю».
Макс Кідрук. «Мексиканські хроніки».

ЗЁРНА ІСТИНИ В БАЙКАХ І ГУМОРЕСКАХ

Вибір майбутньої професії – справа не з легких. Сьогодні є багато онлайн-платформ і центрів, які допомагають проаналізувати власні схильності, здібності, краще зрозуміти свої професійні інтереси. Спеціальні тестування, наче рентгенівські окуляри, дають змогу побачити в собі речі, про існування яких ви навіть не замислювалися.

- ◆ Чи задумувалися ви вже про свою майбутню професію?
- ◆ Чому вибір професії – це відповідальна справа?

Ще у XVIII столітті філософ Григорій Сковорода ділився міркуваннями щодо вибору справи за покликанням. Поради мислителя не втратили актуальності й сьогодні.

▲ Григорій Сковорода (фрагмент). Віктор Ковтун

Григорій СКОВОРОДА (1722–1794)

Григорій Сковорода – письменник, філософ, просвітитель, педагог, музикант, співак. Народився у с. Чорнухи на Полтавщині в сім'ї малоземельних селян із козаків. Навчався в Києво-Могилянській академії, знав багато мов, грав на флейті, сопілці, скрипці, органі.

У 1742–1744 роках Сковорода співав у придворній капелі в Санкт-Петербурзі. Відтак повернувся до Києва та, бажаючи побачити більше, упродовж майже п'яти років відвідував різні країни Європи, слухав лекції знаменитих професорів.

Повернувшись в Україну, викладав поетику (поетичне мистецтво) в Харківському колегіумі, працював домашнім учителем, а згодом став мандрівним педагогом-просвітителем. І ця мандрівка тривала до самої смерті – чверть століття. Сковорода ніколи не розлучався з Біблією, своїми творами та сопілкою чи флейтою. Йому хотілося пізнавати світ і себе в ньому. Тому й мандрував селами та містами, ділився своїми поглядами. Слава про філософа розходилася широко, і багато хто бажав його бачити й чути. Він був тим, кого запрошували для бесід, адже розмова заміняла в ті часи інтернет. Про цей період життя великого українця Дмитро Павличко писав:

*І, виламавши палицю із тину,
Він темними байраками пішов
Кріпацьким дітям викладатъ латину,
Бентежити думками рабську кров.*

Сковорода писав філософські тексти (трактати, діалоги), у яких викладав своє бачення з різних питань: як пізнати себе, що необхідно для щастя та любові, як обирати друзів тощо. Мислитель вважав, що найцінніші підказки – у серці кожної людини. Віддавав перевагу особистій духовній свободі. Не спокушався різними посадами й чинами. «Мені моя сопілка і вівця дорожча царського вінця», – гордо відповідав поет.

Поховали митця в селі Пан-Іванівка (нині – Сковородинівка) на Харківщині. На плиті його могили висічено: «Світ ловив мене, та не впіймав».

Пізнаймо зерна істини, якими так просто й щедро ділиться з нами мислитель у байках. Пориньмо у світ Сковороди!

ЦІКАВО ЗНАТИ

Сковорода уявляється нам стриженням під горщик вічним студентом (хоча помер він у 71 рік). Але всі його портрети є копіями з міфічного оригіналу – гравюри з нібито прижиттєвого портрета (якого ніхто не бачив). Отже, Сковорода міг виглядати геть інакше.

Сковорода любив ходити пішки та влітку жив у лісах-полях, а взимку – по хатах і монастирях. Але при цьому він полюбляв вишукані речі. Наприклад, його заможні друзі надсилали йому окуляри, які було непросто дістати в ті часи, дорогі музичні інструменти, виконані на замовлення за кордоном, сир пармезан, привезений із Європи (з інтернет-видання «Українки»; авторка Вікторія Шапаренко).

▲ Назар Дубів. Григорій Сковорода. Колаж

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Свої байки Г. Сковорода об'єднав у збірку «**Байки харківські**» (загалом 30 творів). Кожна з них складається з двох частин: у першій митець розповідає про якийсь випадок, а в другій подає мораль (повчання). Цю другу частину він називає «**силою**». У байках автор доводив, що основне для людини – праця і чесність, а не титули.

У байці «**Ворона й Чиж**» розвінчано короткозорість і егоїзм Ворони, яка назвала Чижжа жабою за те, що він зеленого кольору. У силі твору автор акцентує, що про людину слід судити не за зовнішніми якостями, а за її серцем і вчинками.

У байці «**Орел і Черепаха**» автор пояснює, що не треба Черепасі літати, бо то не її справа. Необхідно жити «за природою», тобто кожен має робити те, що вміє найкраще.

ВОРОНА Й ЧИЖ¹

БАЙКА

Недалечко від озера, з якого виглядали жаби, сидів на гілці Чиж та співав. Біля нього каркала Ворона й, бачачи, що Чиж без упину співає, промовила:

– Чого й ти тут дмешся, жабо?

– А чого це ти мене жабою називаєш? – спитався у Ворони Чиж.

– А того, що ти точно такий зелений, як он та жаба.

А Чиж і каже їй:

– Е, якщо я жаба, тоді ти ще більша жаба за внутрішнім своїм єством², бо з нього чути твій спів, дуже схожий на жаб'ячий.

Сила

Серце та звички людські, а не зовнішні риси, повинні свідчити про людину, хто вона є. Дерево з плоду пізнається.

ОРЕЛ І ЧЕРЕПАХА³

БАЙКА

На похилому над водою дубі сидів Орел, а поблизу Черепаха проповідувала своїй братії ось що:

– Хай йому абищо, тому літанню... Pokійна наша прабаба, дай боже їй царство небесне, навіки пропала, кажуть, за те, що почала було навчатися цієї клятої науки в Орла. Сам сатана її вигадав!..

– Слухай-но сюди, дурна! – урвав її проповідь Орел. – Не через те загинула твоя премудра прабаба, що літала, а через те, що взялася не за своє природне діло. А літати не гірше, ніж повзати.

Сила

Любов до слави й насолоди вабить багатьох до стану, зовсім для них неприродного. Що стан той значно вищий, то шкідливіше для них буває. І зовсім небагатьох мати народила, наприклад, до філософії та янгольського життя.

▲ Кадр із мультфільму «Черепаха Аха» (Телекомпанія «Малютко TV»)

¹ Переклад із давньоукраїнської Н. Косенко (за виданням: СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. ВД «Школа»).

² Єство – сукупність усіх фізичних і душевних сил та властивостей людини.

³ Переклад із давньоукраїнської Н. Косенко (за виданням: СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. ВД «Школа»).

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Байка – невеликий твір алегоричного характеру з повчальним змістом. Байки переважно віршовані. Утім, існують і прозові, наприклад байки Г. Сковороди чи Езопа. Байки зазвичай мають дві частини: оповідь (фабулу) та мораль.

Алегорія – наділення тварин, рослин, явищ природи чи предметів рисами людського характеру.

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Об'єднайтеся в малі групи (3–5 осіб). Знайдіть у кожному рядку одне поняття, яке найсуттєвіше пов'язане з Г. Сковородою. Презентуйте результати своєї групи.

Вікторина «Упіймай Сковороду»

1. Сопілка, трембіта, акордеон.	5. 100 грн, 200 грн, 500 грн.
2. Політика, філософія, економіка.	6. Харків, Львів, Вінниця.
3. Академія, ліцей, інститут.	7. Гумореска, байка, поема.
4. Африка, Європа, Америка.	8. Лікар, художник, співак.
2. Частину байки, у якій подано мораль (повчання), Г. Сковорода називає
А мораллю **В** висновком
Б силою **Г** думкою
3. З'ясуйте про якого персонажа байок Г. Сковороди йдеться в характеристиці (два персонажі зайві).

Характеристика

- 1 Судить про інших за зовнішніми якостями.
2 Займається тим, до чого не здатний / не здатна.

Персонаж

- А** Черепаха
Б Орел
В Ворона
Г Чиж

АНАЛІЗУЄМО

4. Розподіліть між собою байки «Ворона й Чиж» та «Орел і Черепаха». Перекажіть одне одному зміст першої частини байки.
5. Прочитайте уважно силу байки «Ворона й Чиж». Як ви розумієте цю думку?
6. Як ви розумієте згаданий у байці «Ворона й Чиж» вислів «дерево з плоду пізнається»?
7. Чому Орел назвав прабабу премудрою? Чи справді вона була розумною?
8. Прочитайте уважно силу байки «Орел і Черепаха». Яку думку доносить автор? Від чого нас застерігає?
9. Розкрийте алегорію образів Черепахи й Ворони (яких саме людей змальовано в цих образах).
10. Послухайте пісню на слова Ганни Чубач «Черепаха Аха». Що спільного, а що відмінного між цим твором та байкою «Орел і Черепаха»?

МІРКУЄМО

11. Чого навчає байка «Ворона й Чиж», а чого байка «Орел і Черепаха»? Чим схожі ці твори, а чим вони різняться?
12. Як ви розумієте слова, висічені на могилі Г. Сковороди: «Світ ловив мене, та не впіймав»?

13. Григорій Сковорода намагався допомогти людям стати щасливими. Чим він схожий, на вашу думку, з образом власника крамниці з повісті Анастасії Шевердіної «Крамниця щастя»?
14. Розгляньте на банкноті номіналом 500 грн малюнок фонтана (поруч із портретом Г. Сковороди). Що, на вашу думку, означає цей малюнок? Дізнайтеся, хто його автор.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

15. Створіть візитну картку до однієї з байок Г. Сковороди.
16. Створіть постер (плакат) для соціальної мережі за мотивами байки Г. Сковороди (на вибір).

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

У байці «Бджола та Шершень» розкрито суперечності між паразитичним існуванням і працею. Байку побудовано у формі діалогу між Бджолою та Шершнем. Називаючи Шершня «несосвітеним дурнем», Бджола засуджує тих, хто крадіжкою добуває мед. Для неї праця – найсолодша річ. Героїня бачить своє щастя в «природженій справі» (справі, до якої має природний нахил, здібності). *«І немає більшої радості, аніж жити за покликанням»*, – робить висновок автор.

Мотив «природженої справи» («сродної праці») – один з основних у байках Григорія Сковороди. Під цим поняттям розуміємо працю за покликанням, до якої людина має здібності. Така діяльність є природною потребою і найвищою насолодою для людини, а не просто засобом до існування.

БДЖОЛА ТА ШЕРШЕНЬ¹

БАЙКА

– Скажи-но мені, Бджоло, чого ти така дурна? Ти знаєш, що плоди твоєї праці не так для тебе самої, як для людей корисні, а тобі часто навіть шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе ви не припиняєте зятато збирати мед. Багато голів у вас, та всі безмозкі. Видно, що ви без пуття любите мед.

– Ти несосвітений дурень, пане раднику, – відповіла Бджола. – Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж лукаво його цупить. І ми б могли по-зłodійському добувати його, як іноді наші браття і роблять, якби ми тільки їсти любили. Та нам незрівнянно більша втіха – збирати мед, аніж їсти його. Для цього ми народжені й не перестанемо це робити, поки й помremo. А без цього жити, навіть розкошуючи в меду, для нас найлютіша смерть.

Сила:

Шершень – це образ людей, які живуть, крадучи чуже, і народжені лишень на те, щоб їсти, пити й тому подібне чинити. А Бджола – це

¹ Переклад із давньоукраїнської Н. Косенко (за виданням: СковороДАР. Життя, творчість, спадок: збірка творів / укл. Н. Федорак. ВД «Школа»).

символ мудрої людини, що трудиться в природженій справі. Багато Шершнів без пуття говорять: наприклад, для чого цей студент вивчився, а нічого не має? Нащо ж бо вчитися, коли не мати достатку?.. Та не розважають вони про слова з книги Сираха: *«Радощі серця – то життя людини»* і не розуміють, що природжена справа для неї – найсолодша розкіш. Погляньте на діла блаженної¹ природи й навчіться від неї.

Спитайте вашого хорта²: коли йому найвеселіше? «Тоді, – скаже він, – коли жену зайця». (...)

Погляньте на кота, що сидить перед вами. Коли він більш куражний³? Тоді, коли цілу ніч бродить або сидить біля норі, хоча, упіймавши мишу, не їсть її. Замкни бджолу в достатку – то чи не помре вона з нудьги в той час, коли може літати квітучими лугами?

Чи є що гірше, ніж купатися в розкоші та смертельно мучитися від праці без покликання? Нема більшої муки, як хворіти думками, а думки болючі через те, що позбавлені природженої праці. І нема більшої втіхи, як жити по природі. (...)

Але потрібно розкусити⁴, що таке жити по природі. Це не закон тваринних бажань і наших пожадлиостей⁵, а блаженне ество. (...) Саме про це ество сказав стародавній Епікур: *«Подяка блаженній природі за те, що потрібне зробила неважким, а важке – непотрібним»*. (...)

▲ Ганна Федорченко. Ілюстрація до байки

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Із текстом твору пов'язані всі подані зображення, ОКРІМ

А

Б

В

Г

¹ **Блаже́нний** – тут: дуже щасливий; пройнятий щастям, радістю.

² **Хорт** – мисливський собака, з видовженим тулубом і довгою гострою мордою.

³ **Кура́жний** – запальний, готовий долати перешкоди.

⁴ **Розку́шувати** – тут: (*переносне, розмовне*) зрозуміти кого-, що-небудь, розібратись у чомусь.

⁵ **Пожа́дливість** – нажива, корисливість.

2. Зі змісту байки Г. Сковороди «Бджола та Шершень» випливає, що основою щасливого життя є

А міцна дружба

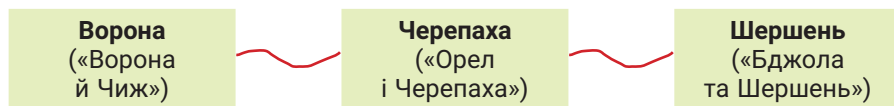
В природжена праця

Б щира любов

Г взаємодопомога

АНАЛІЗУЄМО

- Поясніть, що найбільше дивує Шершня в поведінці працьовитих бджіл. Зачитайте відповідні рядки з тексту.
- Яку мудру відповідь дає Бджола на запитання Шершня? Чому для неї більша втіха збирати мед, аніж їсти його?
- Розкажіть, яких людей уособлює Шершень і яких людей уособлює Бджола. Який спосіб життя вибирає кожен із цих персонажів?
- На яких конкретних прикладах Г. Сковорода в силі байки пропагує ідею природженої (спорідненої) праці? Зачитайте відповідні рядки.
- Зіставте подані нижче образи з байок Г. Сковороди. Що між цими персонажами спільне, а що відмінне?

МІРКУЄМО

- Як ви розумієте вжиті в силі байки вислови *природжена (сродна) праця, праця за покликанням, жити по природі*?
- Яка праця приносить вам насолоду? Розкажіть, чим би ви хотіли займатися в майбутньому. Чи зможе цей вид діяльності принести вам насолоду?
- На думку Г. Сковороди, необхідною умовою досягнення щастя є *праця за покликанням*. Чи згодні ви з філософом? Поясніть свою відповідь. Що ще, на вашу думку, потрібно людині, щоб відчувати себе щасливою?
- Поміркуйте, як можна сформулювати основну думку байки.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- Роздивіться ілюстрації до байок Г. Сковороди (с. 223 і 226). Яким ви уявляєте одного з персонажів? Опишіть його словами або намалюйте.
- Створіть сенкан до образу Бджоли з байки «Бджола та Шершень».
- Створіть комікс (3–5 картинок) до однієї з байок Г. Сковороди.

Афоризми Г. Сковороди

- Бери вершину й матимеш середину.
- Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.
- Не все те отрута, що неприємне на смак.
- З усіх утрат утрата часу найтяжча.
- Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений.
- Любов виникає з любові; коли я хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.
- Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий.

Павло ГЛАЗОВИЙ (1922–2004)

Павло Глазовий – поет-гуморист і сатирик. Народився на Миколаївщині. Ще в шкільні роки почав писати вірші. Закінчивши педагогічне училище, юнак рік працював учителем молодших класів на Дніпропетровщині. Пройшов бойовими дорогами Другої світової війни. Повернувшись із фронту, навчався в Криворізькому та Київському педагогічних інститутах.

Саме в цей час почала розквітати його творчість. Талановитий студент часто читав свої гуморески на літературних вечорах і бачив, який шалений успіх вони мали серед студентства. Тож вирішив повністю «перекваліфікуватися» на автора-сміхотворця.

Син Павла Глазового – Андрій – згадував, що батько завжди тримав вночі біля себе ліхтарик для того, щоб коли вві сні до нього прийде якась думка, міг хутко піднятися та почати працювати.

Загалом письменник опублікував понад 30 збірок гумору та сатири для дорослих і дітей. Твори митця постійно звучали на радіо й телебаченні, майже на всіх святкових вечорах у закладах культури. Популярного гумориста жартома називали найулюбленішим «сміхотерапевтом».

Спробуймо підзарядитися позитивною енергією!

ПРОВІДІННЯ

ГУМОРЕСКА

Колись давно філософ жив, –
Тут ні до чого дати, –
На всі питання мудро він
умів відповідати.

Якийсь лукавий чоловік
Придумав підлу штуку:
«Підсуну я свиню йому.
Візьму жучка у руку
І десь при людях, у гурті,
У нього запитаю:
– Скажи: живе чи неживе
Я у руці тримаю.
Якщо він скаже: “Неживе”, –
То дасть прилюдно маху.
А як заявить, що живе,
Я задавлю комаху».

▲ Ганна Федорченко. Ілюстрація до гуморески

Зустрів філософа хитрун.
– Усе ти знаєш?
– Знаю.
– Скажи, живе чи неживе
Я у руці тримаю.
А той спокійно відповів:
– Я не скажу нічого,
Щоб ти, лукавий чоловік,
Не задавив живого.

ДОПИТАЛИВИЙ СИН

ГУМОРЕСКА

– Чуєш, тату, – син питає, – що таке *хамелеон*?
– Відчепися, я не знаю, – каже Филимон.
– Чуєш, тату, ще спитаю. Що таке *аукціон*?
– Відчепися, я не знаю, – злиться Филимон.

Мати сердиться на хлопця: – Ну чого ти пристаєш?
Батьку навіть у неділю відпочити не даєш.
– Не кричи, – говорить батько. – Я люблю балакати з ним.
Хай пита, чого не знає, а то виросте дурним.

ЧОМУ БУКВИ РІЗНІ

ГУМОРЕСКА

Зі стіни гласить афіша,
Що концерт сьогодні.
В ній зазначені артисти
Рядові й народні.

– Чому, тату, – спитав хлопчик, –
Букви на афіші
Одні більші, другі менші,
Треті – ще дрібніші?

– Як великі, – мовив батько, –
То артист народний,
А маленькі – то, напевне,
Не на все пригодний.

Бач, написано дрібними,
Що мұзика Баха?
Так той Бах, мабуть, між ними
Найбільший невдаха.

ПРИМАНКА

ГУМОРЕСКА

Листа пише стара мати:
«Здрастуй, любий сину!
І живеш ти у достатках,
І маєш машину,
В тебе дома і на службі
Стільки є мороки.
Не був ти в нас, голубчику,
Вже чотири роки.
В нас тут добре уродили
Яблука і грушки.
Ми багато насушили

Усякої сушки.
А у тебе ж кожна овоч
І фрукта з базару,
А ти ж любив ще змалечку
Попити узвару.

А ще у нас интересна
Новина є, синку:
Ми недавно, на тім тижні,
Закололи свинку».
Подумала стара мати
І ще дописала:
«Приїдь, синку, хоч заради
Свіженького сала».
Трапляються синки такі –
Дівають правду ніде, –
Що як салом не підмажеш,
То в гості й не їде.

▲ Ганна Федорченко. Ілюстрація до гуморески

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Дайте відповідь «так» або «ні» на запитання.

1. П. Глазовий писав гуморески?	ТАК чи НІ?
2. Гумореска «Приманка» побудована у формі діалогу?	
3. У творі «Допитливий син» батько зумів усе пояснити синові?	
4. У творі «Приманка» приманкою слугує мед?	
5. У творі «Чому букви різні?» персонажі розглядають афішу?	
6. Підсунути свиню задумав персонаж твору «Провидіння»?	

АНАЛІЗУЄМО

2. Яка з гуморесок вам сподобалася найбільше? Чим саме?

3. Що задумав лукавий чоловік – персонаж гуморески «Провидіння»? У чому виявилася мудрість філософа? Чи не став він слабким «супротивником», коли відмовився відповідати на запитання?
4. Який висновок про відомого композитора Баха робить персонаж твору «Чому букви різні?». На чому ґрунтується цей висновок?
5. Визначте тему й основну думку гуморески «Чому букви різні?».
6. Поясніть назву гуморески «Приманка». Запропонуйте свій варіант назви.
7. Сформулюйте кожен (кожна) два запитання за змістом гуморесок П. Глазового.

8. Доведіть, що прочитані твори П. Глазового – гумористичні, а не сатиричні.

МІРКУЄМО

9. Які «життєві» висновки ви зробили для себе після прочитання гуморесок П. Глазового? Чого навчають ці твори?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

10. Підготуйтеся до художнього читання гуморески П. Глазового (на вибір).
11. Напишіть стислий переказ однієї з гуморесок П. Глазового (4–6 речень).

Розділ 5 КРИЗЬ ПРОСТІР І ЧАС

ДЕТЕКТИВ, ПРИГОДИ, ФАНТАСТИКА

Пам'ятки культури важливо оберігати й за потреби відновлювати. Певно, ніхто не хоче, щоб замість Києво-Печерської лаври раптово виник стихійний ринок, а на місці Кам'янець-Подільської фортеці – заклад харчування.

◆ *Навіщо оберігати, зберігати, відновлювати пам'ятки нашої цивілізації та культури?*

Персонажі твору А. Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу» випадково натрапляють на слід злодіїв, що хочуть знайти й привласнити козацьку булаву та золоті монети. Прочитавши повість, ви дізнаєтеся, чи зможуть юні детективи завадити крадіям і чи взагалі існував козацький скарб.

▲ Пам'ятка культури

Андрій КОКОТЮХА
(Народивсь у 1970 році)

Письменник і журналіст Андрій Кокотюха народивсь у місті Ніжині на Чернігівщині. Закінчив Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У дитинстві та юності багато читав, навіть установив для себе правило: читати 100 сторінок на день. Ще в дитячі роки почав писати казки, оповідання, повісті.

Спеціалізується переважно на детективах, кримінальних драмах і комедіях. У 2012 році отримав відзнаку «Золотий письменник України» як автор, сукупний наклад книжок якого перейшов позначку 200 тисяч примірників.

Спілкуючись зі своїми шанувальниками та шанувальницями в соціальних мережах, А. Кокотюха наголосив: *«Завдання письменника – розказати історію, у якій читач зможе поставити себе на місце будь-якого персонажа й спробувати вийти із запропонованої ситуації. Автор не вихователь, а співбесідник, старший товариш. А його книга – не збірник заповідей і заборон, а приклад того, що час можна цікаво проводити не тільки біля телевізора чи комп'ютера».*

НОТАТКИ ДО ТВОРУ

Детективну повість **«Таємниця козацького скарбу»** Андрій Кокотюха написав ще в 13 років. Після того автор кілька разів переписував і доопрацьовував свій твір. Наприклад, у першій версії не було страуса, який полюбляє грати у футбол.

Детектив – це художній твір, у якому розкривають певну таємницю, пов'язану зі злочином. Такі твори цікаво читати, у них є загадкова подія, обставини якої потрібно з'ясувати. Але наслідувати героїв іноді небезпечно, бо злочинці безжалісні й надзвичайно жорстокі. Тому в реальному житті в подібних ситуаціях потрібно звертатися до поліції.

Читаючи детектив, ви можете разом із персонажами – вашими ровесниками – проявити кмітливість і винахідливість. У повісті є привиди й закопана три століття тому бочка золота з козацькою булавою, божевільна гонитва й вуличні бійки, справжня дружба й людська підступність.

ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОГО СКАРБУ

ДЕТЕКТИВНА ПОВІСТЬ

(Скорочено)

Приятелі Богдан Майстренко й Данило Лановий приїхали з Києва в містечко на Полтавщині погостювати в Данилової бабусі.

Ідучи на риболовлю, хлопцям довелося тікати від приبلудного страуса на кличку Футбол, якого приручила дівчинка Галя та який уміє ловити футбольні м'ячі. На березі річки друзі познайомилися з гуртом місцевих хлопчаків, ватажком у яких був Льонька Гайдамака.

Льонька Гайдамака погрозово зауважив приїжджим, що лише той може вільно ловити рибу на їхній території, хто пізно вночі витримає годину в старому панському маєтку з привидами. Київські гості нехотя погодилися.

Розділ 5

Довгий, бо з нього ви дізнаєтесь, як зішлись Розум і Сила

Мабуть, треба поки що залишити наших героїв на березі річки. Бо пора вже розповісти про дивну дружбу двох хлопців – Данила Ланового та Богдана Майстренка.

Були вони однолітки, жили в одному будинку й навіть у сусідніх під'їздах. Просто інтереси їхні були зовсім різні. І на перший, і на другий, і навіть на третій погляд спільного між цими двома хлопцями не можна було знайти. Якби не той випадок у скверику, ці двоє ніколи б не познайомилися.

Данько Лановий із дитинства любив книжки, і вже давно «проковтнув» книжки й про Тома Соєра з Геком Фінном, і про Холмса з Вотсоном, і про острів скарбів, і про вершника без голови. Словом, не було книжки про пригоди, якої б він не прочитав – включно з казковими пригодами Пітера Пена та Гаррі Поттера.

Учився Данько в спеціалізованій школі, старанно зубрив англійську мову й на день народження отримав від батьків свій перший комп'ютер, на якому не грався в комп'ютерні іграшки, бо не любив їх і вважав марнуванням часу. Тобто Данило Лановий був типовий «книжковий» хлопчик.

Йому не вистачало тільки окулярів, хоча в школі його й без окулярів усе одно називали Знайком. Не дражнили, навпаки – поважали й часто просили щось списати. Данько охоче давав. Однак не дуже добре давалася йому фізкультура. А це такий предмет, що не спишеш... І за тебе його, як задачку з математики, ніхто не зробить.

За що Данила поважали однолітки?

Кілька разів намагався пограти з хлопцями в футбол на шкільному подвір'ї, проте все закінчилося розквашеним носом, розбитим коліном, розідраною сорочкою і загальним сміхом. Навіть дівчатка реготали, хоча й дружно обтрусили запорошений одяг. Тож після такої ганьби Данько до футболістів і близько не підходив.

Інша справа – Бодя Майстренко. Учився він дуже погано, і рятував його лише вчитель фізкультури. Майстренко виявився на диво спортивним хлопцем. Якось само собою повелося: коли грають у школі чи десь на стадіоні у футбол, баскетбол або волейбол, Бодя завжди стає капітаном команди. На решту наук спортсмен чхати хотів. Учителі із часом змирились із цим і нічого від Богдана вже не вимагали.

Ось тому ніхто й не помітив, як прийшла біда. З такими, як сам, Богданові стало нецікаво. Швидко знайшлася компанія старших хлопців. А в цій компанії прийнято курити й пізно ввечері в темних дворах перестривати всією ватагою учнів, у яких точно є кишенькові гроші та мобільні телефони. Їх можна налякати: «Ми тебе запам'ятали, поскаржишся комусь – знайдемо й гаплик. Скажеш, що загубив, тобі мама новий телефон купить, а татусь ще грошей дасть». Подобалось Богданові таке життя і компанія та подобалась: завдяки новим друзям зайві гроші завелись у його кишені.

Звісно, довго так тривати не могло. Одного разу знайшовся сміливець, поскаржився. Батьки його в поліцію пішли, а поліцейський Бодю Майстренка просто з уроку фізкультури забрав, коли той у спортивних трусах по канату під стелю ліз. Вчитель фізкультури до директора школи бігав, просив, переконував, тоді в поліцію ходив – словом, відпустили хлопця. Але попередили – перший і останній раз.

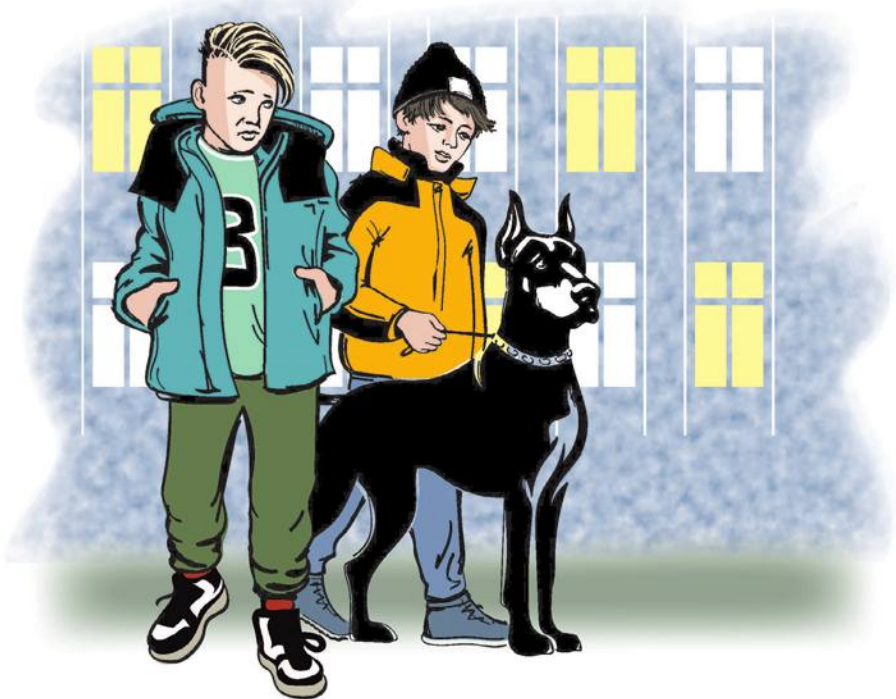
Богдан сам тоді перелякався і вирішив більше із цією компанією не ходити. Годі вже з нього, догрався. Дуже добре мамині сльози пам'ятав, та й розмова з батьком у пісок не пішла.

Тільки невдовзі ватага знову зібралася. Розбишаки тримались упевненіше та якось нахабніше: ще б пак, усі їх тепер боятися повинні, вони ж тепер офіційно погані хлопці. Раз гукали до себе Бодю, другий – він уперто тримався, відмовлявся далі з ними гуртуватися.

І ось під час чергової зустрічі із старими друзями й почалося його знайомство з Данилом Лановим.

Сталося це в скверику неподалік від їхнього будинку, узимку. Оточив Богдана гурт, узяли його в щільне коло, і ватажок почав: або він, Бодя, знову до них повертається, або його щодня ловитимуть і битимуть. Хоча він і здоровий хлопець, перший у школі спортсмен, але їх більше, не протримається. Є, правда, ще варіант – нехай несе гроші, скільки скажуть, тоді не чіпатимуть, приймуть викуп. Так, мовляв, у всіх порядних ватагах роблять.

Думки в голові Боді Майстренка перемішалися, від чого сама голова гула, наче вулик. А коли замість голови вулик, то жодне розумне рішення в неї не пролазить. Єдине, що він розумів – зараз почнеться бійка і його поб'ють. І відтепер йому щодня доведеться додому перебіжками діставатися. Бачив він у кіно, як солдати під обстрілом так бігали. Тільки ж кіно по телевізору закінчиться колись, а його, Богданове життя, – не телевізор. Лиховісна ватага не зникне, коли вимкнута.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

Тільки він так подумав, люті вороги розімкнули коло й розступилися. Не на вовків ураз стали схожі, а на переляканих цуценят. Коли Богдан побачив, що відбувається, сам себе цуцням уявив. Бо просто на нього дивився величезний собака, чорний дог, стрункий, сильний і гнучкий, мов гадюка, до того ж без намордника, з величезною пащекою. Собака Баскервілів – не інакше.

Навіть піна з пащеки йде. Чи не йде? Ну, не йде, то зараз піде! Удень такого пса злякаєшся. А коли він на тебе із зимової темряви висувається – тим більше.

Найсмішніше те, що тримав цього страхопуда за поводок невисокий хлопчина. Бодя навіть десь його вже бачив, тільки пригадати не міг, де й коли. А хлопчина тим часом трошки послабив поводок, дог зробив ще кілька кроків уперед, коло шибайголів остаточно розсипалося.

– Ну, що ви тут не поділили? – спокійно запитав хлопчина.

– Та наче... того... все о'кей, – затинаючись пробелькотів ватажок. – Ти, пацан, того... Може, той... Собаку забери... Бо ще того...

– Може, – діловито погодився хлопчина з догом. – І того, і сього, і не тільки, якщо різкі рухи робити будете. То ви більше не затримуєте мого друга?

– Та хай собі паняє... куди хоче... – почувся з гурту, а ватажок підтвердив: – Ми ж нічого, просто того...

– Тоді до побачення, – ввічливо промовив хлопчина, кивнув Богданові – ходи, мовляв, за мною, – і вони пішли разом.

Коли відійшли на пристойну відстань, хлопчина полегшено зітхнув.

– Почекаєш? – запитав Богдана. – Я собаку віддам.

– А це хіба не твій? – здивувався Бодя.

– Ти що? Я їх сам боюся. Це Антоновича, сусіда нашого. Він у цей час постійно пса вигулює. А я бачу – щось там у вас не те відбувається. Як я ще допоможу? Попросив оце в сусіда собаку на десять хвилин. Песик мене знає, не скривдить. Він, каже Антонович, узагалі смирний. Далі ти все бачив.

Тільки зараз зрозумів Богдан, як спритно й просто придумав усе цей незнайомий хлопчина. Він же врятував його, причому – просто так.

– Ну й для чого ти це зробив? – грубувато запитав Бодя.

– Не люблю, коли шестеро на одного. А битися не вмію. Ось і підключив мозкові клітини.

– Ну... а якби цей твій Антонович не гуляв із собакою в цей час? – не міг заспокоїтися Бодя.

– Але ж він гуляв! – широко посміхнувся хлопчина.

– А він не здивувався, коли ти про це попросив? – не вгавав Богдан.

– Чого йому дивуватися? Він, коли прихворіє, сам часом мене просить Лорда вигуляти. Собаку так звуть – Лорд. Він у нас узагалі нічому не дивується.

Із цими словами хлопчина й чорний дог розчинились у темряві, залишивши Бодю переварювати все, що відбулося. Більше того вечора свого несподіваного рятівника Бодя не бачив. Побачив наступного дня, рано, коли той із наплічником із сусіднього під'їзду виходив. Привіталися за руку, на ходу познайомилися. Звали хлопця Данилом.

Та й ватага, до речі, після випадку в сквері чомусь від нього відстала.

Після того вони лише віталися, аж поки не випало Богданові віддячити Данилові. Правда, собі мало не нашкодів, та все обійшлося.

Було це ранньою весною. Богдан зі школи повертався, коли бачить – на лавці біля під'їзду Данько сидить, і понурий-понурий. Підійшов до нього Бодя, поздоровкався, питає:

– Чого носа повісив? Проблеми? Може, по рогах комусь дати?

– Мені дай, якщо це допоможе, – буркнув Данило. – Бо ключі я в квартирі залишив, а замок у нас такий, що сам закривається.

– От уже ж біда! Гайда до мене, посидиш, заодно своїм передзвониш. Повернуться – відчинять.

– Не все так просто, – зітхнув Данило. – Мене, розумієш, довбуть, аби я їв регулярно. Ну, ось я після школи вирішив суп розігріти. І побачив, що хліба нема, а мене купити просили. Я не довго думаючи – у магазин. Коли вже двері клацнули, уторопав – ключі ж на кухонному столі. Каструля на газу, газ горить, усе википить – пожежа може бути.

– Може, – погодився Богдан і почухав потилицю. – Ламати не пробував?

– Куди! Там танком вивалювати треба.

Хлопці піднялися до Данилових дверей, Богдан кілька разів смикнув, спробував плечем навалитися, хоча й бачив – марно це все. Тут його щось зачепило – дуже закортіло виручити Данька, навіть стало це справою честі для нього. Голова в нього варила, звичайно, не так, як у приятеля, проте два та два скласти він ще міг. А вирішувалася задача дуже просто: якщо не можна зайти через двері, треба спробувати через вікно.

Тут спортсменові пощастило, що квартира Ланових на четвертому поверсі. Не низько, але не так уже й високо. Потім пощастило знову – квартира відчинена, батьки регулярно провітрювали помешкання. Нарешті, третя удача – водостічна труба поряд із потрібним вікном.

Часу Богдан не гаяв: скинув куртку, черевики, шкарпетки, засукав рукави сорочки й по-мавпячому видерся по трубі до четвертого поверху. Такі вправи були йому завиграшки, він навіть особливо не напружувався – труба була не аж така слизька. Більше хвилювався, коли з труби на підвіконня ставав, а потім через квартиру до кімнати вужем пролазив. Обійшлося – газ вимкнув, двері відчинив зсередини, ключа злощасного Данькові вручив.

Пригода на цьому не скінчилася. Цікава бабця з вікна сусіднього будинку бачила спритного хлопчиська, що в квартиру югнув. Викликала поліцію. Приятелі саме доїдали той перекипілий суп, коли до них поліцейські завітали. Хтось упізнав Богдана, згадали про його давні гріхи – і все – поїхало. Видзвонили батьків обох хлопців, ті примчали, наче справді на пожежу, і Данилові довелося кілька разів повторювати свою історію, перш ніж від Боді відчепилися. (...)

Чи наражав Богдан себе на небезпеку? Як потрібно правильно діяти в подібних ситуаціях?

Ось так подружилися Розум і Сила...

У мікрорайоні всі знайомі почали на Данька інакше дивитися. Бо знали репутацію Богдана. І сприймали цього силача не інакше, як особистого Данилового охоронця.

А вони просто подружились і нерозлучними стали. Тому не дивно, що тепер без Боді Данькові до бабусі на Полтавщину нудно було їхати. Поїхали вдвох. І першого ж дня – стільки пригод. (...)

На ранок Данило й Богдан пішли дивитися на будинок із привидами. Друзі заїздили всередину, обійшли всі кімнати й побачили, що від колишньої величчч мало що залишилося. Коли вирішили повернутися, уклакли на місці... Страус Футбол не випускав їх із маєтку. Хлопців урятувала Галя, яка легко знаходила спільну мову з прибудним птахом.

Данило підмовив Богдана не виконувати завдання, яке їм дав Льонька Гайдамака, а покепкувати з нього й налякати його в панському маєтку, удавши із себе привидів. І це їм удалося.

Розділ 9

У якому двоє друзів готові посваритися через букет ромашок

Хоч і святкували друзі перемогу, спав Богдан усе одно погано. Не спалося.

Данило заснув миттєво, навіть похропував. А Бодя крутився, час від часу поринаючи в нетривале море сну. Відчуття такі, наче у воду не глибоко пірнаєш, а лише присідаєш на міліні, ледь маківку зануривши.

Трохи сну вдалося прихопити лише під ранок. І за цей недовгий час снилася Богданові дівчинка з кісками, що катається серед поля на страусі. Себе він бачив на другому страусі, у ковбойському костюмі й з букетом квітів у руках. Що за квіти – так і не роздивився. Довго гасали вони полем одне за одним. Нарешті наздогнав Богдан дівчинку, порівнявся з нею і р-раз – обсипав її квітами з ніг до голови.

Обсипав – і прокинувся.

Сонце вже поливало промінням, продираючись навіть крізь важкі завіси на вікні їхньої кімнати. Бодя рвучко підвівся, зробив кілька гімнастичних вправ і розсунув фіранки, пускаючи щедре сонячне світло в помешкання. Промені полоскотали Данька, він щось забурчав, накрився простиратлом із головою, явно не маючи наміру прокидатися.

Це Богдана цілком влаштовувало. Саме зараз компанія Данила йому не дуже була потрібна. Адже йому не терпиться похвалитися Галці їхніми нічними походеньками.

Він вислизнув із кімнати, швиденько вмився. Бабуся Віра ще зранку подалася на базар, залишивши хлопцям сніданок на столі: прикрила чистим рушником теплі ще вареники. Не довго думаючи, Богдан узяв по варенику в кожну руку й зжував їх уже на ходу. Але до призначеного вчора місця зустрічі подався не одразу. Спочатку прийшов до річки, роздягнувся і довгенько плавав, намагаючись остаточно збадьоритися після майже безсонної ночі. Коли відчув себе повністю бадьорим, вибрався на берег, підхопив одяг і босоніж рушив до покинутого будинку.

З незвички босі ноги поколов швидко. Тому все ж таки одягнувся і взувся – на пекучому липневому сонці обсох миттєво. Пригладив скуйовджене волосся, зупинився, роззирнувся. І раптом упізнав квіти, якими обсилав дівчину вві сні. Довкола їх було повно – польових ромашок. Не довго думаючи, Богдан заходився рвати ці ромашки, аж поки не назбирав величезний букет. Ото здивується Галка, коли він осипле її квітами з ніг до голови. Місцеві хлопчаки до такого навіть не додумуються.

Тримаючи букет у руці, Богдан нарешті підійшов до місця зустрічі, присів під стіною і став чекати. Він навіть був готовий до того, що дівчисько запізниться – тато часто казав йому, що дівчата мають на це право й охоче користаються ним. Що ж, нехай. Уявивши ще раз здивування осипаної квітковим дощем Галі, Бодя заплющив очі.

І відразу задрімав, розморений на сонці після купання.

Скільки він так спав сидючи – часу не засік. Зате прокинувся так само несподівано, як і заснув. Збудили його кроки. Хтось наближався й ось-ось мусив вигулькнути на нього з-за рогу будинку. Той, хто йшов, не скрадався. Рухавсь упевнено, бо знав – боятися нема чого. Знає, куди йде.

Це Галка, вирішив Богдан, хутко підводячись. Надто впевнені кроки. Причайвся за рогом, бажаючи зробити сюрприз. Помітив спочатку тінь, потім – постать, що зараз заверне до нього, вигукнув: «Гоп!» і, замахнувшись, обсилав ромашками... свого друга Данила.

Завмерли обоє. Богдан чомусь заховав руки за спину й відразу відчув, як щобики наливаються чимось гарячим. Данько однією рукою машинально оббирав із себе ромашки, а в другій стискав такий самий букет.

– Ти... ти як... тут? – першим оговтався Богдан.

– А ти чого кидаєшся? – підозріло запитав Данько.

– У мене тут взагалі-то цеє... ну... зустріч...

– У мене – теж, – глянувши на свої ромашки, Данило почав про щось здогадуватися. – Та-ак... І кому ж це ти квіточки приготував?

– Ти теж, я бачу, не з порожніми руками. Гербарій для школи збираєш?

– А ти – сіно для бабиної кози? Чи погадати захотів: любить – не любить?

Букет у руці виглядав тепер досить кумедно. Данько люто жбурнув його собі під ноги. Руки Богдана стиснулись у кулаки.

– Отже, любить – не любить, кажеш? Ти чого сюди прийшов?

Того ж, чого й ти! Тільки я перший домовлявся!

– З ким це ти, цікаво, домовлявся? Ану!

Хлопці не помітили, як наблизилися один до одного майже впритул. Ще одне слово, ще мить – і найкращі друзі стануть першими ворогами. Богдан уже навіть замахнувся.

І враз обоє почули позаду себе дзвінкий регіт.

Повернулися. Ось вона, Галка. Стоїть собі руки в боки, за нею вірний страус маячить. Так захопилися хлопці суперечкою, що не почули, як підійшла дівчинка з птахом.

– Ви чого, наче два півні? – хитро запитала вона.

– Тебе це не стосується, – буркнув Богдан.
– Усе ж таки прибігли, кавалери! – пирхнула Галка. – Бачив, Футбіку, обоє прибігли.

– А тобі смішно? – вишкірився Данило. – Краще скажи, для чого ти все це придумала?

– Закортіло подивитися, хто з вас перший сюди прибіжить, – чесно призналася Галка. – Ну, то як, поганяли привидів? Гайдамаки з хлопцями я на річці ще не бачила.

– Не твоє діло, – огризнувся Богдан. Сон розвіявся і хотілося його якнайшвидше забути. Боді навіть соромно стало за такі сни. Нікому не розкаже, і в першу чергу – Данькові. «Усе одно він зрадник: міг би розказати про побачення. Хоча..., сам же такий». Ех, нема в житті щастя!

Тим часом Галка підійшла до них ближче, роздивилась уважно довкола.

– А що це ви тут ромашками осипаєтеся? – хлопці почули, як ледь змінився її голос. – Чого їх тут так багато?

– Гербарій для школи збираємо, – друзі не збиралися відповідати хором, це випадково вийшло.

– Ви це тут нарвали? І принесли – мені?

Страус Футбол вийшов наперед, нагнув голову, підхопив дзьобом квіточку із землі й простягнув хазяйці. Дівчинка взяла квітку машинально, подивилася на неї так, наче це була не звичайна польова ромашка, а рослина з далеких небачених країв, навіть понюхала.

Які деталі цього епізоду підказують, що Галі було приємно отримати квіти від хлопців?

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

– Слухайте... Ви справді нарвали для мене квітів? – перепитала вона, і тепер голос її зовсім змінився. Жодної зухвалої та нищівної нотки.

– А що тут такого? – здивувався Богдан. – У вас тут що – дівчатам ніхто ніколи квітки не подарує?

Галка хотіла щось відповісти. І слова хороші підготувала. Збиралася признатися: ніхто ніколи ще не рвав для неї польових ромашок. Але раптом принишкла, застережливо підняла руку. Хлопці теж нашорошили вуха.

До покинутого панського маєтку ще хтось ішов.

Дівчинка обережно визирнула з-за рогу. Потім кивком голови звеліла друзям стрибати всередину через віконну пройму. Страус лишився стояти на місці, Галка махнула рукою – гуляй! – і Футбол слухняно пострибав подалі в поле. Хлопці нічого не розуміли, проте Галку послуухали: застрибнули на підвіконня, подали дівчинці руки, утягли її за собою. І принишкли. У порожній залі мертвого будинку почулися чоловічі голоси.

Розділ 10

*У якому підслухано незрозумілу таємну розмову
й уперше згадано золоту булаву*

Голосів було двоє.

Один – хрипкуватий, другий – скрадливий. Хрипкуватий чоловік говорив голосніше. Аби чути його скрадливого співбесідника, доводилося нашорошувати вуха. А в тому, що вони підслуховують справді важливу розмову, ніхто з хлопців сумніву не мав. Бо для чого ж тоді Галці було б ховатися від цих чоловіків...

– Чого ми сюди приперлися? – прогудів хрипкий.

– Бо мені здається, що ти зі мною граєшся, – відповів скрадливий.

– Нема мені чого більше робити! Кажу ж тобі: поки що задачка не піддається.

– Тоді якого дідька ти сюди зачастив?

– А ти що – стежиш за мною? Якого біса?

Трійця обережно визирнула в дверний отвір.

Усі кімнати першого поверху виходили в залу, тож їм було чудово видно все, що там відбувається. Тільки поки що нічого не відбувалося. Просто посеред порожньої зали стояло двоє чоловіків. Той, кому належав хрипкуватий голос, нічим не вирізнявся. Звичайний собі дядько, у тенісці, спортивних штанах, сандалях та рогових окулярах. Зате його скрадливий приятель вигляд мав доволі лиховісний: на голову нижчий від хрипкого, довге волосся, кудлата борідка, і весь у чорному. Чорні кросівки, чорні джинси, чорна сорочка з довгим рукавом, не дивлячись на спеку, чорні окуляри.

Скидалося на те, що із цих двох чорний і є головний.

Умощуючись зручніше, Богдан забрав з-під коліна камінець.

Зашурхотіло.

Усі троє встигли захватися за мить до того, як чоловіки зреагували на шум і повернули голови.

– Що там таке? Наче є хто... – сторожко поцікавився скрадливий голос.

– А, нікого там немає. Хіба собака забіжить або щурисько, – заспокоїв його хрипкий.

– Може, ти вирішив позбутися мене й привів сюди якихось своїх спільників? – підозри скрадливого дедалі менше подобалися друзям. – А що, місце справді тихе, безлюдне, навіть, кажуть, прокляте. Хто тут мене шукатиме?

– Послухай, не мели дурниць. Хочеш – погляньмо, що там ворухнеться!

«Не треба», – подумки благав Данило. Галка затулила рота рукою. Богдан показав рукою в бік вікна: утекти вони завжди встигнуть. Він навіть приготувався до стрибка.

– Добре, забули, – скрадливий голос заспокоїв не лише чоловіка в окулярах, а й компанію в кімнаті. – Може, там і справді нікого нема. Нерви, нерви... Берегти їх треба. Ми ще не розбагатіли, а вже не довіряємо один одному.

– Я тобі довіряю, – буркнув хрипкий.

– Я теж хочу вірити тобі, – почулось у відповідь. – То для чого ти сюди ходиш?

– Ключа шукаю.

– Якого ключа? Тут давно нічого не замикають.

– Не розумієш ти. До нашої загадки ключа. Я ж точно знаю: усе воно із цим будинком пов'язане. І булава десь тут, не міг старий хитрун її в іншому місці заховати. Ось і приходжу сюди думати. Може, осяє...

– Хай тебе швидше осяває, – у скрадливому голосі звучала погано прихована погроза. – Не забувай, розумнику: спробуєш мене обдурити, щось приховати – розмова коротка.

– Ага. І сам будеш загадки розгадувати. Обережно, чоловіче, собі ж гірше зробиш, – хоч хрипкуватий голос звучав упевнено, Данило зрозумів: чоловік в окулярах побоюється чорної людини.

– Гаразд. Полякали одне одного – досить. Розходимося. Зустріч як завжди.

Данько ризикнув – знову визирнув зі схованки. Чоловік у чорному саме виходив із будинку. Трохи потупцявши, за ним вийшов і чоловік в окулярах.

Коли вони зникли, хлопці почекали ще кілька хвилин, а тоді обступили Галку.

– Розкажуй, чому ти від них ховалася, – звелів Данило.

– Чому ми від них ховалися? – поправив його Богдан. – І про що вони тут узагалі молили?

Розділ 11

У якому Галка признається, що боїться людоежера

Тепер настала Галчина черга червоніти. Вона переводила погляд із Данила на Богдана, та не квапилася говорити. Із цього обоє зрозуміли: щось тут не так. Ще при першому знайомстві зрозуміли – не проста вона дівчинка, ця Галка. Шаленого страуса не кожна приручить. Та й не в страусі справа. Якось вона дивно поводитися.

– Ходімо звідси, – промовила нарешті вона й першою вистрибнула назовні. Хлопцям нічого не лишалося, як стрибати за нею. Данилові раптом здалося: зараз проверне дівчисько один зі своїх улюблених фокусів. Наприклад, гукне Футбола й нацькує на них, аби не чіплялися. Та ні – Галка тихенько примостилася на траві, обхопила руками голі подряпані коліна. Хлопці присіли поруч.

– Ну? – знову запитав Богдан. – То хто це був?

– Той, в окулярах, місцевий бізнесмен Немировський. Дядьком Сашком звуть.

– Такий зачуханий бізнесмен? У спортивках? – засумнівався Данило. – Бачив я в Києві бізнесменів. Мій тато теж підприємець, старі будинки реставрує. Каже, сюди колись добереться, – він кивнув на масток. – А цей ваш дядько Сашко на бізнесмена не тягне.

– Правильно, у нього бізнес такий – антикварний¹. Їздить по місту, по селах, по районах, старовинні речі в людей скуповує.

– Які речі?

– Ну, глечики різні чи ще щось. Я в те не особливо входжу.

– Тоді чого боїшся? – втрутився Богдан.

– Я не його боюся. Той, другий, чорний – ото опудало. Він не тутешній, але частенько тут ошивається. Люди його Туманом прозвали, бо постійно туману напустить. Де живе – не знаю, зате чула: темними справами займається. Купив у тітки на сусідній вулиці стару тріснуту ікону. Потім вона бігала, кричала – гроші фальшиві.

– І що? – не витримав Данило.

– Нічого, – розвела руками Галка. – Туман цей чорний ніде не ховався, прийшов до сусідки, про щось поговорили – і перестала кричати. Каже всім – помилилася.

– Для чого йому стара ікона? Богу молитися? – поцікавився Богдан.

– Не вірить він, кажуть, ні в Бога, ні в чорта. Сам собі сатана, – зітхнула дівчинка. – Є ж такі люди, нікуди від них не дінешся.

Хлопці презирнулися.

– Так, усякі люди є, – погодився Данило. – Тільки ти тут яким боком?

– Дуже просто. Ми з Футболом любимо тут гуляти. І яюсь помітила я в цих краях Тумана, ошивався біля маєтку, наче хотів щось знайти. Знаю, що про нього люди говорять. Та ще й мама наказувала: побачиш його – тримайся подалі. Ось і почала за ним стежити. Просто так, знічев'я. Яюсь він помітив мене. Нічого не зробив, просто нагнав геть. Але так при цьому подивився – не повірите, наче з'їсти хотів.

– Ага! – реготнув Богдан. – Точно, справжній людоджер! Хрум – і немає тебе!

– Даремно ти смієшся, – зупинив друга Данило, – у тому, що каже Галка, щось є. Цей Туман мені теж здався страшним чоловіком. Про людоджера сильно сказано, але

Зробіть припущення, яку капость задумав Туман.

¹ **Антиквар** – продавець або любитель старовинних і цінних картин, книжок та інших предметів.

що він задумав якусь капость – це точно. То кажеш, він частенько в цих місцях крутиться?

– Останнім часом досить часто, – кивнула Галка. – Тому я й злякалася.

– Зате тепер ми щось знаємо! – гордо промовив Богдан. – Я таки правду казав учора: десь тут можуть бути заховані скарби. Інакше про що б вони так таємно говорили – твій людоджер і місцевий бізнесмен, який старовиною займається? Га?

Данило почухав потилицю.

– Про таких, як цей Туман, мені тато казав. Знайде десь старе поховання, могилу – розкопає її, знайде там срібну пряжку від пояса чи піхви від шаблі, золотом оздоблені, і продасть комусь за великі гроші.

– То й що? – не зрозумів Богдан. – Ну, зрозуміло, не можна могили розкопувати. Але ж люди он рибу ловлять і теж улов за гроші продають.

– Ти, Бодю, рибу зі скарбами не рівняй! – обурився його невіглаством Данило. – Скарби – це наша історія, цінності, розумієш? Їх у музей треба, а такі Тумани різним багатим бандитам продають. Вони їх або переплавляють на коштовний метал, або приватним колекціонерам сплавляють.

Як Данило пояснює різницю між виловленою рибою і знайденими скарбами?

– То й що? – далі не розумів Богдан.

– Незаконно це, розумієш? Злочин. Тато казав, що за таке судять і в тюрму саджають. Тільки зловити таких Туманів на гарячому дуже складно. Ви як хочете, а перевірити все це треба, – вирішив він. – Очей з обох пропоную найближчим часом не спускати. Галко, покажеш, де цей дядько Сашко живе?

– Покажу. Тільки з вами буду! – до дівчинки повернулася зухвала впертість.

– Давай, – легко погодився Данько. – Але тоді доведеться тобі кудись свого Футбола приховати. Він же хвостом за тобою тягається. Птах дуже прикметний, і ми лишатися непоміченими не зможемо. Годиться?

– Він образиться, – зітхнула Галка.

– Отже, – підсумував Богдан, – тобі доведеться чекати звісток від нас.

Перед тим, як рушити в бік міста, дівчинка трохи затрималась. Вона позбирала розкидані ромашки. Вийшов досить великий оберемок. Хлопців це потішило, хоча вони й не стрималися – кинули один на одного ворожі бісики. (...)

Уночі хлопці побачили, як Туман нишпорив у кабінеті антиквара Сашка Немировського. Налякавши злодія, хлопці разом із дядьком Сашком зайшли до кабінету. Данько побачив невеликий списаний аркуш і непомітно запхав його до кишені.

Розділ 16

У якому наші герої читають вірші

Про аркуш у кишені Данько згадав лише вранці. Не до того було повернувшись тоді додому, хлопці ніяк не могли заспокоїтися – до пізньої ночі пошепки говорили про нічну пригоду. Цікаво, що ж хотів знайти лиховісний Туман у кабінеті свого приятеля. І що, своєю чергою, ховав від його очей дядько Сашко Немировський. Бо, за Даниловими словами, якби один нічого не ховав, то другий нічого б не шукав. Та ще й так, по-зłodійському.

Так ні до чого й не домовившись, полягали вони спати.

А коли вранці Данько натягав джинси, щось шелеснуло. Витяг зіжмаканий аркуш, усе згадав і розгорнув. Ще вчора його здивували віршики – невже дядько Сашко у свої роки почав римувати? Тепер, насилу розбираючи «курячий» почерк Немировського, Данько прочитав:

*Поглянь на браму, сковану замками
І сховану умілими руками,
Де тьма і вільгість осідають вглиб.
Вона в п'їтьму засмоктує проміння,
А далі за оздобою каміння
Лиш темне дно, мов хованка для риб.*

*Мій добрий друже, для мандрівника,
А надто для його виправи,
Є знахідка прадавня і важка...
Тож поспішай до лицарської справи,
Облиш усе, крім мудрої забави,
Коли чекає золота ріка.*

Спробуйте знайти зашифровані в цьому вірші два слова й дізнатися, де шукати скарб чи хоча б підказку.

Знизав Данило плечима, перечитав ще раз, а потім – знову, уже вголос. Богдан, вислухавши це, так само нічого не зрозумів.

– Що з того? Ти в нас розумний, ти й думай. Може, тут узагалі нема чого думати – цей ваш дядько Сашко вирішив поетом стати. (...)

– Не скажи, – замислено мовив Данько. – Тут щось інше. Тільки що саме – не знаю. Але чимось від цих віршиків відгонить. Наче, розумієш, вони не тепер писалися, а колись, давно-давно. Чому в мене такі відчуття – не поясню тобі. Не можу поки що. Мене, Бодько, інше цікавить: чи не шукав Туман у дядька Сашка того, чого не знайшов у покинутому маєтку?

– Та ж вони там обоє були! – вигукнув Богдан.

– Обоє, – погодився Данило. – Через те я й кажу – вони щось шукать, тільки роблять це наввипередки. Причому, – він багатозначно підніс указівного пальця, – кожен знає, що треба шукати. Але ніхто з них не знає, де. Туман підозрює, що дядько Сашко бреше. Тому й стежить за ним.

– Що ще шукати в покинутих старовинних маєтках? Тільки скарб! – укотре завів улюблену пісню Богдан. – Не привидів же їхніх власників?

Ех, дізнатися б, хто вони були, ті власники... Ти ж казав, що наче знаєш.

– Насправді я майже нічого й не знаю, – зітхнув Данило. – Тата не дуже уважно слухав, коли він розповідав. Та й він не все знає.

За сніданком бабуся Віра знову посміялася з рибалок-невдах, але робила це по-доброму, щоб не образити. Хлопці, щоправда, і не збиралися ображатися – про інше думали. Нарешті Данило сказав:

– Нам, бабуся, в школі сказали за літо твір написати. Щось про історію рідного краю. Ну, про Київ у нас усі все знають, а ось тут є різні цікаві історії. Хоча б про той покинутий маєток. Мені ще тато колись розповідав, тільки ж нема його зараз удома...

– Не біда, – відмахнулася бабуся Віра. – Сходіть, дітки, до діда Гайдамаки. Він раніше директором нашого музею працював. Тепер він на пенсії і сторожує там же – дуже прив'язався до того місця. Він охоче все розкаже, бо любить на такі теми побазікати. (...)

(Продовження на с. 247)

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Розташуйте подані епізоди відповідно до послідовності розгортання подій у повісті А. Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу».

Данько, Богдан і Галя підслухали таємну розмову.

Данило врятував Богдана від хуліганів.

Данько й Богдан посварилися через Галю.

Хлопці налякали нічного злодія в кабінеті антиквара.

2. Детективами в повісті змальовано
А антиквара Сашка Немировського й Тумана
Б Льоньку Гайдамаку та його ватагу
В діда Гайдамаку й бабу Віру
Г Данила Ланового й Богдана Майстренка
3. З яким персонажем / якими персонажами твору асоціюється те чи те зображення?

А

Б

В

Г

Д

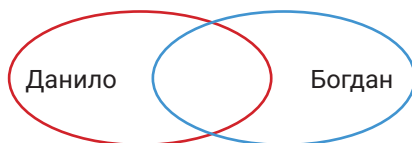
■ АНАЛІЗУЄМО

4. У який спосіб ви організували б пошуки скарбу, якби випала така нагода?

5. Доведіть, покликаючись на текст, що Данило Лановий і Богдан Майстренко мали зовсім різні інтереси.
6. Опишіть дві події, які стали основою для приятельських стосунків між Данилом і Богданом.

7. Прочитайте підзаголовок до розділу 5 і поясніть, як ви розумієте цей підзаголовок. Доберіть альтернативний підзаголовок до цього розділу.
8. Яке випробування повинні були пройти Богдан і Данило, щоб Льонька Гайдамака дозволив їм ловити рибу на річці? Як друзі вирішили діяти в цій ситуації? Наскільки небезпечними можуть бути подібні «випробування»?
9. Прочитайте виразно за особами уривок із розділу 9 від слів «Завмерли обоє» до слів «Ви це тут нарвали? І принесли – мені?» (с. 238–239). Передайте інтонацією почуття персонажів, їхні емоції. Чи приємним для Галі, на вашу думку, було залицання хлопців?
10. Про що довідалися підлітки з підслуханої таємної розмови в колишньому панському маєтку? Як вони відреагували на почуте та чому, на вашу думку, нікому про це не розповіли?
11. Поясніть, як саме кмітливість, спостережливість й аналітичний розум Данила Ланового допомогли юним детективам спланувати й розпочати пошуки козацького скарбу.
12. Зобразіть за допомогою кіл Венна спільні та відмінні риси Данила й Богдана. За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка. Начитаний, розсудливий, добре вчиться в школі, має проблеми з фізкультурою, має успіхи в спорті, запальний, жвавий, сміливий, кмітливий, винахідливий, готовий прийти на допомогу, товариський, задиркуватий, поміркований.

МІРКУЄМО

13. Між Богданом Майстренком і його колишніми вуличними знайомими стався конфлікт. Що насправді стало причиною цього конфлікту? Чи можна було його передбачити й уникнути? Як саме?
14. Які скарби мав на увазі Данило Лановий, стверджуючи: «Скарби – це наша історія, цінності»? Чи погоджуєтеся ви із цими словами? Поясніть свою відповідь.
15. Поміркуйте, на яку реальну небезпеку наражали себе підлітки як у старому маєтку, так і тоді, коли самі пішли вночі вистежувати злодія.
16. Доведіть або спростуйте твердження, що Богдан і Данило постійно проявляють себе надійними друзями. Чи змогла симпатія обох хлопців до Галі знищити їхню дружбу? Назвіть якості, які, на вашу думку, мають бути притаманні справжнім друзям.

Скарб

1. Коштовності, сховані в потаємному місці.
2. Духовні й культурні цінності, які створила людина.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

17. Спрогнозуйте, що міг би розказати хлопцям дід Гайдамака про козацький скарб та як це допоможе наблизитися до скарбу.
18. Опишіть словесно, який вигляд, на вашу думку, мав панський маєток, про який ідеться в повісті. Намалюйте або згенеруйте за допомогою штучного інтелекту зображення маєтку в часи його розквіту.

▲ Колишній маєток Закревських
у с. Березова Рудка Полтавської обл.

▲ Колишній маєток роду Галаганів
у с. Сокиринці Чернігівської обл.

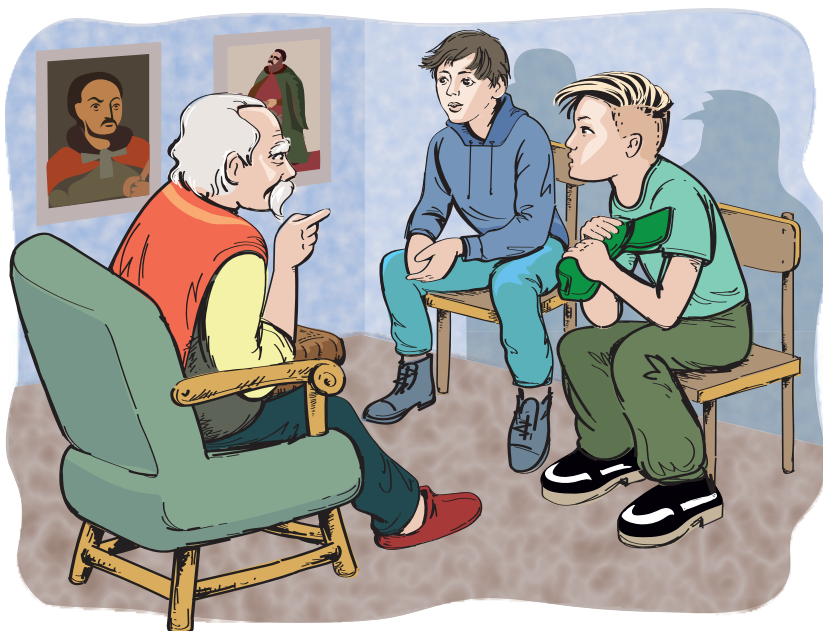
Розділ 17

У якому говорять про козацький скарб і згадують золоту булаву

(...) Жив старий Гайдамака недалеко від невеличкого міського краєзнавчого музею. На онука зиркнув суворо, на Данила з Богданом недовіжливо. «Ще б пак, – подумав Данько. – На Льоньку в містечку люди хрестяться. З ким він ще дружбу водитиме? З такими, як сам».

– Ось, діду, це до тебе. Справа в них якась, – сказав Льонька й підштовхнув до нього хлопців, а сам відійшов на кілька кроків назад і з непритаманною йому скромністю сів на табуретку.

Тим часом друзі встигли роззирнутися. Уся дідова кімната була картинами старовинними завішана. Переважно портрети пишних чоловіків у дорогому вбранні. Зрозумів Данило – це козацька старши-

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

на. А в кутку, просто над кріслом, у якому сидів із великою старовинною книжкою на колінах дід Гайдамака, висіла картина із зображенням красивого будинку. Одразу й не впізнати його, але Данило миттю збагнув – такий вигляд мав маєток полковника Лиховія в часи свого розквіту. (...)

– Бачте, згадали! – пробурчав дід. – Тепер не тільки в школах про історію починають говорити. А колись же... А, ну їх! – відмахнувся він, наче від мухи: – То що саме вам цікаво?

– Можливо, є в панського маєтку якась своя таємниця чи загадка, ще не розгадана?

– Аякже! Тільки в нас її всі, кому треба, знають! – розвів дід руками. – Правда, серйозно її ніхто не сприймає. У привидів частіше вірять.

За їхніми спинами гмикнув Льонька. Тільки дід не звернув на це уваги, захопився:

– Історія, хлопці, дуже проста. Тому, що складна – отак буває. Служив, бачте, старий козацький полковник Іван Лиховій Україні вірою і правдою. Ось він, – показав господар на один портрет, з якого суворо дивився пан у гаптованому золотом жупані та з масивною шаблюкою в руці. – Мало портретів збереглося. А художники любили його малювати. Бо, до всього іншого, був козацький полковник не лише мужній вояка, а й освічена людина. Довелося йому колись побувати в турецькому полоні. То він там шахи освоїв і навіть свободу собі виграв!

Уявляєте, хлопці: зіграв із турецьким пашею сім партій. Якби програв, скарали б на горло. Але він виграв – і став вільний! Ось так... Коли з полону повернувся – золоту булаву з рук самого гетьмана отримав. Не якась там позолота: чисте золото. Переплавили цілий казан турецьких золотих монет, аби її зробити.

Почувши ці слова, друзі Perezirнулися. Немировський із Туманом теж згадували тоді про якусь булаву. Невже про цю саму? Богдан мимоволі стиснув кулаки, а в Данька – у того аж дух забило. А дід тим часом вів далі:

– Час ішов. Відкозакував своє полковник Лиховій, оселився тут і збудував родовий маєток. Двоє дітей у нього народилося – Петро й Павло. Тільки коли цариця Катерина почала козацькі вольності скасовувати, молодий Павло вирішив за Дунай разом із батьком іти, а Петро, старший за нього, зрадив і погодився цариці служити. Не витримав лихої звістки старий Лиховій: раптово зліг і вже не піднімався. Знав, що помирає. Та перед смертю вирішив зрадника покарати. Усе своє золото синам заповів, поділив багатство порівну. Тільки Павло свою частку отримав, а Петро міг її дістати лише після того, як знайде, де хитромудрий батько ту бочку золотих червінців заховав. А в бочку, до речі, старий полковник і золоту булаву поклав. То ото, значить, перед самою смертю прикликав він до себе обох синів і сказав старшому: «Спадщина твоя лежить під королем. А знайти її допоможе грамота¹». Щоб

Спрогнозуйте, у якому значенні використав омонім грамота полковник Лиховій.

¹ Гра́мота¹ – уміння читати й писати.

Гра́мота² – тут: (історизм) лист, послання або який-небудь запис.

зовсім заплутати зрадника, сказав: усе зберігається у братових паперах. Невдовзі старий помер. Поховали його, як і заповідав, на рідній землі. Тільки не збереглася могила – війська цариці багато козацьких могил із землею зрівняли.

Тут старий Гайдамака замовк і почав неквапом натоптувати люльку пахучим тютюном.

– Ну... і що далі? – не витримав Данило.

– А що далі? – дід розкурих люльку. – Зовсім утратив спокій Петро-зрадник. Брат йому маєток залишив, цариця титул дала, землі пожалувала, кріпаків. Але ж без грошей залишив Петра рідний батько! Та це ще пів біди: бо який же він пан без знаменитої батькової золотої булави? Тут чоловік наче збожеволів – почав козацький скарб шукати. Для цього навіть заліз у борги, знайшов лихих людей, аби відшукали Павла в чужих землях і папери в нього викрали. Так усе й зробили, як наказано. Тільки нічого в тих паперах не було. Та й самих паперів – лише грамота, на якій вірші написані. Так і сьак Петро ту грамоту перечитував, до віщунів і ворожок ходив – усе марно. Не пішла йому зрада на користь. Так і помер, заповівши дітям перед смертю свої борги й батьківську таємницю. Звідки я про це знаю? – хитро примружив дід око, наче читаючи думки зачарованих історією хлопців: – Понад сто років тому був тут один грамотний чоловік. Записував подібні історії, навіть книжку видав: «Староукраїнські тайни» називається. Там, серед іншого, і родову таємницю Лиховіїв описав. Була така книжка в панів Лиховіїв. Потім десь загубилася, тоді знайшли десь і в нашому музеї зберігали. Ну, а далі її в Київ, до історичного архіву передали. Ніби на реставрацію, тільки там вона й зосталася. У нашому музеї, коли чесно сказати, у ті часи важко було старовинні книги зберігати. Тепер можна, а тоді...

Він ладен був розповідати ще, але Данило акуратно, наскільки міг, розмову закруглив. Попрощалися з дідом сердечно. Коли йшли, він уже й на Льонька свого суворо не зиркав. Пообіцяли, звісно, заходити ще. Потім із Льонькою, який так нічого й не второпав, попрощалися.

А тоді – уперед, додому. Бо все тепер у них складалось у доладний пазл. (...)

Розділ 22

*У якому друзі нарешті розуміють,
яким ще способом можна читати вірші*

(...) Хлопці поклали перед собою на стіл аркуш із віршем-загадкою. Кілька хвилин мовчки дивилися на нього, перечитуючи кожен про себе:

– Здається мені, що ми не так його читаємо, – промовив Данило.

– А як треба? – спитав Богдан, який у цьому випадку цілком покладався на розумного друга й був готовий прийняти будь-яку його думку.

– Дивися: скарб під королем, а допоможе його знайти грамота. Ось усе, що ми знаємо. Але ж король – не король, а лише корона, вирізьблена над входом у маєток. Та й то – тепер уже тільки слід від корони. Тож і слово «грамота» треба інакше розуміти. Поки що й ми, і всі інші

думали, що грамота – це документ. Щось на зразок почесної грамоти. Шматок цупкого паперу, на якому написано, що ти – чемпіон, і який можна вішати на стіну.

– До чого тут чемпіон? – не зрозумів Богдан.

– До того, що в ті часи, коли козацький полковник Лиховій заховав свій скарб, грамотою називали не прямокутний папірець, яким нагороджують чемпіонів і відмінників, а будь-яке важливе послання, написане на папері. Його навіть могли згорнути трубочкою і заліпити спеціальною печаткою. У кожного поважного чоловіка в ті часи була така печатка. А раз цей вірш мусив зіграти важливу для нащадків Лиховія роль, то його цілком могли зробити у формі грамоти. Розумієш?

– Зрозуміло, зрозуміло. До чого ти ведеш? – поквапив друга Богдан.

– До того, що під словом «грамота» освічена людина, якою був козак Лиховій, могла розуміти не лише грамоту як документ, а грамоту як... – Данько запнувся, розуміючи, що йому бракує слів і він сам може заплутатися, – словом, грамоту як грамоту. Ну, коротше, освіту, знання, уміння читати, писати й думати.

Що під словом грамота, на думку Данила, розумів полковник Лиховій?

– Ти хочеш сказати, що сам вірш нічого не означає? І правильно прочитає його лише той, хто не тільки знає літери й уміє читати, а той, хто по-справжньому розумний і грамотний? – спробував Богдан звести до купи Данилові думки.

– О! – Данько ляснув друга по плечу. – Правильно! Отож справа тут не в змісті вірша. Там мусить бути якесь зашифроване послання з точно вказаним місцем сховку. Ось тільки як би нам усе це прочитати...

Хлопці вкотре втупились у віршовані рядки. Тоді Данило прочитав уголос:

– *«Поглянь на браму, сковану замками»*. Де ми бачили замкі?

– Ніде, – розвів руками Богдан. Може, колись вони там десь і були, але тепер хіба забиті дошками двері – ось і весь замок.

– Двері – це не брама, – Данько скуйовдив волосся на голові. – Можливо, далі буде ясно: *«І сховану умілими руками»*. Отже, справжня брама може бути десь захована. Знову глухо, бо далі йде: *«Де тьма і вільгість осідають вглиб»*. Піди туди, не знаю куди... Ні, – він рішуче мотнув головою. – Бачиш, розбирати кожне речення – дурна справа.

– А яка – розумна? – поцікавився Богдан.

– Є ще один спосіб. Я в книжках про такий читав. Шерлок Холмс складав зашифровані послання зі шматочків безглузлого, на перший погляд, речення. Спробуймо й ми так.

Узявши ручку, Данько підкреслив кілька складів у першому реченні, глянув на результат, навіть прочитав:

«По-на-ра-ско»... Ні, це не годиться. Так і голову зламаєш, і язика.

– А що як прочитати навпаки? – запропонував Бодя.

– Справа наліво? – перепитав Данько. – Так, дивимось... *«Имакмаз унавокс...»* Тьфу, звучить як мова гоблінів! Не виходить, не те...

– А по вертикалі? – не заспокоювався Богдан. – Як кросворди, знаєш? Ось так?

Не встиг Данило щось сказати, як його друг закрив долонею першу частину вірша, залишивши тільки перші літери кожного із шести рядків.

І сталося диво! З перших літер згори донизу чудово склалося слово «ПІДВАЛ».

– Підвал! Точно, скарб у підвалі! Де ж цей підвал?! – не стримавшись, закричав Данило, а Богдан швиденько, аби його не випередили, так само закрив рукою другу строфу.

Перші літери тепер склалися в слово «МАЄТОК».

– Як усе просто! – вигукнув Данило, – Справді, це ж шифровка для грамотних людей! Знаєш, як таке називається? Акрівірш! Ми ж у школі вчили! Дивися: скарб захований у підвалі, а підвал – у маєтку! Ось тобі корона короля! Корона на даху, звідси – король. Підвал під землею, під маєтком, а раз так – то під королем!

Не в змозі всидіти на місці, хлопці скочили на підлогу й почали вистрибувати по кімнаті, витанцьовувати під музику, підстрибувати, намагаючись дістатися стелі. (...)

Потрапивши вночі в підвал колишнього маєтку, хлопці знайшли там підказку. У кутку на стіні були видряпані цифри й букви:

Б. Ka6 Tb3 Cc2 Kf1 Pf3

Ч. Kf4

Данило здогадався, що це звичайна шахова задачка. Удома він знайшов шахи, розставив чорні й білі фігури, як було написано, і зрозумів: білі фігури мають змусити чорного короля зробити такий хід, після якого був би шах і мат. Богдан підказав, що на військових картах місцевість завжди поділено на квадрати. Отже, якщо розкреслити якусь місцевість на квадрати й уявити, що це шахова дошка, на якій розіграли партію, то діжку із золотом треба шукати там, де стоятиме чорний король.

Друзі побігли в музей до діда Гайдамаки, який за допомогою сканера зробив їм копію карти поселення, виготовлену ще за часів полковника Лиховія.

Розділ 27

У якому друзі знову щось задумали

Данько з Богданом і Галя прийшли до них додому.

– Я думав – усе, гаплик – зізнався Данило, розкладаючи копію карти на столі. – Ну, коли ти бовкнув про скарби.

– Навпаки, – зі знанням справи пояснив Богдан. – Не знаєш, як збрехати, – відразу кажи правду. Ляпай, не думай. Тоді точно на брехню буде схоже. Чи на жарт. Бач, так і вийшло.

– Добре вийшло, – погодилася Галя, критично оглянувши старанно вимальовану карту місцевості. – Аби ж знати, наскільки тоді все точно вимірювали...

– Тобі ж казали: ліси, поля та річки лишилися на своїх місцях, – нагадав Бодя. – Знати б тільки, яким боком на цю карту дивитися.

– Чого тут думати? – Данило рішуче повернув її так, як уважав за потрібне. – Ось так, дивитись треба за течією річки. А тепер ось що зробимо...

Він знайшов у шухляді лінійку та олівець й акуратно, намагаючись проводити рівні лінії, розкреслив аркуш у клітинку, написав по вертикалі цифри від одного до восьми, а по горизонталі – літери латинського алфавіту від А до Н.

Богдан із Галкою уважно стежили за ним. Дівчинка навіть кінчик язика висунула від захвату. Страус у цей час прогулювався під вікнами за парканом, наче вартовий.

Коли Данько скінчив свої креслення, перед ними постала вручну намальована шахівниця.

– Ну, тепер у шахи на ній зіграймо, – потер він руки.

Розставивши фігури точнісінько так само, як того вимагали умови задачі, Данько повторив ту саму комбінацію, загнавши чорного короля в глухий кут через три ходи. Після цього друзі завмерли, утупившись у фігуру чорного короля.

– Під королем, – повторив Богдан, простягнув руку й підняв фігурку.

Квадратик, у якому він стояв, показував місце майже поряд із берегом річки. У тому місці, де вона завертає. Нижче пагорба, на якому височів старовинний покинутий маєток. Частина річки займала майже третину квадрата, увесь його лівий нижній кут.

– Ми там гуляли колись із татом, – замислено промовив Данило. – І нічого там такого не бачили...

– «Такого» – це якого? Указівника на зразок «Копати тут»? Скарб же в землі. І його тепер лишається тільки викопати. Дивись сюди: старий хитрун заховав усе на доволі пристойній відстані від маєтку. Мало хто додумався б колупати землю десь подалі, скажи?

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

– Скажу, скажу, – Данило замислено потер підборіддя. – Ми знаємо місцевість. А ось конкретного місця можемо й не знайти. Бо це на карті його фігурка закриває. Насправді ж там ходити й ходити. Дня не вистачить, та ще й увагу привернемо до себе... Коротше, Бодю, усе це тільки здається простим. Може, Галко, ти щось більше знаєш?

Але дівчинка так само нічим допомогти не могла. Домовившись, що всім треба подумати, хлопці поспішили провести її та страуса. (...)

Наступного дня, захопивши ломик і старий бабусин мішок, Данило Лановий, Богдан Майстренко й Галя рушили викопувати козацький скарб.

Розділ 29

У якому нарешті розгадано таємницю козацького скарбу

(...) Аби не збитися, трималися річки й рухалися за течією. Ось і місце, де вона повертає і далі береги стають ширші. Звірилися з картою. Наче тут. Знайшли потрібне місце. Ставши до води спиною, Данило роздивився місцевість з-під долоні, якою прикрив очі від сонця. Попереду, зовсім, здається, близько, стоїть стіною лісосмуга. На малюнку вона не зазначена, та й дерева явно не двохсотлітні. Зрозуміло, насадили їх відносно недавно, десь пів сотні років тому. Отже, до уваги їх не беремо.

Що лишається?

Присівши, Данько розклав копію карти перед собою. Богдан із Галкою схилилися над ним, затуляючи сонце. Вирвавши якусь стеблину, Данило обвів нею коло в потрібній клітинці на карті. Потім, щось мовчки прикинувши, упевнено тицьнув кінчиком стеблини всередину. – Або ось тут, або ніде!

– Що ти маєш на увазі? – не зрозумів його Бодя.

– Під королем – це не ось тут, не тут і не тут, – Данько тицьнув своєю «указкою» в різні точки квадрата. – Якщо говориться «під королем», то тільки тут, у самому центрі кола. Он там висаджували смугу дерев. Вона досить широка, і на тому місці нічого не знайшли. Інакше про це давно було б відомо. Ось тут недалеко ріка – «золота ріка», як сказано у вірші: гадаю, це натяк і на ріку, і на заховане поблизу золото. А отам – центральна частина. Ось там! Він підвівся і показав рукою просто перед собою.

– Там же поле, – заперчила Галка. – Рівне, наче твоя шахова дошка! Ми там з Футбиком сто разів бігали.

– Ви ж нічого не шукали, правильно? Тому – уперед.

Данило рушив прямо, намагаючись визначити, де тут центр квадрата. Богдан пішов за ним. Вони не рахували кроки, але зробили їх, мабуть, зо дві сотні, коли Данько, що крокував перший, зупинився. Уважно глянув поперед себе, а тоді шарпнув Бодю за руку.

– Глянь! Дивися туди! Бачиш?

Богдан і собі придивився. Галя також глянула. Спочатку ніхто нічого не розгледів. А тоді просто перед їхніми очима наче сам собою серед зеленого поля виріс невеличкий горбок.

Коли трійця підійшла до нього зовсім близько, усі побачили, що не такий він уже й невеличкий, цей горбочок. Не втримавшись, Богдан

стукнув по ньому ломом. Металевий стержень зайшов у землю, та зовсім неглибоко – стукнувся об щось тверде. Ще один удар, поряд – і знову якась твердь, наче камінь під землею. Плaska каменя вросла в землю та поросла густою травою неправильної форми.

Не кажучи один одному ані слова, хлопці заходилися біля каменя з ломом та лопатою, очищуючи її від дерну й товстого шару землі. Галка теж хотіла допомогти, але Богдан поважно мовив: «Це чоловіча справа». Дівчинка не особливо й заперечувала.

Скільки минуло часу – важко сказати, але нарешті каменя набула своїх обрисів, і друзі тепер змогли побачити: вона справді грубезна і, мабуть, дуже важка. Але не це їх збентежило.

На очищеній від землі кам'яній поверхні був викарбуваний хрест.

– Могила, – чомусь відразу втратив голос Данило й витер піт із чола.

– Могила, – повторив за ним Богдан.

– Могила, – луною озвалася Галя.

Вони нічого більше не сказали одне одному. Бо й без того зрозуміло: страшно підважувати цей камінь. Адже під ним треба копати далі, а далі – труна, череп, кістки, і навіть якщо там само похована бочка із золотом, ніхто з друзів не готовий був розкопувати стару могилу. До того ж Данило знав від батька: цього не просто не можна робити, це ще й незаконно. За такі речі судять і навіть у тюрму саджають.

– Що робимо? – запитав Богдан.

Та не встиг Данько відповісти, як вони почули:

– Гей, що ви там забули?

Розділ 30

У якому наші герої опиняються в безвихідному становищі

Дружно обернулися Данило, Богдан і Галя на цей вигук.

Ось кого тут тільки не вистачало: від річки просто на них рухалася ватага Льоньки Гайдамаки в повному зборі із самим Льонькою на чолі.

Тікати не годиться. Лишатися тут – викрити себе. І як це вони тут так непомітно опинилися? А може, вони навіть не ховалися і прийшли сюди випадково? Просто вешталися, як завжди, біля річки? Не знаючи, що робити, друзі просто стали пліч-о-пліч і чекали, поки неприємельський гурт підійде до них й оточить.

– Чого треба? – перший запитав Богдан. – У нас же мир.

– Здоровенькі були, – замість відповіді блазнювато вклонився Льонька. (...)

Виходу нема: доведеться посвячувати цю компанію у свою таємницю. І чим це закінчиться – передбачити важко.

Але перш ніж у голові визріло якесь рішення, з-за дерев, від посадки, вигулькнула машина. Авто сунуло просто до хлоп'ячого гурту, і серце Данила остаточно шугнуло донизу. Не було смислу тікати, та й не хотілося.

Лишалася одне: дочекатися, поки машина під'їде до них і з неї вийде дядько Сашко Немировський.

Та це ще не найгірше. Бо найгірше сталося тоді, коли з інших дверцят витрусився лиховісний патлатий Туман. Як завжди, увесь у чорному.

Очі блискають так люто, що навіть на яскравому сонці видно.

– Привіт, діточки! – вишкірився він. – Чого вас тут так багато?

– Ми тут гуляємо! – заявив Данько – нічого іншого в голову не прийшло.

– Граєтесь у козаків-розбійників? – ще ширше вишкірив щербатого рота Туман, показавши всім свої жовті зуби. – Тоді все, козаки, здавайтеся – розбійники приїхали!

Тим часом дядько Сашко підійшов до каменюки, відсторонивши всіх, обійшов її, і навіть поставив зверху ногу.

– Ось і все, – мовив він, дивлячись на Данила. – Ви, діти, якщо лопати десь розкидаєте, то хоча б вчасно забирайте. (...)

Усе зрозуміло. Сиділи ці лиходії в засідці. Чекали, хто по лопату прийде. Ну, а вони самі, зловивши птаха удачі, геть утратили пильність.

Хлопці мовчали. Галка теж закусилла губу. А Льончина компанія взагалі нічого не розуміла. Тим часом Туман так само підійшов до каменя, нахилився, спробував підважити.

– Важкий, зар-раза! Ану, дай сюди оце! – звелів він, простягши руку до лома, якого Богдан стискав у руці.

– Незаконне розриття могил заборонено законом, – зауважив Данило.

– Отак? – підморгнув йому Туман. – А самі що хотіли робити?

– Ми не знали, що тут могила. Знайшли її і збиралися в поліцію йти.

– Того, хто розриває старі могили, доля покарає! – уставив Богдан. – Я в кіно бачив, про мумію...

– Нічого. Я не забобонний. Давай!

Із цими словами Туман вирвав лома з хлопчачої руки. Дядько Немировський узяв лопату і, поплювавши на руки, заходився обкопувати камінь. Хлопцям, які збилися тепер в одну купу, нічого не лишалося, як стояти поруч і мовчки дивитися на те, що відбувається.

Нарешті камінь обкопали з усіх боків. Туман із дядьком Немировським спільними зусиллями підважили його й із кількох спроб таки відсунули вбік. А тоді почали квапливо копати по черзі. Земля злежалася під каменем і піддавалася погано, тому час від часу її доводилося розм'якшувати ломом.

Яма ставала все глибшою. Ось копачі в ній уже по коліна, ось – по пояс. Хлопці затамували подих: зараз вони побачать стару могилу й на них усіх упаде стародавнє прокляття.

Але нічого не сталося. Бо під каменем нічого не було.

Лом і лопата враз одночасно наштовхнулися на щось тверде. Чоловіки хутко почали розчищати те місце. Хлопці, почувши стукіт, наблизилися до краю ями й зазирали вниз. Десятьом парам очей відкрилася прямокутна ляда. Мабуть, робили її з міцного дерева: ляда майже не зотліла в землі. Туман піддів її ломом, Немировський смикнув і потягнув на себе.

Тепер вони стояли на краю прямокутного, старанно обмурованого льоху. Коли Немировський застрибнув туди, то зник там із головою, ще й лишалося досить місця. За мить із ями почувся радісний вигук, а тоді руки підняли догори й вистромили з ями невеличку круглу діжку, обмазану глиною і стягнену металевими кованими обручами.

Нахилився Туман, підхопив із рук партнера знахідку й так завмер, дивлячись на неї справді побожним поглядом. «Наче шукачі легендарної Атлантиди, що нарешті знайшли цю затонулу землю», – чомусь подумав Данило.

Ось вона, розгадка таємниці козацького скарбу! Ось вона, не отримана Петром-зрадником батькова спадщина! Бочечка золотих червінців і золота гетьманська булава!.. Тільки в недобрих руках.

Нічого не сказав Туман. Лише підважував здобич у руках і шкірив свого щербатого рота. Потім поставив діжу на край ями, легко вибрався з неї, обтрисився і глянув лихим оком на хлопців.

– Руку давай! Не вилізу! – почулося зі сховку.

– А ти й не вилізеш! – озвався Туман. – Не треба тобі вилізати!

Перш ніж хтось устиг щось зрозуміти, він однією рукою підхопив скарб, а іншу засунув у кишеню. Мить – і на хлопців дивилося чорне дуло пістолета. Тепер Данило з Богданом вдруге бачили справжній пістолет у Тумановій руці, і то зовсім близько.

Не думали вони, що це так страшно – коли пістолет на тебе націлили.

– Галко, тікай! – на всю силу легень крикнув Данько.

Дивно, але дівчинка послухалася. Позадкувала, потім розвернулася і кинулася геть. Льонька голосно свиснув, і всі шестеро, мов ті горобці, теж порснули в різні боки. Та так швидко, що Туман нічого не встиг зрозуміти. Лиш головою туди-сюди закрутив, бо не знав, за ким дивитися. Богдан, скориставшись цим, теж було сіпнувся тікати, але оговтався Туман – знову зброю на них навів.

– Лізьте вниз, до дядька! – наказав він, махнувши дулом у бік ями.

– Ти що там задумав? – обурювався в льосі дядько Сашко Немировський.

– Нічого особливого! Ти мене скільки дуриш? Ось і посидьте там! Не бійся, не назавжди! На мене вже покупець чекає. Уже через дві години нас тут не буде! А коли з міста виїдемо, зателефоную, куди треба, і вас знайдуть і витягнуть! Ану, Сашко, телефончик мені викинь про всяк випадок! – бачачи, що той не поспішає виконувати наказ, підвищив голос: – Бігом, бо стрільну!

А тоді й справді стрільнув!

Хлопці здригнулися. Данило навіть присів – коли біля тебе стріляють, лякатися не соромно. Почувши постріл, дядько Сашко викинув назовні свій мобільний телефон.

– Ось так! – гаркнув Туман. – А ви, дітки, лізьте до дяді! Чи мені знову стріляти?

Данило з Богданом покірно – куди дінешся! – пострибали вниз. Спочатку в яму, а потім – у мурований льох. Їм утрюх там одразу стало тісно.

Згори почувся переможний Туманів смішок. А тоді прямокутник світла закрила ляда. Гуп! – упав на неї камінь. Рипнула ляда, але витримали міцні, просмолені та кованим залізом стягнуті дошки.

Закрився кам'яний мішок. І троє полонених опинились у темряві, тісняві й безвиході.

Розділ 31

У якому є запізнiла покаянна сповiдь i чудесний порятунок

Тут навіть присісти не можна.

Спочатку дядько Сашко спробував руками ляду зрушити. Нічого не вийшло: дістати до неї міг, тільки коли ставав навшпиньки. В такому положенні незручно щось робити, тим паче, що він торкався ляди лише пучками пальців...

– Дурний я, що із цим бандитом зв'язався, – почувлося з темряви. – І взагалі, де мій розум був? Я, хлопці, почав старовиною цікавитись, і тоді прийшла моя черга казку про золоту булаву почути. Якби я і повірив – що з того? Кому треба, той уже давно знайшов, якщо це, звісно, не вигадка. Коли це приходить до мене якось Туман та й каже: знаю, мовляв, де можна спробувати сліди золота розшукати. Тільки ж його до потрібних старовинних книжок і паперів і близько не підпустять. Знайшов я той віршик-загадку, який ви в мене з кабінету поцупили, а Туманові вирішив сказати, що нічого не знайшов і що марні його старання. Словом, вирішив його спекатись і загадку самому розгадати. Тільки не так усе просто виявилось. Не повірив він мені й причепився, наче реп'ях до собачого хвоста. А тепер із його милості сидимо ми всі в одній тісній темній ямі. Коли він мене переконав, що поцуплений аркуш – не його рук справа, я відразу на вас подумав. Потім лопату біля маєтку знайшов. Вирахувати вас дуже просто було. Тільки ж бачите, як усе повернулося.

– Не рий іншому яму! – повчально мовив Данило.

– Усе це правильно, – зітхнув дядько Сашко. – Сам каюся. Але ж назад уже нічого не повернеш. Тепер сидіти нам тут не знати скільки.

Лиш він промовив ці слова, як над головами зашурхотіло. І глухий голос Льоньки Гайдамаки запитав зверху:

– Агов! Ви там живі?

– А ти як думаєш! – крикнув Богдан.

– Зараз усе зробимо! Нумо, пацани! Узяли! Раз! Два! Три! Ще! Ще!

Дивина – поволі посунулася важка каменяка. Зовсім зсунулася з ляди. Потім ляду відкинули й сонце засліпило очі полонених. Як швидко можна від сонячного світла відвикнути й при звичаїтись до темного каземату!

Коли рябіти в очах перестало, побачили всі троє на краю льоху чотири знайомі голови.

– Вилазьте! – крикнув Льонька.

Дядько Сашко приловчився, узяв Данька під руки, підняв, хоча й не дуже зручно виходило це робити. Згори йому допомогли вибратися. Потім прийшла Богданова черга. А тоді нарешті шість пар хлопчачих рук, хоч і з натугою, але таки підсobili дядькові Немировському вибратися на волю.

– Злякалися? – грізно запитав Богдан, стиснувши кулаки й ступнувши до Льоньки.

– Це замість «спасибі?» – щиро здивувався той. – Якби ми не повтікали, хто б вас звідси звільнив? Це такий тактичний маневр. І це ще не все: ми, четверо, за вами сюди повернулися, а інші за тим чорним бандитом пішли.

– Ох і організація у вас! – вигукнув Данило.

– А ти як думав? Нікуди вони втекти не встигнуть, хоч би скільки їх було. Заводьте машину – і вперед! Не віддамо скарб! Мій дід усе ж таки в музеї працював. Та й тепер його охороняє, – скромно закінчив Льонька.

Тумана затримали біля колишнього панського маєтку. Його спільник, прихопивши скарб, намагався втекти, але страус Футбол загнав злочинця в річку. Поліцейські затримали крадія, а хлопці допомогли дістати діжку зі скарбами.

Розділ 33

У якому всі отримають по заслугах

(...) Поки в поліції розбирались із затриманими в такий незвичний спосіб злочинцями, переможці гуртом прийшли до діда Гайдамаки. Той усе зрозумів... Поклавши діжку на скатертину, хотів був сам її розбити, однак, глянувши на дружню ватагу, передумав.

– Тримай! – він урочисто простяг інструмент Данькові.

Хлопець аж зашарівся від такої честі. Хотів з усієї сили лупнути, та передумав – гупнув один раз і передав молоток Богданові. Той зробив те ж саме – гуп! – і молоток отримав Льонька. Так по черзі кожен ударив по діжці, і коли дійшло до Галі, дівчинка останнім ударом розгатила дерево.

Хоч і міцна, та все ж таки стара діжка розсипалася. Весело дзенькнули золоті монети. Дід Гайдамака розгріб золоту купку й урочисто

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

витяг із неї головний скарб – золоту гетьманську булаву. Вона справді була невеличка. Спрагле за сонячним промінням золото блиснуло, і здавалося, навіть підморгнуло всім. Музейний дворик сколихнуло дружнє й гучне «ура». І тут почалося!

Спочатку всі гуртом схопили Данька й почали підкидати його в повітря. Потім дійшла черга й до Богдана. Він виявився важчим за друга, тому його довго не втримали – опустили просто на купу золотих монет. Потім підкидали Льоньку й він кумедно смикав ногами.

А під вечір про знайдений скарб знало вже все містечко. Тісний музейний дворик уже не вмів усе охочих потиснути руки шукачам скарбів...

Спати розійшлися дуже пізно. А наступного дня до містечка нагрянули кореспонденти з телебачення і безліч репортерів із фотоапаратами. Усю компанію знову й знову фотографували.

Під обід хлопці з Галкою навіть позахрипали, вкотре переповідаючи всю цю історію.

Того ж дня приїхав Данилів тато. Зустріти батька одного з героїв зіїшлася мало не половина містечка. Звісно, у перших рядах виступав дід Гайдамака, головний радник спритної дівчоти. Довкола нього згуртувалась уся Льончина ватага. Данила, Богдана й Галку з вірним Футболом таки випхали трошки наперед.

Приїхав Данилів тато не сам. З його машини, величезної, мов панцерник, здатної легко подолати будь-яку яму та проскочити найскладніший байрак, вийшов ще один чоловік. Незнайомий Данькові, схожий на всюдихід – серйозний, упевнений та, вочевидь, неговіркий. (...)

– Ось, познайомтесь: Михайло Вороненко, ми разом в одному класі вчилися. Він із сусіднього села.

Мовчазний Михайло Вороненко обсмикнув піджака, поправив краватку:

– Ну, хлоп'ята-дівчата-страуси, ви просто супер! Ви довели нам із Миколою, що історія про скарби – не казка й не кіно. Просто, виявляється, ми колись не там копали. Тому особисто від мене за те, що втілили мою давню мрію, приз. Запрошую в Карпати. На мою базу відпочинку. Данила, Богдана, Галю й Льоньку з друзями запрошую туди на цілий місяць. Якщо витримають, звичайно.

– Витримають! – відповів за всіх дід Гайдамака. – Куди дінуться! Зі старої могили вилізли, то і в горах не пропадуть! Може, там теж скарб викопать – наприклад, золото Олекси Довбуша!

– У-ух! – вихопилось у Данька. – Це ж клас!

– До речі, про золото, – сказав Вороненко. – Ви хоч уявляєте, що тепер ви й самі розбагатіли? Там же золота – на кілька мільйонів.

– О-ох! – тепер захоплено видихнув Богдан, і тут-таки випалив: – І все це – нам?

Інші не стримались – вибухнули щирим реготом від такого наївного припущення. А Вороненко, навпаки, знову зробився серйозним.

– Мільйонером, Бодю, ти ще станеш. Це нескладно насправді, треба тільки натхненно працювати, і все. Але на четверту частину знайденого скарбу ви всі маєте законне право.

– І скільки на ніс виходить? Багато? – вже по-діловому запитав місцевий ватажок.

– Ще тільки почали оцінювати. Але, думаю, вам усім стане з головою! – усміхнувся Лановий-старший.

– Ви скажіть краще, – допитувався Льонька, – чи за ці гроші можна буде в маєтку полковника Лиховія ремонт нормальний зробити? Щоб туди музей наш із часом переїхав, дорогу туди від міста проклас-ти, те, се...

– Оце так молодця! – кркнув дід Гайдамака. – Оце в мене внучок, отак мислить!

Вороненко геть по-хлопчачому почухав носа.

– Я, звісно, довідки наведу. Тільки боюся, що лише твоєї частини, як кажуть у математиці, четвертини від чвертки, на це, може, й не стане.

– Чому це четвертина! – щиро обурився Данило. – Уважайте – половина! Бо гроші сьогодні є, завтра нема. А козацький маєток – окраса містечка. Я теж приєднаюся, нехай наведуть там за наші з Льончиком гроші лад, зроблять із нього цяцю. Люди приїжджатимуть, фотографуватимуться на тлі козацького маєтку. Може, й кіно тут знімати будуть. Хіба погано?

– Класнучо! – підтримала Галка. – Я теж хочу свою премію на таке віддати.

– Ну, раз таке діло, – зам'явся Богдан Майстренко. – Ви не той, не думайте, наче мені шкода чи що... Просто коли пошук скарбів – така вигідна справа, може, далі їх шукатимемо? Я б цілий такий загін створив... Чи клуб, чи гурток... Було б чим корисним зайнятися. (...)

Коли всі вже розходилися, щасливі й повні вражень, Данило пригальмував, зробивши Богданові й Галі знак учинити так само.

Коли всі віддалилися, він із таємничим виразом обличчя промовив:

– Чекайте, розмова є.

Заінтриговані, друзі зупинилися. Навіть страус цікаву голову витягнув, дзьоб відкрив, теж слухати приготувався.

– Що там? – запитав Богдан, мимоволі понизивши голос.

– Як пишуть у книжках, це – доля, – так само стиха відповів Данило.

– Ти про що? – запитала Галка.

– Про Карпати. Місяць у горах, де гуляли славні опришки. Я ж не дарма згадав про золото опришків. Навіть здогадуюсь, де саме там потрібно шукати заховані скарби...

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. З'ясуйте, кому з персонажів належить та чи та характеристика (один персонаж зайвий).

Характеристика

1 гарний футболіст, спритний, сміливий

2 немісцевий, опудало, довговолосий

3 не любить рибалити, розумний, тямущий

4 спритний, бешкетник, ватажок місцевих

Персонаж

А Данило

Б Льонька

В Туман

Г Богдан

Д Немировський

2. Розташуйте подані ілюстрації в порядку розгортання подій у повісті А. Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу».

А

Б

В

Г

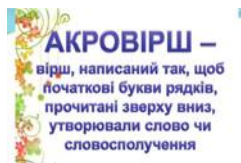
▶ Наталя
Стрижак.
Ілюстрації
до повісті

3. Про родову таємницю Лиховіїв юні детективи дізналися від
 А діда Гайдамаки В антиквара Немировського
 Б баби Віри Г батька Данила

АНАЛІЗУЄМО

4. Що для вас залишилося не зрозумілим після прочитання твору? Що хотіли б з'ясувати?
5. Що цікавого ви дізналися про життя козацького полковника Лиховія? Перекажіть історію маєтку, який належав полковнику. Для чого автор використовує екскурс у минуле?
6. Чому дід Гайдамака називає козацького полковника Лиховія хитромудрим батьком?
7. Розкажіть, як саме родова таємниця Лиховіїв допомогла юним детективам зробити важливий крок у пошуках скарбу. Чия заслуга, на вашу думку, тут більша: Данила чи Богдана? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Яку підказку знайшли підлітки в підвалі колишнього панського маєтку? Як їм удалося скористатися цією підказкою?
9. Розташуйте подані зображення відповідно до етапів пошуку скарбу.

А

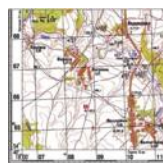
Б

В

Г

Д

Б. Ка6 Tb3
Cc2 Kf1 Pf3

Ч. Kf4

10. У яку небезпечну ситуацію потрапили юні детективи, намагаючись самотійно викопати козацький скарб? Як Данило й Богдан повелися в цій ситуації?
11. Хто, на вашу думку, найбільше заслуговував на те, щоб розбити діжку з козацьким скарбом? Чому Данило, ударивши лише раз, передав молоток іншим хлопцям? Про що свідчить такий вчинок?
12. Доведіть, що Данило, Богдан і Галя в історії з козацьким скарбом нагадували справжніх детективів. Чи збирали й аналізували вони необхідну для пошуку інформацію? Чи завжди їхні версії були правильними?
13. Прочитайте поради А. Кокотюхи, як написати крутий детектив. Проаналізуйте, як ці поради реалізовано у творі.
14. Визначте елементи сюжету повісті «Таємниця козацького скарбу».
15. Продовжте подану нижче фразу (2–3 речення).

Як написати крутий детектив

1. Забезпечити постійну зміну подій.
2. Додати містичний елемент.
3. Долучити тварин як героїв твору.
4. Увести елемент квесту, щоб герої щось шукали або розслідували, рухаючись крок за кроком від однієї загадки до іншої.

Я хочу подарувати книжку А. Кокотюхи своєму другові / своїй подрузі, тому що...

МІРКУЄМО

16. Завдяки яким особистісним якостям Данилові й Богданові вдалося розгадати таємницю козацького полковника Лиховія, яка впродовж десятиліть не піддавалася ні історикам, ні шукачам скарбів?
17. Данилові й Богданові вдалося знайти козацький скарб. Хто з хлопців, на вашу думку, був «мозком» операції, а хто – її ідейним натхненником? Поясніть свою відповідь.
18. На які небезпеки наражали себе персонажі повісті? Як можна було вчинити по-іншому в тій чи тій ситуації?
19. Культурна спадщина – це сукупність успадкованих від попередніх поколінь матеріальних і культурних надбань, пам'яток, історико-культурних об'єктів тощо. Це все, що робили та на що були спроможні наші прашури, усе, що було для них важливим і формувало їх як людей і націю. Поясніть, чому потрібно бережно ставитися до культурної спадщини.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

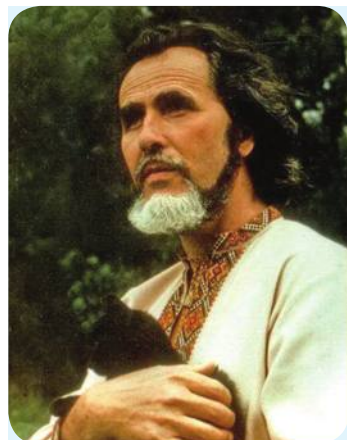
20. Уявіть, що ви учасники / учасниці телевізійного шоу про знайдений козацький скарб. Розподіліть між собою ролі: ведучий / ведуча; запрошені гості (Льонька Гайдамака, дід Гайдамака, Данило Лановий, Богдан Майстренко, Галя, баба Віра, Сашко Немировський). Кожен гість має розповісти про свою участь у пошуку скарбу. Ведучі ставлять уточнювальні запитання.
21. Виконайте завдання одного з варіантів.
Варіант А. Намалюйте або згенеруйте за допомогою штучного інтелекту обкладинку до повісті «Таємниця козацького скарбу». Презентуйте свою роботу одноліткам.
Варіант Б. Напишіть допис (6–8 речень) для розміщення в соцмережі, мета якого – спонукати однолітків прочитати повість «Таємниця козацького скарбу» або інші твори детективного жанру.

Чи любите ви читати фантастику? І чи потрібна така література взагалі? Це ж суцільна вигадка! Проте виявляється, що фантазувати було корисно навіть нашим далеким предкам. Придумали вони у своїй уяві корабель, що літає, – і в майбутньому вчені створили аероплани, гелікоптери, літаки! Вигадали колись у казці чоботи-сорогоди – і тепер з'явилися гіроборди, моноколеса... Наша реальність тісно переплетена з фантазією, а будь-який винахід починається з великої мрії.

◆ Чи корисно, на вашу думку, фантазувати?

◆ Що ви хотіли б вигадати для людства?

Ось так і герої повісті Олеся Бердника, мешканці планети Квітів, переконані, що з казки розпочинається світ, і лише той, хто вірить у справжні дива, здатен підкорити незвідані висоти.

Олесь БЕРДНИК (1926–2003)

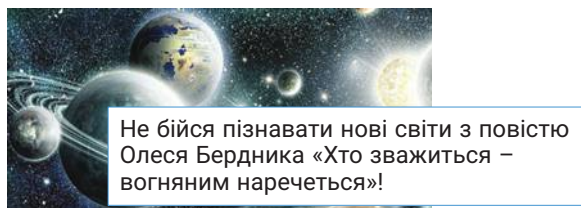
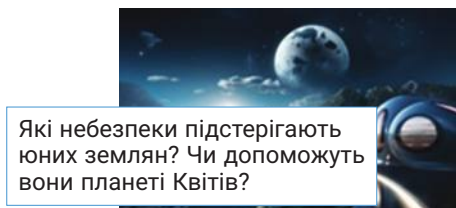
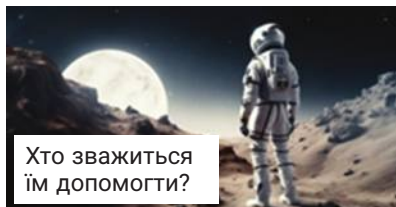
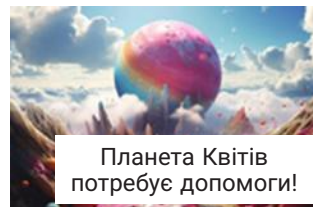
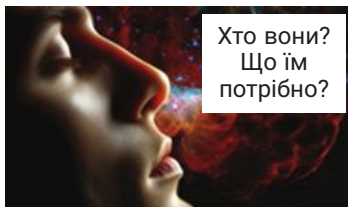
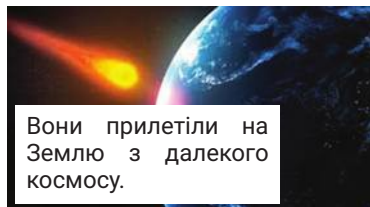
Олесь Бердник народився у селі Вавилово Херсонської області. Його батько був ковалем, мати – вишивальницею. Хлопчик часто запитував маму, чи можна долетіти до зірок. Так хотілося йому пізнати незвідане! У шкільні роки майбутній письменник захопився фантастикою, читав твори Жуль Верна, Герберта Велса, почав сам писати казки й оповідання. Під час Другої світової війни сімнадцятилітній Олесь добровольцем пішов на фронт, був мінером. Закінчив театральну студію при Київському драматичному театрі ім. І. Франка.

Складною була доля митця. За активну проукраїнську позицію Олесь Бердник двічі відбував покарання в таборах суворого режиму в Сибіру та Казахстані, а його твори вилучали з бібліотек. Уперше письменника-фантаста заарештували в 22 роки й засудили до десяти років таборів, наступне заслання – на шість років. Так тогочасна влада намагалася винищити все українське й прогресивне.

У юнацькому віці Олесь Бердник написав фантастичну повість «Хто зважиться – вогняним наречеться». І одразу здобув популярність серед молоді. Твори автора перекладено багатьма мовами. До кінця життя митець залишався скромною людиною і не ганявся за нагородами та почеснями.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

1. Розгляньте буктрейлер за повістю Олеся Бердника «Хто зважиться – вогняним наречеться». Спрогнозуйте проблематику твору та ймовірний перебіг подій.

ХТО ЗВАЖИТЬСЯ – ВОГНЯНИМ НАРЕЧЕТЬСЯ

ФАНТАСТИЧНА ПОВІСТЬ
(Скорочено)

Частина перша ДИВО ЧОРТОВОЇ ДОЛИНИ Горобина ніч

Шаленіла гроза.

Старі люди дивувалися: звечора ніщо не віщувало негоди. Сонце заходило на спеку, повітря було сухе й давлюче, небокрай багрянився над дніпровськими луками урочисто. А потім сталося несподіване, грізне. (...)

Гроза руйнувала димарі, зривала дахи, псувала радіоприймачі, понад городами й шляхами металися багряні кулясті блискавиці; інколи вони підкрадалися до старих гіллястих дерев, вибухали холодним примарним полум'ям, розпанахуючи товстезні стовбуряки навпіл. Та шквал вирував недовго. За якусь годину лихо зійшло, стіна зливи пропала, тільки небесні вогні невпинно миготіли аж до світання.

Славко був свідком усього, що сталося. Він до півночі сидів у садку, поміж заростей малини, розглядаючи в саморобний телескоп місячні кратери. Перед цим хлопець вичитав разом з однокласницею Ліною

в журналі «Юний технік» дуже цікаву статтю про дивовижні явища на Місяці, що їх інколи спостерігають учені: під час появи сонця в деяких кратерах виникали зелені плями, вони ширилися на світлі, пересувалися з місця на місце й зникали, коли починалася місячна ніч: часом пропадали з поверхні земного супутника гігантські цирки, ніби їх покривав хтось непрозорим ковпаком, а пізніше несподівано знову з'являлися. Одного разу в кратері Коперника бачили світляний трикутник, до нього з різних боків повзли яскраві цятки й зливалися з тим геометричним узором. Такі повідомлення не давали спокою Славкові, і ось із допомогою Максима Івановича – учителя астрономії – він змайстрував невеликий телескоп і в ясні ночі не зводив очей із таємничого місячного диска. Нічого нового він на Місяці не побачив, зате став мимовільним свідком дивного явища природи.

Коли за ліс упало дві зорі, хлопець кинувся до хати, захоплено гукаючи:

– Боліди! Боліди впали!

– Га? Що? – жажнувся зі сну батько. – Чого ти гвалтуєш серед ночі?

– Я ж кажу, – ображено озвався син. – За нашим лісом впали два великі боліди!

– Які боліди?

– Небесні камені. Метеорити. Завтра побіжу шукати! Треба сказати Максимові Івановичу! Це ж знаєте яка подія!

– Ото подія, – невдоволено пробурчав батько. – Каменюки якісь упали, а ти кудкудакаєш, ніби курка над яйцем!

– Та не прости ж, а з космосу!

– Вони скрізь однакові, – позіхнув батько. – Читав же в журналах? На Місяці такі самі каменюки, як і в нас. Камінь він і є камінь, хоч ти його й освяти! А як уже тобі забажалося побачити його, то скажи про те Максимові Івановичу! Ну, цить, не шуми, дай подрімати. (...)

Наступного ранку в школі Максим Іванович сказав, що збіглося два дивовижні явища – астрономічне й метеорологічне. Грозу, на думку вчителя, спровокували метеорити, залишки яких нібито впали на Землю.

Славко, поборовши страх, вирішив піти в Чортову Долину, що була в лісових хащах, і знайти там метеорити. Спочатку хлопець блукав разом зі своїми друзями, а наступного дня пішов сам.

Чудо-цвіт

Серед зеленого моху він побачив квітку. Незвичайну, небувалу, не схожу на жодну ілюстрацію в ботанічних книгах. Вона розгорнула три блакитні пелюстки на смарагдовому тлі, схожа на чарівного метелика.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

Славко ніколи ще не бачив такої квітки. Він поволі наблизився до неї, став на коліна, хотів торкнутися пальцем пелюсток. Ніжні крильця стріпнулися, замайоріли в повітрі, і квітка знялася вгору. Вона не давалася в руки.

Хлопець отетерів з несподіванки. Летюча квітка? Де це чувано? А може, то не квітка, а дивний метелик? Ні, під блакитними пелюстками видно ніжно-зелені листочки, довга гнучка стеблинка. Ось вона – казка! Він нарешті зустрів її...

Славко погнався за квіткою-метеликом. Вона перелітала з куща на кущ, із місця на місце. Ось вона сіла на шипшину, між пурпуровими ягодами. Хлопець метнувся до неї, поколов собі руки колючками. Квіточка майнула над його головою, торкнулася пелюстками щоки, ніби хотіла погратися. Славко розгублено дивився на неї знизу вгору. Як же її схопити?

Почувся сміх – дзвіночок.

Хлопець озирнувся. Невже його хтось вислідив? Ніде нікого. Тиша понад лісом. На Чортову Долину спадає присмерк. Квіточка починає сяяти ніжним, ледь помітним промінням. І знову лунає чарівний сміх. Він лине згори. Невже це сміється квітка?

– Це я, – прокотилися в свідомості хлопця тихозвучні слова.

– Хтось промовляє до мене, чи мені здається? – збентежено запитав Славко.

– Чому ж здається? – ласкаво почулось у відповідь. – Ти ж звертаєшся до мене – я відповідаю...

– Це ти, квіточко?

– Я...

– А чому ти втікаєш од мене? – осмілівши, запитав хлопець.

– Я граюся з тобою, – ніжно мовила квіточка, спускаючись нижче. – Ти хотів мене спіймати, а я не даюся...

– Чому?

– Я не можу бути в полоні. Ти хотів мене віднести в село, щоб показати людям. Це – неможливо...

– Не збагну...

– Небувало не можна спіймати. Воно само приходить до того, хто шукає. Ти повірив, ти захотів, прийшов сюди – і побачив. **Навіщо ж нести казку тому, хто її не шукає?**

Славко замислився, потім кивнув. У його очах з'явилася ніжна, щаслива усмішка.

– Я зрозумів, квіточко. Не хочу нести тебе в село. Будь там, де сама захочеш. Але все ж таки скажи...

– Що, хлопчику?

– Якби тебе хтось піймав... силою...

– Буде горе...

– Кому?

Квіточка мовчала. Махнувши пелюстками, сіла на зелений килим. Хлопець присів поруч, боячись навіть дихнути. У голові паморочилося від хвилювання та чарівності того, що сталося. Він розглядав дивний утвір чи істоту, ще не розуміючи, як він чує голос квіточки, як вона відповідає йому. Як можливо, щоб жива квіточка могла говорити?

Пелюстки заіскрилися фосфоричним саявом, розгорнулися ширше. Заворушилися срібlistі тичинки, ніби довгі вії. Славкові здалося, ніби між крильцями квіточки розплющується око. З'являється блискучий білястий обідок, на ньому райдужне коло й велика чорна чи темно-синя зіниця. Око кліпнуло кілька разів, глянуло на хлопчика.

– Ти дивишся? – вражено запитав Славко, відсуваючись від квіточки.

– Чому це тебе дивує? – мовила вона. – Адже ти дивишся на мене?

– Це незвично... щоб квітка дивилася...

– Бач, – докірливо продзвенів її голос, – тобі це незвично. Ви – люди – хочете, щоб все було звично, як у вас.

– Але ж так не буває, – пробурмотів Славко. – Квітки не дивляться... і не розмовляють...

– А в казці?

– Так то ж в казці.

– А ти тепер хіба не в казці?

– Правда твоя, – замислившись, мовив хлопець. – Сказати кому-небудь – ніхто не повірить.

– Може, і повірять, – заперечила квіточка. – Казка дримає в серцях багатьох людей. Згадай, як ви бігали за цвітом папороті!

– Ти й це знаєш?

– Я багато дечого знаю, – зітхнула квіточка. – Те, про що ти забув.

(...) Вона махнула пелюстками й піднялась у небо. Славко аж хитнувся за нею, простягнув руки вслід.

– Зачекай, зачекай! Ми ж так мало були з тобою! Я ще не намілювався!

– Казка приходить несподівано й зникає так само, – засміялася квіточка, блакитним вогником зникаючи між деревами.

– Я ще побачу тебе? – тривожно гукнув Славко.

– Підеш – знайдеш! Глянеш – побачиш! – пролунало над лісом.

Хлопець повертався додому задумливий і сумно-щасливий. Баба про щось запитала його – він не почув. Мати гримнула – Славко не відповів. Машиналино сьорбав те, що баба поставила йому під ніс, дивився невидючим поглядом десь перед собою.

– Чи не зурочено¹ тебе? – заклопотано озвалася баба Оришка, мацаючи долонею онукове чоло. – Якийсь сам не свій став. Ходиш десь вечорами. Де це ти цілий день ходив аж до смерку? Мо', знову дива якогось шукаєш?

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

¹ Зурóчити – особливим магiчним поглядом наклiкати нещастя, хворобу на когось, завдати шкоди комусь; наврочити (поглядом).

– У лісі був, – неохоче відповів онук.

– Я ж казав, – іронічно мовив батько, присолюючи кусень хліба й натираючи його часником. – Упали ті небесні камені нам на голову, а тепер треба до хлопця лікаря викликати.

– Не треба мені лікаря! – буркнув Славко.

– Авжеж не треба, – згодився батько. – Я сам полікую. Скину очкура² та припарки поставлю, тоді твої вигадки як рукою зніме.

– Таке скажеш, – виступила баба на захист онука. – Хіба хлопець що вдіяв? Щось таке з ним трапилося, хіба він винен? По очах бачу – щось стрілося йому в Чортовій Долині. Еге ж?

– Правда, – видихнув хлопець. – Бачив...

– Що ж ти там бачив? – недовіжливо запитала мати, косуючи оком на сина.

– Квіточку...

– Яку ще там квіточку?

– Чарівну. Таку, якої ще ніхто не бачив. Світиться вона, має три пелюсточки й літає, – випалив хлопець одним духом.

– Збожеволів, – вражено озвався батько. – Точно збожеволів! Де ж це бачено – квіточка сама собою літає?

– Правду кажу, – крикнув Славко.

– Не свари дитину, – глипнула баба Оришка. – Він диво бачив.

– І ви туди ж...

– І я. Бо знаю, що така квіточка є...

– Правда, бабо? – зрадів Славко й кинувся до неї. Баба обняла онука за шию і пригорнула.

– Правда, синку. То ти бачив справжній чудо-цвіт. Він ще сильніший від квітки папороті.

– Чудо-цвіт?

– Атож!

– Що старе, що мале, – докірливо зітхнув батько, облизуючи після борщу дерев'яну ложку. – Ну, хай тішиться, аби не захворіло...

– То щастя, що онучок побачив диво, – мовила баба, радо усміхаючись. – Не всякому це дається. Мало було таких людей, які вздріли чудо-цвіт. Колись його зустрічали частіше, а тепер щось не чути...

– Бо дурощі забули люди, – сказав дід, прямуючи до дверей. – Не тішаться люди байками...

Гупнувши дверима, він вийшов у сіни, а за ним і мати. Невдовзі почулося цюкання сокири. Баба погладила Славка по голові.

– Ти знай своє. Раз побачив чудо-цвіт – то вже не одступай.

– Од чого, бабо?

– Од казки, – пояснює вона. – Од чого ж іще? Чудо-цвіт бачить, у кого серце ясне та вірне, – тому й одкривається.

– А хіба чудо-цвіт хтось мав? – допитувався хлопець.

– Атож. Тільки люди думають, що він одкриває золото, усякі скарби. То в казці так сказано, щоб не всякий збагнув. Для

Що, на думку Славкової бабусі, чудо-цвіт дає мудрий людині, а що – злій?

¹ Очкúр – шнур, яким стягують у поясі шаровари або штани іншого крою.

мудрого золото – чисте серце та вірні друзі. А злий чоловік шукає собі проклятого скарбу, щоб забагатіти. Мудрому чудо-цвіт дає хоробрість і силу або й славу. А злому – вічне терзання, страх, щоб ніхто не відняв нещасного багатства. То великий знак, Славку, що в нашій країні з'явився чудо-цвіт...

«Фокусниця»

Тієї ночі Славко не міг заснути. Тільки склеплював повіки, як марилися йому сліпучі блискавиці, могутні грози, політ не знати на чому понад горами й лісами, блакитні вогняні кулі. (...)

Наступив ранок, промінь сонця прогнав нічні видіння. Проте в душі не зникло відчуття дива. Хлопцеві не хотілося йти до хати, говорити щось, відповідати на запитання. Він скочив із горища, шаснув на город, нашукав огірків, помідорів, а потім, захопивши вудку та банку із черв'яками, дременував до річки. Там був прив'язаний батьків плоскодонний човен із підвісним двосильним моторчиком – якраз у тому місці, де Славко вперше познайомився з Ліною. Там річище робило викрутень і лизало високу кручу Перунового бору. Чого так звали той бір, Славко до сих пір не довідався від старих людей, – певно, колись тут далекі предки молилися древнім богам.

По дорозі трапилася несподівана зустріч. З-за берези раптово вискочила Ліна, схопила його за руку, переможно засміялася...

– Ти щось бачив?

– Бачив!

– А чому не сказав мені? Максимові Івановичу?

– Не можна.

– Так ти ж і я – ми друзі? – хитро запитала Ліна. – Що ти знаєш – те повинна і я знати.

– То ходімо чи що, – радо буркнув Славко. – Поїдемо до гатки рибу ловити. Там тихо, дачників нема. У ситнику таке окуняччя водиться. Там я тобі про все й розповім...

– Ходімо, – згодилася Ліна. – Тільки щоб усе-усе...

Коло річки їх перестрів однокласник Онопрій. Він переможно посміхався, здавалося, кожна його ластовина випромінювала іронію на адресу Славка. Його кругле обличчя промовляло: ага, утекли від мене? Славко скривився, наче проковтнув кислую, Ліна невдоволено знизала плечима.

– Тебе де не посій, там і вродиш, – сказала вона.

– Хороші друзі, – промимрив Онопрій. – Самі їдуть кататися, а мене кидають!

– Що ти – безплатний додаток до нас? – роздратовано запитав Славко, пораючись на кормі човна, де були примкнені моторчики. Він загуркотів ланцюжком, сплюнув у воду. – Тебе ж ніхто не запрошував!

– А мені сумно без вас. Я теж хочу рибу половити. Ліно, – заступися за мене!

– Та вже їдь! – зітхнув Славко, припасовуючи мотора до корми. – Тільки триматимешся подалі од води, а то всі окуні розбіжаться...

Ліна засміялася. Онопрій мовчки проковтнув образу. Славко витягнув весло, дав його Онопрієві, звелів тримати човна проти течії, а сам почав смикати за тросика. Мотор чхав, але чомусь не заводився. (...)

– Здрастуй, Славку! – почувся голос-дзвіночок від берега.

Усі поглянули туди. Онопрій випустив весло від несподіванки. Славко пробурмотів щось невиразне. На кручі стояла незнайома дівчинка років тринадцяти, убрана в білу лляну сукню нижче колін, вишиту бісером і шовковистою заповоччю, на ногах – легенькі темно-малинові босоніжки. Та найнезвичайнішим у неї видавалося обличчя – яскраво-сині очі промінилися лагідністю й ніжністю, товста золотава коса спадала на груди, високе чисте чоло охоплював віночок з білих лілей.

Ліна із цікавістю дивилася на незнайомку.

– Хто вона? – стиха спитала в Славка. – Де ви познайомились?

– Я її не бачив...

– Чому ж вона знає тебе?

– Славку, чого ж ти мовчиш? – ніжно засміялася незнайомка.

Ліна розгублено поглядала то на Славка, то на дівчинку.

– Розігруєте мене? Обманюєте? Еге ж? Ну, гаразд!

Славко нагнувся над бортом, виловлюючи з води весло, яке впустив Онопрій. Спідлоба глянув на незнайомку.

– Звідки ти знаєш, як мене звати? Хіба ми стрічались?

– Атож, – забриніло у відповідь. – Ми вже стрічались.

– Не пам'ятаю. Може, у тому селі, де я раніше жив?

– Це не має значення, – загадково мовила дівчинка. – А що це ви збираєтеся робити?

– Попливемо... покатаємось, риби наловимо, – осмілівши, сказав Славко.

– А мене візьмете?

– А чому б ні? – підхопився хлопець. – Сідай. Я зараз до берега підіпхну човна...

– Коли ви так, то я не попливу, – зашепотіла Ліна на вухо Славкові. – Самі пливіть.

– Ну чого ти? – примирливо мовив Славко. – Незручно ж! Вона нікого тут не знає, а ти набобирилась...

– Усе одно не попливу.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

Ліна вискочила із човна на кручу й подалася до кущів.

– Що це з нею? – здивувалася незнайомка.

– Не знаю, – знизав плечима Славко. – То сідай, чи що? Як тебе звуть?

– А хіба неодмінно треба звати? – запитала дівчинка, легко ступаючи в човен. – Можна й без імені. А коли охота, то клич Катею...

– Дивна ти, – мовив Славко. – Ніби несправжня...

– Несправжня? – Дівчинка замислилась, лілеї на її голівці тремтіли. – Тривожне слово. А яка справжня? Така, як твоя подруга? Еге? Тобі такі подобаються?

– Ти не так мене зрозуміла, – зніяковів Славко, соваючись на кормі.

– А як же? Невже я тобі не подобаюсь?

– Кахи, кахи, – закашлявся хлопець, не знаючи, куди подіти очі від її погляду. – Ти чудне кажеш... І називала моє ім'я, хоч ми й не бачилися ніколи...

– Бачилися, – упевнено сказала Катя.

– Де?

– Колись згадаєш...

Славко задумався. Справді, у ній є щось знайоме. Сміх, ніби ледь чутний дзвіночок, мова, глибокий погляд ясно-синіх очей. Де, коли вони бачились? Може, уві сні?

– Чому ж не пливеш? – запитала Катя, сідаючи на лавку.

– Мотор барахлить...

– А хіба не можна так, просто?

– Як?

– Без мотора, без весел...

– Не розумію...

– А ось так, – сказала дівчинка.

Човен колихнувся, поплив проти течії, під днищем забулькала, заспівала вода. Славко виглянув за борт, не довіряючи своїм очам, помацав мотор. Катя дивилася на хлопця ясними очима, усміхалася приязно.

– Як же він пливе? – спитав ошелешений Славко.

– А просто так, – відповіла Катя. – Я захотіла – і все...

– Обманюєш, – недовірливо мовив Славко. – Це якийсь фокус!

– Що таке фокус?

– Ну... ілюзія... Ніби в цирку...

– Яка ж ілюзія? – здивувалася Катя. – Адже ми пливемо?

– Пливемо.

– То де ж фокус?

– Бо такого не буває, щоб човен плив сам по собі...

– Не сам по собі, – заперечила дівчинка. – Ми в ньому...

– Ну... якась енергія повинна бути...

– А бажання... воля... То – найсильніша енергія! Якщо чогось дуже, дуже сильно зажагнути – усе здійсниться...

Славко помовчав, оцінюючи міркування Каті.

– Це правда! Тільки ти якось незвично мислиш. А все-таки це фокус! Човен без мотора... Якби люди побачили – не знаю, що було б...

Коли, на вашу думку,
Славко міг бачитися
з Катею?

Човен проплив повз велику плоскодонку, яка стояла на якорі серед латаття. У ній сидів сивий дідок і вудив рибу.

– Славку! – крикнув дідок. – А де взяв такий мотор? Чи ти ‘ба – безшумний? Ич, як гарно йде – наче летить...

Славко не відповів нічого, спідлоба поглядаючи на Катю. Вона тихесенько сміялася, наче потішаючись над ним. (...)

– Мені здається, що я тебе знаю. А де бачив – не пам’ятаю...

– А тобі гарно зі мною? – тихо запитала Катя.

– Угу, – кивнув Славко, опускаючи погляд донизу.

– Тоді не треба згадувати, де ми бачилися. Ось над тобою хмаринка. Вона прекрасна? Вона тобі щось нагадує? Дає радість? Не проси її, щоб вона зупинилася, щоб вона зберегла свою форму й барви. Хай пливе, хай мчить, зникає. Збережи її в серці, у мрії...

– Ти говориш, ніби співаєш, – зачудовано сказав Славко. – Ніби пташка... або шум лісу...

– Я піду, – раптом мовила Катя.

– Куди? – збентежився хлопець.

– Мене кличуть...

– Хто?

– Не питай.

– А ми побачимось?

– Не знаю...

– Де ти живеш?

– Усюди. Тепер тут, біля тебе...

– Як ти дивно мислиш, розмовляєш. Ніби з іншого світу.

– Може, й з іншого.

– А хто в тебе з близьких чи рідних? З ким ти тут?..

– Бабуся є, – ніжно сказала Катя. – Ми живемо в хатині край села...

– Ти довго будеш тут... у нашому селі? – з надією запитав Славко.

– Не знаю, – посмутніла Катя.

– Може, у школу ходитимеш? Ти раніше в який клас ходила?

– У клас? – здивувалася дівчина. – А ти в який?

– Я піду в шостий...

– А я – не знаю...

– Як так не знаєш? Усі навчаються. І ти повинна йти до школи. Ти, певно, жартуєш?

– Прийду, якщо ти хочеш. Ти запрошуєш? – повеселіла Катя.

– Приходь, – дружньо кивнув Славко. – Післязавтра починається навчальний рік. Усі будуть дуже раді. Така цікава учениця!

– А твої друзі люблять казку?

– Звичайно! – захоплено сказав Славко, а потім посмутнів: – Проте... не знаю. Доки менші – усі люблять слухати казку... а потім...

– Правда твоя, – печально мовила Катя. – Слухати – то одне, а діяти – інше. Ну, до побачення. Я іду...

– Зачекай. Я перевезу тебе на той бік! І потім...

– Що?

– Ти не сказала, що зробила із човном. Чому він рухався? Еге, ти фокусниця? У цирку працювала?

– Та ні, – сказала Катя, прямуючи до води. – Усе дуже просто: я хочу, щоб човен рухався, – він рухається. Я хочу йти по воді – і вода тримає мене. Ось так, дивися!

Катя легко ступила на поверхню ріки й побігла по хвильках. Славко завмер від подиву, не вірячи своїм очам. Ось дівчинка добігла до протилежних круч, заховалась у лозах. Ось уже її біла сукня майорить між дубами. Видно руку, яку вона підняла для вітання. І все. Нема. Ніби й не було...

Хлопець отетеріло озирнувся. Що це з ним? Невже привиділося? Він почав заводити моторчика. На диво, той одразу завівся, і хлопець хутко повернувся до Перунового бору, так і не зловивши жодного окуня. Під вербою його чекала Ліна з нерозлучним Онопрієм.

– А куди подів Катю? – запитала вона.

– Пішла, – неохоче відповів Славко, прив'язуючи човна.

– А казав, що незнайома! Отакий ти?!

– Ліночко, що це з тобою? Та я правду кажу, що вперше її бачу...

– Еге, так я і повірю! Щойно вона з'явилася, ти одразу на неї очі витріщив! А вона – артистка, ілюзіоністка! А ти й роззявив рота. Аякже! Човен поплив! Ха! Вона щось причепила! Так, як фокусник! Щоб затуманити тебе!

– Ліночко, не треба! Чуєш? Тут щось чудне діється... Я хотів тобі розповісти дещо, але так сталося... Я ще сам не розібрався. Ну, усміхнися! А тепер я піду. Мені треба подумати.

– Ти просто обманюєш мене, – з недовір'ям зітхнула Ліна.

– Ні, – гаряче запевнив Славко. – Ось тобі страшна клятва – щоб мене земля ковтнула! – усе розповім, коли дізнаюся, що та як!

– Дивися ж, Славку, обманиш – дружбі кінець! Так і знай! (...)

Химерна учениця

Почався багрянистий вересень. Діти пішли до школи. На другий день, коли Ніна Матвіївна проводила в шостому класі урок ботаніки, двері тихенько відчинились і на порозі з'явилася постать Каті. Вона була в тому самому вишитому лляному платті. Клас ахнув від несподіванки. Славко аж підвівся з-за парти. Ніна Матвіївна зачудовано дивилася на дівчинку.

– Славку, – почувся мелодійний голос Каті. – Я прийшла...

– Що це означає? – розгубилася Ніна Матвіївна, дивлячись то на Славка, то на Катю. – Хто ти така? Славко Лісовий, що це за новина?

– Ніно Матвіївно, – затинаючись, сказав Славко. – Це Катя... Вона буде вчитись у нас... у шостому класі...

– Чому ж одразу не сказала? – невдоволено мовила вчителька, звертаючись до дівчинки. – Як прізвище? Ти була в директора?

– Ні, – тихенько відповіла Катя, не зводячи погляду із Славка. – Я так. Він мені сказав – я прийшла.

У класі почувся гомін, хтось дурнувато загиготів. Славко гнівно глипнув туди – то сміявся Онопрій, прискаючи в долоню.

– Тихо, діти, – сказала Ніна Матвіївна. – Дивна ти дівчинка. Ну та гаразд. Сідай. Ось там є вільне місце, у першому ряду. Як тебе записати, як твоє прізвище?

– Можна просто – Катя. Так краще.
– Може, і краще, – здивовано мовила вчителька, – але мені треба знати прізвище...
– Запишіть – Далека, – усміхнулася Катя, сідаючи.
– А чому ти в такому вбранні?
– Хіба погано?
– Та ні. Але ж таке вбрання годиться для сцени, а не для школи...
– У мене лише таке, – лагідно відповіла Катя. – Це моє улюблене...
– Ну гаразд, продовжуємо урок.
– Задавака, – прошепотіла з-за Славкової спини Ліна. – Вирядилася, як пава. Фокусниця. А ти знову витріщив очі на неї?

Славко косо глянув на подругу. Обличчя в неї почервоніло, очі ревниво блищали.

– І чого ти така? Заїло?
– Дуже вона мені потрібна! – пирснула Ліна. – Кривляка!..
– Вона ж тебе не зачіпає...
– Зате ти її мало не ковтнеш!
– Улюбився, – під'юдила Лінина сусідка, білява Настя. (...)

Пролунав дзвоник. Ніна Матвіївна вийшла з класу. Деякі учні з галасом вибігли в коридор. Дівчата зібралися біля вікна, шушукалися, поглядали на Катю. Вона сиділа за партою самотньо, зосереджено дивлячись перед собою в простір. Славко несміливо підступив до неї.

– Ти таки прийшла, – пробурмотів він.
– Я ж обіцяла, – лагідно усміхнулася вона. – Тільки я думала...
– Що?
– Що в школі цікавіше...
– Просто... ти не така...
– Яка – не така?
– Як усі, – запевнив Славко. – Ти щось приховуєш. Тому й нерозуміння. Катю, а де ви зупинилися? Ну, де мешкаєте?
– На краю села. У лісі. Там малесенька така хатиночка. Кажуть, колись жив лісник. Він недавно помер. Лишилася старенька бабуся. У неї є окрема кімната, там я з бабусею своєю...
– Знаю ту хатку. Мій дід теж лісник. А там живе лісничиха Одарка. І діда покійного я пам'ятаю. Добрий дід був. Він мене на коні катав, як я ще маленьким був. І водив по калину аж до Смаленого... А ти надовго сюди?

– Не знаю, – тихо мовила Катя.

Вона саянула на хлопця своїми очима. Він зашарівся.

– Чому в тебе таке зле обличчя? – зненацька озвалася Катя, повернувшись до Ліни. – Ти гарна, і серце в тебе добре, а сама себе збурюєш! Що я тобі вчинила, що ти на мене гніваєшся?

– Дуже ти мені потрібна, – одвернулася Ліна, стріпуючи пишною косою. – Задавака! Хочеш бути не такою, як усі?

– А хіба треба, щоб усі були схожі? – здивувалася Катя. – Тоді ж буде дуже сумно! Ось і ти не схожа на інших...

Ліна одвернулася, не відповівши на слова новенької. Знову пролунав дзвоник, почався новий урок. (...)

Після уроків Катя вийшла зі школи, спустилася по східцях униз. Біля ґанку її чекав Славко. З-за воріт усміхалися дівчата, по-дикунському витанцьовував Онопрій, вигукуючи:

– Вам царську карету чи пішки підете?

– Він хворий? – здивовано запитала Катя.

– Та ні, – сердито відповів Славко. – Дратується. Катю, тебе провести додому?

– Не треба, – сполохано сказала дівчинка. – Я... сама...

– Так лісом же самій... незручно... я добре знаю стежку...

– Не треба, Славку...

– А прийти в гості можна?

– Не знаю. Як бабуся...

– А ти... ти хочеш? – наполягав хлопець. Дівчинка мовчала, дивлячись понад головою Славка на ліс, в очах її жеврів сум.

– То я прийду ввечері, – упевнено сказав Славко. – Мені дуже хочеться поговорити з тобою... про дуже важливе...

– Не приходь, – похитала головою Катя. – Може бути погано. Не треба.

– Кому погано? – не збагнув хлопець.

Катя замовкла, рушила до горбів. Славко догнав її, ішов поруч.

– Якщо хочеш дружити, – прошепотіла вона, – то не йди. Я сама.

Слова її були сповнені такою щирістю, що хлопець зупинився. Довго дивився вслід їй, аж доки біле платтячко не зникло за високими посадками сосни. А в серці його вже наростало палке остаточне рішення – будь-що проникнути в хвилюючу таємницю Каті. Сьогодні ж, не відкладаючи...

Казкове перетворення

Довкола старої хатки, де колись жив лісник, був занедбаний сад. Яблуні здичавіли, бо нікому було за ними доглядати, густі бур'яни оточили ветхий притулок. Трьохсотлітній дуб покривав солом'яний дах темно-зеленим шатром, обабіч подвір'я стояли могутні сосни, золотіючи в призахідному сонці рудуватою корою.

Славко сидів у бур'яні за похиленим тином, розгортаючи будяки, поглядавав на вікна й двері – чи не вийде Катя, чи не покажеться?!

Минали години. Дівчина не з'являлася. У маленьких вікнах було сліпо, порожньо. Потім із димаря попливла синювата цівка диму, запахло глицею. Певно, хтось затопив у печі. На ґанок вийшла похила бабуся. Славко пильно глянув на неї, розчаровано зітхнув. То була баба Одарка. Може, розпитати її про Катю? Та ні, не слід. Краще зачекати, щоб не розгнівити дівчинку, адже вона не хотіла, щоб він приходив...

Баба Одарка пошкандибала до повітки, нагорнула в кошелік глиці, понесла до хати, за нею побіг, тручись об ноги, великий сірий кіт. Над лісом спадали сутінки. Деревата втрачали яскраві барви, темніли, наливалися синьо-фіолетовою млою. У небі, між верховіттям, визорилося, низом покотив холодок. Славко зіщулювався, у нього потерпили руки. А чого це він має гібитися в бур'яні? Підкрадеться, загляне у вікно. Може, Каті нема вдома? Може, пішла гуляти? Тоді ждати нема чого.

Він переліз через тин, суха лоза затріщала. Славко злякано завмер, прислухався. Ніде нікого. Спокійно.

Хлопець підкрався до віконця хатини. Одхиливши гілку здичавілої троянди, Славко зазирнув до вікна. У хатині пливло блакитне світло. Що таке – невже баба Одарка купила телевізор? Хлопець притулився чолом до нижньої шибки, загляк від несподіванки. Він побачив посеред хатини маленьку згорблену постать Катині бабусі!

Славкові стало гаряче, він ледве стримав себе. Страху не було, але хотілося вийти зі схованки, озватися, запитати.

Хлопець уже хотів постукати в шибку, коли посеред хати з'явилася Катя. Вона, склавши руки на грудях, зупинилася перед згорбленою бабою, щось сказала. Баба торкнулася пальцем до її грудей. І одразу ж на тому місці зажеврила яскраво-блакитна зірка. Довкола вогняної цятки спалахнула спіраль, почала розгортатися. Ширше, сильніше! Спіраль захопила обличчя, руки, ноги. Постать дівчинки танула, щезала. Славко захолов від ляку. Що ж це діється? Катя вмирає? Її не буде?

Спіраль сплелась у тугий клубок вогнистих ліній, ущільнилася, перетворилася на ніжну перлисто-блакитну кулю.

Клубочок, ритмічно блимаючи, плавав над долівкою. Баба щось мовила, він попрямував до столу і згас. На покуті, у блакитному промінні, що лилося не знати звідки, Славко побачив велику трипелюсткову квітку. Чудо-цвіт, який він зустрів у Чортовій Долині! Ой леле! То Катя вміє перетворюватись у будь-що? Щойно вона стала клубочком, а ось уже квіткою! Не дивно, що човен плив сам по собі, що вона йшла по воді, наче по землі! Вони обидві чарівниці – і баба й онука!

Хлопець заворушився від збудження, куц затріщав. Баба глипнула у вікно, кивнула йому. На її зморщеному обличчі не відбилось і тіні подиву. Вона спокійно підійшла ближче, трутила віконницю, та легко піддалася. Славко не знав – вставати йому чи сидіти? Було незручно, соромно, лячно...

– Ну, давній знайомий, – проспівала баба, усміхаючись таємниче і трохи іронічно, – доброго вечора і приємної пригоди!

– Здрастуйте, – прошепотів Славко, усе ще сидячи в бур'яні.

– Невже тобі тут зручно? – здивувалася баба. – Уже давно ти мерзнеш надворі, жалишся кропивою, коли так просто – підійти, запитати дозволу зайти...

– Катя заборонила, – ніяково сказав хлопець.

– Вона не забороняла, а прохала, – з докором мовила баба. – Ти не послухав. Ніхто на тебе не гнівається. Навпаки, ти славний хлопчина. Я розумію, що тебе привела сюди не проста цікавість. Підводься, іди сюди, не бійся.

Славко хутенько оббіг хату, увійшов до кімнати, несміливо зупинився біля столу. Квіточка колихалася в повітрі, від неї котилися хвилі тонкого запаху, у ньому був подих весняних трав, першої грози, дніпровського лугу.

– Це – Катя? – ковтаючи сухий клубок у горлі, шепнув він.

– Нанті, – мовила баба. – Для тебе – Катя. Ти вже стрічався з нею в такій подобі. У лісі...

– Я пам’ятаю...

– Тоді ти випробував себе. Спочатку були сумніви. Потім казка перемогла. Тільки тому Нанті пізніше підійшла до тебе...

– Там, на річці?

– Так. Ти, мабуть, дивувався, мучився – хто та що? Правда?

– Я... здогадувався... Тільки ж і тепер не збагну...

– Чого, хлопчику?

– Навіщо ви зробили її... квіткою?

– Вона і є квітка, – сказала баба.

– Квітка? – розкрив від подиву рота хлопець. – Як це?

– Тебе дивує, що квітка – розумна? Ти знову забуваєш, що стрівся з казкою. (...)

– А можна дружити з Нанті, приходити до неї... сюди? – несміливо запитав Славко.

– Для дружби всі двері відчинені, – сказала баба. – Нанті, ти чула, що запитав хлопчик?

Квіточка ніжно засміялася, по її пелюстках пробігли хвилі голубих іскорок.

– Нанті, вір йому. Відкрий йому нашу таємницю. Він стане для нас ниткою до серця їхнього світу. Поясни йому все, що треба. Ти згодна?

Квіточка знову замерехтіла перлистим полум’ям, Славкові вчулися слова:

– Я ждатиму, Славку...

– А тепер – іди, синку, – сказала баба. – Завтра ти побачиш Нанті. Не поспішай говорити іншим про те, що ти знаєш... На добраніч, синку! Нанті чекатиме тебе...

– Я прийду, – тихо сказав Славко, зупиняючись на порозі й поглядаючи на чарівну квітку. – Ти вір мені, Катю... Нанті. Я ще не звук, але ти вір мені. Я буду тобі щирим другом... Найщирішим...

Частина друга

КАТАСТРОФА

Промінь далекого світу

(...) О шостій ранку Славко був уже біля хатини лісника. На ґанку сиділа Катя, милувалася ніжно-рожевим обрієм, що пламенив над стіною синього лісу. Баба Одарка стояла поруч, торкалася висохлою рукою до пишної золотавої коси дівчинки, удоволено цмокала.

– Як королівна! – вихваляла баба. – Де воно таке й узялося? Гарне та розкішне! Мов янголятко! Залишайся, дочко, у мене жити. Та не рік чи два, а на все життя. Де ти знайдеш краще місце, як у мене?

Катя слухала бабині монологи, ласкаво кивала. Підвівши голову, побачила хлопця, підхопилася з ґанку.

– Прийшов-таки?

– А хіба я міг не прийти? – щасливо осміхаючись, тихо запитав її Славко.

– Тоді ходімо в ліс... погуляємо...

– А снідати? – озвалася баба Одарка. – Ти ж, мо', і не їла нічого сьогодні? Бачу – не варите, не готуєте. Ні ти, ні бабуся твоя! Як же так можна? І вклякнеш із голоду...

– Не турбуйся, бабусю, – лагідно мовила Катя. – Я не голодна.

Вона взяла Славка за руку, глянула в очі.

– Були неприємності?

– Що мені до того? – запаленів він. – Я бачу тебе... і мені гарно...

Вона поблідла, але в очах її спалахнули сині іскри, на вустах з'явилася щаслива посмішка.

– Ти думав про мене?

– Усю ніч. Нам так багато треба з тобою поговорити.

– Може, і не багато, – загадково сказала дівчинка. – Зайві слова віддаляють від правд, від розуміння. Головне приходить у мовчанні, у тиші. Ходімо до лісу.

– А де ж бабуся? – запитав Славко, коли вони вийшли на стежку між високими соснами.

– Там, у хаті, – неохоче відповіла Катя. – Вона зараз квіткою стала, як я вчора...

– Навіщо так? – вражено запитав хлопець.

– Ми повинні частину життя на Землі бути такими, як там, у себе. Як ваші водолази – скільки б не були під водою, а треба колись скидати скафандри. Збагнув?

– Починаю розуміти, – збентежився Славко. – А де це – у вас, Катю? Ти ще й досі не сказала...

– На планеті Квітів, у Краю Казки...

– Розкажи мені про неї, – загорівся хлопець.

Вони йшли між величними соснами, узявшись за руки. Глухо шумів ліс, у небі, між віттям, багрянелились пухнасті хмари, здалека долинали журливі крики журавлів.

– Мені важко розповісти про це так, щоб навіть ти збагнув. У вас інший погляд на світ, ніж у нас...

– Як це так? – запитав Славко. – Не збагну!..

– Люди Землі в усі віки створювали могутні казки, легенди, – вела Катя натхненну оповідь. – У тих казках діяли сильні, незламні герої, звитязці, лицарі, їхні кохані, веселі діти, дракони й могутні вороги, трудящі оратаї і садівники, мудрі тварини й небачені птахи. І думки людські летіли у Всесвіт, розносячи в безмір вість про дивовижну планету Землю, де мислячі істоти живуть із такою повнотою у видимому світі й у світах чуття та думки. Так ваша казка проникла Сонячним Шляхом до нашої планети – до планети Квітів...

– Як ти сказала? Сонячний Шлях? Що це таке?

– Я не скажу більше, – тихо відповіла Катя. – Я і так сказала багато. Слухай далі. Ми завжди були квітами, жили ніби уві сні. А коли прийшла ваша казка, перед нами відкрився неймовірно прегарний обшир діяння, бачення життя. Так почав творитися Райдужний Міст між світами. Та потім... пізніше... уже кілька століть тому, почало згасати наше сонце. Славку, це було тяжко, дуже тяжко. Я тобі ще не можу всього відкрити...

– Чому, Катю? Чому?

– Не знаю, як ти сприймеш. Ще невідомо, що скаже твоє серце, коли перед тобою постане прірва, яку треба подолати! У нас сталося лихо, і його може відвернути лише Земля. Зачекай! Я знаю, що ти хочеш сказати: розповісти вчителям, ученим, дорослим людям! Так? О ні! Це не допоможе. Тут потрібне чисте дитяче серце. (...)

Розлука

Багрянні промені сонця торкалися верховіття дерев. Над лісом затишав гомін дня. Осінь сумовитим пензлем малювала на кущах, на деревах пишні пурпурно-золоті шати. Діти йшли під тим святковим склепінням мовчки, в задумі. Нанті все поривалася вперед, Славко ледве поспішав за нею. Чому вона так зненацька змінилася? Спохмурніла, збентежилася. Ось уже видно хатинку. Дівчинка на хвилю зупинилася, уривчасто сказала:

- Біда!
- Що сталося?
- Хутчій!
- Я нічого не збагну!
- Я бачу, відчуваю!

З ганку хатини стрибнула якась постать, злодійкувато озираючись, метнулася до воріт. У руках у неї щось мерехтіло. Славко пізнав Онопрія, кинувся за ним.

- Стій! – закричав він. – Стій, кажу тобі!

Він догнав Онопрія за тином, схопив за сорочку. Той виривався, одбрикувався, щось тримаючи в руці.

- Ти чого лазив до хати?! – закричав Славко.

– Вони ж відьми! – огризнувся Онопрій, ненависно дивлячись на хлопця. – Я вирішив глянути, з ким це ти там дружиш! Мене Ліна підбила. Ги! А там – нікого, лише квіточка над столом. Так я її...

- Квіточка? – схвильовано скрикнув Славко. – Дай сюди!

- А я її об пеньок! – хлопець замахнувся.

Деся біля ганку відчайдушно закричала Нанті.

Спалахнуло примарне блакитне полум'я. Онопрій злякався, кинувся в кущі. Над розбитою квіточкою з'явилася бабуся, вона тяжко застогнала. Потім ветхе тіло її розтануло, і перед Славком виникла постать високої красуні з фіолетовим вінком на чолі. Її оточував вихор вогню, каскад ніжно-зелених кіс спадав до пояса. Вона сумовито глянула на хлопця і сказала:

– Казка скінчилася, синку! Жар-птиця покидає тебе! Прощай, прощай, прощай! Нанті, летімо!

Пружний клубок полум'я піднявся вгору, розкидаючи довкола себе грозові запахи й розсипаючи яскраво-фіолетові іскри. Славко оглянувся на дівчинку. Нанті вже бігла до нього, простягнувши руки. Палко обняла хлопця, рішуче одступила вбік. На її грудях зажеврила сліпуча іскра, як і тоді, у хатині. Майнуло блакитне крило спіралі. Славко відчув, що ось зараз станеться страшно, безповоротне, що він утрачає те, без чого не зможе жити.

- Нанті! Зачекай! Не покидай мене! Нанті... Катю!

- Я чекатиму тебе, Славку, – ніжно сказала вона.

– Де? Коли? – у відчаї скрикнув він, кидаючись до неї.

– На шляху казки. Усю вічність! Стій, не підходь!

Нанті пропала, над подвір'ям поплив вогнистий клубок, з тріском і гуркотом покотив у небо. Славка огорнула гаряча хвиля. Він знеможено впав біля пенька і, дивлячись на спотворену квіточку, гірко заривався. Хтось підійшов до нього, поклав долоню на голову. То була Ліна. По її обличчю котилися рясні сльози.

– Я винна, – шепотіла вона. – Думала, що вони обманщики, що вони затягли тебе в щось погане. А тепер бачу, що то була казка... я не повірила тобі... не повірила собі...

Перлисті пелюсточки розбитої квітки заворушилися, розійшлися. На дітей глянуло велике сумовите око чудо-цвіту. Почувся шепіт:

– Не плач, Славку, чуєш? Любий хлопчику, ми лише квіти далекого казкового краю. Ми – марево для вас... Друзи з Ліною, у ній зріє казкове зерно. Зростіть його, прикрасьте свою планету... Ми не встигли всього сказати вам... Наша планета в біді, наша казка згасає, і рятунок залежить від вас. Його принесе той, хто віддасть життя своє за казку. О, мій хлопчику, чи збагнеш ти? Чи зрозумієш?..

Сяйво пелюсточок згасло, око заплющилося. Квіточка почорніла, зморщилася. За якусь мить на пеньку лежала лише купка попелу. Славко, охопивши долонями обличчя, невітішно плакав.

– Не треба, Славку, – обнявши його за плечі, умовляла Ліна. – Я все збагнула. Ми знайдемо Нанті. Ми побачимо край казки. Я була зла, погана! Тепер я зненавиділа сама себе... таку, як була... Віднині буду з тобою... хай горе, хай радість... а ми – з тобою... Чуєш, Славку? Ми знайдемо Нанті, допоможемо їй! І подругам-квітам допоможемо!

Тієї ночі знову шаленіла небувала гроза.

(Продовження на с. 282)

ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Хто з персонажів повісті О. Бердника «Хто зважиться – вогняним наречеться» так, як і Славко, вірить у дива?
А батько Сашка В учитель Максим Іванович
Б баба Оришка Г однокласник Сашка Онопрій
2. Краєм казки у повісті названо
А планету Земля В Чортову Долину
Б планету Квітів Г кратер Коперника

АНАЛІЗУЄМО

3. Розкажіть, яка несподівана страшна негода трапилась у селі Вогники. Як цю подію сприйняв Славко Лісовий, а як – інші персонажі твору.
4. Як ви розумієте слова чудо-цвіту: «Казка дрімає в серцях багатьох людей»? Які правданні українські вірування ви знаєте?
5. Чим були народні перекази й казки для Славкової бабусі Оришки? Чому онук так тягнувся до неї та ділився своїми думками?
6. Для чого Славко Лісовий кілька днів поспіль ходив у Чортову Долину? Що він там сподівався знайти? Чи свідчить це про допитливість хлопця?
7. Перекажіть фрагмент, у якому йдеться про блукання Славка Чортовою Долиною. Яке враження справило на нього побачене в лісових хащах?

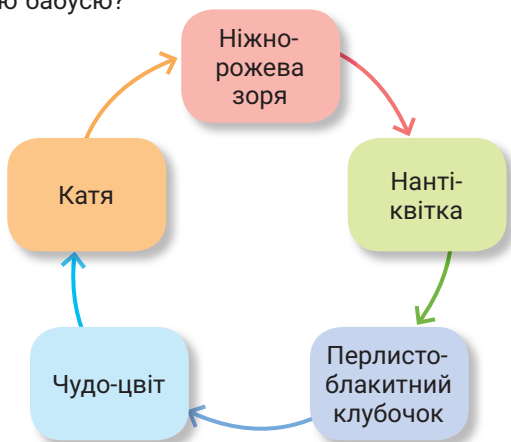
8. Прочитайте виразно діалог між Славком і Катею від слів «Ліна вискочила із човна на кручу й подалася до кущів» (с. 271) до слів «Катя легко ступила на поверхню ріки й побігла по хвилях» (с. 273). Що незвичного у словах і поведінці дівчини ви помітили? Чому Катя під час цієї зустрічі не розповіла Славкові всієї правди про себе та свою бабусю?

9. Про що дізнався Славко, коли всупереч попередженню Каті прийшов до неї в хатину лісника? Чи радо бабуся дівчинки зустріла Славка? Про що це свідчить?

10. Використовуючи подану схему, проаналізуйте ланцюжок перетворень Нанті у світі людей.

11. Який необдуманий проступок учинив Онопрій і до чого це призвело? Чи визнала Ліна себе причетною до цього злочину та чи усвідомила свою провину? Поясніть відповідь, покликаючись на текст.

12. Поясніть, чому Нанті (Катя) та її бабуся вирішили довірити порятунок планети Квітів саме Славкові, а не комусь із його однолітків чи дорослих.

13. Об'єднайтеся в чотири групи й доведіть на основі прочитаного, що Олесь Бердник добре знав фізику, біологію, астрономію, фольклор.

МІРКУЄМО

14. Відвага Славка Лісового іноді переходить у необачність, що може призвести до небезпечних ситуацій. Наведіть приклади з повісті, що свідчать про імпульсивність героя та його недостатню обережність.

15. Поясніть, що мала на увазі Славкова бабуся Оришка, стверджуючи: «Дитина без казки не може. Зачахне дитя, як не почує казки, або лобурякою стане». Як казка, на вашу думку, може вплинути на розвиток дитини?

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

16. Підготуйте усний виступ-презентацію про відомого дослідника / відому дослідницю космосу.

ЦІКАВО ЗНАТИ

Наукова фантастика – це жанр, у якому автори випереджають час своїми ідеями. Основоположником наукової фантастики вважають французького письменника Жульє Верна. Ще в XIX ст. він «передбачив» майбутні космічні польоти, літаки, гелікоптери, підводні човни, електромобілі, телебачення, танцювальний зв'язок. Крім цього, описав принципи дії телефону, факсу та інших електричних і радіотехнічних приладів.

Звичний сьогодні планшет за 25 років до його появи використовували персонажі твору Артура Чарльза Кларка «2001: Космічна одіссея». А безпроводні навушники, які в романі Рея Бредбері «451 градус за Фаренгейтом» називали мушлями, побачили світ аж через 53 роки після написання твору.

Частина третя

ПОШУКИ ПРИШЕЛЬЦІВ

Минали дні. Усі почали забувати про дивну подію.

Наприкінці квітня до школи надійшов лист із Середньої Азії, від учнівства з Душанбе. Членів астрономічного гуртка запрошували приїхати в гості цього літа. Славко й Ліна вирішили скористатися цим і махнути на Памір, де розташовані таємничі недосліджені гори. Діти сподівалися побачити в цих незвіданих місцях пришельців і дізнатися, як знайти планету Квітів.

Прилетівши разом з іншими членами гуртка на аеродром у Душанбе, Славко, Ліна й Онопрій шаснули поза складами й непомітно пробрались у вертоліт, що мав доставити високо в гори спорядження геологам. Вертоліт м'яко піднявся в повітря.

Після приземлення льотчик вийшов, щоб покликати геологів, а друзі-втікачі, схопивши свої рюкзаки, вискочили з машини. Вони рушили вглиб гір. Ішли по снігу й не знали, як довго зможуть мандрувати. Онопрій повернувся назад, а Славко й Ліна продовжили пошуки. Минуло сім днів.

Блукання

(...) Славко задер голову, помітив сріблясту машину. Вона швидко падала.

– Ліночко, – схвильовано озвався хлопець. – Це не вертоліт!

– А що ж?

– Ти чуєш? Не гримить. Жодного звуку.

– Славку... може, це...

– Ліночко! ЦЕ ВОНИ!

Шалено застукало серце. Не віриться! Не може бути! А що, як правда?

Горять очі, бліднуть щоки від хвилювання. Погляд шукачів не одривається від дивного пристрою. Срібна чечевиця¹ вже повільно сідає за близькими уламками криги.

– Біжімо!

Вони хапають рюкзаки, біжать. Широко розкриваючи роти, вдихають розріджене повітря, поспішають по скрипучому снігу. За бузковою скелею відкривається широкий крижаний майданчик. Там сидить казковий літальний корабель. Хлопець зупиняє дівчину, тягне її до скелі.

– Зажди. Гляньмо, що буде далі.

– А може, вийдемо? Вони нас побачать... вийдуть теж...

– Зажди! Треба глянути, які вони. О, дивись!

У сріблястому пристрої відчинився люк. У темному отворі з'явилася постать. Славко стиснув руку дівчинки:

– Глянь – схожий на людину!

Постать постояла непорушно, потім повертіла головою. Підстрибнула. Раз, удруге. Поскакала до найближчої скелі. Торкнулася її рукою. З-під руки посипалися іскри. Упав на сніг шматок базальту. Постать нагнулася, узяла той шмат, поклала у своє нутро.

¹ Чечевіця – рід птахів родини в'юркових із товстим конічним дзьобом та оперенням сірувато-буруватих і червоних тонів.

– Ліночко, – шепнув Славко. – По-моєму, це не людина... це робот...
 – Звідки ти взяв?
 – Глянь – рухи в нього механічні. Ховає каміння всередину. З пальців скачуть іскри...
 – А може, люди всередині?
 – Може. А може, там нікого нема, крім робота? Він сам літає сюди, досліджує, вертається на базу. Знаєш що?
 – Що?
 – Гайда в апарат. Заховаємося. Робот не помітить. А ми полетимо з ним на його планету...
 – А там? Ми ж не знаємо, звідки він?
 – Все'дно! Мислячі ж істоти його послали? Вони допоможуть нам. Іншого випадку може й не бути! Треба користуватися! Згода, Ліночко?
 – Згода!

Робот зник за скелею. Шукачі кинулися через снігове поле до апарата. Славкові здалося, ніби його обдало пружною хвилею теплого повітря. Дарма! Уже поряд отвір. Щось застерігало, зупиняло, не дозволяло. Пізно!

Пристрій похитнувся. Гучно залунала під кроками земних дітей металева підлога корабля. Матово-білі стіни, сферичний коридор, блиск розмаїтих вогняних вічок на стелі.

Двері з м'яким шурхотом зачинилися. Ліна зблідла, учепилася в рукав Славка.

– Усе... Назад не вийдеш...

Підлога захиталася під ногами. Шукачі попадали. Почувся тоненький пронизливий свист, який перейшов у потужну, дивовижну мелодію. (...)

Марс

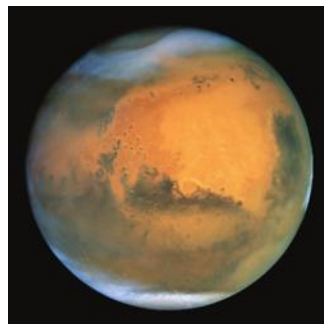
– Ліночко, ти чуєш мене?
 – Чую...
 – Якась планета попереду. Збільшується...
 – Червона. А біля неї – зірочка...
 – Не одна, а дві. Бачиш, бачиш?
 – Бачу.
 – Мабуть, це Марс. Їй-богу, Марс. А то – супутники. Фобос і Деймос!

Куля планети роздималася, закривала зірки. Чіткіше виділялися на глинистому тлі темно-сині пасма, ланцюжки плям, темні «моря».

– Що робитимемо? – непевно запитала дівчинка.

– Хай летить, як знає. У нього програма. Рано чи пізно він прибуде до своїх господарів.

Ліна лягла в крісло, затулила очі долонями. Славко теж дивився собі під ноги, хвилювався. Чому корабель приніс їх сюди? Невже на Марсі живуть мислячі істоти?

▲ Планета Марс. Знімок зроблено космічним телескопом «Габбл». 2021 р.

Минуло небагато часу. Чи, може, багато? Неможливо визначити його протяжність. Вуха немовби заклало ватою. Зникли всі звуки. Безмовність. Чекання. Нескінченне чекання...

Зрештою корабель похитнувся, завмер.

Славко глянув навколо. Зірок не видно. За прозорими стінами синіло холоднувате небо. По ньому пливли пасма ріденьких жовтавих хмар. На обрії темніли зубці низьких горбів.

– Ліночко! Ліночко! – покликав хлопець.

– Що? Де ми?

– На Землі... чи то пак... на Марсі...

Ліна розплющила очі, полегшено зітхнула, з її вуст зірвався вигук подиву. Вона довго розглядала краєвид чужої планети.

– Навіть не віриться. Ніби вві сні. Ще ж тут люди не бували, а ми... прилетіли...

– А може, це й справді сниться?

– Ущипни мене! Ой, болить! Ні, не сплю, усе насправжки! Славку, а що ж далі? Вийдемо?

– Спробуємо.

Славко встав із крісла, потягнувся, хруснув суглобами. Допоміг підвестися дівчинці. Одразу стіни стали непрозорими. Хлопець захоплено скрикнув:

– Ух й автоматика! Усе зв'язане з людиною. Сів – одразу стіни стають прозорими. Щоб видно для керування. Устав – не видно. Здорово!

– Вийдемо. У мене аж ноги потерпли, хочеться походити. Може, зустрінемо їх?

Вони рушили коридором до вихідного люка. Уважно оглядали стіни, придивлялися до миготливих вогняних вічок на стелі. Де ж двері? Як знайти вихід? Скрізь гладенько, не видно й щілини. Мандрівники ткнулись у перегородку. Зупинилися. Швидко й безшумно розійшлися стіни. З'явився овальний отвір. Дихнуло зовні морозним повітрям. Ліна закашлялась, схопилася за груди.

– Важко дихати.

– Дуже розріджене повітря. Як на найвищих горах.

Славко ступив на кам'янистий ґрунт. Тупнув, підстрибнув. Оглянувся, усміхнувся дівчинці підбадьорливо. Вона теж вийшла з корабля.

– А як же наші наплічники? – запитала вона. Голос звучав глухо, ніби крізь вату.

– Не пропадуть... Нащо вони нам? Ходімо, оглянемо околиці.

Під ногами тихо поскрипував рудий пісок. Дихалося важко. Повітря було холодне, сухе. Слабо гріло малесеньке кружало Сонця. У його примарному освітленні легенько похитувалися приземкуваті сині дерева.

Славко зиркнув на срібну чечевицю корабля, на дерева. Облизав пошерхлі губи.

– А ти знаєш, чомусь їсти закортіло. А тобі?

– І мені. А ще – пити хочу.

– Пошукаємо?

– Так.

Вони дружно рушили до заростів дерев. Під ногами розквітали фіолетовим цвітом якісь тугі м'ясисті рослини. Славко зірвав одну. Вона

вп'ялася йому в пальці, пирснула коричневою рідиною. Сильно защемило. Хлопець скрикнув від болю та почав обтирати руку полою куртки.

– Яка скажена! Гірше від нашої кропив'ї.

– А ти не чіпай! – засміялася дівчинка. – А то втрапиш у халепу.

– Думав, може, їстівна.

– Дивись, щоб ти не став... їстівним.

Славко похмуро глипнув на подругу.

– А що... усе може бути. Це – інший світ. Ми ж нічого про нього не знаємо.

Мовчки підійшли до дерев. На чорних оксамитних стовбурах химерно звивалося спіральне віття, широко розкривало віяла листочків назустріч променям Сонця. Між тими листочками блищали круглі горішки. Славко простягнув руку, торкнувся одного плоду пальцем, відсмикнув руку назад.

– Не кусається? – поцікавилася дівчина.

– Наче ні. Треба... покуштувати.

Він уже сміливіше зірвав горішок, поклав на долоню. Горішок не ворухився, не кусався, не протестував. Тоді хлопець узяв його на зуб, розкусив. Хруснула шкаралупа. З неї викотилося невелике бузкове зернятко. Славко повагався, потім махнув рукою.

– Слина котиться, так захотілося їсти. Хай – що буде!

Він пожував зернятко, проковтнув. У роті стало гаряче, плоди мали ніжний запах, як у трояндових пелюсток. Ліна дивилася на товариша, ковтала слину.

– Ну як?

– Як мед!

Дівчинка, почувши те, накинулася на сині дерева, почала обшморгувати ясні плоди. Славко помагав їй. Вони напхали повні кишені. Незабаром сиділи на кам'янистій кручі й наминали смачний марсіанський урожай.

Поївши, Славко вдоволено сказав:

– Не пропадемо. (...)

Вони поверталися до корабля, відшукуючи свої сліди на піску. По дорозі ще нарвали плодів. Біля густого куща з гарячими кривавими квітами Ліна зупинилася, захоплено скрикнула. Від квітів ішов задушливий пряний запах. Дівчина простягла руку до куща.

– Зачекай! – застережливо гукнув Славко.

Довгі тонкі віти хитнулися вперед, обняли шию Ліни, потягли до себе. Вона заборсалася, закричала відчайдушно. Славко кинувся, хотів захистити. Кущ піднявся над ґрунтом, дихнув на хлопця задушливим смердючим туманом, поніс дівчинку в повітрі.

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

– Славку! – глухо крикнула вона. – Слав... ку...
– Ліно! – розпачливо закричав Славко, простягаючи руки до неї. –
Ліночко-о-о!

Їх зі своєю жертвою зник за стіною дерев. Холод самотності охопив серце Славка. Він упав на блакитний килим мохів і заривав по-дитячому – голосно, нестримно...

Частина четверта

НЕБУВАЛЕ

Рятунок

(...) Славко схопився, побіг до корабля. Якби хоч одна жива істота! Нехай навіть марсіани. Невже вони не зрозуміють, не допоможуть? Не може бути! На Землі навіть найчерствіші люди йдуть на виручку в небезпеці. Це саме повинно бути і в інших світах!

Срібна чечевиця, як і раніше, непорушно лежала на рудому пагорбі. Чорнів отвір люка. Славко на мить затримався біля входу. Може, спробувати розшукати Ліну на цьому кораблі? Адже він слухає команди й літає швидко. Аби тільки зуміти! Спочатку туди, де потвора схопила Ліну, а потім...

Хлопець ускочив до коридору. Люк безшумно зачинився. Славко добрався до керівної рубки, сів у крісло. І знову розтанули стіни, стали прозорими. Байдуже пливли багряні хмарини в далекому небі, хиталися в долині примарні дерева.

– Що ж діяти? Що робити? – прошепотів Славко. – Де шукати її?
– Яка-дія-потрібна? – пролунав поряд спокійний монотонний голос. Славко сахнувся від несподіванки, злякано озирнувся.
– Хто це? – пробурмотів він. Невже йому вчувається?
– Це-я, – пролунала діловита відповідь.
Славко ще більше здивувався, але страх минув.

Він відзначив, що звук ішов десь згори. Певно, то був голос якогось робота або кібермашини. Але звідки він знає земну мову?

– Хто ти? – несміливо запитав хлопець.
– Друг, – карбуючи слова, пролунала згори. – Я-приніс-тебе-й-ще-одну-істоту-на-цю-планету.

Славко зрадів. Отже, це керівний робот корабля. Він розуміє мову. Можна з ним порадитися. Хвилюючись, хлопець сказав, уже вірячи в диво:

– Ми вийшли шукали їжі та води. Ліна торкнулася куща. Він виявився хижак, який захопив її і поніс. Я не знаю, де вона, що з нею. Треба розшукати її.

– Хто-така-Ліна? – поцікавився робот.
– Подруга моя. Та, що летіла зі мною.
– Зрозумів. Друга-істота-ще-не-вернулася-на-корабель.
– Так, так. Чи можна знайти її?
– Можна.
– То прошу – хутчіше! Що мені робити?
– Сиди-спокійно-й-чекай.

Прозорі стіни корабля знову затуманилися, стали непроникно-білими. Потім на них засяяли вогнисті розмаїті смуги, вони спліталися в густу сітку. З тих мерехтінь виникли образи марсіанських краєвидів. Дерев, горби, кратери, цирки, ямки, глибокі урвища та долини, вузькі джерела, що струменіли поміж чагарями. Краєвиди калейдоскопічно мінялися, погляд екранів заглиблювався все далі й далі.

Ось з'явився перед Славком густий гай блакитних дерев. Серед них багато кущів із кривавими квітами. Вони купчаться біля високої скелі, плавають у повітрі. На скелі підвішені якісь гігантські блискучі кокони. Кущі із червоними квітами старанно снували ще один кокон, привішуючи його до скелі.

– Паразитна-форма-життя, – сказав робот. – Нижча-еволюція. Живе-поїдає-живе. Запаси-біологічного-матеріалу.

– Це вона! – із жахом скрикнув Славко, удивляючись у цей останній кокон. – Вони її вб'ють!

– Летимо-туди! – спокійно сказав голос.

– Швидше, – зітхнув тремтячим голосом Славко. – Скоріше, бо буде пізно...

Видіння далекої долини зникло. Стіни знову стали прозорими. Поверхня планети колихнулася, почала віддалятися. Славко побачив, як блискавично пропливали під кораблем пустелі Марса, подзьобані кратерами, та мізерні зарості. Десять недалеко заблищали серед пісків шпилі дивних будівель, руїни концентричних стін.

– Сліди-діяльності-розумних-істот, – сказав голос. – Було-високе-життя. Тепер-перерва-еволюції.

– То що? Марсіан нема? – сумно запитав Славко. – Вони загинули?

– Ні-є. Але-їх-мало. Планета-холодна. Мало-енергії-від-Сонця. Вони-шукають-нових-шляхів-розвитку.

– А чому ти залишив на Землі свого господаря? Чому полетів із нами?

– Господар-мисляча-істота. Той-не-господар. Механізм. Перевага-мислячій-істоті. Увійшли-люди. Про-грама-польоту-на-Марс. Дослідження.

«Тепер зрозуміло, – подумав Славко. – Хоч керівний робот корабля й уміє розмовляти, але самостійного мислення в нього не дуже багато».

– А звідки ти знаєш нашу мову?

– Я-ловлю-образ-слова. Маю-універсальний-перекладач. Дуже просто.

Хм. Для нього дуже просто. А на Землі лише мріють про таке.

– Прибули, – сказав голос. – Треба-звільнити-мислячу-істоту.

Славко побачив, як заметушилися біля скелі кущі. Вони вишикувалися тісною лавою, настовбурчилися, огорнулися туманною хмариною, захищаючи свою здобич. Ліна вже була обвита прозорими тонкими нитками й підвішена поряд з іншими коконами до скелі.

– Треба забрати її, – захвилювався хлопець.

– Буде-зроблено, – запевнив робот.

Зі стінок корабля виринули дві механічні руки й обірвали нитку. Потім вони обережно внесли кокон із людиною до отвору, поклали на підлогу.

– Тепер-дій-сам, – повідомив голос.

Славко метнувся до вихідного люка. Схилився над непорушною постаттю, яка лежала на підлозі. У сяйві блакитних вічок, що миготіли на стелі, хлопець побачив бліде обличчя подружки, її чорні страдницькі очі.

– Задихаюся, – прошепотіла вона. – Нема... повітря...

Славко добув із кишені складаний ніжик, розкрив його, тремтячими руками почав розпанахувати пружні слизькі ниті. Нарешті дівчинка вільна. Вона поворушила зомлілими руками, сіла на підлозі, жалібно заплакала.

– Я так... злякалася...

– Ще б не злякатися, – пробубонів Славко, приховуючи ніжність за суворим виглядом. – Повісили тебе коптитися на сонці, як тараню.

– Ти ще й насміхаєшся?

– А чого ж полізла до куща, не знаючи, що він та як?

– А ти теж схопився за гілку, яка вжалила тебе. Забув?

– Ну, добре! – полегшено всміхнувся хлопець. – Квити! Який я радий, що ти жива й здорова!

– А звідки ти знав, де я?

– Не я, а керівний робот корабля. Розумна машина.

– Ну? – здивувалась вона. – То, може, він нам допоможе вернутися додому?

– На Землю?

– Атож. Славку, адже нічого ніде. Темно, страшно, порожньо. Вернемося, покажемо корабель. Нам повірять. Приготують велику експедицію, може, і ми полетимо. Тільки вже з ученими...

– Що ж, – важко зітхнув Славко. – Може, ти правду говориш. Спробуємо вернутися. Тут на кожному кроці смерть. Один раз урятуєшся, інший раз – амба. Піднімайся, ходімо!

Хлопець повів дівчинку до каюти. Вона знеможено сіла в крісло, простягла зомлілі ноги, з насолодою потяглася. І коли за прозорими стінами з'явилося зображення скелі з повислими на ній коконами, Ліна з огидою скрикнула:

– Тікаймо звідси, скоріше!

– Тепер вони не страшні! – заспокоїв Славко.

Куці люто наскакували на срібlistу чечевицю, яка так несподівано одняла в них поживу, але, зустрічаючи незримий захист, відлітали до скелі.

– Чужий світ, – прошепотіла дівчинка. – Не видно людей. Наскільки наша Земля прекрасніша! Тут холодно, неприємно.

– Який-буде-наказ? – поцікавився голос робота.

– Це він? Робот? – вражено запитала Ліна.

– Він, – кивнув Славко. – Твій рятівник. Ми хочемо додому, – наказав він, поглядаючи вгору. – Лети додому.

– Слухаю, – сказав голос. – Прийнято.

Пустеля попливла вниз, високі скелі розтанули в бузковій імлі, хачі дерев, хижі куці з кривавими квітами – все зникло в безвісті. Потемніло небо, спалахнуло яскравими зорями. Марс видався тепер гігантською чашею, вкритою рудуватим туманом.

Ліна тримала хлопця за руку, дивилася йому в очі.
– Не віриться... Чи було це... чи ні?
– Мені теж не віриться.
– Які химерні світи, незбагненне життя. Але я не побоюся. Я знову хочу летіти. Тільки, може, пізніше, коли буде більше сили й уміння. А тепер – спати, спати...
– Мене теж хилить на сон, Ліночко. Я розбуджу тебе, як повернемося додому. Спи...

Планета несподіванок

(...) Корабель уже не в космосі. Він стоїть на Землі. Та де саме? Чому за стінами такий дивний краєвид? Срібlistі плакучі дерева, прозоро-бузкові озера, на тім березі чудесні сферичні будівлі.

– Ліно, прокидайся! Ліно!
– Га? Що?
– Ми прилетіли...
– Додому? Ой, як здорово, Славку!
– Та яке там додому, – розгублено мовив Славко. – Глянь – довкола які чари. На Землі такого нема.

– Це-не-Земля, – пролунав металевий голос згори. – Ви-наказали-додому. Я-повернувся-додому. Це-планета-Ра. По-земному-Юпітер.

– Юпітер! – скрикнув Славко. – Оце так! Скоріше вийдемо назовні. Може, побачимо людей. А то з ним, – він кивнув угору, – не домовишся. Ми сказали – додому, а він відтарабанив нас хтозна-куди!

– Треба-точно-висловлювати-думки, – стримано відповів голос керівного робота. – Прошу-залишити-корабель. Я-мушу-легіти-на-базу-перепрограмуватись-і-поповнити-енергію. Бажаю-успіху.

Шукачі захопили свої рюкзаки, несміливо вийшли із срібної чечевиці. Корабель одразу легко піднявся у повітря, поплив над їхніми головами, зник за смугою дерев. (...)

▲ Планета Юпітер. Знімок зроблено космічним телескопом «Габбл». 2014 р.

Друг

Блідо-блакитний будинок, зроблений із непрозорого матеріалу, схожого на пластмасу, весь був увитий срібнолистим в'юнком з рожевими квітами. Діти ввійшли до широкого овального входу, прислухаючись, оглядаючись. Ніде нікого. Ні душі!

– Що таке? – дивувалася дівчина. – Наче вимерли.
– Тсс... Цить! Хтось-таки є.

У просторій сферичній залі біля стіни стояв середній на зріст хлопець, одягнений у зеленкуваті штанці вище колін і блакитну безрукавку. Він мав кучеряве ясно-фіолетове волосся і матово-бліде обличчя з рожевими вустами. Хлопець тримав у руках тонку трубочку,

з неї пирскала цівка барвистого туману, лягала на стіну розмаїтими кольорами. Він, певно, творив картину. Уже видно було імлісту далину, велике світило, химерні дерева, літальні апарати в просторі.

– Молоденький, – шепнула Ліна. – Такий, як ми.

– Легше буде познайомитись, – додав хлопець.

– Глянь, яке в нього волосся. Наче пофарбоване.

– Та ні. То таке природне.

Славко кашлянув. Хлопець озирнувся, здригнувся. Потім на його обличчі позначився легкий подив, він вітально підняв руку.

– Я гадаю, що господарі прийшли, – почувся в просторі мелодійний голос.

– А ти – не господар? – усе ще хвилюючись, запитав Славко.

– Ні. Я із Сонячної Спілки. Третій сектор. Я втік.

– Як утік? – здивувалася Ліна. – Від кого?

– Наші вивчали історію минулих віків. А мені стало сумно. Тоді я створив свого двійника – біокібера. Хай він послухає. А сам утік. І вирішив зробити оцим господарям подарунок – картину. Вам подобається?

– Здорово! – похвалив Славко. – А вони просили тебе?

– Та ні. Я сам. Хочеться зробити приємне людям...

– Він добрий хлопчина, – прошепотіла Ліна. – Може, й нам у пригоді стане?

– Зачекайте, зачекайте, – зацікавився хлопець. – А хто ви такі? Чи не з іншої планети?

– Угадав, – зрадів Славко. – Ходимо, ходимо – ніхто не допоможе. Так ми сюди, думаємо: хтось стрінеться, розкаже, що і як і що нам робити!..

– А звідки ви? – здивувався хлопець. – Де ваш корабель? Де старші космонавти?

– Ми із Землі.

– Як із Землі? – збентежився хлопець. – Там ще нема потужних космольотів. Як же ви...

– А ми – на вашому кораблі, – пояснив Славко. – Були в горах. Бачимо – срібний диск, такий круглий. Вийшов робот, кудись поскакав. А ми – у люк. Корабель і полетів. Побули на Марсі, а звідти – сюди. А корабель десь полетів, ми й залишилися самі по собі...

– Ой, здорово! – затанцював хлопець довкола шукачів. – Ой, які ви молодці! Оце так мужність – летіти в чужі світи на інопланетному кораблі! Як це ви додумалися, як зважилися?

– У нас – мрія, – щасливо усміхаючись, сказала Ліна. – Якби не мрія – ми б не полетіли.

– Яка мрія? – поцікавився хлопець.

– Казкова.

– Розкажіть мені.

– Славку, розкажи йому все.

– А ти допоможеш нам? – запитав Славко.

– Усе, що зможу, – скрикнув хлопець. – Клянуся Сонцем, що зроблю все! Ось моє серце – воно ваше! Ім'я моє – Рон.

Шукачі назвали свої імена, Рон усміхнувся приязно, поплескав по плечу Славка, лагідно торкнувся долонею плеча Ліни. Підморгнув – зовсім так, як це роблять земні хлопці. Потім на мить замислився, на його високому чолі прокотилася хмаринка задуми.

– Ви, мабуть, їсти хочете?

– Як вовки, – проковтнувши слину, сказав Славко.

– Які вовки? – не зрозумів Рон.

– А наші, земні вовки. Хижаки такі є...

Хлопець весело засміявся, поблискуючи ясно-фіолетовими очима. Потім метнувся до стіни, щось натиснув. Відчинилася ніша. Рон дістав із неї два червонобокі плоди, подав новим друзям. Ліна одразу гризнула прозору шкурину. Бризнув пахучий сік. Солодка рідина потекла до рота.

– Ой, як смачно! – видихнула вона. – Аж у голові паморочиться!

Плоди сподобались і Славкові. Від них проявилася свідомість, щезла втома, у тілі поплила хвиля бадьорості. Рон відчинив ще одну нішу, приніс два райдужні костюмчики, подав їх мандрівникам. Вони взяли, дивуючись.

– Нащо це?

– На згадку про Ра, – пояснив хлопець. – Одягнете. Не горять у вогні, не пропускають холоду. А свої залиште мені. Для музею.

– Таке дрантя – у музей? – скептично запитав Славко.

– Аякже. Убрання дітей Землі! – захоплено мовив Рон. – Та це буде найкращий експонат нашого музею.

За кілька хвилин Славко й Ліна набули святкового вигляду. Нове вбрання підкреслювало стрункість юних тіл, було зручне й прохолодне. Рон милувався новими друзями, ходив довкола, удоволено торкався пальцями їхніх плечей і рук.

– А тепер – говори, – попросив він Славка. – Розкажи про вашу мрію.

Славко, хвилюючись і збиваючись, розповів про все, починаючи з появи двох болідів над селом і закінчуючи прощанням із Нанті. Сказав про дивний заповіт чудо-цвіту, про якусь трагедію планети Квітів, яка гине і якій треба допомогти. У чому та трагедія, і чим допомогти – невідомо. Шлях казки повинен привести до розгадки...

Очі Рона темніли, сповнювалися глибокою серйозністю. Він уже не здавався веселим хлопчиськом, а мудрим і навіть суворим чоловіком. Розповідь Славка вразила його, схвилювала до глибини душі. Він схопився з крісла, у якому сидів, слухаючи оповідь, підійшов до Славка, обняв його.

– Я готовий померти, аби допомогти вам, мої друзі. Що ж ми зробимо? Планета Квітів... У дитинстві я чув казки про неї. Треба запитати в Просторового Інформатора. Ходімо.

– У кого ти запитаєш? – не второпав Славко.

– Побачиш сам. Це недалеко.

Вони вийшли з будиночка. Рон підійшов до срібlistого дерева, прихилив до себе віть із рожевою квіткою. Тремтливі пелюстки її розгорнулися віялом, замиготіли веселими переливами.

– Люба квітко, – приязно сказав Рон. – Зв’яжися з простором. Канал Всепланетного Інформатора...

– Любий друже, – срібнодзвінно відповіла квітка. – Готово! Я чекаю запитань.

– Він розмовляє з квіткою, – шепнула Ліна. – Диво!

– Тихо, – поклавши пальця до вуст, прошепотів Славко. – Не заважай!

– Що скаже Просторова Пам’ять про планету Квітів? – запитав Рон.
– Чи є планета Квітів у Системі Сонця?

Одна мить очікування. Пелюстки здригнулися, почулася відповідь:

– Планета Квітів – перше від Сонця небесне тіло. Туди космольоти Ра навідувалися двічі, але дуже давно. Еволюція середнього рівня мислення, нетехнічна, обмін – енергетичний, променевий. Показати зображення мислячої істоти?

– Покажи, люба квітко, – попросив Рон.

Довкола пелюсток спалахнув блакитний ореол, поволі густішав, став синювато-молочним, перетворився в непрозорий диск. На ньому з’явилися зображення: червоно-чорна поверхня і над нею – квітка, схожа на морську актинію. Тремтливі пелюстки ворушилися, ніби під вітром, мерехтіли іскрами. Квітка пропливла, зникла. Екран розвіявся в просторі, почулося запитання:

– Ви задоволені?

– Дякую, квіточко. Усе.

Повернувшись до земних друзів, хлопець питально глянув на їхні здивовані обличчя.

– Ти запитував у квітки? – озвався Славко. – Звідки вона знає?

– Не вона, – пояснив Рон. – Будь-яке дерево чи квітка поєднані з простором. А в просторі зосереджена вся інформація нашої планети, записана в магнітному полі. Ми навчилися користуватися нею. Кожне дерево має міриади клітин, є складною системою. Наша наука вміє керувати цими системами так, як ви на Землі розумними машинами.

– Біоніка¹, – озвалася Ліна. – У нас теж почали вивчати мудрість природи. Пам’ятаєш, Славку, нам Максим Іванович розповідав.

– Рон, – з благанням мовив Славко. – То ми можемо полетіти на планету Квітів?

– Це дуже важко, – задумливо відповів Рон. – Біля самого Сонця...

▲ Олександр Коваль. Ілюстрація до повісті

¹ **Біоніка** – наука, яка вивчає можливості використання в техніці кібернетичних, конструкційних та енергетичних принципів, що реалізовані в живих системах.

– Невже Меркурій?
– Меркурій? – перепитав Рон. – А, це планета Вогняних Вихорів. То ви знаєте її як першу планету? А ми відшукали планету ще ближче – світ кристалічного життя. А планета Квітів – ще далі, майже в обіймах Сонця.

– То за Меркурієм є ще дві планети?
– Дві. Ви їх не бачите.
– Скажи, Рон, а ваша Ра – це Юпітер?
– Юпітер. А хіба ви не знали?
– Робот сказав нам, – ніяково мовив Славко. – Та тільки ми вийшли з корабля – почали сумніватися...

– Чому?
– Бо вчили про Юпітер зовсім інше. Гігантська планета, непрониклива, густа та ще й отруйна атмосфера, низька температура. І Сонце... Сонце повинне бути малесеньке, а воно он яке велике. І весь час у зеніті. А Юпітер же швидко обертається.

– Сонце справді звідси видається маленьким, – згодився Рон. – Якщо дивитися з космосу. Ми зробили всепланетні магнітні лінзи, посилюємо радіацію Сонця і робимо так, щоб воно було для всіх ділянок планети в зеніті. А захочемо сутінок – утворюємо їх штучно. Тяжіння на планеті невелике, а те, що ви вивчаєте на Землі, – то ефект гравітації всієї системи. Зовні ви бачите метан, аміак, а тут, на поверхні, створено гарні умови для життя мислячих істот...

– Не вкладається в голову, – мовила Ліна.
– Треба звикати, – дружньо відповів Рон. – Космос такий розмаїтий у своїх виявах, що сприймати його однотипно – смішно. До речі, люди Землі – наші родичі. Вам не дивно слухати про це?

– Як це можливо? – запитав Славко.
– Розповім у польоті, – сказав Рон занепокоєно. – Я захопився вашою пригодою і не хочу зволікати. У мене тут корабля нема. А в господаря будівлі є, я бачив в ангарі. Гарний універсальний космоліт для мандрівок між планетами. Без дозволу його брати не можна. Та для вас я це зроблю.

– А тобі потім... попаде? – обережно запитала Ліна.
– Ще й як! – зітхнув Рон. – Та хай! Я не боюся кари. Аби допомогти друзям! Ходімо.

Вони вийшли з будівлі, минули густий сад із пірамідальними фіолетовими деревами, зупинилися біля срібної чечевиці, схожої на ту, якою вони летіли, але набагато більшої. Відчинився люк. Друзі ввійшли до корабля.

Опинились у керівній каюті. Сіли в крісла. Стіни корабля стали прозорими. Рон був мовчазний, заклопотаний. Він зосередився, видно було, що хлопець увійшов у контакт із керівним роботом корабля. Сад і будівля поплили вниз, почали віддалятися, під космольотом розгорнулася неосяжна панорама планети – ріки, озера, далеке бузкове море, шпилі чудових споруд.

– Мало ми бачили, – прошепотіла Ліна. – Мало взнали. Хотілося б ще побути на Ра, познайомитися з їхніми людьми...

– Ви ще повернетесь, – пообіцяв Рон. – Діти Землі будуть нашими гостями й друзями. А тепер слухайте. Я розповім вам космоісторію нашої планети...

Корабель безшумно пронизував імлісту атмосферу, поверхня Ра пропала десь далеко вниз, Сонце зменшувалося, угорі чорніло небо. Космоліт вигулькнув із крутих вихорів зеленкуватого газу, його охопила чорна безмір із вогнистим розсипом зір. І хоч діти Землі вже бачили такий краєвид, велич космосу знову захопила їх, змусила замертв в безмовному зачудуванні.

– Курс – до Сонця, – сказав Рон. – Корабель сам вибирає шлях. Ми спочатку зупинимося на планеті Вогняних Вихорів. Там зорієнтуємося. А тепер – моя розповідь...

Космоісторія Ра

Життя на Ра виникло давно-давно, ще тоді, коли Сонце було блакитним гігантом. Ближні планети – Меркурій, Земля, Венера – були обпалені жажливими вогняними потоками, на них виникали лише якісь організовані кристалічні структури. А Ра-Юпітер зігрівався вдосталь променями світила, мав безліч органічних форм, які швидко розвивались і прийшли у своїй еволюції до мислячої істоти – людини.

Минали віки розвою. Над планетою з'явилися апарати, що опанували повітряну стихію, у космос вийшли кораблі. Та ось учені астрономи повідомили, що Сонце готується вибухнути. Лихо було не в тому, що вогняна хвиля вибуху мусила знищити все живе на планеті, – наука і техніка могли зберегти все необхідне в підземних печерах, – загроза йшла з іншого боку. Після космічного вибуху Сонце мало стати жовтим карликом, його енергії вже не вистачило б для Ра. Планета повинна замерзнути, захолонути.

Так і сталося, як передбачили вчені. Настав критичний час. Сонце почало розширюватися, охоплювало все небо. Люди ховалися в глибини планети. Вихор прокотився в космічну безмір, змів із Ра все живе. Минув час. Учені Ра вийшли на поверхню. Мертва планета була покрита густою імлістою атмосферою. Крига, запустіння, смерть. Сонця не видно було за величезними густими хмарами.

Кораблі Ра вийшли в космос, запрацювали дослідники. Сонце стало маленьким, жовтим, воно вже не могло зігріти планету.

Почалися пошуки виходу. Учені запропонували два проекти. Один – переселення на іншу планету. Обрали Землю – її добре зігрівало Сонце, там можна було створити нову цивілізацію. Інший проект передбачав довголітню перебудову клімату Ра. На це повинні були піти неймовірно великі ресурси, невтомна праця протягом століть, відмова від далеких польотів, від особистого щастя і насолоди, які могла дати розкішна природа нової планети.

Частина людей вирішила переселитися на Землю, вони не вірили в майбутнє Ра. Їх не вмовляли. Один із супутників Ра було переведено на орбіту довкола Землі, ви його знаєте як Місяць...

Які два проекти для збереження життя запропонували вчені? За який із них ви проголосували б, якби були жителем планети Ра? Чому?

– Як? – скрикнув Славко. – То Місяць – велетенський корабель чи лабораторія?

– Майже так, – кивнув Рон. – І навіть більше. Те небесне тіло потрібне було не лише для переселення, а й для регулювання обертання Землі, для зміни клімату й ще для деяких експериментів, про які я не можу казати. Слухайте ж далі...

Переселенцям допомогли посіяти квіти, дали необхідні апарати, книги, інформацію. А пізніше сталася катастрофа. У зв'язку з тим, що до Землі наблизилася таке велике тіло, як Місяць, на тій планеті почалися геологічні збурення, землетруси, опускання материків. Підземні поштовхи знищили культурні центри наших колоній. Потомки Ра втратили високу культуру, науку, зберегли тільки легенди про своє перебування в якомусь чарівному світі, який вони втратили.

Ра не могла їм допомогти. Планета була поглинута небувалою перебудовою, жоден космоліт не виходив за межі атмосфери. Минули віки, і люди вийшли з підземель. Сконцентрована енергія Сонця знову зігрівала Ра; так почалася нова прекрасна спіраль еволюції, яка не скінчилася і досі. А Земля розвивалася незалежно. Там люди забули про своє походження, створили релігійні міфи, довго жили принижено й дико й лише пізніше з мукою і стражданням почали наново відкривати те, що раніше знали предки.

– Наче казка, – сказала Ліна. – Цікаво!

– А я вже читав про такі гіпотези, – мовив Славко. – Наші деякі вчені пишуть, що люди Землі мали інопланетну батьківщину. Але чому ви не з'явитесь відкрито? Чому не дасте нам свої знання?

– Не можна, – заперечливо похитав головою Рон. – Ми порушимо вашу волю. У вас тепер цілком інший шлях. Ви ніби незалежна сім'я. З'явимося відкрито ми – пошкодимо вашу еволюцію. Хтось захоче скористатися нашими винаходами для руйнації...

Чому вчені планети Ра не хотіли передавати землянам свої знання?

– Це правда, – кивнув Славко. – На Землі ще є такі люди.

– От бачиш, сам розумієш. Але досить про те. Нас чекає планета Квітів. (...)

Вогняні Вихори

Сонце виросло на чверть неба. На його сліпучому тлі з'явився темний диск. Космоліт прямував до нього. Довкола планети видно було золотистий ореол, він вихривсь і вібрував. Корабель сповільнив політ, знизився. Сонячна сфера заховалася за обрієм, стало темно. Тільки в небі вирували багрові хмари, страхітливі блискавиці розтинали сутінки, вирізьблюючи внизу велетенські тріщини, що розпанахували кам'янисту поверхню Меркурія.

– Справжнє пекло, – озвалася з жахом дівчинка.

– Хто може тут жити? – із сумнівом сказав Славко. – Пустеля.

– Жити можна скрізь, – заперечив Рон. – Скільки різних умов – стільки градацій життя.

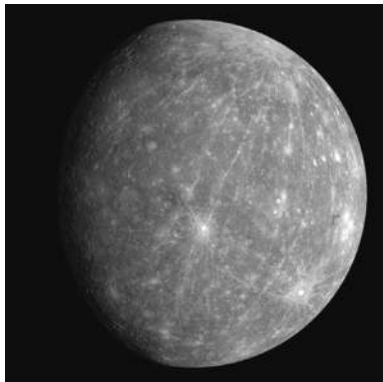
– Невже тут є мисляче життя? – здивувався Славко.

– Ви побачите його.

– Хіба з ним можна порозумітися?
– Порозумітися можна з ким завгодно, – серйозно сказав Рон, – навіть зі скелею.

– Так говорила Нанті, – шепнув подрузі Славко.

Космоліт пірнув униз, плавно промчав над низькими розтрісканими скелями, над гігантськими кратерами, сів на пласкій вершині якогось вулкана. То тут, то там видно було спалахи червоних і багрово-вишневих вогнів. Вони звивалися тугими спіралями, спліталися докупи, знову розходилися. Інколи можна було спостерігати поєднання кількох десятків таких племенистих утворів, вони закручувалися у шалений вихор, стовпом здіймалися до неба, котилися над планетою або розкрученою дзигою зависали в просторі.

▲ Планета Меркурій. Знімок зроблено апаратом AMC MESSENGER. 2008 р.

– Що це? – запитав Славко. – Вулкани... чи гейзери?

– Вогняні Вихори, – пояснив Рон. – Жителі планети.

– Розумні?! – скрикнула Ліна.

– Так. Наші вчені вже з ними спілкувалися. Це дуже мудрі істоти. Тільки в них напрям еволюції не такий, як у нас. Нема техніки, нема будівель. Вони пізнають світ через електромагнітне поле, через простір. Безпосередньо. Ось... наближаються... Бачите?

За прозорими стінами космольота виникло кілька Вогняних Вихорів. Вони збільшувалися, закривали простір, усередині їх з'являлися зеленкуваті спіралі. Вихори припали до стін корабля. Перед враженими шукачами замерехтіли іскри.

– Вони звертаються до вас, – почувся голос керівного робота згори. – Вони вітають гостей. Запитують, куди прямуєте?

– Скажи – до планети Квітів, – мовив Рон. – Скажи, що ми шлемо Вогняним Вихорам щире вітання.

Настала мить тиші. Танцювали барвисті іскри за стінами. А тоді – сухий голос керівного робота:

– Вогняні Вихори турбуються. Планета Квітів поневолена якимись напасниками. Раніше вона спілкувалася з Вогняними Вихорами, а тепер мовчить. Інколи чути слабкі сигнали, вони показують занепад мислячого життя планети Квітів.

– Тим більше треба туди летіти, – стурбовано мовив Рон. – Може, ми їм станемо в пригоді.

– Вогняні Вихори попереджають, – сказав робот. – Будьте наготові.

– Ми дякуємо Вогняним Вихорам. Чи не можуть вони дати нам розрахунки польоту, щоб ми одразу знайшли планету Квітів?

– Уже передають, – діловито відповів робот. – Я приймаю інформацію, передаю в Центр пам'яті. Можна летіти.

– Лети. Тепер знайдеш планету Квітів?

– Знайду. Старт!

Корабель крутою дутою вихопився з гарячої атмосфери Меркурія. Над обрієм викотилося велетенське Сонце. Прозорі стіни потемніли, на світило можна було дивитися простим оком.

– Тепер зрозуміло: це планета, з якої прилетіли Нанті та її бабуса, – сказав Славко. – Хтось поневолив їх, а їм пощастило прилетіти до нас, попередити.

– Щось не те, – сказала Ліна.

– Чому?

– Якби було так, то вони б звернулися до сильної планети. Хоч би до Ра. А вони прилетіли на Землю.

– Мені теж не зрозуміло, – кивнув дівчинці Рон.

– Нанті казала, що їхня планета зв'язана з нашою казкою. Що лише серце, яке полюбить казку більше за своє життя, урятує планету Квітів...

– Дивна умова, – задумливо сказав Рон. – Прекрасна і дивна. Та все одно ми повинні летіти. Там, на місці, дізнаємося про все. (...)

Хто зможе врятувати
планету Квітів?

Пробудження казки

Планета Квітів пливла під кораблем порожня й непривітна. Зеленкувате Сонце освітлювало похмурі гори, велетенські замерзлі моря, укриті кригою ріки, неосяжні рівнини, застелені білим сніговим покривалом. Ніде ні душі. Нема дерев. Нема живих істот. Ні птахів, ні людей, ні тварин.

– Невже це планета Квітів? – сумно запитав Славко. – Де ж вони, як їх знайти?

– Я не помилився, – сказав робот. – Привів корабель так, як звеліли актинії.

– Сядемо на планету, – мовив Рон. – Ми досягли мети. Може, там, унизу, про щось дізнаємося.

Срібна чечевиця легенько сіла на снігову пелену. Рон увімкнув аналізатори, здивувався.

– Повітря чудове. Можна дихати.

– Вийдемо? – з надією запитав Славко.

– Згода.

У відчинений люк друзі ступили на поверхню планети. У просторі пливла тиша. Сніг холодно блищав під Сонцем. Славко ступив кілька кроків, печально оглянув далекий обрій.

– Нанті, люба квітко, – сумовито промовив він. – Якби ти могла почути, то ти б прилетіла. Нанті, моя казкова, де ти? Ми знайшли Край Казки, ми прилетіли!

Ураз щось сталося.

Ніби забриніла струна. Блакитне крило майнуло над світом. Засміялося Сонце. У просторі прокотилася ніжна мелодія пісні.

– Ви чули? – вражено запитав Славко. – Ти чула, Ліно?

– Чула, – крізь радісні сльози озвалася дівчинка. – Щось буде. Щось має бути!

Сніг почав танути. Та під ним не було води. Він щезав безслідно, як міраж у пустелі. З-під нього прокльовувалися розмаїті пуп'янки квітів, рослин. Тяглися до Сонця, розпукувалися. На обрії встала синя стіна дерев, повітря налилося блакитною імлою, попливло пружними теплими хвилями довкола.

Розкрилися барвисті пелюстки квіток, затріпотіли на вітрі крильцями, піднялись угору. Почулася гучна музика, наче загравав небесний орган. У тій мелодії шукачі відчували щось знайоме, рідне, невимовно близьке. У свідомості відлунювали радісні слова, що котилися над світом:

– Казка повернулася! Казка воскресла! Браття, прокидайтеся! Казка воскресла!

Хвиля щастя захлюпнула шукачів. Вони стояли приголомшені, здивовані, безмовні. Перед ними діялося диво казки. І вони були його учасниками, творцями.

Сніг зник на рівнині. Ніжна зелень трав і дерев покривала всю планету. А над тими чарівливими луками кружляли хмари неймовірно прегарних розмаїтих квітів.

– Ось вона! Ось! – несамовито закричав Славко.

– Хто? – не зрозумів Рон.

– Нанті! Наша подруга! – гукав хлопець радісно й схвильовано. – Нанті! Ти чуєш мене? Нанті?

Велика ніжно-блакитна квітка з трьома пелюстками сіла Славкові на плече, дзвінко засміялася. Розкрилися золотаві тичинки, глибоке мудре око зазирнуло в обличчя хлопця.

– Наша легенда правду сказала, – ніжно озвалася квітка. – Хлопець та дівчинка Землі пробудять Край Казки. Ти – син казкового народу, Славку! Наша планета шле вам свою ніжність і любов. Славку, Ліно! Ви – теж люди-квіти! Радійте з нами! Казка повернулася!

– Так просто? – вражено прошепотів Славко. – Невже це ми? Що ми зробили?

– Не пошкодували життя заради казки, – відповіла квіточка. – І ваша любов перемогла смерть. Сонячний Шлях подолано, Славку! Радійте, друзі – квіти і люди! Прокладено Райдужний Міст. Слухайте, шукачі казки! Не давайте його знову зруйнувати!

Завершення

Корабель повертався.

Він опускався в атмосферу Землі, подолавши знову важку Сонячну Дорогу. Тепла куля Землі насувалася, вже видно було вогні великих міст на затемненому боці, а на сонячному – блищали озера, багрянцем мерехтіли ліси та сади.

Срібний диск сів на краю лісу. Славко з Ліною вийшли на рідну землю, жадібно вдихнули повітря, напоєне запахом хвої і осінніх луків. Над лісом пливли прозорі тумани, звідкись чувся аромат диму.

– Здрастуй, Земле, – прошепотіла Ліна. Славко мовчки потиснув їй руку.

Позаду них з'явилася постать Рона. Він підняв угору дві руки, вітаючи своїх друзів. Почувся його схвильований голос:

– Не забувайте вашого друга з Ра, чуєте? Коли захочете здійснити казковий подвиг – я прийду! Ми прийдемо! Далекі світи прийдуть на допомогу безстрашним шукачам!

Він зник в отворі люка. Сріблиста чечевиця піднялася вгору, майнула над верховіттями дерев, пропала в небі.

Діти взялися за руки, пішли туди, де видно було червону покрівлю рідної школи. Славко прислухався до неспокійного стукоту серця. Воно співало, раділо, обзивалося: «Земле! Ми повернулися! Ми знову з тобою, ми знову пригортаємося до твого чарівного лона. Прекрасні гості незабаром прийдуть до тебе. Очі квіток заглянуть у душу твою. Хочеш, Земле, стати планетою збраних людей і квітів? Хочеш?»

■ ПЕРЕВІРЯЄМО

1. Планетою Ра в повісті О. Бердника «Хто зважиться – вогняним наречеться» названо
А Юпітер **Б** Венеру **В** Сатурн **Г** Марс
2. Установіть відповідність між персонажем повісті та його батьківщиною.

Персонаж	Батьківщина
1 Рон	А планета Квітів
2 Ліна	Б планета Земля
3 Нанті	В планета Юпітер
4 Вогняні Вихори	Г планета Меркурій
	Д планета Марс
3. Із яким подіями твору асоціюються подані зображення?

▲ Квітка-паразит раффлезія, яка все необхідне отримує від дерева-господа-ря, на якому поселяється

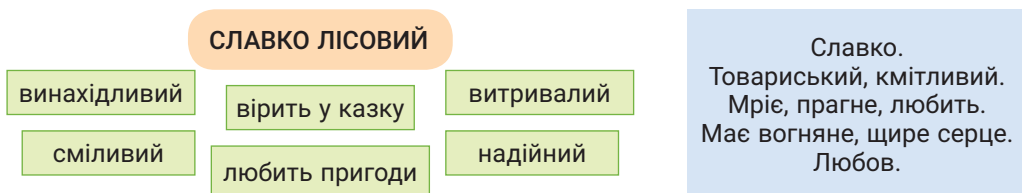

▲ Квітка-хижак непентес із заповненим травним соком глечиком-пасткою на кінці листка

■ АНАЛІЗУЄМО

4. Що замислили Славко й Ліна, дізнавшись про запрошення з Душанбе?
5. Висловіть свою думку про ризики перебування підлітків на Памірі. Чи згодні ви, що подібна авантюра навряд чи могла б закінчитися щасливо? Поясніть свою відповідь.
6. Розкажіть від імені Славка Лісового, як йому разом із Ліною вдалося дістатися планети Марс та в яку небезпеку потрапила його подруга.
7. Як Славко й Ліна познайомилися з Роном? Чому він вирішив допомогти землянам? Опишіть, покликаючись на текст, зовнішність нового друга.
8. Перекажіть космоісторію планети Ра. Чим повчальна ця історія? Від чого застерігає?

9. Чи погоджуєтеся ви з твердженням Рона, що жити можна скрізь? Чи переконалися в цьому юні рятівники під час відвідин Меркурія? Поясніть свою відповідь.
10. Знайдіть і зачитайте опис планети Квітів до того, як на ній побував Славко. Які зміни трапилися після того, як хлопець ступив на цю планету? Яка легенда щодо порятунку планети Квітів справдилася?
11. Завдяки кому, на вашу думку, врятовано планету Квітів? Поясніть свою відповідь.
12. Визначте, у яких ситуаціях Славко й Ліна виступають наївними, нерозсудливими, а в яких – розумними й відважними, готовими на неймовірні вчинки.
13. Схарактеризуйте Славка Лісового. Розкажіть про його характер і вчинки. Підготуйте усну розповідь про хлопця за поданим асоціативним гроном або сенканом.

14. Доведіть, що в повісті розкрито всі вказані нижче проблеми, окрім однієї.
 - ▶ Збереження всього живого на планеті.
 - ▶ Відповідальність кожного за майбутнє Землі.
 - ▶ Людина та її прагнення досягти мрії.
 - ▶ Збереження історичних цінностей.
15. Об'єднайтесь у пари. Хтось із вас має назвати реальних персонажів повісті й навести приклади реальних подій, а хтось – фантастичних персонажів і фантастичних подій.
16. Визначте елементи композиції повісті.
17. Поясніть назву повісті «Хто зважиться – вогняним наречеться». Кого й чому, на вашу думку, можна назвати «вогняними»?

МІРКУЄМО

18. Поясніть на основі прочитаного, чому розумні істоти інших цивілізацій не намагаються впливати на цивілізації, які розвинені гірше. Чи можна такий підхід uważати космічною демократією? Чому саме?
19. Автор у повісті проголошує ідею, що любов до прекрасного, відповідальність за ухвалені рішення, уміння вчасно прийти на допомогу врятовують не тільки фантастичну планету Квітів, а й нашу Землю. Чи згодні ви з цією думкою? Поясніть свою відповідь.
20. Як ви розумієте твердження про те, що гармонійне життя у Всесвіті залежить від людини?

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

21. Створіть мапу подорожей Славка й Ліни на Землі та в космосі.
22. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть есе (до 1 сторінки) на тему «Чи вірю я в життя на інших планетах».

Варіант Б. Уявіть свою міжпланетну мандрівку й опишіть її у формі листа другу-ві / подрузі (1–1,5 сторінки).

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Алегорія – наділення рослин, тварин, предметів рисами характеру й особливостями поведінки людини. Наприклад, в образі лисиці в байці показують хитру людину.

Антитеза – різке протиставлення предметів, явищ чи подій із метою чіткого виділення якоїсь важливої ознаки. Наприклад: *«Люди мучились, як в пеклі, / Пан втішався, як у раю»* (Леся Українка).

Амфібрахій – трискладова стопа з наголосом на другому складі (U – U).

Анапест – трискладова стопа з наголосом на третьому складі (U U –).

Анафора (єдинопочаток) – повторення однакових слів чи сполучень слів на початку речень, віршових рядків чи строф.

Ба́йка – невеликий, здебільшого віршований, повчально-гумористичний чи сатиричний твір алегоричного змісту.

Верлібр – вірш, у якому немає рим, а рядки мають різну довжину й різну кількість наголосів.

Гіпéрбола – художній прийом, який полягає в значному перебільшенні рис людини, властивостей та ознак певного предмета чи явища. Наприклад: *«Сердитий вітер завива. / Додолу верби гне високі, / Горами хвилю підійма»* (Т. Шевченко).

Гумор – різновид комічного; доброзичливе, жартівливе зображення смішних вад вдачі персонажа або недоліків життя з метою їх викриття, викорінення.

Гуморéска – невеликий віршований або прозовий твір із гумористичним сюжетом.

Да́ктиль – трискладова стопа з наголосом на першому складі (– UU).

Детектив – прозовий твір про розкриття загадкових злочинів.

Дра́ма (як жанр) – це драматичний твір соціального, історичного чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі.

Драматичний твір – твір, призначений для постановки на сцені (драма, комедія, трагедія, трагікомедія).

Ду́ма – великий ліро-епічний віршований твір героїчного або соціально-побутового змісту, який виконують речитативом у супроводі кобзи, бандури чи ліри.

Експози́ція – елемент сюжету літературного твору; місце у творі, де знайомимось із часом, місцем подій, персонажами ще до початку конфлікту, який лежить в основі сюжету.

Епігра́ф – крилатий вислів або цитата, яку вміщують перед текстом твору та яка стисло розкриває його ідею.

Епіло́г (післяслово, післямова) – позасюжетний елемент; заключна частина твору, у якій ідеться про подальшу долю героїв після розв'язки.

Епіте́т – художнє означення, що виділяє в зображуваному певну характерну рису. Наприклад: *пишний сад, золоте серце, світла душа, квітуча земля*.

Епічний твір – прозовий твір оповідного характеру.

Зав'язка – елемент сюжету літературного твору; подія, з якої виростає, починається основний конфлікт.

Іде́я твору – основна думка про зображені у творі життєві явища, висвітленню якої підпорядковано всі образи й художні засоби твору.

Іро́нія – художній засіб, який виражає приховане глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, насмішка, замаскована зовнішньо привабливою формою.

Коме́дія – драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири викривають негативні суспільні та побутові явища, розкривають смішне в навколишній дійсності, висміюють негативні риси характеру персонажів.

Компози́ція твору – побудова літературного твору, що містить елементи сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка) та позасюжетні елементи (пролог, епілог, інтер'єр, портрет, пейзаж, внутрішній монолог тощо).

Кульміна́ція – елемент сюжету літературного твору; найбільше напруження у творі, найгостріше, вирішальне зіткнення сил, які ведуть боротьбу.

Ліричний герой – герой ліричного твору, що висловлює свої емоції, переживання, думки; зазвичай це друге «Я» автора твору, але ліричний герой не завжди тотожний автору.

Ліричний твір – зазвичай віршований твір, що не має чітко окресленого сюжету, невеликий за обсягом, у якому життя відображено через думки й почуття ліричного героя.

Ліро-епічний твір – художній твір, у якому поєднано елементи лірики й епосу.

Метафора – слово або сполучення слів, що розкриває ознаки одного предмета чи явища через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища на основі подібності чи контрасту. Наприклад: *«І ходить осінь по траві»* (М. Рильський).

Мотив – основні переживання та думки в ліричному творі.

Паралелізм – художній прийом паралельного зображення двох явищ із різних сфер життя; зіставлення явищ природи та емоцій, внутрішнього стану літературного героя. Наприклад: *«Стоїть явір над водою, в воду похилився. На козака негодонька, козак зажурився»* (Нар. творчість).

Пейзаж – зображення природи, довкілля в художньому творі.

Персоніфікація (уособлення) – образний вислів, у якому властивості людини переносять на предмети чи явища. Наприклад: *сміється сонце, вітер стогне*.

Повість – це великий прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного / однієї або кількох героїв / героїнь протягом тривалого або важливого за подіями часу.

Поэма – ліро-епічний віршований твір, у якому зображено значні події та яскраві характери персонажів.

Порівняння – художній засіб, що полягає в зіставленні одного предмета або явища з іншим для того, щоб глибше розкрити, яскравіше змалювати кого-, що-небудь. Наприклад: *«Росте хлоп'я, мов куш калини»* (Б.-І. Антонич).

Портрет – у літературі: опис зовнішності персонажів.

Пролог (передмова) – позасюжетний елемент; вступна частина твору, у якій автор знайомить читачів із подіями, що сталися до початку розгортання сюжету, надає довідкову інформацію, установлює контекст основної розповіді.

Речитатив – протяжне проказування, що наближається і до декламації, і до співу.

Рйма – співзвучні закінчення рядків у віршових творах. Наприклад: *кришталь – медаль; учитель – цілитель*.

Розв'язок дії – елемент сюжету; сукупність подій, які змінюють одна одну й у яких розгортається конфлікт, виявляються характери персонажів.

Розв'язка – елемент сюжету; логічне завершення низки подій, що зазнали різкого перелому в кульмінації.

Сарказм – викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена ненависті й гнівного презирства.

Сатира – різновид комічного; різке висміювання хиб і вад, негативних явищ.

Сюжет – послідовність подій, у яких розкриваються характери літературних героїв. Елементи сюжету: експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка.

Тема твору – життєві явища, що змальовані у творі.

Трагедія – це драматичний твір, в основу якого покладено непримиренний конфлікт, що закінчується переважно смертю героя / героїні.

Трагікомедія – це драматичний твір, у якому поєднано риси комедії та трагедії.

Тропи – слова або вислови, які вживають у переносному, образному значенні. Найпоширеніші тропи (художні засоби): гіпербола, порівняння, метафора, епітет, персоніфікація тощо.

Фентезі – різновид фантастики, у творах якого відображено вигадані події, які логічно пояснити неможливо. У таких творах є магія, міфологічні істоти, чарівні предмети.

Фольклор – усна народна творчість.

Хорей – двоскладова стопа з наголосом на першому складі (– U).

Художня деталь – характерна риса чи подробиця у творі, що має значне змістове й ідейно-емоційне навантаження.

Ямб – двоскладова стопа з наголосом на другому складі (U –).

ЗМІСТ

Юні читачі та читачки!	3
ВСТУП	
Література і художній образ	4
Розділ 1. ПРОЧИТАЙТЕ ЗНОВУ ТУЮ СЛАВУ	
НА СТРУНАХ КОБЗИ, ЛІРИ І БАНДУРИ	
Народні історичні пісні	6
Зажурилась Україна	8
Та, ой, як крикнув же козак Сірко	10
Ой Морозе, Морозенку	12
Чи не той то хміль	14
Пісні Марусі Чурай	16
Засвіт встали козаченьки	17
Ой не ходи, Грицю...	19
Українські народні думи	20
Дума про Марусю Богуславку	22
БУТИ УКРАЇНЦЕМ / УКРАЇНКОЮ	
Раїса Іванченко	26
Ярославни. (Скорочено)	27
Ганна Черінь	40
Листування. (Уривки)	41
Богдан Лепкий	49
Журавлі	50
Розділ 2. ПРО ЩО (НЕ)МОВЧИТЬ КАЗКА	
ДУХОВНА СВОБОДА І САМОБУТНІСТЬ	
Леся Українка	52
Давня казка. (Скорочено)	53
Володимир Дрозд	63
Білий кінь Шептало. (Скорочено)	64
Юрій Винничук	75
Місце для дракона. (Скорочено)	76
Галина Кирпа	99
Мій ангел такий маленький...	100
Коли до вас темної ночі...	101
Розділ 3. КОЖЕН МРІЄ ПРО ЩАСТЯ	
ВИПРОБУВАННЯ ДОЛЕЮ	
Михайло Коцюбинський	103
Дорогою ціною. (Скорочено)	104
ЗА ГРОШІ ЩАСТЯ НЕ КУПИШ	
Зародження українського професійного театру. Театр корифеїв	123
Іван Карпенко-Карий	126
Сто тисяч. (Скорочено)	127
НАПОЛЕГЛИВІСТЬ І СТІЙКІСТЬ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ	
Оксана Радушинська	148
Метелики в крижаних панцирах. (Скорочено)	149
Анастасія Шевердіна	176
Крамниця щастя. (Уривки)	177
Розділ 4. БУТИ САМИМ СОБОЮ	
СИЛА ПОЕТИЧНОГО РЯДКА	
Тарас Шевченко	200
Заповіт («Як умру, то поховайте...»)	202
	303

Кавказ	205
Мені тринадцятий минало...	211
Володимир Сосюра	212
Любіть Україну!	213
Мар'яна Савка	216
Мій бог формує всю ніч батальйони...	217
Сергій Жадан	218
Чекають вечора люди, схожі на равликів...	218
ЗЕРНА ІСТИНИ В БАЙКАХ І ГУМОРЕСКАХ	
Григорій Сковорода	221
Ворона й Чиж	223
Орел і Черепаха	223
Бджола та Шершень	225
Павло Глазовий	228
Провидіння	228
Допитливий син	229
Чому букви різні	229
Приманка	229
Розділ 5. КРІЗЬ ПРОСТІР І ЧАС	
ДЕТЕКТИВ, ПРИГОДИ, ФАНТАСТИКА	
Андрій Кокотюха	231
Таємниця козацького скарбу. (Скорочено)	232
Олесь Бердник	263
Хто зважиться – вогняним наречеться. (Скорочено)	264
ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК	301

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
СЛОНЬОВСЬКА Ольга Володимирівна
ЯРМУЛЬСЬКА Іванна Володимирівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Зображення використовуються згідно з ліцензією Shutterstock / FOTODOM UKRAINE

У завданні 1 на с. 7 використано репродукції картин:

А. Яна Левицького «Чумак з околиць Умані» (1841),
Б. Ольги Пілюгіної «Коляда» (Ліцензія CC BY-SA 4.0),
В. Юлія Коссака «Танець татарський» (1886).

Відповідальна за видання О. О. Кішко

Підп. до друку 16.04.2025. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 24,7. Обл.-вид. арк. 21,0. Наклад 127 206 прим. Зам.

Видавництво «Літера ЛТД». Україна, 03057, м. Київ, вул. Нестерова, 3, к. 508.

E-mail: commerce.litera@gmail.com

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6901 від 10.09.2019.

Віддруковано у ТОВ «Моноліт-друк».

Юридична адреса: 04080, м. Київ, вул. Новокостянтинівська, буд. № 2А.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 6043 від 27.02.2018.

ХУДОЖНІ ТВОРИ

ВІРШОВІ РОЗМІРИ

КОМПОЗИЦІЯ (БУДОВА) ТВОРУ

ХУДОЖНІ ЗАСОБИ

